

МƏММƏД МƏММƏДОВ
АКИФ АБДУЛЛАЈЕВ

НАРКОМАНИЈА,
АЛКОГОЛИЗМ
ВӘ ...

МƏММƏД МƏММƏДОВ
АКИФ АБДУЛЛАЈЕВ

"Азәрбајчан Енсиклопедијасы"
Нəшријат-Полиграфија Бирлији

Б а к ы — 1 9 9 5

Рә'јчи:

тибб елмләри доктору *Н.А.ӘЛИЈЕВ*Хүсуси редактору *Т.МӘММӘДОВ*Нәшријат редактору *Һ.САДЫГОВА*

Бәдии тәртиб вә макет мұәллифи

ХӘЛИЛ ӨЗТҮРК

М 52 Мәммәдов М.С., Абдуллајев А.Г.
 Наркоманија, алкоголизм вә ... Б.: "Азәрбајҗан
 Енҗиклопедијасы" НПБ—"Өнәр". Елми әсәрләр сери-
 јасы, №4, 1995. 240 сәһ.

Мүасир дөврдә наркоманлыг вә алкоголизмлә мұбаризә
 чәмијјәтин ән әсас вә актуал проблемләриндән биридир. Дүнјанын
 нүфузлу тәшкилатларынын, тибби-тәдғигат институтлары вә елми
 мәркәзләрин кәстәрдикләри, кими, спиртли ичкиләр вә наркотик
 мәддәләр гәдәр инсанлара вә чәмијјәтә зијан вуран икинчи бир
 амил јохдур.

Китабда хәстәлијин һәм сәсиоложи, һәм дә тибби аспектләри
 әһатә олунмуш, мұаличә вә профилактикасы һағында әтрафлы
 мә'лумат верилмишдир.

М $\frac{4108110000}{M-657-95}$ Е'лансыз — 95
 JSBN 5—89600-129-0

© "Азәрбајҗан Енҗиклопедијасы" НПБ.

"Өнәр" нәшријаты, елми әсәрләр серијасы №4, 1995

К И Р И Ш

Әһалинин сағламлыгы ичтимаи сәрвәтдир. һәр бир
 өлкәнин иғтисади, сијаси вә мұдафиә гүдрәти бу сәрвәтлә
 өлчүлүр. Мәһз буна кәрә әһмәткешләрин сәһијјә-сағлам-
 лыг ғайғылары, илк нөвбәдә, профилактик тәбәбәт сәсиал
 проблемләрин бир нөмрәлиси олмуш, вар вә елә дә галыр.

Дикәр тәрәфдән сағлам мәишәт, әһалинин мә'дәни
 сәвијјәсинин, мә'нәви симасынын мұһүм кәстәрчисидир.
 Истәр ајры-ајры аиләләрә, истәрсә дә бүтөвлүкдә чәмијјәтә
 сағлам руһлу вә сағлам бөдәнли вәтәндаш лазымдыр.
 "Сағламлыг" адлы әвәзолунмаз не'мәтин икинчи ады бөјүк
 һәрфләрлә "һәјат"дыр јазылачағ.

Бәли, әһалинин сағламлыгы дедикдә, өлкәнин сағлам-
 лыгы баша дүшүлүр. Чох вахт сәһијјә-сағламлыг ишләринә,
 профилактик тәдбирләрә "үмүмхалг иши" демәјимизин
 фәргинә вармамышыг, кәлиши көзәл сөз кими гаврамышыг.
 Азәрбајҗанда Совет һакимијјәти гурулдугдан сонра "үмүм-
 халг иши" сөздә һамынын, әмәлдәсә һеч кәсин бөјнуна
 дүшмәмишдир. "Нәһәјәт, 75 илдән сонра бизә чатмышдыр
 ки, һамынын олан шәј һеч кимин дејилмиш...

Әһалинин сәһијјә-сағламлыгы илә әлағәдар тибб ишчи-
 ләринин ғаршысында әсас ики мәсәлә дурур: һәр һансы
 сәсиал хәстәлијин мұаличәси вә профилактикасы. Профи-
 лактик тәдбирләр даһа вачиб вә сәрфәлидир. Габағчыл вә
 мұтәрәғги сәһијјәнин истиғамәти бсләдир. Вахтилә бу
 истиғамәти совет сәһијјәсинә дә шамил етмишдиләр.

Елә бир ичтимаи-сијаси тәдбир, елә бир партија вә
 дөвләт сәнәди олмамышдыр ки, әһалинин сағламлыг
 ғайғыларындан, профилактик тәбәбәтдән сөз ачылмасын,
 ғәрар верилмәсин, комплекс тәдбир планы һазырланмасын.
 Дејилән вә јазыланлар исә јериндә галмышдыр. Бу, халға
 вә вәтәнә едиләчәк зијанын јарысы иди. Сәсиал зијанын
 икинчи јарысы исә мөвчуд вәзијјәти кизләтмәк, өрт-басдыр
 етмәк олмушдур.

Совет һөкүмәтинин "үстүнлүкләри"ни дүнја ичтимаијјә-
 тинин көзүнә сохмағ үчүн ән асан јол мөвчуд нөгсанлары,

сосиал сјбачерликләри ичтиманијетдән кизләтмәк иди. Сүбүт етмәк истәмишик ки, Русија империјасында гурулан сосиализм гүсурсуз чәмијјәтдир. Куја бу өлкәдә (?) нә касыб вә диләнчи, нә огру вә гулдур, нә ишсиз вә авара, нә дә бөһтан вә хәјанәт вар. Бир сөзлә, Низами Кәнчәвинин арзу етдији македонијалы Искәндәрин гурдуғу чәмијјәтдә јашамышыг.

Куја сағламлығымыз күзәрәнымыздан да јахшы олмушдур. Сосиал хәстәликләр — вәрәм, дәри-зөһрәви, алкоголизм, наркоманија вә с. јерли-дибли мөһв едилиб. Ушағлар арасында өлүм јох дәрәчәсиндәдир. Пешә, үрәк-дамар вә јолухучу хәстәликләр дә онун кими.

Сән демә курултулу алгышлар алтында әһалинин сағламлыг тәдбирләринә даир гәбул едилән гәрарларын да, комплекс профилактик тәдбирләрин дә, верилән бол-бол вәдләрин дә сонракы агибәти габагчадан мөһүм имиш.

Алкоғолизм вә наркоманија илә мүбаризәдә (бу фикри јолухучу сосиал хәстәликләрә вә мәишәт позгунлуғларына да шамил етмәк олар) бир гәбаһәтимиз сөзүмүзлә ишимизин дүз кәлмәмәси олмушдурса, икинчиси, реаллыгдан, тәбииликдән узағлашмамыздыр.

Доғрудур, мәишәт сәрхошлуғу вә диқәр сјфорик һал доғуран маддәләрин гәбулу һалә лап гәдимләрдән ләһәт-ләһәт. Башәр нәслинин башы наркотик маддәләрдән чох бәлалар чәкмишдир. "Планетимиздә слә бир халг, слә бир милләт, слә бир етник груп олмамышдыр ки, наркотик маддәләрин, о чүмләдән спиртли ичкиләрин бу вә ја диқәр дәрәчәдә ачысыны дадмамыш олсун.

Бу күнүн тәләбләрисә олуб-кечәнләри садаламагла, мөвчуд гәрар вә сәрәнчамларын тарихини хатырламагла кифәјәтләнмәмәлидир. Ән мүһүм тәсир васитәси алкоголикләрин вә наркоманларын бу күнкү фәциәләрлә долу "тәрчүмәји-һалларынын" мәтбуат сәһифәсинә, ефирә, теле-визија экранына чыхарылмасыдыр. Вәтәндаш кими мөвчуд ганун мөчәлләсинә, мүсәлман кими Гур'анын әјәләринә риәјәт етмәлијик. "Ганун мөчәлләси" дејәндә дә адамы үшүтмә тутур. Мүсәлман әләминдә кимдәнсә 1-2 грам наркотик маддә тапанда ону дар ағачына чәкирләр. Азәрбајҹанда исә "рус һуманизминин" сәдалары алтында 1-2 грам нәдир, 1-2 тон үчүн 7-8 ил азадлыгдан мөһрум дүшүр. Наркомана да слә бу лазымдыр. Једеб әмәк ислаһ калонијаларындан бириндә бир күнүнү үч күн "ишләјиб", 3-4 илә азадлыға чыхыр. Ардыҹа да бир сүрү "кәнч наркоманлар" кәтирир.

ССРИ дејилән империја дағылды. О өз гурусуна чох јашлары јандырды, јүзләрлә шәһәр вә кәндләри харабалыға

чевирди, милјонларла күнаһсыз инсанлары јурдундан-јува-сындан дидәркин салды. Бүтүн бунлар халғларын "кичик фәлакәти"дир. Онларын "бөјүк фәлакәт"ләри инамларынын, әгидәләринин, амалларынын, бир сөзлә, мә'нәви дүнјаларынын харабалыға чеврилмәсидир.

"Сосиализм гуручулуғу"нун дәрсләрини — ријакарлығы, сахтакарлығы, икиүзлүлүју, гонагпәрвәрлији, бошбоғазлығы... јадырғамаг көрүнүр 10-15 илин иши дејилдир. Мади харабалығлардан фәргли олараг, мә'нәви харабалығларын бәрпасына гәринәләр, әсрләр лазым кәләчәк. Башымызла үрәјимизин, сөзүмүзлә ишимизин арасында учурум чох дәринди. Динимизин, иманымызын дәрәјләриндән данышмаға хәчәләт чәкирсән. Чүнки о да "сосиализм гуручулуғу" хәстәлијиндән хали дејилдир.

... Азәрбајҹанда демократик гүввәләрин гәләбәси мади вә мә'нәви сәрвәтләримизин чохуну өзүмүзә гајтарды. Бураја аз гала бир әсрә јахын һәсрәтиндә олдуғумуз динимиз—Гур'ани—Кәримимиз дә дахилдир. О Гур'ани Кәrimi дејирик ки, һәр ајә вә сүрәсиндә һәр бир мүсәлманы һалаллыға, доғрулуға, әдәләтә, сәдагәтә... чағырыр. О Гур'ани-Кәрим ки, спиртли ичкиләри, доғуз әтини мүсәлманлара һарам бујурмуш, папироса "шәјтан әмәли" дамғасы вурмушдур. Бунлардан сонра наркотик маддәләрә мүнәсибәтин нечә олачағы ајдындыр.

Бәс бу ајинләри азәриләр нечә гаврајыр вә һәјата кечирир?! Суалын чавабы чох сәдәдир. Нечә ки, Коммунист Партијасынын вә Совет һөкүмәтинин зәһмәтсиз кәлир, алкоголизм вә наркоманија илә мүбаризә һағгында "тарихи" гәрарларыны јеринә јетирмишдиләр.

Шәһәр вә кәндләримиздә кәһнә мәсчид вә ибадәткәһлар бәрпа олунур, тәзәләри тикилир. Бунунла јанашы ресторан, јәмәкхана, кафе, гәлјаналты адлары илә "мејханаларымыз" да инша олунур. Бунларын мүгабилиндә әјјашларымызын сајы кетдикчә артыр. Вахтилә республикамызда алкоголикләр вә наркоманлар арасында мүсәлманлар чүз'илији тәшкил едәрди. Сон илләрдәки демократија боллуғумуз "милли әјјашларымыз"ын фәзини хәјли галдырмышдыр.

Чох күман ки, азадлыг, мүстәғиллик, демократија дүнјанын ән ләзиз мә'нәви не'мәтләриндәндир. Онлар үчүн бүтүн аиләләрин гапылары, пәнчәрәләри ачыг олмалыдыр. Биздә исә, әксинә, бағланды. Өзү дә нечә? Дәмир лөвһәләр, дәмир һөрмәләрлә. Һәр күн республиканын шәһәр вә кәндләриндә он минләрлә сә јарылыр, мүлк гарәт олунур, вәтәндаш сојулур, дөвләт әмлакы таланылыр, гәсдән адам өлдүрүлүр, гыз-кәлин зорланылыр, машын гачырдылыр. Чинајәтин әсас иштиракчылары да спиртли ички дүшкүн-

лери, наркоманлар вә дустагханаја дүшүб-чыханлардыр. Араларында оруч тутуб, намаз гыланлар, ахшамлары Гур'ан сурәләрилә жола салыб, сәһәрләри Гур'ан сурәләрилә гаршылајанлар да аз дејилдир.

...Инсанлары горхунч, вәһши вә вәһимәли хала салан онун дүшкүнлүјүдүр, һәрислијидир. Бир дә спиртли ичкиләрә вә наркотик маддәләрә һәрислији, һарамлыға вә һарынлыға һәрислији, шәһвәт вә мал-дөвләт дүшкүнлүјүдүр. Дејиләнләр һәм тибби-биоложи, һәм дә сијаси-ичтимаи тәркибләрә маликдир. Икинчи тәрәфлә мәшгул олмаг сосиологларын, һүгүгшүнасларын, палитологларын үзәринә дүшүр. Доғрудур, топладығымыз клиник материаллара әсасән проблемин сосиоложи аспектиңә дә тохунмушуг. Анчаг әсас мәгсәд алкоғолизмин вә наркоманијаның тибби-биоложи истигамәтләрини ачыгламаг олмушдур.

Чәмијјәтимизин алкоғол вә анаша, мәишәт позгунлуғу вә гулдурлуғ гозбелләриндән, дүшкүнлүк вә һарынлығ гозбелләриндән хиласына кәскин еһтијач вар. Үмидимизи гәбрә бағламамалыјыг. Гәбир үчүн белиң нә әјриси, нә дүзү. Чәмијјәт үчүңсә дүзлүјүн һәр јөнүмү сағламлығдыр...

ТОКСИКОЛОКИЈА — ТИББИ ВӘ СОСИАЛ ПРОБЛЕМДИР

Инсан өмрү боју зәһәрлә үзбәүз дајанмышдыр. "Зәһәр колу"нун бир голу алдығымыз һаваја, диқәр голу ичдијимиз суја, үчүнчү голу әкиб-бечәрдијимиз торпаға узаныр. Һәмин колун көкләрисә ичимиздәдир. Одур ки, инсаның зәһәрләнмәси тәкчә дүнјаја кәлдикдән сонра дејил, һәлә ана бәтниндә оларкән дә баш верә биләр. Зәһәрләнмәләри шәрти олараг ики јерә — дахили (ендокен) вә харичи (екзокен) бөлсәк, ону нәзәрә чатдырмалыјыг ки, бүтүн һалларда инсанлар зәһәрләнмәдән өлүр.

Мәтләбә кечмәздән габаг гејд едәк ки, һәлә гәдим табәбәтдә (Диоскарид вә Галенин әсәрләриндә) бир сыра зәһәрләр вә зәһәрләнмәләр мә'лум иди. Әсрдән-әсрә бу саһәдә јени-јени зәһәрләр ашкар едилди, һаггында дәлилләр топланды. Нәһајәт, XIX әсрин франсыз алимләри М.Ж.Орфил, А.Рабјутто вә башгаларының әсәрләри әсасында, һабелә експериментал табәбәтин инкишафы нәтичәсиндә токсиколокија елми јаранды. Русијада токсиколокија елминин әсасыны А.П.Нелјубин (1785-1858) вә В.Ј.Пеликан (1824-1884) гојмушлар.

Мүәјјән мүддәт кечдикдән сонра токсиколокија елми даһа да тәкмилләшди, онун үмүми вә хүсуси шә'бәләри јаранды. Үмүми токсиколокија организмдә зәһәрләнмәни, даһа доғрусу, зәһәрләрин пајланма ганунауғунлуғларыны, онларын орган вә тохумаларда топланмасыны, биотранформасијасыны вә организмдән харич олуңмасыны, зәрәкли тә'сиринин хассә вә механизмини вә с. мүәјјәнләшдирир. Москва вә Санкт-Петербург токсикологлар мәктәбинин тәдгигатлары илә әлағәдар токсиколокијаның хүсуси саһәләри дә јарадылды: сәнајә токсиколокијасы, мәишәт токсиколокијасы, гида токсиколокијасы, дәрман токсиколокијасы, һәрби токсиколокија, радиасија токсиколокијасы вә с.

Токсиколокија мөһкәмә-тибби, әмәк кикијенасы, радиалокија вә с. тибби бөлмәләрлә сых әлагәдардыр. Әтраф мүһитин кимјәви зәһәрли маддәләрлә чиркләнмәсинин биоложи тә'сири, онларын јайылмасы, мигдарынын тә'јини вә тә'сиринин өјрәнилмәси илә клиник токсиколокија мәшғул олур.

Шүбһәсиз, бүтүн зәһәрләнмәләрин стиолокијасыны токсинләр (токсин, јунанча "токсикон" — зәһәр демәкдир) тәшкил едир. Токсинләр физиоложи функцијалары сүсләшдирән, инсан вә һејванларын хәстәләнмәсинә вә ја өлүмүнә сәбәб олан бактерија, битки, јахуд һејван мәншәли маддәдир. Кимјәви тәркибләринә көрә токсинләр зүлал, јахуд полипептинләрдир. Илан, әгрәб вә һөрүмчәк зәһәринин, һәбелә бир сыра зәһәрли биткиләрин тәркибинә дахилдир.

Бактерија мәншәли токсинләр нисбәтән даһа кениш јайылмышдыр. Ендә вә скзо токсинләрә бөлүнүр. Экзотоксинләр бактеријаларын һәјат фәәлијјәти просесиндә әтраф мүһитә јайылыр вә организмә спесифик тә'сир кәстәрир. Бә'зи микроорганизмләр күчлү токсинләр ифраз едир ки, бу да ботулизм, жүзәз, дифтерија, гита токсикоинфексијасы вә с. хәстәликләр тәрәдир. Ендотоксинләр бактеријалар мөһв олдуғдан сонра тәзәһүр едир.

Организмә тә'сиринә көрә токсинләр фәргләнирләр. Мәсәлән, нәјротоксинләр синир импулсларынын өтүрүлмәсинин мүхтәлиф мәрһәләләринә тә'сир едир. Ситотоксинләр жүксәк дәрәжәдә фәал олуб биоложи мембранлары дағдыр. Инһибитор токсинләр мүәјјән ферментләрин фәаллығыны сүсләшдирир, маддәләр мүбадиләсини позур. Фермент токсинләри организм үчүн мүһүм олан зүлаллары, нуклеин туршулары, липитләр вә с. дағдыр.

Организмин ендоксн зәһәрләнмәси — аутоинтоксикасија гаршылығлы һалда тәзәһүр едир. Биринчи тәсадүфдә харичи интоксикасија күч кәлир, икинчи тәсадүфдә мүәјјән хәстәликләрлә әлагәдар организмн зәһәрләнмәдән өзүнү мүдафиә габилијјәти позулур, үчүнчү тәсадүфдә организм өз-өзүнү (гарачијәр вә бөјрәкләрин функцијаларыны итирмәси нәтичәсиндә) зәһәрләјир.

...Гејд етдијимиз кими зәһәрләнмәнин ендоксн вә скзоксн олмасы шәртидир. һәр ики һалда зәһәрләнмә инсан ирадәсиндән асылы олмур. Мәсәлән, мејвә-тәрәвәз, балығ, консерв, көбәләк, чијәләк вә с. гита мөһсулларындан инсанлар он илләрлә истифадә едир, лакин күнләрин бириндәсә көзләнилмәдән зәһәрләнир. Пестисидләри, јахуд токсинләри иттиһам етмәк артығ кәчдир. Бөјрәк чатышмазлығы илә әлагәдар азотемия (азот дузларынын гана кәчмәси) заманы инсанын зәһәрләнмәси дә инсан ирадәсинә табә дејилдир.

Аутоинтоксикасијанын бир гәдәр кениш шәрһинә бу күн чидди еһтијач вардыр. Бу јердә "Аутоинтоксикасија" мөһфуму мүстәғим мә'нада ишләдилир. Јә'ни һәгигәтән инсан кортәбии дә олса, она дәфәләрлә мүтәхәссисләр тәрәфиндән хатырладылса да өз-өзүнү зәһәрләјир. Зәһәрләнмә јснә дә шәрти оларағ ики јсрә бөлүнүр: тәдричи вә бирдәфәлик.

Бирдәфәлик зәһәрләнмәләр, үмүмијјәтлә, кәскин руһи-әсәб сарсынтыларындан, мә'нәви изтираблардан сонра шуурун алагаранлығ вәзијјәтиндә баш вәрир. Бунун башға ады "интиһар"дыр, шәхсин һәјатына гәсдилир. Бу бәдбәхтлик мејли руһи хәстәләр арасында даһа кениш јайылмышдыр. һәр ики һалда мүхтәлиф зәһәрли маддәләрдән (өзүнү асан вә јандыранлар да олур) истифадә едирләр. Инсан психолокијасынын дүјүнә дүшдүју бу мәсәлә илә мөһкәмә табәбәти (психиатрларын билаваситә иштиракы илә) мәшғул олур.

...Инсанларын өзләрини тәдричән зәһәрләмәси даһа кениш јайылмышдыр. Тәәссүф ки, бу һагда токсиколокијада кәлмә кәсилмир. Куја фармакологлара, кикијенистләрә, санитарлара, терапевтләрә бу мәсәләнин аидијјәти јохдур. Доғрудур, бу ишдә наркологларын вә психиатрларын хидмәти үстүнлүк тәшкил етмәлидир. Әслиндә сәһијјә-сағламлығ тәдбирләриндә сәһијјә ишчиләри арасында һадд гојмағ дүзкүн дејилдир.

Тәдричи зәһәрләнмәнин диқәр ады токсикоманијадыр. Јә'ни токсики маддәләрә шадјаналығлы мејл. Она инсанын өзүнү "көнүллү зәһәрләмәси" дә деимәк олар. Она көрә көнүллү дејирик ки, наркотик маддәләрдән (истәр тоз, истәр бәрк, истәр маје формада) һәр биринин организмә вурачағы зәрәр һағғында һәр кәсин аз-чоһ мә'луматы вардыр.

Инсанларын истәр кәскин, истәрсә тәдричи һалларда өзүнү зәһәрләмәсиндә истифадә етдији маддәләр бунлардыр: түтүн мә'мулатлары, алкоғоллу ичкиләр, мүхтәлиф адлы вә тәркибли наркотик маддәләр, наркотик тәркибли дәрманлар вә с. Адлары чәкилән маддәләрә әсасән дә наркоманлығы белә тәсниф етмәк олар: 1.Спиртли (алкоғоллу) ичкиләр наркоманлығы; 2.Наркотик маддәләр (анаша, һәшиш, марихуана вә с.) наркоманлығы; 3.Дәрман наркоманлығы; 4.Түтүн наркоманлығы; 5.Ғарышығ наркоманлығ (нәһәјәт, ғарышығ наркоманлығын ән ағыр формасы һесаб едилән, сон илләрдә әмәлә кәлән); 6.Демократија наркоманлығы.

Алкоғолун да, түтүнүн дә, наркотик маддәләрин дә тәркибләриндә бир-бирләринә јахын олан зәһәрли маддәләр

группу вардыр. Инсан үчүн ән фәләкәтлi хал һәмин маддәләрә һәрислијин јаранмасыдыр. һәрислик, бүтүн халларда өзү илә дәрә-бәлә кәтирир. Дәрманы дәрә чевирир, балы зәһәрә, мәһәббәти нифрәтә...

Дедикләримизин дәрки, инсанын өзүнү дәрк етмәси гәдәр чәтиндир. Папирос чәкмәк әһали арасында кениш јайылмышдыр. Әкәр әзјашлылары нәзәрә алмасаг, республика әһалисинин 80-90 фаизи 1-чи, 2-чи, 3-чү дәрәчәли папирос чәкәнләрдир. Сај һесабы 3 милјондан чохдур. Фәгәт онлардан бир нәфәринин белә ағлына кәлмәз ки, папирос наркотик маддәләр әиләсинин үзвүдүр. һәтта 3-чү дәрәчәли (күндә 75-80 әдәд) папирос чәкәнә белә "наркоман" десәк өзүнү тәһгир едилмиш һесаб едәр. һәгигәт нә вахт ширин олуб ки?!

Вахтилә бәјүклү-кичикли наркотик маддәләр гәбулу бикәнәлик, сајмазмалыг, бир гәдәр чидди десәк сәрсәмлик вә сәфәһлик кими гижмәтләндирилирди. Башга дон кәјдирәнләр дә тапылырды: бири кәфиндән, башгасы гәминдән чәкир, бири касыбчылыгындан, башгасы варлыгындан ичир. Она кәрә дә баш гошмага дәјмәзди. Анчаг заман кечдикчә дәрәдән ичәнләрин дәрдинә, нәш'әдән чәкәнләрин севинчинә шәрик оланлар тапылды. Беләләри арасында ағсаггаллар, философлар, халг тәбибләри дә олду. Үзә чыхарылды ки, "јсијиб-ичиб дүнјадан көчмәк" тәкчә касыбчылыг вә варлыгыла, һичран вә вүсәлла, кәдәр вә севинчлә бағлы дејилдир. Бу, тәзадлы дүнјамызын психолокијамызда һәләлик дәринликләринә баш вура билмәдијимиз "психоложи тәзадлар"ла, шүүр вә дәррақә-мизин "сниш-јохушлары" илә бағлыдыр. Она кәрә дә јозумлары да мүхтәлиф олду. Бир дүнјакөрмүш үчүн спиртли ичкиләрә мейл сәфәһлик, тәрбијәсизлик; бир мө'мин үчүн папирос чәкмәк шәјтан әмәли, башгасы үчүн аварачылыг, мәшгулијет һесаб едилди.

Вахт кәлиб чатды ки, папирос чәкәнләрә, сәрхошлуға гуршананлара гаршы ән амансыз тәдбирләр көрүлдү. Чәза үсулу о дәрәчә чатды ки, бәдән үзвләри кәсилди, дар ағачындан асылды, боғазлара гургушун әридилиб төкүлдү. Тәсәввүр един ки, бунларла да әјјашлыгын, наркоманлыгын гаршысы алынмады. Бу дәфә әкс тәрәфә мейл башлады. Јә'ни јсијиб-ичән бәндәләрә "күзәшtlәр" тәтбиг едилди. һәтта сәрхош вәзијјәтдә ичтимаи ганун-гајдалары позан-лара, чинајет төрәдәнләрә белә чәзаларда күзәшtlәр едилди. Куја онлар һадисәни төрәдән вахт јарыманлаглы олублар.

Бу да әјјашлары тутдуглары әјри јолдан, зијанкарлыгдан чәкиндирмәди. Әсримиздә наркотик маддәләрдән суи-исти-фадә едәнләрә мүнәсибәт јенидән дәјишди. Доғрудур, бу дәфә әјјашларын бәдән үзвүнү кәсмәк тәгдир едилмәди, фәгәт едиб-тутдуглары үчүн мәс'улијәтләринин азалдыл-масы да бәрәәт газанмады. Әксинә, сәрхош вәзијјәтдә ичтимаи асајиши позанларын чәзалары ағырлашдырылды. Анлаглыгдан башга белә һесаб едилди ки, "сәрхошлуғ өзү слә ичтимаи ганун-гајданы поэмаға сары атылан илк аддымдыр".

Бунунла белә наркотик маддәләрә мейлин, спиртли ичкиләрдән суи-истифадәнин хәстәлик, јохса сәрсәмлик вә сәфәһлик олмасы там ајдылашдырылмамышдыр. Ичтимаи асајиш кешикчиләри, һүгүгшүнаслар, сл ағсаггалары он-лары хулиган, авара, һәтта чинајәткар; филологлар, физиологлар вә һәкимләрсә хәстә, биоложи чатышмазлыгы олан адамлар һесаб едиләр. һәр ики тәрәфин өз фикирләрини тәсдиг едәчәк субутлары вардыр. Бири микроскопун кәстәричисинә, лабораторијанын анализинә, дикәрисә көрдүкләринә, фактик һадисәләрә әсәсланырлар.

...Беләликлә, бу күн үчүн токсикоманијанын бир үзү биоложи чатышмазлыг—хәстәлик; о бири үзү исә аваралыг, сәрсәмлик вә чинајәтә сары атылан илк аддымдыр. һүгүгшүнаслар, сосиологлар вә палитологлар тәкзибедил-мәз фактлар вә чинајәт тәркибли һадисәләрә субут едиләр ки, төрәдилән ганун позгундугларынын, даһа ағыр чинајәтләрин, оғурлуғ вә гарәтләртин чоху әјјашларын пајына дүшүр. Онларын хәстәлијини изаһ етмәк үчүн биологларын, һәкимләрин өз дәлилләри вардыр.

Бүтүн дөвләрәдә чәмијјәти сағламлашдырмаг һәм дөвләт башчыларынын, һәм ичтимаи хадимләрин, һәм дә сәһиј-јә-сағламлыг ишләрилә мәшгул олан адамларын әсәс вәзифәси олмуш вә слә дә галыр. Әјјашларын көкүнү бирдәфәлик кәсмәк, ону чәмијјәтдән тәһрид етмәк һеч кимә, һеч кәсә нәсиб олмамышдыр. Көрүнүр бағ-бостан кими бәшәријјәт дә алаг отусуз јашаја билмәзмиш. Бизә јалныз һәр ики халда мүбаризә апармаг галыр.

"Һәр ики хал" токсикоманија илә бу күнкү мүбаризә үчүн даһа сәһијјәвидир. Онун башга ады токсикоманијанын тибби-сосиал аспектләридир. Китабда һәр ики истигамәтдә сөзүмүзү дејәчәјик. Токсикоманијанын сосиал бәлә олмасы бәлдилир. О да бәлдилир ки, һәм һүгүг-мүһафизә орган-ларынын, һәм дә сағламлыг ишчиләринин фәалијјәтләриндә бәјүк бир әһкәлдир.

Шәрһимиздән көрүндүҗү кими, токсиколокија чошшахәли слмдир. Онун муажинә, тәдгигат саһәләри аз гала бүтүн слмләри әһатә едир. Бизсә профила үғунлуғу әсас көтүрүб, образлы ифадә етдијимиз "көнүллү зәһәрләнмә", јахүд инсанын өз-өзүнү, әтрафындакылары зәһәрләмәсинә диггәт јетирәчәјик. Алкоголикләрин, наркоманларын фәлакәти јалныз өзләрилә мөһдудлашмыр. Бизим һәјәчан тәбили чалмағымызын әсас сәбәби онларын бәшәријјәт үчүн "потенсиал дүшмән" олмаларыдыр. Әјјаш бир бүкүм анаша, бир бадә спиртли ички илә "кинетик хала" дүшәр вә өз ишини көрә биләр.

Ејни заманда биз јалныз токсикоманијанын тибби-сосиал аспектләринә нәзәр салмагла кифәјәтләнмәјәчәјик. Онун диқәр руһи-әсәб хәстәликләрилә әлагәсинин, бирләшмәсинин слми-күтләви шәкилдә тәһлили мөвзу үчүн чош вачибдир. Токсикоманијаны әчаиб бир чанлы кими тәсәввүр етсәк, бир ајағыны инсанын руһуна, о бири ајағыны әсәбинә гојур, әлләриләсә дахили үзвләриндән јапшыыр. Бадәнә дахил олан бир гәтрә анашанын да, бир бадә алкоғоллу ичкинин дә, бир чәким папиросун да зәһәриндән руһ вә әсәблә биркә гара чијәр дә, бөјрәкләр дә, мөдә дә дадыр. Һәр дадмасы өмүр бинасындан бир көрпич салыр.

Бүтүн бунлар һағгында китабын ајры-ајры фәсилләриндә мүфәссәл бәһс олунмушдур. Биз чош көтүр-гојдан сонра бәлә гәрара кәлдик ки, токсикоманијанын бөјүклү-кичикли һамысындан бәһс етмәк мөгсәдәујун ејилдир. Онлардан ән гүввәтлиси анаша, ән зәифи түтүндүр. Спиртли ичкиләрсә орта сәвијјәлисидир. Јә'ни истәр руһи-әсәб системләринә, истәр дахили үзвләрә, истәрсә әмәк фәәлијјәтинә вә мәишәт гајғыларына зәрәрли тә'сирдә токсинләрин бир-бириләринә бәнзәрлији вардыр. Фәргләри зәиф вә күчлүлүкләриндәдир. Бу чәһәти вә һәм дә спиртли ичкиләрин даһа кәниш јайылмасыны, сүфрәләримизин башында ләзиз хәрәкләр арасында өзүнә јер тутмасыны нәзәр алараг токсикоманијанын тибби-сосиал аспектләрини алкоғоллу ичкиләр әсасында шәрһ етдик.

...Токсиколокија әсрбәәср инкишаф едир, онун јени-јени саһәләри үзә чыхарылыр. Бунунла јанашы, токсикоманија да сәнкимир, әксинә, ирәиләмәкдә давам едир. Алкоғолизм, наркоманија вә түтүнчәкмә (һәр үчү Үмүмдүнја Сәһијјә Тәшкилатынын тәснифатында мүстәғил хәстәликләр кими гәјдә алынмышдыр) сәһијјә-сағламлығ ишчиләринин, бүтүнлүкдә чәмијјәтин фәал идарәстмә гүввәләринин әлини-голуну бағламыш, фәәлијјәтләрини

ифлич етмишдир. Онларла "сүлһ шәраитиндә" јашамағын гәјри-мүмкүнлүҗү чошлары үчүн гаранлығ олараг галыр.

* * *

Сон илләрдә Бақыда мәркәз ачмағ дөбдә иди. Һәлә дә марағ сөнмәјибдир. Һәмин мәркәзләрдән бири "Токсиколожи" олду. Тә'чили јардым машинлары јени үнван тапды. Башга мәркәзләри дејә билмәрик, "Токсиколожи мәркәз" нә реклам, нә тәзә иш јери хәтринә јарадылмады. Буна халғымызын һәгиги еһтијачы варды. О халғымызын ки, бир тәрәфдән зәһәрли маддәләрлә, диқәр тәрәфдән спиртли ичкиләрлә өзүнү зәһәрләмәкдә дә ирәлидә кәдирди.

Нечә ил габағ "Правда" гәзетиндә "Инсандан мәш'әл" адлы чош үрәкағрыдан бир мәғалә дәрч олунмушду. Мәғалә өзбәк гадынларынын өзләрини јандырмасына һәср едилмишди. Өзбәк гадынлары аилә драмлары (хүсүсилә әрләринин гәддарлығы, мәишәт позғунлуғу, наркоманлығы вә с) илә әлагәдар чәтин шәраитә дүшөндә чыхыш јолуну өзләрини јандырмагда көрүрләр. Онларын арасында өзләрини мүхтәлиф зәһәрли маддәләрлә зәһәрләнләр да аз олмур.

Өзүнү јандырма, асма, зәһәрләмә вә с. јолларла интиһар бүтүн милләтләр арасында баш верир. Анчағ мүсәлманлар, хүсүсилә дө онларын гыз-кәлиндләри арасында даһа чохдур. Илх нөвбәдә, ону гәјд едәк ки, мүхтәлиф вәситәләрлә инсанын өзүнү өлдүрмәси һеч бир диндә, о чүмләдән ислам дининдә тәғдир едилмир, әксинә, чидди писләнилир. Һәтта бәләләринин чәһәннәмлик олдуғларыны, икинчи дөфә чәһәннәм одуна јаначағлары тәлгин едилир.

Интиһар ичтимаијјәт вә асғаггалар тәрәфиндән дә писләнилир, онларын, јә'ни өзүнәгәсд сдәнләрин бөјүк кунәһ ишләтдикләри халғ арасында күтләвиләшдирилир. Тәбибләрин нөгтеји-нәзәринчә өзүнү өлдүрмә руһи-әсәб хәстәликләрилә әлагәдардыр. Буна сентиментал боја чәкәнләр дә тапылыр: гафгазлыларын, орта асијялыларын, үмүмијјәтлә, мүсәлманларын үмүми бир бәләлары вар: "гајнарганлылығ". Әслиндә бурада ганын нә истијиянин, нә сојуглуғунун ролу јохдур. Садәчә оларағ руһи-әсәб позғунлуғу нәзәрдән јайындырылыр, јүнкүл јолла пәрдәләнир.

"Гајнарганлылығын" мүхтәлиф гида мәнбәләри вардыр. Онлардан ән башлычасы алкоғоллу ичкиләр вә наркотик маддәләрдир. Тәсәдүфи ејилдир ки, өзүнү өлдүрәнләрин, өзүнә ағыр вә јүнкүл бадән хәсәрәти јетирәнләрин

эксеријети ја наркотик мадделарин дөминдө, ја да сөрхөш везијетдө олурлар. Дикер һалда узун мүддөт алкоғолдан, наркотик мадделөрдөн истифадө едиб, "алкоғолизм" вө "наркоманлығ" хөсталиклөринө тутуланлар нө вәхтсә реаллаша билөчөк өзүнөгөсдө потенсиал күч топлајыр.

...Әсрләр боју әјжашлығ кишиләрә мәхсүс олмушдур. Белә олан һалда һеч олмаса дөрд јары иди. Јә'ни көлөчөк нәслин әјжашлашмасы јарыбајары кедирди. Баланын гаршысынын алынмасы да мүәјјән гөдөр асан иди. Јери кәлдикдө гөдәрлыға, чидди чөзалара әд атылырды. Гадын ләјагәти, аналығ шөрәфи араја дүшмүрдү. Бир дө ки, гадын ушағына вердији сүддөн башға, апардығы тәрбијәдө дө кишилөрдөн үстүндүр. Сөзсүз, ирсиијетинсә әсас дашыјычысыдыр.

Аиләни доландырмағ, мәишәт гајғылары, шүбһәсиз әр-арвад үзәринә дүшүр. Үмумијјәтлә, онларын биринин ишини дикеринки тамамлајыр. Бунунла белә ел арасында кишијә свин чөлү, гадына ичи дејирләр. Әр-арвадын мә'нәви дөјәрисә Гур'ани Көримдә даһа јүксәк гүјмәтләндирилир: "Чәннәт, ананын ајағлары алтындадыр"; "Ата, аллаһын аиләдәки сәләһијјәтли нүмәјәндәсидир". Бүтүн һалларда әр-арвад аилә гушунун гоша ганадларыдыр. Онлардан биринин олмамасы гушун төгганадлылығына бәрәбәрдир. Олмамадан башға ләләкләринин төкүлмәси дө фәләкәтдир. Аилә ганадынын ләләктөкәни, илк нөвбәдө, спиртли ичкиләрә, наркотик мадделәрә мејлә бағлы "нәш'әләнмәләр"дир. Аиләдә ата да вар, ана да. Анчағ нараһатчылығ, саһмансызлығ, өзбашыналығ башдан ашыр. Ананын ајағлары алтындакы чәннәт дејил, чәһәнәмдир, ата аллаһын јох, һарынлығын сәләһијјәтли нүмәјәндәсидир.

Бу фәләкәтләр бирдән-бирә баш вермәмишдир. Заман кечдикчә, сивилизасијалар бир-бирләрини әвәз етдикчә, ибтидан ичма дөврүнүн сәләләвһ, сәмини аилә гурулушу јени-јени инкишаф мәрһәләләринә дахил олмушдур. Демократија, азадлығ идејалары әјры-әјры аиләләрә дө дахил олмуш, әр-арвад арасында "бәрәбәрлик" ишарәси гојмушдур. Беләликлә, аиләнин чөл вө ич ишләри, гајғылары саһманыны дөјишмишдир. Ахырда әјжашлығдан да гадынлара пәј дүшмүшдүр.

Беләчә, токсикоманијанын истәр тибби, истәр социал көкләри инсанлығын дәрин гатларындан башлајыр вө бу күнүмүзә гәдәр кәлиб чатыр. Инди "микрочөмијјәт" дедијимиз аиләләрин бә'зиләриндә әјжашлығ "чөмијјәт гүсурлары" олмадан габағ ирсиијәт, ата-баба гүсурларыдыр. Һәр шөјимиз кими һуманистлијимиз дө "сивилизасијала-

шыб". Чөмијјәтин сјбәчәрликләрини, нагисликләрини, дөнүклүкләрини өзүндө јашадан белә аиләләри мәһв етмәк олмаз, буна инсанлығымыз јол вермөз, јалныз тәрбијә етмәлијик, бә'зи бошбоғаз "инсанпәрвәрләрин" иддиасынча һөјәта гајтармалыјығ.

Биз "гајтармагдајығ", алкоғолизм вө наркоманија исә ирәлиләмәкдө. Кишиләрин "гајтарылмасы" илә мәшгул ола-ола гадынлары да онлара гошдуг. Һазырда алкоғоликләр, наркоманлар, папирос чөкәнләр арасында күлли мигдарда "ғызлар" вө гадынлар вардыр. Онлар кишилөрдөн чох әјжашлығын, наркоманлығын, папирос чөкмәнин јайылмасында мүһүм рол ојнајырлар. Бә'зән нәинки јенијетмә кәнчи, бығыбурма кишини, өмрүнүн сон аккордларыны вуран "ағсагалы" да јолдан чыхарырлар. Белә бир мүһитдө токсикоманијанын тибби-социал проблемләри "абәдидир" вө "Ғалиб көлөчөкми чаһанда камал?" суалы өнүндө әсрләрлө борчлу галачајығ...

Бүтүн гәбаһәтләр өз ичимиздән чүчәрир, өз ичимиздән бој верир. Шахәләниб "бар" верәндө көрүрүк. Көрдүкләримиз сәбәб дејил, нәтичәдир. Бундан сонра будагда отуруб колу балталајырығ. Будағлары кәсә-кәсә токсиколокија институту, кафедрасы ачырығ, токсиколожи мәркәз јарадырығ. Белә баханда мүәјјән иш көрүлүр, елми ахтарышлар апарылып, нечә-нечә зөһәрләнмәнин гаршысы алыныр. Сәбәбә күчүмүз чатмадығындан нәтичәни јаманлајырығ. Өзүмүзә, тәскинлик тапар-тапмаз башымызы галдырыб нәфәсимизи дәрәндә көзләримизә дөјән бу олур ки, кәсдијимиз будағлар әмәлли-башлы пөһрә верибдир: "Һөјәта гајтардығымыз" наркоман валидејиләрин өвладларыны дејирик...

Чохлары токсиколокија елминин зәифлијиндән, өзүнүн потенсиал имканларындан там истифадә едә билмәмәсиндән килејләнир. Онларын һесабына јазы-позу әһли дө тәнбәһ олунур, "сиз сајдығынызы сајын, көрүн әјжашлар нө сајыр" дејирләр. Бурда ачы бир һәгигәт вардыр. Токсиколокија ағачынын будағлары јох, көвдәси кәсилмәлидир. Бу күн наркоманлығын "чичөкләнмәсиндә" токсиколоғларын, наркологларын вө психиатрларын күнаһы аз дејилдир. Онларын "Һөјәта гајтардығлары" әјжашлар "пөһрә" вериб, артмаға башламышдыр. Наркомана тәбиәт өлүм һөкмү вермишдир, јашамағ һағгыны әлиндән алмышдыр. Ағхалатлылар исә бунун гаршысыны алмагда ачиздирләр. Бах, һәгигәтин ачылығы бу демәкдир.

Һәҗәтда һеч нә артыг деҗилдир. Тәбиәтин күлү вә гангалы, балы вә зәһәри гошадыр. Онлардан һәр икиси җашамаға хидмәт едир. Јашамаг, җахуд җашатмаг инсанла мәһдудлашмыр. Дүнјаја җашамаға кәләнләри сыраја дүзсәк вә һансынын даһа чох җашамаға лаҗигли олдуғуну нәзәрә алсаг, чох күман ки, инсан "инсанпәрвәрләрин" тәсәввур етдикләри кими әввәлдән јох, ахырдан биринчи јери тутарды. Чүнки онун җаманлыгынын, тәһрифинин, тәбиәтин алтындан ворул, үстүндән чыхмасынын, бүтүн чанлылары вә өзүнә газдыглары гујуларын сајы-һесабы јохдур.

Инсан шүүруна күвәнә-күвәнә күвәнчсиз галмышдыр. "Шүүр дағарчығыны" ачасы олсаг, нәләр көрәрик?! Тәчавүз, әдәләтсизлик, хәјәнәт, сәдагәтсизлик, шүүрдән бәла, зоракылыг. Фикримизи тәсдиг едәчәк штрихләри нәзәринизә чатдырырыг. Бу күн ермәни дә "инсан" адланыр. Фәгәт ермәниләрин җыртычылыгларыны, хәјәнәтини, һарынлыгыны һеч бир вәһши илә мүҗәһисә етмәк олмаз. Ермәниләрин һеч бир чанлынын ајагына җазыла билмәјән фитнә-фәсадына, вәһшилијинә көз јуман, планетимизин "сивилизасијалы" халгларындан сајылан инкилисләрин, франсызларын, русларын сојугтанлылыгы ән азы инсанлыг адына хәјәнәтдир.

Бүтүн чанлыларын, о чүмләдән инсанларын һәҗәтда әсас җәләри җашајышларыны муһафизә етмәк вә ирсижәтләрини давам етдирмәкдир. Онларын сәдагәттилији бурада даһа еркән бүрүзә верир. Түлкү, чаггал, чанавар, гу гушу өмүрләриндә бир дөфә "свләнирләр". Әкәр түлкү чүтүнүн бири өләрсә, о бири өмрү боју төк җашајыр, гу гушуса өзүнү јүксәкликдән атыб мәһв едир.

Бәс өмрүнүн јарыдан чохуну сәдагәтдән дәм вуран инсан нечә?! Сөз ачмаға хәчаләт чәкирик. Чохарвадлылыгда инсан һеч дә гарамалдан, гојундан, донуздан фәргләнмир. Бу күнүн өзүндә Әрәб әмирликләриндә 35-40 арвады оланлар вардыр. Әкәр мадди чәтинликләр олмасајды тәкарвадлы кишиләрә сәчдә едиләрди. Фәгәт алкоголик вә наркоман мәһүрү вурулмуш "кишиләр" арасында бир дөфә свләнәнә (даһа доғрусу, свләнмәјәнә) надир һалда тәсадуф едилир. Әјҗашларда һејвани һисс о дәрәчәдә габарыр ки, онлар аналарынын, бачыларынын намусуна тәчавүз етмәкдән бәлә чәкинмирләр.

Инсан гәдәр тәбиәтә рәһмсиз икинчи чанлы јохдур. Онун нәфси о дәрәчәдә ифрата вармышдыр ки, нәинки ач оlanda, тохлуғунда да дагы-дашы ғырыб-дағыдыр, тәбиәтин сәлим чанлыларыны (чејрандан тутмуш дурнаја гәдәр)

кеф-дамаг хәтринә шишә чәкир. Бунлар аз имиш кими өз һәмчинсинә дә ғыјыр, ишкәнчә верир, һеч бир күнаһ саһибә олмадан мәһв едир ки, варидагына саһиб дурсун.

Һеч бир чанлы өз чинсини нөвләрә ајырмыр. Инсан бу ајры-сечкилији дә едир. Америкада зәнчиләр "икинчи нөв" инсандыр. Һиндистанда индуслар инсан сајылмыр. Ермәниләрсә бир гәдәр дә "ирәли" кедибләр. Куја ермәниләрдән башга халглар һамысы "икинчи нөв"дүр. Бүтүн өлкәләрдә (мәсәлән, Иран, Күрчүстан, Чин, Русија вә с.) җашајан халглар һаким вә мәһкум олмагла фәргләндирилләр. Доғрудур, ганун мәчәлләләриндә бәлә шәј һисс едилмир, бүтүн халг вә милләтләрин бәрәбәр һүғуға малик олдуғлары көстәрилер. Әмәли ишә кәлинчә, әксини көрүрүк. Мәсәлән, Чиндә сјни чинајәти төрәтмиш чинли илә ујғурун чәзаландырылмасында чидди фәрг вар. Ујғур 8-10 ил мүддәтә, чинлисә 2-3 ил мүддәтә мәһкум олунурлар.

Шүүрсүз чанлылардан фәргли олараг "шүүрлу инсан"ын башынын чох бәлалары вар. Һамысы да шүүрдән кәлир. Инсан одлу вә сојуг силаһлар ичад едиб. Нә үчүн?! Бир-бирини ғырмаг, тәбиәти харабалыглара гојмаг үчүн. Алкоголу да инсан кәшф етди. Нә үчүн?! Инсанлыгыны, нәслини корламаг, һарынлыға, түфәјдилијә мејдан ачмаг үчүн. Уран да инсан шүүрунун мәһсулудур. Бу кәшфә көрә газандыгы нә олду?! Һәләлик Хиросиманы, Ногасакини, Чернобылы көстәрмәк олар. Инсанлар шүүрдән ән бөјүк бәланы урандан алачагдыр. Бир аз кечи-тези вар. Јалныз уран инсанларын һүдуду көрүнмәјән бәд әмәлләринин мизан-тәрәзисини сазламаға гадирдир.

Бир гәдәр јерсиз вә артыг көрүнсә дә, бу сөз-сөһбәтләрин чидди бир җәјәси вар. Бу җәјәни ата-бабаларымыз да вахтилә дәрк едибләр. Вә кәләчәк ағибәтини бирчә чүмләдә дејибләр: "Нә төкәрсән ашына, о да чыхар җашыгына". Инсанларын ашына (газанына) нә төкдүкләрини јухарыда аз-чох шәрһ етдик. Ғашыгларына чыханлары бир дә садаламаг истәрдик: өлүм, харабалыг символлары — топ, танк, град гуруғулары, баллистик ракетләр, гидрокен вә атом бомбалары, лазер шүалары, наркоманлыг. Адлары чәкилән арсеналларын һәр биринин онларла нөвү, формасы вардыр. Наркоманлыг да онлардан биридир.

Һәҗәтда һеч бир хәстәлик јохдур, хәстә чанлылар вә хәстә инсанлар вардыр. Һәҗәтда һеч бир наркотик маддә дә, наркоман да олмашдыр. Инсан биринчили, онлар икинчилидирләр. Биз бу күн бөјүк зәһмәт вә хәрч һесабына баша кәлмиш одлу силаһлардан шәһәрләри, өлкәләри хараба гојмагда истифадә едириксә, наркоманлыгын инсанлыға вурдуғу зәрәрләрә көрә тәәччүбләнмәјә дәјмәз. Бүтүн

һалларда инсанын инсаны өлдүрмәси, инсанын өзүнү өлдүрмөсіндән гат-гат ағыр чинајетдир. Чинајетләрсә, аша төкүләнләрин гашыға чыханыдыр. Төкүләнләр мүхтәлиф олдуғу кими, чыханлар да чүрбөчүрдүр.

Бә'зән зиддијјәтли, бә'зән тәәччүблү көрүнән бу сөз-сөһбәтин јекунунда ону гејд етмәк истәрдик ки, токсиколокија саһәсиндә истәр елми-тәдгигат, истәрсә мүәличә мүәссисәләри нә гәдәр токсикоманијанын (алкоголизм, наркоманија, папирос чәкмәк) гол-будағында отуруб көвдәсинә баха-баха, көкүнү көрмәјә-көрмәјә мүәличә-профилактик тәдбирләри апарачагларса, бир о гәдәр наркоманлыг мәнәм-мәнәмләшәчәк, див һалына дүшәчәк.

Хәрчәнк хәстәлији вә онун доғурдуғу өлүм ваһимәси һагғында һамынын аз-чоһ мә'луматы вардыр. Инсанлар үчүн башга хәрчәнк дә мөвчуддур: руһун хәрчәнки. Тиббдә ады "Шизофренија"дыр. Алман сөзүдүр, руһун парчаланмасы демәкдир. Уранын, даһа доғрусу, ондан һазырланан бомбаларын да чанлы аләм үчүн нә демәк олдуғуну һамымыз билирик. Урана баханда хәрчәнкә мин шүкүр. О дүшдүју јердә тохума нәдир, руһ нәдир, торпағын-дашын нәфәсини елә гарсыдыр-зәһәрләјир ки, әсрләрлә һәјат ишартысы көрүнмүр.

Уранла наркоманлыг арасында да белә бир "гоһумлүг" вардыр. Фәғәт уран чанлылары әсәсән физики чәһәтдән мәһв едирсә, наркотик маддәләр атәши мә'нәви истигамәтә ачыр. Вуруш мејданы рәғабәтдир. Бу рәғабәтдә уран ирәлидәдир. Һәләлик инсанлар планетимизи 15 дәфә өз охундан чыхара биләчәк уран сһтијаты топламышлар. Әһсән инсандакы шуурун јүксәклијинә. Көрүнүр, довшан овуна да атом бомбалары илә чыхмаға һазырлыг кедир. Мүбалигә етмирик, уран истәһсалында габаға дүшәнләрин көзүндә инсанлар довшан сифәтиндә көрүнүрләр...

Дүшмәнлә мүһарибәни әскәрләр, забитләр, кенераллар апарырлар. Наркоманлыға гаршы мүбаризәнин дәјүшчүләрсә психиатрлар, наркологлар, токсикологлардыр. Һүгүг-мүһафизә органы ишчиләрини дә бураја дахил етмәк олар. Анчаг онларын гүввәсилә гәләбә чалмаг мүмкүн дејилдир.

Дүшмәнә галиб кәлмәк үчүн бүтүн халг — гочадан чавана, гыздан агбирчәјә мүсәлләһ әскәрә чеврилмәлидир. Мүһарибә апаран өлкәнин һәр кушәсиндә вуруш кедир. Доғрудур, агбирчәк әлиһә силаһ көтүрүб чәбһәјә кедәси дејилдир. 7-8 јашларында ушагдан да буну көзләмәк олмаз. Анчаг онлар үчүн чәбһәләр вардыр. Бири тәхрибата гаршы иш апара биләр, о бириси партизан дәстәсиндә иштирак еләр.

Һәмин фикир токсикоманијаја да аиддир. Истәр алкогольизмә, истәр наркоманлыға, истәрсә даһа кениш јайылмыш түтүн наркоманлыгына гаршы мүбаризә нә гәдәр ки, һәр аиләдән, һәр вәтәндашдан башламајыб, јалһыз үмид ағхалатлылара галыб десәк, бу, тамамилә өзүмүзү алдатмагдыр. Наркоманлыг халғын дахили дүшмәнидир. Онун арагарышдырма, тәхрибат салма имканлары даһа чохдур.

Дүшмәнлә—наркоманлыгла мүбаризәдә пәракәндәлик, бикәнәлик, сәјмамазлыг мәғлубијјәтә кедән јолун башлангычыдыр. Биз вахтилә атом бомбасынын сынагларынын кечирилмәсиндә, истәһсалында бу мөвгәдә дајандығымыза көрә бу күн нүвә силаһлары гаршысында өлүм һөкмүнү көзләјән чанијә дөнмүшүк. Ағлымызын бәласы бир әлиндә нүвә силаһынын дүјмәсини, о бири әлиндә оңа тушланмыш бармағы сахлајыр.

...Наркоманлыг, дүнјәви вә чохбәләли хәстәликдир. Инсаны һәм физики, һәм дә мә'нәви тәрәфләрдән мәһв едир. Хәстәлик кими әл гатмадығы тохума вә үзв галмыр, зәнчирвари реаксија јолу илә һәјаты мәһв етмәкдә урандан фәргләнмир. Наркоманлыг инсаны бирбаша мәһв етсәјди, бәлкә дә, дәрә јары иди. Мәһвдән габаг вәһшијә чевириб салыр чәмијјәтин чанына. Мин бир вәһшлик-јаманлыг төрәдир, мин икинчиси исә өз башында чатлајыр.

Планетимиз тәһлүкә гаршысындадыр. Башы анаша думанлы, әли атом силаһлы өлкә овуна чыханлар күнбәкүн чохалырлар. Ичләриндә наркоманлыг, чөлләриндә уран торбасы мејдан сулајырлар. Дүнјанын дәрдини беш-үч нәфәрин дәрк етмәси, бешин өзүнү зәһәрләмәси бирин онлары хилас етмәсинә бәрәбәрдыр. Наркоманлыгын дөһшәтини елликлә гаврамағымыз нә гәдәр узанацагса, дәрә-сәримиз бир о гәдәр артачагдыр. Наилијјәтимиз һәмин мәсафәни ғысалтмагла өлчүләчәкдир. Биримиз мүәличәси, биримиз јазысы, биримиз силаһы илә. Нәјә наил олачајыг, тәрәфдарларымызын, сөзүмүзү тутанларын сәјы нә гәдәр артачаг, дејә билмәрик. Бүтүн һалларда јашамаг мүбаризәдир.

АЛКОГОЛИЗМ КЛИНИКАСЫНЫН МҮХТӘЛИФЛИЖИ

Инсанларын наркотик маддэләрдән истифадә стмәси узаг кечмишләрдән башлајыр. Онун тәдгиги исә нисбәтән чавандыр. Сәрхошлуг вә алкоголизмә тибби вә ичтимаи мүнәсибәтләр һәмишә мұхтәлиф олмушдур. Вахтилә спиртли ичкиләр дүшкүнләриндә баш всрән руһи-әсәб позгунлуглары, дахили үзвләрдә әмәлә кәлән хәстәликләр о гәдәр дә елми әсасы олмајаң мұлаһизәләрлә сдилмиш вә јсқунлашдырылмамыш галмышдыр.

"Алкоғолизм" јалныз тибби-биоложи дејил, һәм дә сәсиоложи мөзмуна маликдир. Буна кәрәдир ки, индијә гәдәр дә алкоголизми ифадә едәчәк јсканә бир ифадә јохдур. Әксинә, долашыг вә бири диқәринә јахын ифадәләр силсиләси јарадылмышдыр. Мүнтәзәм сәрхошлугла әлагәдар верилән "хроники алкоголизм", "алкоголизм", "сәрхошлуг", "хроники алкоғол интоксикасијасы", "алкоғол хәстәлији", "алкоғола һәрислик" вә с. адлар алкоголизм хәстәлијинин диагнозуну дөгигләшдирмәкдә, хәстәлијин клиник мөјәри-ны мөјјәнләшдирмәкдә, бсләликлә, вахтында диагноз гојмаг вә профилактик тәдбирләр һазырламагда тәдгигат-чыларә вә практик һәкимләрә узун илләр мане олмушдур.

Бир сыра мөәллифләр һәтта алкоголизмин мөјјән клиник мәнзәрәјә малик олдуғунун үстүндән сүкутла кечирләр. Белә ки, спиртли ичкиләрә патоложи мөјл бир тәрәфдән руһи аномалијаларла, ичтимаијјәтә зидд һәрәкәт-ләрлә, диқәр тәрәфдән дахили үзвләрин хәстәликләри вә үмуми патоложи дөјишикликләрлә бағлыдыр. Спиртли ичкиләрдән чоғформалы истифадә олунмасы, јалныз мөј-јән мигдарда адамын сәрхошлугуну "хәстәлик" кими үзә чыхарыр, әксәријјәтинисә ичтимаијјәтин, аиләнин вә тибб ишчиләринин нәзәриндән јайындырыр.

Тарихи сәнәдләрдә вә тибб әдәбијјатында "алкоголизм", үмумијјәтлә, спиртли ичкиләрә мөјл кими гијмәтләндири-лир. Анчаг бу сөзүн әсл мө'насыны дәрк стмәк үчүн бир аз да кечмишә гајытмаг лазымдыр. Гиппократын вә Галсинн әсәрләриндә сәрхошлуг, ичтимаијјәтә зидд олан

һәрәкәтдән башга, хәстәлик кими дә характеризә едилир. Анчаг алкоголизмин клиникасына елми мүнәсибәт јалныз XIX әсрин әввәлләриндә башлады. 1804-чү илдә инкилис һәкими Томас Троттерин "Сәрхошлуг вә онун инсан организминә тә'сири" адлы китабы нәшр олунду. Китабда илк дөфә олараг "сәрхошлуг" сөзү ән'әнәви мө'насыны итирди. О, јалныз сәсиоложи (интизамсызлыг, сыртгылыг, һәдд-һүдуду билмәмәзлик) јох, һәм дә биоложи (хәстәлик) аспектдә кәтүрүлмүшдур. Мөәллиф әсәринин бир јериндә јазырды: "Мән ифрат сәрхошлугу инсан организминдә патоложи дөјишикликләр әмәлә кәтирән вә функционал позгунлуглар тәрәдән чидди хәстәлик сајырам".

Рус алимләриндән илк дөфә алкоголизмин клиникасыны мөјјән гәдәр кениш шәрһ едән москвалы һәким К.М.Брил-Крамәр олмушдур. "Запој вә онун мөаличәси" әсәриндә (1819) мәишәт сәрхошлугундан фәрғли олараг, спиртли ичкиләрә патоложи мөјлин бә'зи чәһәтләрини кәстәрир, ону хәстәлик кими гијмәтләндирир, буну "патоложи ганунла" изаһ едир.

Башга бир москвалы һәким А.М.Салватори 1817-чи илдә спиртли ичкиләрә һәрислији "ојноманија" ("ојно" — јунанча шәрәб демәкдир) адландырмагы тәклиф стмишдир. "Ојноманија" хроники алкоголизмин синонимин олмајыб, куја мәишәт сәрхошлугу илә әлагәдар баш всрән патоложи һаллардан биридир. Диқәр бир мөәллиф Х.Ескирол да сәрхошлуга чәһдин хәстәлик олдуғуна тәрәфдар чыхыр вә тәклиф етдији системдә "алкоғолеманија" адландырырды.

Алман һуфелјанд өз әсәриндә спиртли ички дүшкүнлә-ринин диагнозуну "дипсоманија" адландырмышдыр. "Дипсоманија" јухарыдакылардан фәрғли олараг, икинчили сәрхошлугдур. Јә'ни мұхтәлиф руһи-әсәб хәстәликләриндән (мәсәлән, спилептик тутмалар, неврозлар, депрессиялар, организмдин диқәр функционал вә органик позгунлуглары) сонра, јахуд мұхтәлиф стиолокијалы һәр һансы психоз нәтичәсиндә әмәлә кәлир. Белә чыхыр ки, психиатријаја тәсадүфи дүшмүш бу терминин нарколокија илә әлагәси долајы јолладыр.

Алкоғолизмин нозоложи ваһид кими нәзәри вә тәчрүби тәбабәтдә јерини мөһкәмләндирмәсиндә М.Гуссун бөјүк хидмәтләри олмушдур. О, 1849-чу илдә Стокһолмда өзүнүн классик "Хроники алкоголизм, јахуд алкоголизмин хәстәлији" монографијасыны нәшр етдирмишдир. М. Гусс бу хәстәлијә спиртли ичкиләрдән һәрисликлә истифадәнин јекуну кими бахмыш, бунунла әлагәдар синир системиндә мұвафиг дөјишикләр кетдијини дә кәстәрмишдир. Алимдин бу мүддәасы јарым әсрдән чоғ психиатријаја анд дәрсликларин

вə вəсаитлəрин сəһифəлəриндə нүфузуну итирмəмишдир. Мүəллиф китабынын сонракы нəшриндə адыны бир гəдər дə дəгиглəшдириб, "Хроники алкоголизм" гəймүшдүр.

Бунундa бєлə алкоголизмн клиникасына мараг азал-мамышдыр. А.А.Портнов "Алкоголизм", И.В.Стрелчук "Хроники алкогoл интоксикациясы", А.Н.Зимин "Алкогол наркоманиясы", Таммас вə Хекен "Алкогол энсепалопатиясы", Лекод "Алкогол хəстəлији", бə'зи франсыз мүəллифлəрисə "стилизм" терминлəринə үстүнлүк вермиш-лэр.

Бүтүн бу термин вə мəфһумларын вердиклəри тибби-биологи анлајышларын јєсуну кəстəрир ки, алкогoла һəрислик хəстəликдир, ону мəишəт сəрхoшлугу илə ејнилəшдирмəк олмaз. С.С.Корсаков 1913-чү илдə психиатрија курсундa јазырды: "Хроники алкоголизм — спиртли ичкилəрин узун мүддəт истифадəsi нəтичəсиндə организм-дə əмəлə кəлən позгунлуглар мəчмүəсидир". Е.Крепелинə кəрə "Хроники алкоголизм — ичилən алкогoлун тə'сири кəчмəмиш, јени дозанын гəбул едилмəсидир". С.Г.Жислин алкогoлизмə чүрбəчүр наркоманија кими бахыр, "алкогoл ачлыгы" əламəтинə хүсуси əһəмијјəт верир. О јазмышдыр: Үмүмийјəтлə, һəјатдa тəсaдүфи ичən адaм јохдур". И.В.Стрелчуксa хроники алкогoлизмн əн мүтлəг əламəт-лəриндən бирини алкогoл гəбулундa нəзəрəтин итмəsi һесаб едир.

Əлиндə дејилəнлəрин һамысы алкогoлизм хəстəлијинн клиник мəнзəрəсинн сəчијјəсини мүəјјəнлəшдирən əламəт-лəрдир. Јə'ни ички дүшкүнлəриндə алкогoла тəсaдүфи мараг зəрурəтə кечир, ајры-ајры һaллардaн "фасилəсизлик" башлајыр, əввəл дəзүмлүлүк јүксəлир, тəдричən азалыр, əввəл севинмəк-нəш'əлəнмəк, сонрa кəдəрини јүнкүллəш-дирмəк мəгсəдилə ичилир...

Бə'зи мүəллифлəр, о чүмлəдən кəркəмли нарколог-алим-лəр А.А.Портнов вə И.Н.Пјатнитскаја гəјд едирлəр ки, "хроники", сөзүнүн өзүндə нəсə бир гəјри-дəгиглик, тавто-локијанын мə'лум үнсүрлəри сахланылыр. Куја "хроники алкогoлизм" ифадəsi онун əкси олан "кəскин алкогoлизм" ифадəсини мөвчуд едир. Бу термин харицдə даһа чох истифадə едилир (патологи сəрхoшлуг, кəскин алкогoл психозу, кəскин алкогoл зəһəрлəнмəлəри вə с.). Əлиндə бурадa чидди мубаһисə доғурачаг бир шəј јохдур. С. Дитмерин гəјд етдији кими, "алкогoл" мəфһумуна əлəвə олунмуш "изм" шəкилчиси кəдən просесин давамлылығыны əтс едир. Бу фикир БМТ јанында алкогoлизм проблеми комитəсинн мə'луматында да тəсдиг олунур.

Заман кечдикчə алкогoлизмн тəдгигинə вə хəстəлијин өзүнə слми мүнəсибəт дəјишмишдир. Инди онун динами-касыны, фəрди мүəличə үсуну вə профилактикасыны ејрəнмəклə кифəјəтлəнмəјиб, мүəсир психиатрија бахымын-дан да арашдырлар. Əкəр узун сəрхoшлуга аварачылыг, дүшкүнлүк, сарсагылыг кими бахырдыларса, XIX əсрдə алкогoлун əсасən дахили үзвлəри зəдəлəдији нəзəрə алынырдыса, XX əсрин орталарында алкогoлун "синир зəһəри" олмасы фикри үстүн тутулду. Нəһəјəт, 1940-чы илə кими алкогoлизмə јалныз тибби мəсəлə кими бахылырдыса, һазырда онун мубаризə програмы һəм тибби, һəм дə бəјүк ичтимаи əһəмијјəт кəсб едир.

Алкоголизмн мəишəт сəрхoшлугу "базасында" инкишaф етмəсинə дə һєч бир шүбһə јєри гaлмaмышдыр. Үмүмдүнја Сəһийјə Тəшкилатынын вə ајры-ајры өлкə биологи тəдгигат институтларынын вердиклəри статистик мə'луматлара кəр-дүнја үзрə мəишəт сəрхoшларынын һəр он алтыда бири, јахуд 5, 5-6 фаизи алкогoлизм хəстəлијинə тутулур. Артыг алкогoлизмн мүстəгил бир хəстəлик олдуғуна һєч бир шүбһə јєри гaлмaмышдыр. Алкоголизм хəстəликдир, мүəјјən бир патологи просесин нəтичəсидир, анчаг мəишəт сəр-хoшлугунун сəбəби дејилдир.

Бир сыра харици өлкə мүəллифлəри (Е.Јелинск, М.Ке-лер, М.Шервс вə башгалары) һағлы олараг алкогoлизм хəстəлијинн социал аспектини дə гəјд едирлəр. Мəсəлən, М.Келер гəјд едир ки, алкогoлизм ичтимаијјəт тəрəфиндən гəбул едилдијиндən артыг спиртли ичкинин ичилмəsi сaјəсиндə тəрбијəнин позулмасыдыр. Көрүндүјү кими, проблемин тибби-социал тəрəфи тамамилə унутулмушдур.

Сон иллəрдə бєјнəлхaлг публикaсија "алкогoлизм" тер-минини "алкогoлдaн асылылыг"ла əвəз етмəјə мəјл кəстəрир. Бу, Үмүмдүнја Сəһийјə Тəшкилатынын Эксперт Комиссијасынын дəрман мaддəлəри һағгында гəбул етдији терминологија илə əлəгəдaрдыр. Комиссија дəрман мaддə-лəринə адəт етмəни "наркотик мaддəлəрдən асылылыг" кими кəстəрмишдир. Алкогoл да һəмин асылылыгы тəрəдən дəрманлар сijaһысына дахил едилмишдир. Əлбəттə, бєлə бир "үмүмилик" узун мүддəт мубаһисəлəрə сəбəб олду. Рус нарколог алимлəриндən бир чоху (А.А.Портнов, И.Н.Пјат-нитскаја, С.К.Короленко вə б.) бєлə һесаб едирлəр ки, спиртли ичкилəри наркотик мaддəлəр сырасына гaтмaғ олмaз. Башгa сөзлə, "алкогoлизм" "наркоманија" дејилдир. "Алкоголизм"ин мə'на чаларларына јєсун вурараг, гəјд етмəк истəрдик ки, бу хəстəлик сəрхoшлугдaн башлајыб, алкогoлизмдə гуртaрыр. Күтлəви вə тибби əдəбијјатдa ишлəдилən "мəишəт алкогoлизи", "адəткарлыг сəрхoшлу-

гу", "мәишәт сәрхошлугу", "мәишәтдә алкоғолдан истифадә" вә с. "сәрхошлуг" термининин синонимләридир. Бу терминләр анчаг сәрхошлугун социал тәрәфини әкс етдирир, онун физики вә психики асылылыгыны көстәрмир. И.В.Стрелчук языр: "Мәишәт сәрхошлугу заманы хроникки алкоғолизмдә олан спиртли ичкиләрә мејл, гәбулуна нәзарәтин итмәси, алкоғол ачлығы вә с. симптомлар олмур. Белә адамлар истәнилән вахт спиртли ичкиләр гәбулуна кәсә биләр". Бизә слә кәлир алкоғолизмдин клиникасындакы бә'зи гарышлыгынын вә мүрәккәблијин арадан көтүрүлмәси үчүн спиртли ичкиләрдән јухарыда дејилән тәрзләрдә истифадәсини һеч бир сифәт әләвә етмәдән "сәрхошлуг" адландырмаг даһа мәгсәдәујгундур. Әкс—тәғдирдә, әкәр "мәишәт сәрхошлугу" ифадәсини ишләдириксә, онда "истеһ-салат сәрхошлугу", "истираһәт сәрхошлугу" вә с. үјдурма ифадәләр дә јарана биләр.

Беләликлә, истәр сәрхошлугун, истәрсә алкоғолизмдин "әсасыны" спиртли ичкиләрдән һәрисликлә истифадә тәш-кил едир. Бунларыса биринчи һалда ичтимаи ганун-гајдалары позмаг, әмәк режиминә риәјәт етмәмәк, милис идарәсинә вә ајылтма мәнтәгәсинә дүшмәк, аилә мұнағи-шәләри; икинчи һалда исә нарколожии диспансер вә психиатрија хәстәханасы көзләјир.

Алкоғолизмдин клиник тәснифаты. Алкоғолизм һаггында зиддијәтли фикирләрин чохлугу, һамынын тәсәввүр етдији ади сәрхошлугла, һамынын там тәсәввүр едә билмәдији алкоғолизм хәстәлији арасында сәдд гојмаг ишиндә дә чидди мансәчиләкләр тәрәдир. Ичтимаијәт тәрәфиндән гәбул едилмиш "аз мигдарда ички гәбулу" һарада гуртарыр вә алкоғолизм хәстәлијинә кечид һарадан башлајыр? Бу суал тәкчә тибби-социал јох, һәм дә һүгүги әһәмијјәтә маликдир. Мүәјјән һадисә вахты кимисә "мәчбури мұали-чәјә" көндәрмәкдә гојулан суалын чавабы чох вачибдир.

Сәрхошлугла сәрхошу бир-бириндән фәрғләндирмәјә узаг кечмишләрдә дә мараг көстәрилмишдир. Гәдим рома философу Снега өзүнүн бир әсәриндә јазмышдыр: "Поссеј-дон тәсдиг едир ки, "сәрхош" сөзүндән ики һалда истифадә едилир: инсан шәрабла әлләшр вә ондан истифадәјә нәзарәти итирмишдир, башга һалда инсан ичмәјә адәткар-дыр, өзүнү шәрабын гулуна чевирмишдир. Сиз, әлбәттә, е'тираф едәрсиниз ки, "ичмиш адамла", "сәрхош адам" арасында бөјүк фәрг вардыр. Ичән ола билсин бу вәзијјәтә бир даһа дүшмәсин, сәрхошса јахасыны шәрабдан чәтин гуртара".

Алкоғолизмдин классик шәрһинә һәср едилмиш китабларын (С.С.Корсаков, 1913; В.П.Осипов вә Ф.Ј.Рыбаков, 1917;

Е.Крепелен, 1927) һамысында хәстәлијин башлангыч формалары, диагностик әләмәтләри: алкоғола дөзүмүн азалмасы, сәрхошлугда һафизәнин позулмасы, алкоғол ачлығы вә с. көстәрилер. Бә'зи мұәллифләрсә хәстәлијин тәк-тәк әләмәтләринә үстүнлүк есирләр. Мәсәлән, мүн-тәзәм алкоғол гәбулу (М.С.Родионов), үмүми гиданын вердији калоријә әләвә (Ј.Маркони), өзүнә вә әтрафдакы-лара зијан јетирмәк (Е.Силатер). С.Аммар сәрхошлугдан алкоғолизмә кечидин ме'јарыны белә изаһ едир: инсан өз бөдән чәкисинин һәр килограмына бир грам алкоғол гәбул едә биләр. Әкәр доза артырыларса, алкоғолун организмдә парчаланмасы просеси ләнкијир, ганда алкоғолун "ара маддәләри" әмәлә кәлир (үзүм туршулары, асәдәләһид вә с.). Куја бу, гарачијәрин, бөјрәкләрин, баш-бәјинин, үрәк әзәләсинин зәдәләнмәсинә вә алкоғолизмә кечидә сәбәб олур.

Бүтүн бу ме'јарлар биртәрәfli олдуғундан алкоғолизмдин илк мәрһәләсини тә'јин етмәкдә бөјүк әһәмијјәт кәсб етмир. Бунун үчүн А.А.Портновун вә И.Н.Пјатнитскајанын гејд етдикләри кими нә бир, нә ики, чохлу биоложи ме'јарлар комплекси лазымдыр. һәр әләмәтин динамика-сыны тә'кидлә мұәјјәнләшдирмәк лазымдыр. Нарколожии синдромлар вә онларын динамикасыны билмәк, сәрхошлугу алкоғолизмдән ајырмада ән вачиб шәртдир.

Сәрхошлугдан алкоғолизмә кечиддә "үчлүк"дән (пато-ложии мејл, дөзүмлүлүк вә алкоғол ачлығы) башга, алкоғола олан реактивлијин дәјишмәләриндән бири дә гусма реф-лексинин итмәсидир. Организм мин илләр әрзиндә зәһәрли маддәләрә гаршы мұдафиә рефлексии газанмышдыр Мәишәт зәһәрләнмәләрдән бири спиртли ичкиләр гәбулу заманы баш ерир. Организм ондан горунмаг үчүн дәрһал тәдбир көрүр. Бу, гусма актыдыр. Гусма шәртсиз (анаданкалмә) рефлексинин кетдикчә сөнмәси, сәрхошлугла алкоғолизм арасындакы сәддин арадан көтүрүлмәси демәкдир. Демәк, артыг хроникки алкоғолизмдин "ајаг сәсләри" ешидилир. Бу, организмдин хроникки алкоғол интоксикасијасына дөзүмүнүн артмасы илә әләғәдардыр.

Организмдин алкоғол зәһәрләнмәсиндән горунмасы спе-сифик алкоғолдәһидрогеназа ферментинин көмәјилә ичра олунур. Гәбул едилмиш алкоғолун бир һиссәси диқәр ифразат үзләринин көмәјилә хариç олунса да, галаны гарачијәрдә һәммин ферметин көмәјилә оксидләшиб, зәрәр-сиз һала салыныр. Бу сәһәдә В.М.Гуртовенковун тәдгигаты даһа марағлыдыр. Мүәјјән етмишдир ки, хроникки алкоғол интоксикасија заманы алкоғолдәһидрогеназа ферментинин фаизи артыр вә ган зәрдабында фәаллығы јүксәлир. һәммин

фермент алкоголькларин ган зәрдабында тапылдыгы халда, сағлам адамларда олмур. Бу да ајдынлашдырылмышдыр ки, алкогольн алкогольдегидрогеназа ферменти илә оксидләшмәси тәкчә гараҷијәрдә дејил, ган зәрдабында да кедир.

Спиртли ичкиләрдән суи-истифадә заманы ганын имунобиоложи реактивлији дәјишир. Бу тәдғиат сон илләрә мәхсусдур. Г.П.Константинова, Л.А.Постушенко, Н.И.Кузнецова онун бу хусусијјетини өјрәнмишләр.

Иммунобиоложијанын Н.Нәриманов адына Азәрбајҗан Дөвләт Тибб Университетинин психиатрија кафедрасынын әмәкдашларынын дигәтини чәлб етмәси тәбии халдыр. Гәјд етмәлијик ки, кафедрада руһи-әсәб хәстәликләринин патокенезиндә иммунобиоложи амилләрин әһәмијјәти һаггында артыг бир нечә докторлуг вә намизәдлик диссертасијасы јазылмышдыр.

Сон илләрдә кафедранын јерләшдији клиникада иммунобиоложи реактивликлә ситотоксик индекс әлағәли сурәтдә алкоголькләр үзәриндә дә өјрәнилир. Кафедранын профессору Н.В.Исмајылов нарколожи шө'бәнин һәкимләрилә бирликдә ејни заманда дөрд груп үзәриндә (40 нәфәр алкоголь, 25 нәфәр онларын ушағлары, 40 нәфәр руһи хәстә вә 20 нәфәр сағлам адам) ситотоксик индекси (СТИ) вә аутоиммунобиоложи реактивлији (АР) мүүјјәнләшдирмишләр. Алкоголизмин клиникасы вә ирсин сағламлығы бахымларындан марағлы елми нәтичәләр алынмышдыр. Нечә дејәрләр, алкоголькләр алкогольклијиндә галыр, онларын бу күнкү гәбаһәтинин әзабыны кәләчәк нәсил чәкмәли олур. Јә'ни алкоголькләрин ганынын ситотоксик индекси ($0,15 \pm 0,015$) сағламларынкына ($0,13 \pm 0,24$), онларын ушағларынкы исә ($0,21 \pm 0,025$) руһи хәстәләринкиңә ($0,46 \pm 0,053$) јахынлашыр. Беләликлә, Пифагорун мәшһур "Сәрхошлуг — дәлилик үчүн мәшғдир" фикри лабораторија шәраитиндә дә сүбута јетирилмәјә башламышдыр. Мәсәләнин даһа әтрафлы вә даһа дәғиг тәдғиги јахын кәләчәјин ишидир.

Хроники алкоголь интоксикасијасында "физиоложи мұдафиәнин өлчүләри"нә тә'сир едән нејро-һармонал, детоксик механизмләр вә с. амилләр дә дахилдир. Јахын кәләчәкдә онларын көмәји илә мәишәт сәрхошлугунун хроники алкогольизмә кечиди заманы баш верән биокимјәви вә патофизиоложи дәјишикликләрин өјрәнилмәси, гусма-мұдафиә рефлексинин механизминдә галан гаранлығы чәһәтләрин ајдынлашдырылмасы мүмкүн олачағдыр.

Алкоғола патоложи мејл. Инсанда спиртли ичкиләрә патоложи мејлин јаранмасы мұхтәлиф халларда баш верә билир. Буна көрә алкоғола патоложи мејлә алкогольизмин

бүтүн клиник формаларынын тәзаһүрү кими бахмағ олмаз. О, бир халда алкогольизмин әләмәтидирсә, диқәр халда "кизли епилепсија"нын, дипсоманијанын, али синир системинин органик зәдәләнмәсинин "баш галдырмасы"дыр. Умумдүңја Сәһијјә Тәшкилаты јанында алкогольизм үзрә Эксперт Комиссија Шурасынын фикринчә, инсанларда алкоғола патоложи тәләбат әсас үч сәбабдән ола биләр: 1. Психоложи; 2. Физики; 3. Һәр һансы хәстәлијә әсасланмыш физики.

Демақ, алкоғола патоложи мејл, алкогольизм хәстәлијин башланғычында мұшаһидә олунур. Әқәр алкоғол гәбулуна ара вериләрсә, "алкоғола еһтијаж" синдрому јараныр. Комиссија һәмин синдрому "алкоғолдан физики асылылыг" адландырмашыр. Физики асылылыг өзү патоложи мејли там әһатә етмир.

Наркоманијанын клиникасында патоложи асылылыг һәм психики, һәм дә физики чәһәтләрдән әсасландырылыр. Алкоголизмә кәлинчә, хәстәлијин бу ганунаујғунлугу бир нөв өрт-басдыр едилир. С.Г.Жислин, М.Виктор, Р.Адамс вә башға мұәллифләр сүбүт етмишләр ки, наркоманијада олдуғу кими, алкогольизмин клиникасында да "ачлыг" синдрому вардыр вә алкоғола илкин патоложи мејлин динамикасынын мүүјјәнләшдирилмәсиндә мұһүм рол ојнајыр.

Алкоғола патоложи мејлин механизми һаггында алимләрин фикирләри мүүјјән гәдәр фәрғлидир. Мәсәлән, И.В.Стрелчук белә һесаб едир ки, мејл үч формада — јүнкүл, орта вә ағыр — өзүнү көстәрир. И.Н.Пјатнитскаја вә А.А.Портнова көрә мејлин һансы шәраитдә башламасынын әһәмијјәти јохдур.

Умумдүңја Сәһијјә Тәшкилатынын Тәснифат Комиссијасынын тәклифинә көрә алкоғола патоложи мејлин даһа кениш јайылмыш тәснифаты гәбул едилмишдир. Бу бөлкүјә көрә мејл әсас ики халда өзүнү көстәрир: 1. Биринчили мејл. Сәрхошлуг вә хумарлығыла әлағәси јохдур. Алкоғолдан психики асылылыг әсас көтүрүлүр. 2. Икинчили асылылыг. Ики јарымгруппа бөлүнүр: а) Алкоғол гәбулунда нәзарәтин итмәси; б) Хумарлығыла мејл, алкоғолдан физики асылылыг.

Тәснифатын өзүндә дә мұштәрәклик вардыр. Биринчили вә икинчили патоложи мејли бир-бириндән гәти сурәтдә тәдрич етмәк олмаз. Бунуңла белә фәрғли чәһәтләри дә аз дејилдир. И.В.Стрелчукун шәрһинә көрә алкоғола биринчили патоложи мејл үчүн һәјәчанлылыг, ојанағлы хал, пис әһвал-руһијјә, кәржинлик вә с. әсас тәһрикәдичи амилләрдир.

Алкогола биринчили патоложи мејлин башланмасынын тәјин едилмәси, клиник феномен кими дә марағлыдыр. Биринчи, алкоголизмин башлангыч мәрһәләсини мүәјјән етмәк җә хәстәлијин дәрәчәсини дүрүстләшдирмәк, икин-чиссә онун мүәличә вә профилактикасыны вахтында башламағ лазымдыр. Сон илләрдә мејлин биринини диҗәри илә мүҗәссәси үчүн онун клиник вариантларына да фикир верилир. Патоложи мејл өзлүјүндә јүнкүл вә ағыр вариантлара бөлүнүр. Јүнкүл вариант даһа чох һадисәләр, мүәјјән тәрз-һалларла әләғәдардырса, ағыр вариантда ичмәк һаггында сарышан идејалар үстүнлүк тәшкил едир. Шүбһәсиз, сарышан вә компулсив идејалар, алкогола мејлијин үмуми чәһәтләри илә бирликдә фәрғләри дә вардыр. Мәсәлән, мүәјјән шәраитдә алкогола мејллик һисси сөнүр, бә'зән илләрлә көрүнмүр, тәсадүфи уғурсузлугдан сонра јәнә башлајыр.

Јүнкүл мејлдә хәстә алкоғолдан имтина етмәкдә чәтин-лик чәкмир, һәрәкәтинә, башғаларынын ирадларына тәнгиди јанашыр. Ағыр формада алкоғола патоложи мејлин хәстәлик фонсемени бүтүн психики фәәлијәтә сирајәт едир, онда "алкоғол дунјакөрүшүнү" формалашдырыр.

Н.Н.Иванес вә А.Л.Игонин алкоғола илкин патоложи мејлин 27 психи-сосиал факторуну өјрәнмишләр. Онлардан 10-ну "фәрдиликлә", 7-си "аилә-мәишәт" вә 10-ну "иш шәраити" илә бағлы олмушдур.

Дејиләнләрә јөкүн вурасы олсағ, алкоғола патоложи биринчили мејлдә әсас дәрә клиник тәзәһүр нәзәрә чарпыр: мәишәт вә сәнәтлә әләғәдар башланан һал, өз-өзүнә башланан вә тәнгиди мүнәсибәт сахланылан һал, өз-өзүнә башланан вә тәнгиди мүнәсибәт итән һал, спиртли ичкиләрә дахили тәләбатын "кәнераллашдығы" вә гаршы-сыалынмаз һал. Башға сөзлә, буна алкоғолдан психики асылылығ да дејилир.

Алкоғола икинчили патоложи мејлә кәлинчә, гәбул едилән алкоғола нәзарәтин итмәси вә хумарлылығ әләмәт-ләри әсас көтүрүлүр. Бунларын чәми бирликдә алкоғолдан физики асылылыға бәрәбәрдир.

Алкоғоликләриг һеч вахт аз ичмәк тә'мин етмир. Биринчи бадәдән сонра һәрислик башлајыр. О, кәскин нәзәрә чарпачағ сәрхошлуг вәзијјәтинә гәдәр ичир. Алко-голикләрин "ичмәк өлчүсү"нү итирмәләри барәдә һәлә 1901-чи илдә С.С.Корсаков јазмышдыр. Ону алкоғоликлә-рин давраныш "көстәричиләри"ндән бири кими гијмәтләндирмишди. Јалныз Е.Јеллинскин 1946-чы илдә чапдан чыхмыш "Алкоғолизмин динамик тәснифаты" әсә-риндән сонра алкоғол гәбулуна "нәзарәтин итмәси",

алкоғолизмә кечид әләмәтләриндән бири һесаб олунду. Бунунла да рус вә хариҗи өлкә алимләри арасында фикир мүхтәлифлијинә, елми мүбаһисәләрә сон гојулмады. Мәсә-лән, С.Г.Жислин алкоғол гәбулуна нәзарәтин итмәсини алкоғолизмин клиникасында ролуну инкар етмир, анчағ онун хроники алкоғолизмин сәрбәст әләмәти олмасы фактынын үстүндән сүкутла кечир. Садәчә оларағ, "алкоғол ачлығы" симптомуна дахил едир. И.В.Стрелчукса алкоғола патоложи мејлдә мигдара нәзарәт һиссинин итмәсини, алкоғола патоложи мејлин сәрбәст варианты олдуғуну иддиа едир.

Спиртли ичкиләр гәбулуна нәзарәтин итмәсинин диа-гностик әһәмијјәтиндән данышанда, патоложи мејли дә мүтләғ нәзәрә алмағ лазымдыр. Әкәр о, спиртли ичкиләрә патоложи мејлә бирликдәдирсә, онда хроники алкоғолиз-мин ән мүһүм ме'јарларындан биридир. Бурада кенезин дә әһәмијјәти вардыр. Мәсәлән, гамма-алкоғоликләрдә бу симптом кәскин нәзәрә чарпыр, дельта-алкоғоликләрдә, әксинә, зәифдир. Гәбул едилән ичкинин дә (бәрк, бош) әһәмијјәти көстәрилир. Биринчиләр даһа чох јүксәк концентрасијалы, икинчиләрсә зәиф концентрасијалы ички-ләрдән истифадә едәнләрдир. Биринчиләрин вәтәни АБШ вә Канада, икинчиләринки Франсадыр.

Сәрхошлугда алкоғола патоложи икинчили мејл һаггын-да дејиләнләри үмумиләшдирәси олсағ, ашағыдакы үч вариант сәрхошлугдан алкоғолизмә кечидин клиникасында даһа сәчијјәвидир. 1. Патоложи мејлликдә кәмијјәт нәза-рәтинин азалмасы. Хәстә башлангыч дозанын "изи" илә сәрхошлугу јүнкүл дәрәчәдә давам етирмәк истәјир, она сосиоложи-етик нормалар манечилик төрәдир, давам етирә билмир. 2. Кәмијјәт нәзарәти тамамилә итир. Бу дөфә ичмәји давам етирмәк арзусунун габағыны алмағда етик вә сосиоложи чәһәтләр күчсүздүр. 3. Кәмијјәт вә ичтиман нәзарәт тамамилә јохдур. Сәрхошлуг доғурмајан чүз'и мигдарда алкоғол гәбулу белә хәстәни гаршысы алынмаз патоложи мејлә чәзб едир. О, истәнилән васитә вә вәсаитлә буна наил олмаға чәһд көстәрир.

Инди исә алкоғолдан физики асылылығын әләмәтләрини өзүндә даһа парлағлығы илә әкс етирән башға бир клиник мәнзәрәјә диғгәт јетирәк.

Алкоғол ачлығы. Хәстә кечә-күндүз ичмәкдән "дојмуш-дур". Тәкчә мә'дәси јох, башы дә, үрәји да, һәтта ајағлары да партламаға кәлир. Мәчбури оларағ спиртли ичкиләрин гәбулуну дајандырыр. Мүәјјән вахтдан сонра өзүнә кәлир, әһвалы јахшылашыр, үрәји сакитләшир. Организмин "спирт еһтијачы" азалаңда руһи-әсәб вә соматик позгунлуглар баш

галдырыр. Алкогол ачлыгынын нараһатлыгы о дәрәчәдә туфанлы башлаыр ки, хәстә өзүнә һәјатда јер тапмыр. О, бүтүн варлыгы илә азачыг да олса алкоголь әлдә стмәк вә ичмәк истәјир. Онун үчүн дүнјада бирчә "не'мәт" варса, о да спиртли ичкиләрдир, бир үнван вар, о, спиртли ичкиләрин сатылдыгы, јахүд истәһсал едилдији јердир. Онун үчүн һәјатда һава вә су да, торпаг вә кәј дә алкогольдур, доғма да одур, јад да...

Елә ки, тапыр вә һәрисликлә башына чәкир. Јалһыз инди һисс едир ки, ајагынын алтындакы торпагдыр, чијәрләринә чәкдији һавадыр, су мәјсидир, даш бәркдир. Јалһыз инди билир ки, дүнја вар вә инсанлар вар, өзү дә онларын арасындадыр. Нә һағдаса фикирләшмәк вә һараса кетмәк игтидарындадыр.

Илк бадәдән сонра һәр шәј өз ғајдасына дүшүр: үрәк ғајдасында дөјүнүр, бармаглары әсмир, көзләринин сәјримәси дајаныр. Нәфәс алмаг үчүн һава чатыр, јеријә билир. Хәстәнин алкогольдан физики асылылығынын "шаһ әләмәти"ни рус алимләриндән С.Г.Жислин бүтүн фәалијјәти боју изләмиш, дәфәләрлә (1931, 1934, 1965) шәрһини вермишдир. О, һәлә 1929-чу илдә Москва Невропатологлар вә Психиатрлар Чәмијјәтинин јығынчагында "Алкогол ачлығынын алкогольизмин клиникасында јери" адлы мә'рузә стмишдир. Харики өлкә алимләри һәмин фикри бир гәдәр сонра тәкрар стмишләр.

Рус алимләринин тәдигаты онун алкогольизмин клиникасындакы мөвгәјини даһа да мөһкәмләндирди вә дөғигләшдирди. И.В.Стрелчукун, Н.В.Попованын, И.В.Бокнин вә башгаларынын тәдигатындан сонра ајдынашды ки, алкоголь ачлығы синдрому алкогольизмин биринчи дәрәчәси үчүн сәчијјәви дөјилдир. Бу һал хәстәликләрин I дәрәчәдән, II-јә кечидиндә башлаыр.

Даһа сонралар "алкогол ачлығы"нын клиникасына, алкогольизмин клиникасынын динамикасындакы јеринә ики мөвгедән јанашдылар: гурулушу вә динамикасы. Алкогол ачлығынын гурулушу дедикдә бүтүн соматик вә психопатоложи позгунлуглар нәзәрдә тутулур. Соматик позгунлуглар дедикдә әзкинлик, башда ағырлыг, баш ағысы, баш һәрләнмәси, тәрләмәк, үшүтмәк, әсмәк, иштаһанын итмәси, ағызда пис тәм, тәнкнәфәслик, гусмаг, кәјирмәк, гычгырмаг, гәбзлик, үрәкдөјүнмәси, үрәк наһијәсиндә ағырлар, артериал ган тәзјигинин артмасы вә азалмасы, јангы һисси, тез-тез сидик бурахма; психопатоложи позгунлугларда исә үзкүнлүк, һирслилик, һәјәчанлылыг, сүстлүк, мүтәәсирлик, дөзүмсүзлүк, сәс гарабасмалары, јуху позгунлуглары, гысганчлыг саяјыгламалары, әзәлә гычолмалары вә с. даһа чох нәзәрә чарпыр.

Алкогол ачлығы симптомуну даһа әһатәли тәсниф едән мүәллифләр дә вардыр: Р.Јонһсон ону беш група бөлүр: гастроинтестинал (үрәк буланмасы, гусма, иштаһсызлыг); психоматор (әсмәк, чәнколма); гавранышын позулмасы (баша сәс дүшмә, рәнкләри гарышдырмаг); башга психопатоложијалар (үмүми нараһатчылыг, кәфсизлик, јухусузлуг); кардиоваскулјар вә вәкетатив (тәрләмә, ган тәзјигинин галхмасы, үрәк дөјүнтүсү) позгунлуглар. Д.Ферлеин алкоголь ачлығынын гурулушуну ики јарымгрупа — соматик вә психики — аырыр. Соматикә невраложии, вәкетатив вә мә'дә-багырсаг позгунлугларыны; психикијә ваһимә, гарабасмалар, ојанаглыг, јаддашын вә јухунун позулмасы јарымсиндромларыны дахил едир.

Алкогол ачлығы синдромунун гурулушунда психопатоложи позгунлуглар һәрдән о дәрәчәдә мүрәккәб вә гарышыг һалда чәрәјан едир ки, ону диқәр руһи-әсәб хәстәликләринин әләмәтләрилә мүғайсә стмәкдә чәтинлик чәкилир. Буну алимләрин јухарыда чүз'и бир һиссәсини вердијимиз тәснифатында да көрмәк олар. Һәр тәдигатчы өз клиник тәчрүбәсинә әсасландыгындан "алкогол ачлығы" синдром вә симптомларынын мүәјјән бир схемини чәкмәк мүшкүл мәсәләдир. Ф.Ј.Рыбаков јазыр ки, алкогольликләр үчүн спиртли ичкиләр адәт едилән ғададыр. Онун вахты кечәндә "ачырлар". Беләләри бир нөв өзләрини алкогольла сахлајырлар.

Алкогол ачлығынын ағыр һалларында хәстәләрдә ешитмә вә көрмә гарабасмалары башлаыр. Әкәр һәмин әләмәтләр алкоголь психозунун дөјилдирсә, онда хәстәләрин өз вәзијјәтләринә тәғиди мүнәсибәтләри сахландыыр. Киминсә сәсини ешитдијини, көзләринә нәсә көрүндүјүнү данышыр вә өз дедикләринә өзүнүн күлмәји кәлир.

Клиник иллюстрација. Хәстә Г.Г. 1929-чу ил тәвәлүдүлдүр. Ибтидан мәктәб гуртарыбдыр. Лаһна заводунда чилинқар ишләјир. Ичмәјә чапан јашларындан башлајыбдыр. Һәрби хидмәтдә оланды ара верибдир. Гајыдандан сонра арабир ичибдир. Әсасән бәрк ичкиләрдән истифадә едибдир. Ешләнәндән сонра вәзијјәт тамамилә дәјишибдир. Арвады илә јахшы јола кетмәјибләр. Дәфәләрлә боһаһма мәсәләләринә бахылыбдыр. Чыхыб кәлиб, аһасынын јанында јанајыр. Сон ики илдир ки, мүнтәзәм ичир.

Ону клиникаја кәтирибләр. Мүајинә заманы һеч бир чидди ишкәјәт етмәјиб. Верилән тәјинаты мәмнунијјәтлә гәбул едиб. Јалһыз дөрд күн кечдикдән сонра күлүмсәјәрәк, — һәким, ишкәјәтим вар, — дөјиб. — Гулағыма гарышыг сәсләр кәлир. Елә бил ики-үч танышым шә'бәһини о бири башында дуруб, мәним гијбәтимн едирләр. Мән күнчә јахынлашыгча сәс итир. Дүнадан бәри бир-ици дәфә дә өзләрини "көрүшәм". Јаныһыз кәләндә буна көрә күлмәјим кәлди. Аһы, нә едим, өз сөһбәтим өзүмә күлмәли кәлир.

Хәстә е'тираф етмәсә дә, онда "алкогол ачлығы"нын диқәр әләмәтләри варды. Тәр басмынды, бәдәнинин ачыг һиссәләри тала-тала гызармынды.

Өзүнү нараһат һисс едирди, додаглары сусузалудан гурумушду. Бүтүн бунлары хәстәлик аламәти сәймырды. Чүнки дәфәләрлә онда белә һаллар баш вермишди. "Хинжалныда" һаһар едән кими кечиб кетмишди. Дејир, ачаңда белә олур. Дүздүр, ачаңда. Бир шәртлә ки, јемәкдән јох, ичмәкдән "ачаңда".

Алкоһол ачлығынын диһәр ағыр формасында бүтүн аламәтләрә әзәлә тутмалары да гошулур. Бә'зи хәстәләрдә мүәлиһәнин әввәлләриндә, бә'зиләриндә ортасында, бә'зиләриндәсә ахырында баш верир. Бунларын һамысыны "алкоһол ачлығы"нын ајағына чыхмағ доғру олмазды. Һәмин тутмалар организмин үмуми вәзијјәтиндән дә асылыдыр. Травманын, јолухучу хәстәликләрин, хәстәлијин дәрәчәсинин (алкоһолизмин) тутмаларын патокенезиндә мүһүм әһәмијјәти вардыр. Тутмалар "алкоһол ачлығынын" аламәтиндән башға, алкоһол психозунун да, алкоһол спилепсijasынын да, баш-бејинин травма хәстәлијинин дә мүшәјиәтчиси ола биләр.

Алкоһол ачлығынын бир хусусијјәтини дә гејд етмәлијик. Габағлар бир чох клинисистләр вә тәдғигатчы алимләр алкоһол мејлә алкоһол хумарлығы арасындакы әләғани дүзкүн мүәјјәнләшдирә билмәмишләр. "Алкоһол ачлығы"ны алкоһолизмин башлыча аламәти сәйырдылар, алкоһол хумарлығы исә гәти нәзәрә алынмырды. Һазырда бу тәсәввүрүн јанлышлығы сүбута јетирилмишди.

Алкоһола патоложи мејлә хумарлығы арасындакы мунасибәтә вә онларын алкоһолизмин клиникасында "әлбирлијина" диггәт јетирәк. Алкоһол хумарлығы үчүн азачығ алкоһол гәбулу кифәјәтди. Һәмин алкоһол гәбулундан бир нечә ил кечдикдән сонра, алкоһол хумарлығынын һеч бир аламәти галмыр. Гәфләтән алкоһола мејл, хумарлығын јох, алкоһола патоложи мејлин баш галдырмасыдыр. Бурадан белә чыхыр ки, патоложи мејллилик хумарлығдан чох габағ башланыр. Бу фикри И.В.Стрелчукун тәдғиги дә тәсдиг едир. О јазыр ки, алкоһол хумарлығына алкоһолизмин II, III мәрһәләләриндә тәсадүф едилир.

Тәәсүф ки, алкоһол хумарлығы симптомунун алкоһолизмин клиникасындакы јерини бүтүн мүәллифләр лазымынча мүәјјәнләшдирә билмәмишләр. Диһәр тәрәфдән алкоһол хумарлығынын алкоһол психозларынын рудименти сәјылмасы да реал тәдғигат материалларына әсасланмајыблар. Шүбһәсиз, алкоһол психозларынын әмәлә кәлмәсиндә онун тә'сири вардыр. Анчағ буну рудиментликлә ејниләшдирмәк олмаз. Чүнки психотик вәзијјәт — сшитмә вә көрмә гарабасмалары, ваһимә, тәшвиш вә с. алкоһол хумарлығындан кәнарда, мәсәлән, ағыр чәрраһи әмәлијјат

заманы, бејин силкәләнмәси вә травмасында, пнеуманија вә малјарија кәскинләшмәси дөврләриндә дә мүшәһидә олуна биләр.

Алкоһол хумарлығы заманы синир системинин фәәлијјәт механизмини илк дәфә И.П.Павлов өјрәнмишди. О, бир нечә ај мүддәтинә итләрә мунтәзәм рәжимлә алкоһол вермишди. Кетдикчә итләрин синир фәәлијјәти күтләшмишди. Үч ај фәсилә вермишди. Итләрин вәзијјәти јахшылашмышдыр. Анчағ шәрти рефлексләр тамамила бәрпа олмамышдыр. Азачығ алкоһол гәбулундан сонра јахшылашма һисс олунмушдур.

И.П.Павлов гејд едирди ки, сәрхошлудга һипнотик фәза хәстәлик һалы олмајыб, хәстәлијә гаршы физиоложи тәдбирди. Елә ки, ит чәтин вәзијјәтә дүшүр, һипнотик фәза башлајыр. "Нә үчүн чәтин вәзијјәт синир системиндә һипнотик һал тәрәдир?" — дејә Павлов сорумушду. Алим өз суалына белә чаваб вермишди: "Она көрә ки, һәр дәфә синир системи үчүн чәтин вәзијјәтин башланмасы, сләчә дә физиоложи мүәлиһәнин ләнкимәси вә һипнотик вәзијјәтин... башланмасы демәкди. Белә баша дүшмәк олар ки, аз доза алкоһол ләнкимә просесини зәифләтмәјә, һәр шәјдән әввәл, ону арадан галдырмаға башлајыр".

Алкоһол хумарлығынын кизли, муләјим вә кәскин кечмәсини күндәлик ишимиздә һисс едирик. Мәсәлән, хәстә А.С. бәдәнчә сағламдыр, сон вахтларадәк идманла мәшғул олубдур. Јарышларда фәргләнибди. Анчағ ичмәји һәр шәји алт-үст едибди. Зијанлығын јарысындан гајытмағ үчүн мүәлиһәјә кәлибди. Һеч бир шәјдән шикајәти јохдур. Јатмасы, јемәси гајдаја дүшүбдур. Бир гәдәр нараһатдыр, ону да бүрузә вермир. Ән башлыча, шикајәтини биздән кизләди. Чарпајы јолдашына дејибди: "Бу ишығлы вә сәлиғәли отағ мәнә дарысғал мәзар гәдәр гаранлығы вә мүтһиш көрүнүр". Бу ифадәни алкоһолизмин клиникасы дилинә чевирсәк "алкоһол хумарлығы" алынар. О, Һәмин күнүн икинчи јарысында мүәлиһәхананын спиртли ичкиләр сатылан мағазә сәмтдәки дәмир гапысыны әт бармағлары илә гирыб, "чазибә гүввәси"нә чан атдығы һалда, әкс истигамәтдәки ачығ гапыдан кечиб кетмәк јадына дүшмүр. Гајыдыб отаға кәлир. Һәрисликлә түстүсүнү чијәрләринә чәкдији папирос дөшәјинә дүшүр, јанғын баш верир, С.-нын хәбәри олмур.

Алкоһол ачлығынын мүддәти вә ағырлығы да фәрдиди. С.Г.Жислинә көрә 1-2 күндүр, И.В.Стрелчук 2-5 һесаб еди, һадир һалларда 10-14 күн чәкир. Бу фикрләр, бу мүддәт тәрәддүдләри "алкоһол ачлығы"нын ағырлығы вә јүнкүллүју үчүн дә шамил едилә биләр. Бири үчүн

эмоционал ојанаглыгла, икинчиси үчүн эпизодик гарабасма вә үчүнчү үчүн алкоголь психозу илә гуртарыр.

Өн дәгиги вә нагдысы будур ки, "алкогол ачлыгы" алкоголизмин икинчи дәрәчәсинин инкарсидилмәз әләмәти-дир. Өзү дә ашагыдакы 6 клиник вариантда тәзаһүр олунур: 1. Вскетатив позгунлуларла кечән "алкогол ачлыгы"; 2. Вскетатив-соматик вә невсроложи позгунлуларла кечән "алкогол ачлыгы"; 3. Руһи позгунлуларла кечән "алкогол ачлыгы"; 4. Гыч олмаларла кечән "алкогол ачлыгы"; 5. Физики-психи позгунлуларла кечән "алкогол ачлыгы"; 6. Психиорганик дәјишкликләрлә кечән "алкогол ачлыгы".

Алкоголизмин клиники ганунаујгунлуларыны шәртләндирән диқәр симптомлар да мөвчуддур. Бунлар алкоголь дөзүмлүјүн дәјишмәси, сәрхошлуғун мәнзәрәсинин дәјишмәси вә алкоголь һушсузлуғудур. С.Г. Жислинин, И.В. Стрелчукун вә М. Кеоссун кәстәрдиқләри кими, бу үч нөв позгунлуғ бир-биринә чоҳ јахындыр. һәтта алкоголь һушсузлуғу вә сәрхошлуғунун мәнзәрәсинин дәјишмәси өзләрини бир симптом кими јалныз алкоголь дөзүмлүјүн фонунда кәстәрә билирләр.

Алкогола дөзүмлүјүн дәјишмәси. Алкогола патоложи мејлдән сонра гәбул едилән алкогольун мигдарына нәзарәт итир. Бурадан алкогольизмин клиникасынын башга бир әләмәти башлајыр: алкогольа дөзүмлүлүк. Дөзүмлүк, башга сөзлә, кәскин сәрхошлуғ әмәлә кәтирмәјәнә гәдәр гәбул едилән максимум алкогольун мигдары дәмәқдир. Дөзүмлүк јалныз јүксәлән дејил, һәм дә снән, азалан олур. Е. Јеллинек алкогольа дөзүмүн азалмасыны алкогольизмин клиникасы үчүн сәчијјәви һесаб етмир. Куја бу, алкогольизмә диқәр хәстәликләрин гошулмасы илә әлагәдардыр. О, белә хәстәликләрдән гастритин ағыр формасыны, баш-бејинин органик хәстәликләрини, диабети вә с. кәстәрир. Фәгәт сонракы тәдгигатлар (И.В. Стрелчук, А.Н. Молоҳова, Ј.Ј. Рахалски) кәстәрди ки, алкогольа дөзүмүн хусусилә азалмасы алкогольизмин клиникасы үчүн ганунаујгундур. Бу фикир һәм дә онун артмасына аид едилә биләр.

Алкоголикләри аз ичмәк һеч вахт тә'мин етмир. Онлар һәр күнмү, һәр ајмы, јохса һәр илми "бир пиллә" јухары галхмаг иддиасы илә бадә кәтүрүрләр. һәр дөфә дә биринчи бадәдән сонра ичкијә һәрислик јараныр. Вә кәскин нәзәрә чарпачаг сәрхошлуғ вәзијјәтинә гәдәр ичир.

Алкоголикләрин ичмәк "өлчүсүнү" итирмәк мејли һаггында һәлә 1901-чи илдә С.С. Корсаков мә'лумат вермишдир. Анчаг ону алкогольикләрин давраһыш "кәстә-

ричиләри"ндән бири кими гијмәтләндирмишдир. һәр һалда шәхсијјәти хәстәликдән (хусусилә алкогольизмдән) тәдрич етмәк гејри-мүмкүндүр.

Нәзарәтин итмәсиндә кенезин дә әһәмијјәти вардыр. Мәсәлән, гамма-алкоголикләрдә бу симптом кәскин нәзәрә чарпыр, делта-алкоголикләрдә, әксинә, зәифдир. Гәбул едилән ичкинин дә (бәрк, бош) әһәмијјәти кәстәрилер. Биринчиләр даһа чоҳ јүксәк консентрасијалы, икинчиләрсә зәиф консентрасијалы ичкиләрдән истифадә едирләр. Биринчиләрин вәтәни АБШ вә Канада, икинчиләринки Франсадыр.

Алкогола дөзүмлүк өзү дә тохума вә психоложи олмагла ики јерә бөлүнүр. Үмумијјәтлә, алкогольа давамлылыг инсанларда (вә бүтүн җанлыларда) һәддән артыг фәрглидир. Бири үчүн "јүз грам" дәлилик үчүн мәшгә кифәјәт едирсә, башгасы бир литр ичдикдән сонра өзүнү чоҳ сәрраст апарыр. Мүәјјән олунмушдур ки, әкәр организмин һәр килограмына 6 грамдан артыг алкоголь ичиләрсә, ағыр алкоголь зәһәрләnmәси верә билир. Өлүмлә нәтичәләнән һаллар да олур. Көрүнүр бу фикир сағлам адамлар үчүн доғрудур. Чүнки алкогольикләр илләрлә "өлүм дозасы"ндан 30-50 фаиз артыг ичирләр.

Дөзүмлүк диқәр факторлардан — јашдан, җинсдән, синир системинин типиндән, баш-бејин нүвәләринин функционал вәзијјәтиндән, үмуми сағламлыгдан да асылыдыр. Онун гана сорулма сүр'әтиндән асылы олдуғуну сөјләјәнләр дә вардыр. Фикрин тәчрүби әсасы вардыр. Ачгарына ичәнләрин тез сәрхош һала дүшмәси вә ону ағыр кечирмәси һеч кәсдә шүбһә јери гејмур. Бунунла белә Ф. Шветс алкогольа дөзүмлүкдә онун гана сорулма сүр'әтинин әһәмијјәтини вә оксидләшмә мүддәтини инкар едир.

Алкогола дөзүмлүјүн механизмини там мүәјјәнләшдирмәкдә бу дејиләнләр дә кифәјәт етмир. Әсримизин биринчи јарысында индикилә мүгајисәдә алкогольа давамлылыг хејли јүксәк иди. И.В. Стрелчук 1960-чы илдә јазырды: "Отузунчу илләрдә биз күн әрзиндә 3-4 литр араг ичән адамлар раст кәлирдик". Ачыгыны десәк, бу мә'лумат бизим үчүн әфсанә тә'сири бағышлајыр. Тәғрибән үч гат "өлүм дозасы"дыр. һазырда белә ичәнләр јох дәрәчәсиндәдир. Бәс сәбәб?! Көрүндүјү кими алкоголь дөзүмлүјүнә тә'сир едән намә'лум башга факторлар да вардыр.

Кәлин һәјәт тәрзимизи, иш шәраитимизи јарым әср габагла мүгајисә едәк. һәр саһәдә ирәилиәјиш вар. Әл әмәји азалыбдыр, истәһсал просеси механикләшибдир. Инсанлар физики инкишаф чәһәтдән дә габагкындан фәргләнирләр. Шүбһәсиз, фираван һәјәт шәраитләрилә

әлағадардыр. Һәр шеј ирәлијә, јүксәлишә доғру кетсә дә, ғәрибә дә олса, алкогола дөзүмлүк "тәнәззүлә" уғрамышдыр. Буну биз тәкчә алкоголиклар үчүн нәзәрдә тутмуруғ.

Дөзүмлүкдә јалныз кәмијјәти нәзәрдә тутмағ бизчә мәсәләјә биртәрәфли јанашмағ демәкдир. Гәбул едилән спиртли ичкиләрин кәјфијјәти унутулмамалыдыр. Кәјфијјәт, һәр шејдә кәјфијјәтдир! Дөзүмлүкдә о, мүһүм факторлардан биридир. Индики спиртли ичкиләрин кәјфијјәти јарым әср бундан габағкындан чох-чох ашағыдыр. Спиртли ичкиләрә гаршы ичтимаијјәтдә даим мәнфи мүнәсибәт јарадылыр. Дөври мәтбуат, радио вә телевизијанын сағламлығ верилишләри рәдаксијалары мүнәзәм оларағ күтләләр арасында антиалкогол тәблиғи апарырлар. Чох вахт мәтләб ғыса вә бирбаша олур: "алкогол зәһәрди", "алкогол инсанын дүшмәнидир". Бүтүн бунларса шәрәб вә конјак заводларынын спиртли ичкиләрин һазырланмасы технологијасыны истәдикләри кими "дәјишмәләри"нә, һәтта лап кобудчасына позмаларына јашыл ишығ јандырыр. Гәннады фабрикләриндә, чәрәк заводларында јол верилән технологија ғысурлар, спиртли ичкиләр истәһсалында мүгаисәолунмаз дәрәчәдә һәддини ашыр. Ирад да тутан олмуш. Она кәрә ки, алкогол онсуз да "зәһәрди".

Нәтичәдә спиртли ичкиләр јад мәддәләрдән лазымынча тәмизләнмир, үстәлик гарышдырмалара, кәјфијјәти кәмијјәтә "ғурбан вермәләрә" јол верилир. һазырда мәишәт зәһәрләнмәләри арасында "ичкиләрдән зәһәрләнмә"нин биринчи јерә чыхмасы да фикримизә сүбүтдур.

Алкоғола дөзүмүн азалмасынын диқәр сәбәбини әсримизин икинчи јарысында Јер күрәсинин даһа чох радиоактив мәддәләрлә шүаланмасында көрүрүк. һазырда бир чох өлкәләрдә мүнәзәм оларағ нүвә силаһларынын арды-арасы кәсилмәдән сынағлары кечирилир. Уран истәһсалы илә мәшғул олан заводларын сајы илбәил артыр. Јер күрәсинин радиоактив мәддәләрлә шүаланмасы үчүн кечирилән сынағларын "мүдафиә", јахуд "һүчүм" характери дашымасынын, тәмиз уранын "сүлһ", јахуд "мүһарибә" наминә алынмасынын һеч бир әһәмијјәти јохдур. Бүтүн бунларса комплекс һалында (суда, торпагда вә һавада) әтраф мүһити зәһәрләјир. Бу да бир һалда биләваситә, диқәр һалда биләваситә инсан организминә чатыр. Јекунуса көнүллү гәбул стдијимиз зәһәрли арсеналларын организмин, үмүмијјәтлә, зәһәрли мәддәләрә гаршы реактивлијинин азалмасы илә гуртарыр.

Биз бу фактору өз клиник тәҷүбәмиздә сүбута јетирмишик. Ики ил әрзиндә Рәспублика нарколожии диспансеринә дахил олмуш (илк дөфә) хәстәләрдән һәр

бириндә 14 нәфәр олан ики груп ајырмышығ. Биринчи групда Бакынын Хәтаи рајонундан кәләнләр, икинчи групда рәспубликанын Исмајыллы рајонундан (Ивановка кәндиндән) кәләнләр чәм едилмишдир.

Хәтаи рајону Бакынын сәнајә мүүәссисәләринин даһа сых олан јеридир, бураја "ғара шәһәр" дә дәрјиләр. Демәк, һавасы ән чиркли саһәдир. Мә'лум олдуғу кими Исмајыллы рајону исә дағлығдыр, һавасы тәмиздир. Бурадан мүәличәјә кәләнләрин һамысы сәдә һазырланмыш ичкиләрдән истифадә едәнләрдир. Хәтаи рајонундаса, әксинә, даһа чох мағазадан алынмыш спиртли ичкиләрә үстүнлүк верилир. Дәгиг дессәк, һәр ики һалда спиртли ичкиләр гәбулу јерли шәрәитлә әлағадардыр. Нәтичә бслә олмушдур: Хәтаи рајонундан: алкогол дөзүмү јүксәк олан 4 нәфәр, орта дөзүмлү 1 нәфәр, ашағы дөзүмлү 9 нәфәр. Мүвағиг оларағ Исмајыллы рајонундан: 7 нәфәр, 5 нәфәр вә 2 нәфәр. Дөзүм ыгдарынын шәрти оларағ өзүмүз мүүәјјәнләшдирмишик. Хәстәләрин вердикләри ифадәләри онларын јахын ғыһумларынын, һәјат јолдашларынын вә валидәјиләринин сәјләдикләри һәјат анамнеси илә дә тутушдурмушүғ.

Алкоғола дөзүмлүк динамикдир. Мүүәјјән мүддәт јүксәлир, сонра дүз хәтт боју кедир. Хәстәлијин икинчи мәрһәләсиндә снмәјә башлајыр, үчүнчү мәрһәләсиндә "илкин нормаја" гәдәр снир. Дөзүмлүк һәм күн әрзиндә, һәм дә бир дөфәлик мүүәјјән едилә биләр.*

Сәрхошлуг мәнзәрәсинин дәјишмәси. Сәрхошлуг мәнзәрәсинин дәјишкәнлији алкоголизмин клиникасынын тәбии чәһәтидир. Дәјишкәнлик әсас ики нөггә арасында: Шәнләнмәк — гәмләнмәк чәрәјән едир. Мәишәт сәрхошлугундан алкоголизмә кәлән јол үстүндә сајсыз-һесабыз "дајанаचाғлар вардыр" Јолун биринчи јарысында шадлығ олур, икинчи јарысына кечәндә бикәнәлик, онун ардынча исә гәмкинлик башлајыр. Һәр һалда сјфорик әламәтләр бирдән-бирә тамамилә итмир. Анчағ һеч вахт "алкогол ачлығы"ны арадан галдырмағ мәғсәдилә ичәнләрин сифәтиндә тәбәссүм, севинч көрүнмүр. Чүнки о, јашамағ үчүн ичмир, ичмәк үчүн јашајыр. Башға сөзлә, спиртли ички ону "ичир". Демәк, севинмәк дә она дүшүр.

Сәрхошлуға сәбәб чохдур. Иш үстүндә, аиләдә, ичтимаи јерләрдә инсаны севиндирән вә мә'јус едән һадисәләр тез-тез баш верир. Онлардан һәр бири ичмәјә "сәбәб" ола биләр. О, киминләсә севинчини, киминләсә кәдәрини бөлүшмәк, үрәјини бошалтмағ истәјир. Бунун да өз психо-

* Јүксәк дөзүм — 2 литр арағ, јахуд 6 литр шәрәб;
орта дөзүм — 1 литр арағ, јахуд 3 литр шәрәб;
ашағы дөзүм — 0,5 литр арағ, јахуд 1,5 литр шәрәб.

ложи көкү вардыр: севинч бөлүшөндө бөжүр, кәдәр кичилир. Аз дозаларда алкоголь гәбулу инсаны һәҗечанландырыр, әһвал-руһијәсини галдырыр. Белә һал хејли мүддәт ичмәјә ара вермиш алкогольләр үчүн дә сәчијјәвидир. Бунун ардынча ичмәни давам етдирәсә, өзүнү хәстә кими апарачагдыр. Сәрхошлуғун мәнзәрәси олдуғча мүхтәлифдир. Бу, ади шәнләнемәкдән патоложи сәрхошлуға узана биләр. Бири ичир ки, хош арзулар, ширин хәјаллар ағушунда сәјаһәт етсин, дикәри ичир ки, һеч олмаса бир күнлүјә мадди дүнјаны, аилә вә ичтимаи гајғылары унутсун. Бүтүн бунлар исә сәрхошлуғ һалынын кичик штрихләридир. Һәрә ону бир чүр ичра едир.

Алкогол һушсузлуғу. Аз вә чох дәрәҗәдә сәрхошлуғла әләғәдар һадисәләрин јаддан чыхмасыдыр. Бу, һәддиндән артығ ичмәклә әләғәдар баш верә билдијиндән, сағлам адамларын сәрхошлуғу үчүн дә сәчијјәвидир. Одур ки, алкоголь һушсузлуғуну алкогольизмин диагностик ме’јары кими гәбул етмәкдә тәләсмәк лазым дејилдир. О, бир һалда сәрхошлуғун ади нишанәсидир, дикәр һалда хәстәлијин муштулуғчусудур.

Алкоголизмдә алкоголь һушсузлуғуну илк дәфә 1906-чы илдә инкилис тәдгигатчысы К.Вонһоффер јазмышдыр. Тәдгигатчы бу феномени мәркәзи синир системинин органик хәстәлијилә әләғәләндирмишдир. Бир чох харичи өлкәләрдә исә, алкоголь һушсузлуғу "јадашын гаралмасы" ады илә таныныр.

Сағлам адамларда алкоголь һушсузлуғу чох ичәндә әмәлә кәлир. Хүсусилә ичмәјин ахыры вә нарколожи јухуја гәдәр олан мүддәт тамамилә унутулур. Алкоголизмдә исә мүәјјән эпизодлар, икинчи дәрәҗәли һадисәләр јаддан чыхыр. Адәтән "алкогол ачлығы"нын кәскинләшдији әрәфәдә алкоголь һушсузлуғу ади һалдыр.

Алкоголизмдин бу симптомунун һәгиги маһијјәти експериментал-психоложи тәдгигат заманы ајдынлашыр. Мә’лум олур ки, алкоголь һушсузлуғу јадашын үч нөвүндән — билаваситә хатырламағ, ғысамүддәтли вә узунмүддәтли јадашлардан — јалныз ғысамүддәтли (20-30 дөгигә) үчүн сәчијјәвидир. Бу ғыса мүддәтдә хәстәләр кифајәт гәдәр мүрәккәб һадисәләр төрәдә биләр вә ертәси күн ону хатырламаз.

Беләликлә, сәрхошлуғун мәзмунча дәјишмәсинин (алкогола дөзүмлүк, сәрхошлуғун мәнзәрәчә дәјишмәси вә алкоголь һушсузлуғу) үч нөвүнү бирләшдирсәк, ики клиник вариант алынар: 1. Сәрхошлуғун аз нәзәрә чарпан дәјишмәси; 2. Сәрхошлуғун кәскин нәзәрә чарпан дәјишмәси.

Спиртли ичкиләрә патоложи мсјлин, "алкогол ачлығы"нын, хумарлығын, алкоголь һушсузлуғунун алкогольизмин клиникасында мүәјјән формалары да тәзаһүр едир. Јә’ни сәрхошлуғ өзү дә мүәјјән формаларда кедир вә бир-бириндән фәргләнир.

Алкоғола һәрислијин формалары. Спиртли ичкиләрә һәрислик формача вахташыры вә мүнтәзәм олур. Вахташыры тәдгигатчыларын диггәтини даһа чох өзүнә чәлб етмишдир. С.Г.Жислин, П.Г.Земел, А.Н.Молохов, А.В.Завјалов вә башгалары онун алкогольизмин мүхтәлиф дөврләриндә вә вариантларында әһәмијјәтини өјрәнмәјә чалышмышлар. Вахташыры алкоголь һәрислијинә "алкогола алудәчилик" (запој) ады вермишләр. Бу форма өзү дә ики јерә бөлүнүр: "тәбии алудәчилик" вә "јаланчы алудәчилик". Гејд едилдији кими, "тәбии алудәчилик" фасиләләрлә дөвр едир. Хәстә 3-5 күн вуруавур ичир. Патоложи мсјлин бүтүн әләмәтләри кәскинлијилә баш галдырыр, соматик, руһи-әсәб, вәскетатив позғунлуғлар бир-биринә гарышыр, анчағ ичмәјинә ара вермир. Ахыр күнләриндә һәм ичмәк арасы фасиләләр, һәм дә ичкинин дозасы азалыр. Алудәчилијин сон саатларындася алкогольун тәми вә ији хәстәдә үрәкбуланмасы јарадыр. Лакин о, өзүнү "алкогол ачлығы"ны арадан галдырмағ хәтринә ичмәјә мәчбур едир.

"Алкоғола тәбии алудәчилик", бүтүн алкогольа һәрислик формаларындан фәргли оларағ, ағыр соматик вә сәсиоложи нәтичәләрлә мүшајиәт олунур. Алкоголизмдин бу кедиши хәстәни ани оларағ ишдән, аиләдән, чәмијјәтдән ајырыр. Алудәчилик кәсилән кими хроники соматик хәстәликләрин (үрәк-дамар, мә’дә-бағырсағ, руһи-әсәб) кәскинләшмәси башлајыр. Беләликлә, "алкогола алудәчилик" арасы вахт (бә’зән 3-4 ај чәкир) бош галмыр, тутарлы ичдији 4-5 күнүн ахыры 4-5 ај чәкир.

Тәчрүбәдә алкоголь алудәчилијинин башға бир формасы илә дә растлашырығ. Заһирән әсл алудәчилијә бәнзәјир. Хәстә ара вермәдән бир һсчә күн далбадал ичир. Амма бу дәфәдәки алудәчилик биоложи ганунауғунлуға әсасланмајыб, формал характер дашыјыр. Әтраф мүнһт вә һадисәләрлә әләғәләнир. Мәсәлән, јахын бир адамын хејир ишидир, јемәк бол, ичмәк бол. Бир һәфтә көзүбағлы јејиб-ичмәк олар. Буна "тәбии алудәчи"ликдән фәргли оларағ, "јаланчы алудәчи"лик дејилир. "Јаланчы алудәчи"лик бир гајда оларағ, ичтимаи ганун-гајданын позулмасы илә әләғәдардыр. Әтрафдакыларын тәнбәсиндән вә ичтимаи чәзадан сонра өзүнү әлә алыр. Алкогола "тәбии алудәчи"ликдә фасиләләр арасы ичилмир, буну "јаланчы алудәчилик" һағгында демәк олмаз. Спиртли ичкиләрә

"јаланчы алудәчи"ләр истәнилән вахт өзләрини әлә ала билірләр. Бу һалда хәстәләр һәтта өз ишләрини давам етдирә билірләр. Бә'зән "тәбии алудәчилик" аилә шәнликләри илә бир вахта дүшә биләр. Анчаг јухарыдакы чәһәтләринә керә "јаланчы"дан фәргләнир.

Алкогола һәрислијин мунтәзәм һалларында ичмәк һәф-тәләрлә вә ајларла давам едир. Лакин бу о демәк дејилдир ки, фәсилә олмур. Дахили үзвләрин хроник хәстәликләринин гәфләтән кәскинләшмәси, мәсәлән, гараҷијер сиррозунун агрылы тутмалары, мә'дәнин ганахмасы, бөјрәк санчылары вә с. хәстәни спиртли ичкиләрин "ән јумша-ғын"дан белә имтина етмәјә мәчбур едир.

Сәрхошлугун бу формасы өзүнүн сағламлыгы вә сабит-лији илә алкогола патоложи мејлин чох үнсүрләрини кәлкәдә гојур. Алкогола нәзарәтин итмәси, хумарлылыг, "алкогол ачлыгы", алкоголь гәмкинлији, алкоголь һушузлугу вә с. күндәлик ичилән аз мигдарда ички илә өрт-басдыр едилер.

Алкогола һәрислијин форма динамиклији чохчәһәтлидир. Бураја јаланчы һәрислик, јүксәк дөзүмлү узунмүддәтли сәрхошлуг, вахташыры сәрхошлуг, тәбии алудәчилик, аз дөзүмлүклә узунмүддәтли сәрхошлуг дахилдир. Бүтүн бунларынса даһа чох әһәмијјәти алкоголизмин мәрһәләләр-инин дејил, ејни хәстәнин мүхтәлиф мәрһәләләрдәки вәзијјәтинин мүгајисәсиндә өзүнү кәстәрир.

Алкоголизмин јаш вә чинс аспектләри. Ән бөјүк тәдгигатчы-алим вә һаким заман өзүдүр. Вахт вар иди, сәрхошлуг вә алкоголизмдән сөз дүшәндә јалныз кишиләр мүһакимә олунурду. Нарколожија сәһәсиндә көркәмли тәдгигатчы-алим И.В.Стрелчук гејд едир ки, јүз ил бундан әввәл гадын алкоголикләрә надир һалларда раст кәлинирди. Бу дејиләнләр һазырда гулағларымызда әфсанә кими сәсләнир. Бир дә јүз ил тарих үчүн нәдир ки!

Вәзијјәт тамамилә дәјишмишдир. XX әсрин әввәлләриндә алкоголикләрин он фаизә гәдәрини гадынлар тәшкил едирди. Индисә киши вә гадын алкоголикләр арасындакы фәрг тамамилә азалмышдыр. Һәтта бә'зи капиталист өлкәләриндә бу нисбәт 1:1-дир. Дүнјанын бир сыра ири шәһәрләриндә гадынлара мәхсус "ајылтма мәнтәгәләри" ачылмышдыр. Нарколожи клиник хәстәхана вә нарколожи диспансерләр нәздиндә гадынлар шө'бәси вардыр. Бу ачы вә кәдәрли һәгигәт мүүјјән мә'нада бизим республикаја да аидир. Кишиләрә "ејни һүгуглу" олмаларыны ифрат дәрәчәјә чатдыран бә'зи гадынлар киши либасына кирмәклә кифәјәтләнмәмиш, папирос чәкмәкдә онларла јарышда галиб кәлдикдән сонра ичкијә кечмишләр. Гејд етдијимиз

кими, бурада да "мүвәффејјәтләри" аз олмамышдыр. Һазырда республика нарколожи диспансериндә гадынлара мәхсус шө'бә фәалијјәт кәстәрир.

Игтисади чәһәтдән инкишаф етмиш өлкәләрдә гадын алкоголизми даһа сүр'әтлә артыр. Хариҷи өлкә тәдгигатчыларынын өзләри бунун сәбәбини гадынларын социал вәзијјәтинин дәјишмәсиндә көрүрләр. Бу, кишиләрлә бир-ликдә игтисади вә ичтимаи фәалијјәт кәстәрән гадынлар, "нејтрал вәзијјәтли" вә "социал шәраит јерини" позан гадынлар аиддир. Инди бүтүн өлкәләрдә гадынларын әмәк вә мәишәт шәраити дәјишмишдир. Гадынларын сәрбәстлији вә игтисади асылылыгы габагкына бәнзәмир. О, ихтијар саһибидир, истәдији јерә әри илә мәсләһәтләшмәдән кәдә биләр. Гадыннын професионал вә ичтимаи фәалијјәт даирәси дә кенишләнмишдир. Бу да алкоголизмин хәјри-нәдир.

Гадынларын игтисади вә мә'нәви мүстәгиллијини онла-рын азадлыгы илә изаһ едәнләр дә вардыр. Ахы, мүасир дөврүн гадынлары, әсрләрин мирасы олан "дөрд дивары" дағыдыб кәнара чыхмышдыр. Алман психиатрларынын фикринчә"...гадын алкоголизми — гадын емансипасијасы-нын чәмијјәтдән алдыгы гисасдыр".

Бунунла белә алкоголизмин инкишафы үчүн социал әсасы олмајан өлкәләрдә дә гадын алкоголизми ирәлилә-јишдәдир. Микросоциал сәбәбләр чохдур. Гадын сәрхошлугу үзүмчүлүклә мәшгул олан өлкәләрин "бәдбәхтлији" сајы-лыр. Бунун өзүндә дә бир һәгигәт вардыр. Наһаг демәмишләр ки: "Бал тутан бармаг јалајар".

Бармаг јаламағын башга формасы да вардыр. А.Д.Васи-левскајанын бир сыра мүүәлифләрлә Москвада апардығлары тәдгигат гадынларын "ичмәк сиррини" бир гәдәр дә ачмышдыр. Онларын мүајинә вә мүшаһидәдән кечирдик-ләри 250 алкоголизмә тутулмуш гадыннын 55%-и тичарәтдә, хусусилә ресторан вә буфетдә ишләјән олмушдур. Гала-ныннын 28,4%-нин әри алкоголик, 12%-сә сағлам аиләдән идиләр.

Тәдгигатчылар гадын алкоголизминин диқәр "үстүнлүјүнү" дә ашкар етмишләр. Е.К.Башнјага вә Ф.Ф.Гордснјајанын мә'луматына керә ибтидаи вә натамам орта тәһсилли алкоголикләрин 58,6%-ни гадынлар тәшкил едир. И.В.Стрелчукда исә бу, 65,2 фаиздир.

Хариҷи өлкә алимләринин тәдгиги јухарыдакылара ујғун кәлмәкдән башга факторлар да үзә чыхарырлар. Мәсәлән, алкоголизм мүгајисәдә орта вә али тәһсилли тибб ишчиләри вә һүгугшүнаслар арасында да, рајонлардан шәһәрләрә көчмүш (мүвәггәти вә һәмишәлик) гыз вә гадынлар арасында да артыгдыр.

Гадынларын алкогола һәрислијинин кишиләрдә олдуғу кими әсас сәбәби пис тәрбијә, алкогола һәвәс ојадан адәт-ән'әнәләрин сахланылмасы, күзәштли мүнәсибәт, валидејнләрин, хусусилә ананын әхлагсызлығларыдыр. Әлбәттә, бурада да кенези унутмағ олмаз. Алкоголизмин гадынлар арасында јайылмасыны зәриф гадын психолокијасынын һәјатын кәркинлијинә таб кәтирмәмәсиндә көрәнләр дә вардыр. Куја гадынлар алкоголу кәдәрдән јаха гуртармағ үчүн (дәрман — антидепрессант әвәзи) гәбул едирләр.

Гадынларын сәрхошлуғунда "алкоголлу мүнһит"ин дә ролу аз дејилдир. Әкәр валидејнләр ичирсә, нә вахтса вә һарадаса гызларынын дилинә һеч олмаса "ширин чахырын" дәмјәси гәбаһәт сајылмаја чағдыр. О, гызлығында үзләшдији мүнһитлә кәлинлијиндә дә гаршылашса, әринин ичмәк һәвәскары олмасы мүтләғ ону бадә галдырмаға вадар едәчәкдир. Бу дәфәсә ичмәјә мәмнунлијәтлә гошулачағдыр. Чүнки онун артығ "тәчрүбәси" вардыр.

Клиник иллюстрација. Б.К., 1939-чу илдә ападан олубдур, сәккизинчи синфи битирибдир. Спиртли ичкиләрин тәминни гыз вахтындан билдир. Атасынын әлли јашыны гәјд едәндә, атасынын тәкдилә бир-ики гуртум шампан шәрабы ичибдир. Бу, сонра гардашынын тој мәчлисиндә тәкрар олубдур. Беләликлә, ичмәк "һүгүгу" газаныбдыр. Өз тојунда әринин үч бадәсинә бир бадә илә "чапаб" верибдир.

Әр-арвадын ичмәси беләчә давам едибдир. Тәғрибән 6 илдән сонра мәнзәрә дәјишибдир. Әрдә кәскин алкоголизм әләмәтләри көрүнүбдур. Бошанма мәсәләси галханда бир мүддәт арадан чыхыбдыр. Башта јердә ев кирајәләјибдир. Анчағ дөрд ушағыны вә арвадыны да һәрдән бир "јад" едибдир. Һәр кәләндә дә өзү илә спиртли ички кәтирибдир. Ичмәјәндә арвадыны "вәфасызлығда" тәғсирләндирибдир. Әјјаш әрә арвадыны ичиртмәк, өзүнүн бә'зи интим һиссләрини јеринә јетирмәк үчүн дә лазым олубдур. Нәһајәт, сәрхошлуғун чанағы мәһз әрин башында чатлајыбдыр. Сәрхош һалда чинајәт төрәдибдир. Сумгајыт шәһәр халғ мәһкәмәсиндә мүнәкимә олунуб, узун мүддәт азадлығдан мәһрум едилибдир.

К.-нын гулағы динчәлсә дә, спиртли ичкиләрә олан нәфсини ғыра билмир. Сәбәбинисә садәләвһлүклә: "нә едим, өмрүмүн 25-30 илини ичмишәм, тәржитмәк мәним үчүн чәтиндир. Әрими дәнәтә кәлсин", — дејир. О, һеч бир вахт ичмәк арузунда олмамышдыр. Әнвәл валидејнләринин, сонра әринин "тәклифләринин" гурбаны олмушдур. Даһа кәдәрлисә она әри дә атасынын сечмәсидир...

Гадын алкоголизминин инкишафында аилә мүнәгишәләринин, бошанмаларын, тәкликдә јашамағ, талс уғурсузлуғлары, әрин алкоголизмдән әзијјәт чәкмәси, пис мәишәт шәраити вә с. ролу аз дејилдир. Т.Н.Дутко вә Е.К.Бошнјаганын тәдгигинә көрә гадынларын мәишәт сәрхошлуғунун алкоголизмә чеврилмәсиндә 62,7-79 фәиз алкоголик әрләр кунәһкардыр. Гадын илк вахтларда "әринин зөвгүнү охшамағ үчүн" ичирсә, сонралар бунун әһәмијјәти итир. Һәр икиси ичмәк истәјир, анчағ зөвг јада

дүшмүр. Ф.Ф.Горденјанын бир фактыны да нәзәрә чатдырмағ истәрдик: орта һесабла гадынларын алкоголизмә тутулма еһтималы 27 %-дир, мәишәт сәрхошу гадынларынкы исә 69,7 %-дир.

Бурада бир чәһәти дә гәјд едәк. Гадын сәрхошлуғунун алкоголизмә кечмәсиндә организмнин физики вә психики чәһәтләрдән инкишафча кери галмасы, ушағлығ дөврүнә хас олан хусусијјәтләрин кеч арадан галхмасы, кәмағыллылығ вә с. өз мәнфи тә'сирини кәстәрир.

Әксәр тәдгигатчылар гадын алкоголизминин бад хассәли олдуғу фикриндәдир. Үмумијјәтлә, гадын алкоголизми өз клиникасы е'тибарилә фәргләнир. Онун кизли дөврү даһа узундур. Гадынларда алкоголизм кишиләрә нисбәтән 8-10 ил кеч башлајыр. Анчағ бүтүн клиник әләмәтләр сүр'әтлә вә ағыр кечир. Онлар чәмијјәтдән пүнһан доланырлар. Онларын диспансрә, хәстәханаја кәлмәси, даһа дөғрусу, кәтирилмәси мүшкүл мәсәләдир. Һәкимләр онлары һәмишә јаман күндә көрүрләр. Кишиләрә мугајисәдә јаланчылығ, абырсызлығ, тәлхәклик, тәчәвүзкарлығлары вә мүәличәдән һәр васитә илә јайынмалары илә фәргләнирләр.

Гадынларда алкоголизмин кеч инкишаф етмәсиндә организмнин өзүнәмәхсуслуғунун тә'сири ашкар һисс едилир. Гадын организмни кишиләринкинә нисбәтән мүхтәлиф зәрәрли тә'сирләрә гаршы даһа дөзүмлүдүр. Буну тарихән баш вермиш хәстәлик епидемијаларынын, ачлығ вә мүнәрибә илләринин "сынағ" дөврләри дә тәсдиг едир. Узунөмүрлүләр арасында гадынларын чох олмасы факты да онларын үмумијјәтлә, дөзүмлүјүнә дәләләт едир.

Гадынларын "амбулатор" мүәличәси үчүн күн әрзиндә 350-500 грам арағ, 500-750 грам шәраб ичдикләри мугәјјәнләшдирилмишдир. "Стационар" мүәличә нормалары исә 1500-2000 грам арағ, 2600-3100 грам шәрабдыр.

Алкоголизмин психопатоложи хусусијјәтинә кәлинчә, гадынларда ојанағлығ, әсәбилик, тәчәвүзкарлығ, интиһар мејлләри даһа күчлүдүр. Мәчлисләрдә, ичтимаи јығынчағларда өзләрини сахлајырлар. Даһа чох тәкликдә, рефигәләри, јахуд "мә'шуғлары" илә икиликдә ичирләр.

Әксәр тәдгигатчылар гадын алкоголизминин сүр'әтлә формалашдығыны јазырлар. Мүнтәзәм ичмәкдән алкогол хумарлығи синдромуна гәдәр 3-5 ил кифајәтдир. Әксәрән, алкогола нәзәрәтин итмәси тез башлајыр. Хәстәлијин дөврләри арасындакы фәсиләләр дә ғысалыр.

Гадын алкоголикләр әксәр һалда кәдәрли, далғын, биканә олурлар. Марағ даирәләри, јашамағ һәвәсләри мәһдудлашыр. Алкоголикләрә мәхсус јумору хошламалардыр. Мә'нәви вә сәсиоложи дүшкүнлүкләри, алкогол деградасијасы "чаван јашда" башлајыр.

Алкогол психозларынын әмәлә кәлмәси бахымындан да гадын алкоголизми фәргли чәһәтләрә маликдир. И.В.Стрелчук гәјд едир ки, гадынларда алкоголь гысганчлыг сајыгламаларына, алкоголь епилепсijasына надир һалларда раст кәлинир. Е.Крепелинин фикринчә алкоголь гарабасмасы вә алкоголь ағ иситмәси кишиләрлә гадынлар арасында 3:1 нисбәтиндәдир. Корсаков психозунун гадынлар арасында тәсадуфи һәддиндән артыг аздыр. Бунун өзү дә гадын организминин алкоголь зәһәринә јахшы таб кәтирмәсинин диқәр сүбутудур. А.К.Качајевин статистик тәдгигаты кәс-тәрир ки, алкоголь психозлары кишиләрдә әсасән 40-44 јашлар, гадынлардаса 45-49 јашлар арасында әмәлә кәлир.

Гадын алкоголизмин финалы даһа кәдәрли гуртарыр. Сосиоложи тәдгигатлар кәстәрир ки, гадын алкоголикләр арасында өзүнү өлдүрмәк чәһди кишиләрдән гат-гат артыгдыр. Мәсәлән, стасионар мүаличәјә кәтирилмиш јүз алкоголь гадынның 29-у интиһара чәһд кәстәримишдир. Н.Һаусман 820 нәфәр өзүнә гәсд етмәјә чәһд кәстәримиш гадынны јохламадан кечирәндә, онлардан 21 %-нин алкоголь олдуғуну мүәјјәнләшдирмишдир. О, 6-12 илдән сонра катамнестик тәдгиг заманы гадынларын таләји үчүн даһа кәдәрли бир нәтичә әлдә етмишдир. Мә'лум олмушдур ки, алкоголизмин үмуми мүгајисәсиндә гадын өлүмү 5,6 дөфә чохдур. Өлүм сәбәбинин әсасыны интиһар вә бәдбәхт һадисәләр тәшкил етмишдир.

Бүтүн бунлар гадын алкоголизминин мүрәккәб, гарышыг клиник кедишини кәстәрсә дә, киши-гадын алкоголизми арасында там сәдә гоја билмир. Бу, алкоголизмлә әлағәдар диқәр руһи-әсәб позгунлуғларына да аиддир. Неч шүбһәсиз, психиатрлар вә наркологлар бу сәһәдәки ахтарышларыны кәләчәкдә давам етдирәчәкләр.

...Гадын ичәндә... тәкчә аилә јох, чәмијјәт өзү дә дөрд күнчдән јаныр. Нијәсини нечә әср бундан габаг јунан философу Аристотел демишдир: "Сәрхош аналар, сәрхош ушағлар доғур".

"Мәктәб алкоголизми". Бу термин мүасир охучулар аз танышдыр. Һәтта сәрхошлуғ вә алкоголизмдән сөз дүшәндә белә ону хатырламырлар. Мүасир хариичи өлкә вә чар Русијасы дөврү рус мәтбуатында бу терминә тез-тез раст кәлинирди.

XX әсрин әввәлләриндә либерал мөвгели тәдгигатчылар В.Канел, В.Кравин, С.Успенски чаванларда алкоголизмин әләмәтләринин көрүндүјүнү фәрјадла гәјд етмишләр. Бу мөвчуд ичтимаи гурулушла әлағәдар олса да, јсканә дәлил дејилд. Јенијәтмәләрин наркотик маддәләрә һәрислији, о чүмләдән алкоголизмә тутулмасы, капитализмин чығыр-дашларыннан биридир.

Ингилабдан әввәл јанлыш оларағ алкоголизм "милли хәстәлик" һесаб едилирди. Кнјаз Владимир Красни "дәрин мә'налы" ифадәләриндән бириндә јазырды: "Русијаны шәрәбсиз вә шадлығсыз дүшүнмәк олмаз". Кнјазын ләти-фәли ифадәси һәгигәтә јахын олмајан чағырыш үчүн инандырычы дәлил дејилдир. Милләтләри бу дәрәчәдә күлүнч тәсвир етмәк чидди сәһвидир.

Кәнчлик бир тәрәфдән ода, о бири тәрәфдән ода һәссас варлыға бәнзәјир. Онун спиртли ичкиләр "очағына" дүш-мәси, өзлүјүндә ади вә сјни заманда хошакәлмәз һадисәдир. Бунунла белә һарај салыб неч кәси "јанғыны" сөндүрмәјә чағырмағ фикриндә дејилик. Јенијәтмәләрин вә чаванларын антиалкогол тәрбијәси һағгында тәмкинлә сәһбәт етмәјин вахты чатмышды. Инкилис тәдгигатчалары алкогольа мејл саланлары үч група бөлмүшләр: јенијәтмәләр, чаванлар вә гочалар.

Тәдгигатчыларын кәлдикләри нәтичә будур ки, алко-голдан һәтта чүзи мигдарда мүнтәзәм гәбул едилмәси шәхсијјәтин сонракы формалашма мәрһәләләриндә мүһүм рол ојнајыр. Шәхсијјәтин формалашмасы дедикдә исә, илк нөвбәдә, јенијәтмәләр нәзәрдә тутулур. Үмумијјәтлә, јени-јәтмәләрдә алкоголь 14-18 јаш арасында, кәнчләрдәсә 18-20 јашларда формалашыр. Мәсәләнин бу, формал тәрәфидир. Алкоголизмин кәнчләрдә формалашмасында әсас ирги вә стник факторлар, мәнсубијјәт, физики вә руһи инкишафын сүр'әти мүһүм рол ојнајыр. Јенијәтмә-кәнчләр арасында алкоголь сон вахтлар АБШ-да, Алманијада вә Скандинавија өлкәләриндә даһа сүр'әтлә јайылыр.

Ағыр вә јүнкүл сәнајенин интенсив инкишаф етдији өлкәләрдә спиртли ичкиләр истәһсалы да артмышдыр. Буна мувафиг јенијәтмә вә кәнчләрин спиртли ичкиләрдән истифадәси дә чохалмышдыр. Сон он илдә мәктәббиләрин арасында спиртли ичкиләрә мејл саланларын фаизлә артымы 46-дан 73-ә галхмышдыр. Оғланлар вә гызлар арасында да кәмијјәт фәрг азалмышдыр.

Јенијәтмә-кәнчләр арасында алкоголизмин формалашма-сыны әкс етдирән чохлу тәснифат верилмишдир. Бу нөгтеји-нәзәрдән хәстәләр әсасән үч група бөлүнүр. 1 групун өзүнүн дә дөрд јарымгруппу вардыр: а) Егзокен зәдәлиләр — ушағлығда баш-бејин зәдәләри кечирәнләр; б) Физики инкишафын ләнкимәси вә ја сапынмасы; в) Илк јашларда руһи-әсәб позгунлуғлары (јухусузлуғ, кәскин баш ағрылары, исти һаваны пис кечирмә, руһи вә физики һалсызлығ); г) Әгли инкишафдан галма, хүсусилә јүнкүл ағыл зәифлији вә психопатија.

II груп јенијетмә вә кәнчләрин алкогола мејл салма-сында әсас јери "натамам аиләләр"дә мөвчуд микросоциал факторлар тутур. Бу, илк нөвбәдә, "алкоголлу мүһит"дир. П.Н.Литвинов вә Н.А.Буторинанын кәстәрдикләринә кәрә һәмин мүһит аиләдә 56-76 фаизә чатарса, јенијетмәнин алкоголизм хәстәлијиндән јаха гуртармасы мүшкүл мәсәләдир. Ушағын валидејнләриндән бири ичирсә, о, бир тәрәфдән, икиси ичирсә, ики тәрәфдән "алкогол мүһасирә"синдә галыр. Илк нөвбәдә, ушагда "хәстәлијә гәдәр алкоголлу шәхсијјәт" әмәлә кәлир. Бөјүкләрә, ишинә вә мәктәбә биканәлик кәстәрирләр, сәлигәсиз вә марагсыз олулар, һара ајагларыны атсалар ичмәк мәгсәди күдүрләр. Бүтүн бунларса валидејнләрин өвлад тәрбијәсиндә јаратдылары мә'нәви "әкс-сәдә"дыр.

III група һәмјашыд јенијетмә вә кәнчләрин сәрхошлуғу — алкоголизи дахилдир. Башга сөзлә, бу, шакирдләр, техникум вә али мәктәб тәләбәләри арасындакы мәишәт сәрхошлуғу вә алкоголизм хәстәлијидир. Сәбәбисә педагожи коллективләрин бошлуғу, нәзарәтсизлији вә антиалкогол тәрбијәсинин јарытмаз апарылмасыдыр. Орта вә али мәктәбләр слә бир ичтимаи бәрәдир ки, бүтүн өвладларымыз бурадан кәлиб кечирләр. Бу бәрә онлары тәкчә ичтимаи дејил, һәм дә фәрди "гәлибә" салыр. Өлчүләрин позулмасына ән гүввәтли тә'сири спиртли ичкиләр едир.

Игтисадчы алим Б.Левин јенијетмә вә кәнчләрин алкогола мејли бәрәдә марағлы экспериментләр апармышдыр. О, орта мәктәбин ајры-ајры синифләри үзрә шакирдләрә (оғлан вә гызлара) үмуми бир суал — "спиртли ичкиләрдән дадымысынымы?" — вермишдир. VIII, IX, X синифләрдә охујан оғлан вә гызларын "һә" чаваблары мүвафиг олараг ашағыдакы кими олмушдур: 75 вә 40; 80 вә 60; 95 вә 90. Көрүндүјү кими, һәлә орта мәктәбин камал аттестатыны алмамыш оғлан вә гызларын артыг 95-90 %-и спиртли ичкиләрин тәмини билирләр. Биз мүәјјән мә'нада өзүмүзә тәскинлик үчүн "тәмини билирләр" ифадәсини ишләдик. Тәсәввүр един, шакирд үч илди (VIII-X синифләрдә) спиртли ичкиләрдән аз мигдарда истифадә едир. Биринчи тәм билмәјә даһа ашағы синифләрдән (II-IV синифләрдән) башлајанлар да чохдур. Дикәр тәрәфдән бөјүкләрлә мүгајисәдә ушагларын организми спиртли ичкиләрин зәрәрләрини даһа пис кечирир.

И.В.Стрелчукун, В.А.Гурјеванын, Ј.А.Данилованын вә башгаларынын тәдигатларына кәрә јенијетмә вә кәнчләрдә

алкогола илкин вә икинчили патоложи мејлләр гыса мүддәтдә баша чатыр, алкоголизмин формалашмасына 2-4 ил кифајәт едир. Һәтта Ј.А.Данилованын фикринчә јенијетмәләр арасында мәишәт сәрхошлуғу јох дәрәчәсиндәдир. Онларда хәстәлијин дәрәчәсини мүәјјәнләшдирмәк өзү мүәјјән гәдәр чәтиндир. Хәстә мүајинәјә имкан вермир. Шакирдин, тәләбәнин "алкоголиклијинә" инанмаг истәмирик. Ән башлычасыса валидејнләрин чанфәшанлыгла өвладларыны "тәмизә" чыхартмаг чәһдидир. Һәтта хәстәлијин ән кәскин әламәтләрини мүхтәлиф хәстәликләрлә өрт-басдыр етмәјә чалышырлар.

Б.Левин јухарыдакы статистик мә'луматын дикәр вариантыны али мәктәбләр үзрә әлдә етмишдир. Бурадакы мәнзәрә даһа үрәкагрыдычыдыр. Оғлан вә гызларын јалныз бир фаизи 20 јашдан сонра спиртли ичкиләрдән дадымышлар. Галан 99 %-и исә артыг ичәнләр сијаһысына дахилдир. Дејиләнләрдән мүәјјән гәдәр ајдын олду ки, алкоголизм кими фәлакәтли бир хәстәлик башланғычыны һаралардан кәтүрүр.

Аиләви вә үмуми бајрамларда әзиз өвладларына спиртли ичкиләр тәклиф едән валидејнләр одла ојнадығларыны унудурлар. Елә бир одла ки, өвладларыны јахын кәләчәкдә ја алкоголизм хәстәлијинин, ја да һәр һансы руһи-әсәб хәстәлијинин очағында јандырачагдыр. С.А.Холун 1014 јенијетмә вә кәнч үзәриндәки тәдигатынын бир чәһәтини нәзәрә чатдырмаг истәрди: бөјүкләрдән фәрғли олараг, сәрхошлуғу вә алкоголизм јенијетмә вә кәнчләрин өмрүнү 41,8 илә гәдәр гысалдыр.

Бүтүн бунлар јенијетмәләрдә вә кәнчләрдә алкоголизмин бәд хассәли олдуғуну сүбүт едир. Бунунла әлагәдар И.В.Стрелчук вә И.Д.Муратова јенијетмәләр вә кәнчләр арасында алкоголизмин "риск фактору"ну мүәјјәнләшдирмишләр. Онлар бу бөлкүјә кәрә 5 група ајрылырлар. 1.Ичмәјә (10-12 јаш) тез башлајанлар, аиләдә валидејнләри вә компанијада достлары илә ичәнләр; 2.Аиләдә вә компанијада башгаларына гарышмаг, үнсијјәти асанлашдырмаг мәгсәдилә сәрхошлуғу едәнләр; 3.Ашағы дөзүмлүлүјүн мунтәзәм ичдикдә јүксәк дөзүмлүјә чеврилмәсилә ичәнләр; 4.Јүксәк консентрасијалы ичкидән истифадә едиб, ағыр сәрхош һала дүшмәк, ејни заманда сәрхошлуғуну дәринләшдирмәк үчүн дәрман маддәләри гәбул етмәк; 5.Сәрхош һалда ичтимаи ганун-гајдалары позмаг. Бүтүн риск групплары, мүәллифләрин фикринчә

алкоголизмин үмуми инкишафында вә психопатолокијасында өз "үстүнлүклөрүн" көстөрир.

Јенијетмөлөрүн вә кәнчләрүн алкогольмә мүбтәлә олунмасында иштирак едән үч микросоциал фактор — аилә, тәлим-тәрбијә очаглары вә ичтимаи јерләр бир нөгтәдә — ички мәчлисләриндә чарпазлашырлар. Онлары кимләрүн мүшәјијәт етдикләри дә ајдындыр. Ачыначагы вә дөзүлмәз вәзијјәтдир. Инди биздә вахтилә шүбһә илә јанашдығымыз "мәктәб алкогольмиз" артыг формалашмышдыр.

Бакы шәһәриндәки республика нарколожи диспансеринә ил әрзиндә орта һесабла 1800-2400 хәстә дахил олур. Онларын арасында хәјли орта мәктәб шакирди, техники пешә мәктәбинин, техникумларын вә али мәктәбләрүн тәләбәләри олур. Нисбәти бир гәдәр дә дөғигләшдирсәк, үмуми алкоголькләрүн 4,0-6,0 фаизини тәшкил едирләр. Лакин шакирд вә тәләбәләрүн алкоголькләр сырасына кәлиши һәлә 60-чы илләрдән башламыш, илбәил артмыш, нәһәјәт, кәлиб бу сәвијјәјә чатмышдыр.

Мәтләбин даһа ајдын олмасы үчүн бир факта мурачијәт едәк. 1990-1991-чи илләрдә Бакы шәһәри дахили ишләр идарәси нәздиндәки ајылтма мәнтәғәсинә сәрхош вәзијјәтдә 11000 нәфәр дүшмүшдүр. Онлардан 2005 нәфәри 17-28 јашларынадәк олан кәнчләр иди. Бу хошакәлмәз фактын өзү дә "мәктәб алкогольмиз"ни там әһәтә етмир. Әлә кечәнләр јалныз күчәләрдә сәрхош кәзәнләр, сәрхош һалда ресторанларда дава саланлар, јатағханаларда мәчлис гуранлардыр.

Кимдир өмүрләрүнүн еркән вахты ајылтма мәнтәғәсинин вахтсыз гонаглары? Алверчилијә гуршанан, тичарәт шәбәкәсиндә ишләјән кәнчләр. Бир дә гејд етдијимиз кими, техникум вә али мәктәб тәләбәләри вә орта мәктәбләрүн бығ јери јеничә тәрләмиш, боғуг сәсли јухары синиф шакирдләри. Бағысланылмаз бурасыдыр ки, онларын арасында гызлар да тапылыр.

Ајылтма мәнтәғәсинин "гара сијаһысында" чохларымызын тәсәввүр етмәдијимиз тибб институтунун вә тибб техникумларынын тәләбәләрүнүн дә адларына раст кәлинир. Бу күн, сабаһ тәһсилләрини баша вуруб әјинләринә ағ халат кәјинәчәкләр. Дүшүнүрсән: тәләбәлијини ајылтма мәнтәғәсиндә кечирән, бу башабәлә "һәкимләр" һансы әғидә илә һиппократ анды ичәчәкләр, һансы үрәклә өзләри јаныб, ишығларыны башгаларынын үстүнә салачағлар, һансы инамла спиртли ичкиләрүн вә папиросун зәрәрләриндән хәстәләрә данышачағлар...

Пис тәрбијә бәдбәхт гочалығымыздыр, пис тәрбијә бәшәријјәт гаршысында үз гаралығымыздыр, пис тәрбијә кәләчәк нәсил гаршысында чинајәтимиздир. Сәрхошлуғу вә алкогольмиз аиләдән орта мәктәбә, орта мәктәбдән али мәктәбә, али мәктәбдән һәјәтә јола салмағымыздыр.

Јенијетмәлик вә чаванлығ чағларында спиртли ичкиләрдән истифадә едәнләрүн һамысында ичкијә гаршы һәрислик јаранмыр. Бә'зи адамларда һәрислик өмүрүн икинчи јарысында башлајыр. Онлар үмуми хәстәләрүн кичик бир һиссәсини, даһа дөғиг десәк, Г.М.Ентинин мә'луматына кәрә 60 јашындан јухарылар үмуми хәстәләрүн 5,4-10 %-ни тәшкил едир. Мә'лум мәсәләдир ки, јашлыларда алкогольмиз гарышығ вә ағыр шәкилдә кечир. Биринчи, организм өзүндә мүәјјән хәстәликләр әмәлә кәлмиш олур, физики вә руһи јорғунлуғлар башлајыр; икинчи, бу јашда алкогольмиз тугуланларын бөјүк ичмәк стажы олур, нәһәјәт, баш верән јухусузулуғу, уғурсузулуғу, кечмиш күнләрүн "ачысыны вә ширинини" спиртли ичкиләрлә јујур. Әкәр чаванлығда ичмәк мүәјјән мәғсәд дашыјырса, гочалығда нә үчүн ичдијини дөғиг билмир. Ичмир ки, севинсин, нәјәсә наил олсун, киминләсә үнсирјәт јаратсын; ичир ки, өзүнү унутсун, чәмијјәтдән ајры дүшсүн, тәрки-дүнјалыға јуварлансын...

Јашлыларда алкогольмизин клиникасы јахшы әјрәнилмәмишдир. Бу саһәнин тәдғигатчылары ону "алкоголизмин проблеми" һесаб едирләр. Проблемлик ондан ирәли кәлир ки, мүтәхәссисләрүн мүшәһидәләри арасында зиддијјәт вә фәрғли чәһәтләр һәддән артығ чохдур. Мәсәлән, Ф.Врониншә кәрә 50 јашдан сонра ичмәјә башлајанларда алкогольдан асылылығ һеч 15 илдән сонра да формалашмыр. И.Г.Уракованын вә В.В.Куликовун фикринчә бу јашда ичәнләрүн алкогольдан физики асылылығы артығ "һазырдыр".

Белә фәрғли чәһәтләр, алкоголь дөзүмлүк, алкоголь хумарлығы, алкоголь һушсузулуғу, алкогольмизин дөврләри вә с. үчүн дә сәчијјәвидир. Бүтүн бу гарышығлыға јарадан, илк нөвбәдә, организмдә әмәлә кәлән јаш дәјишикликләри вә социал тәнәззүлдүр. Јенијетмәләрдән фәрғли оларағ јашлыларда алкогольмизин далдаланмасы вә өрт-басдыр едилмәси үчүн истәнилән гәдәр руһи-әсәб позгунлуғлары, дахили хәстәликләр, фәрди вә ичтимаи наразылығлар вардыр. Бүтүн бунларса һәкимләр, биолоғлар, социолоғлар вә һүғуғшүнаслар гаршысында чидди мәсәләләр гојур.

Алкоғол алудәчилијинин кедишиндәки чохчәһәтлилик, мүхтәлифлик, фәрғли тәрәфләр вә һәтта тәдғигатчыларын алдығлары зиддијјәтли нәтичәләр "алкоголизм" мәфһумуну әсрләрдән бәри "ғызғын мүбәһисә нөгтәсинә" чевирмишдир.

Спиртли ичкиләрин фәрди вә ичтимаи дозасы олмадыгын-дан сәрхошлугла алкоголизм арасындакы мәсәфәни һәр тәдгигатчы "өз аршыны" илә өлчүшдүр. Бүтүн бунлар исә хәстәлијин диагностик ме'ярында вә тәснифатында өз әксини тапмышдыр. Истәр алкоголизмин, истәрсә алкогол психозларынын диагност тәснифатындакы һүдудсузлук һәлә дә давам етдириләр.

Тәдгигатчылардан В.М.Махомов, В.М.Баншиков, М.Г.Ентин хәстәлијин диагноз ме'яры үчүн сосиоложи тәрәфә даһа чох үстүнлүк верирләр. И.Н.Пјатнитскаја вә В.И.Иванов алкоголдан руһи асылылыгы габаға чәкирләр. Харичи өлкә тәдгигатчылары үчүн мүнтәзәм алкогол гәбулу вә онун мигдары даһа вачибдир. Алимләрин формача бир-бириндән фәргләнән, мәзмунчаса бир-биринә јахынлашан алкоголизмин нөвү тәснифатындан бә'зиләрини нәзәрдән кечирәк.

Е.Јеллинек алкоголизми беш нөвә ајырыр: 1. Алфа-алкоголизм. Алкогола мејл чансыхычылыгы вә үрәк агрыларыны јүнкүлләшдирмәк мәгсәди күдүр. Алкогола дөзүмлүк јараныр. Хәстәнин психоложиясында вә ичтимаи давраышында чидди дәјишиклик нәзәрә чарпмыр. О, өзүнә вә әтрафдакыларә сосиал-игтисади зијан верә биләр. 2. Бета-алкоголизм. Сәрхошлук әсасән адәт вә бајрам күнләрилә әлағәләнир. Алкоголдан физики вә руһи асылылыг олмур. Хәстәлик кәскинләшмир. Спиртли ичкиләрин гәбулуна нәзәрәт итмир. 3. Гамма-алкоголизм. Алкоголдан физики вә руһи асылылыг башлајыр. Анчаг алкоголдан һәддән-зијадә истифадә едилмир. Хәстәдә психоложи вә сосиоложи дәјишикликләр көрүнүр. Алкоголизмин бу формасы шимал өлкәсинин әһалиси үчүн даһа сәчијјәвидир. 4. Делта-алкоголизм. Алкоголдан физики вә руһи асылылыгла кедир, мигдара нәзәрәт итир, бир күндән чох ичмәдән дајана билмир. Хәстәлик кетдикчә кәскинләшир. Алкоголизмин бу формасы үзүмчүлүк даһа чох инкишаф етмиш өлкәләр (Франса, Италија вә с.) үчүн сәчијјәви сајылыр. 5. Еpsilon-алкоголизм. Вахташыры сәрхошлукдур. Бу форма кәскин ағырлашмаларла кечир.

В.М.Баншиков вә С.П.Короленко јухарыдакы тәснифаты әсас көтүрәрәк, өз тәснифатларыны јаратмаг үчүн она "Дзета-алкоголизм", "Ета-алкоголизм", "Тета-алкоголизм", "Јота-алкоголизм" формаларыны әлаvē етмишләр. Г.М.Ентинин, А.А.Портновун вә И.Н.Пјатнитскајанын тәснифатларында да бир-биринә бәнзәрлик вардыр.

И.В.Стрелчукун тәснифаты мүйјән гәдәр чохчәһәтли вә фәрглидир: 1. Алкоголдан мәишәтдә вә һәрисликлә истифадә; 2. Алкогола патоложи реаксија; 3. Хроники алкогол

интоксикасијасы; 4. Алкоголун мәркәзи синир системини вә әтраф синирләри зәдәләмәси; 5. Дипсоманија; 6. Алкогол дисфоријасы; 7. Алкогол епилепсијасы; 8. Хроники алкогол интоксикасијасынын башга руһи-әсәб хәстәликләри (баш-бәјинин органик вә травматик хәстәликләри, шизофренија, неврозлар, эндокринопатија вә с.); 9. Алкогол психозлары (аг иситмә, алкогол гарабасмасы, алкогол гысганчылыгы, корсаков психозу).

Бүтүн бу тәснифатлар сәрхошлук вә алкоголизмин сосиал-кикијеник аспектләрини әкә етдирмәклә, алкоголизми сәрхошлукдан фәргләндирмәк, сәрхошлуку ән'әнәви "аз мигдарда" ичмәклә мугајисә етмәк ишиндә мұһүм рол ојнајыр. Алкоголизмин бу диагностик ме'јарлары сәрхошлукун вә алкоголизмин јайылдыгы мұхтәлиф әмәк вә сәнәт саһәси коллективләриндә узун илләрин тәдгигиндән сонра мүйјәнләшдирилмишдир.

Шәхсијјәтин алкогол деградасијасы. "Шәхсијјәт" ичтимаи-фәлсәфи катгоријадыр, өзүндә шүүр вә интеллект, зәһмәт вә исте'дад кими һеч бир чанлыда олмајан јүксәк инсани кәјфијјәтләри тәчәссүм етдирил. Шәхсијјәт — дүнјанын әшрәфи сајылан инсаны тәкчә башга чанлылардан дејил, һәм дә мәһз инсаны инсандан фәргләндирил. Шәхсијјәт, алим вә бәнна үчүн дә, сәркәрдә вә дөјүшчү үчүн дә тохунулмаз вә мугәддәсдир. Шәхсијјәтли адам һәм дә әдәләтли вә хејрхан, доғручу вә чидди, вәтәнпәрвәр вә сәдағәтли, мәрәд вә дөзүмлү, тәвәзәкар вә сәмиими олур.

Һәјәтдә шәхсијјәтин дәјишмәсинә, даһа доғрусу, патоложи инкишафына мұхтәлиф факторлар — хәстәликләр, зәһәрләнмәләр, травмалар, наркотик маддәләр, нәһәјәт, дүзкүн олмајан тәрбијә тә'сир едир. һазырда наркотик маддәләрин ән кениш јайыланы спиртли ичкиләрдир. һәр ичилән алкогол организмә "јад тә'сирини" кәстәрил. Буна шүбһә јохдур. Јад тә'сирсә һәртәрәфлидир. Бураја дахили үзвләр, мәркәзи вә периферик синир системләри, руһ вә шәхсијјәт дахилдир.

Лакин шәхсијјәтин алкогол деградасијасына һәләлик јеканә клиник јанашма јохдур. Әсас ики бахыш мөвчүддур. П.Шродер вә башгалары белә һесаб едиләр ки, шәхсијјәтин алкогол деградасијасы инсанын организм конститусијасындан асылыдыр. Јә'ни спиртли ичкиләр гәбулуна гәдәр шәхсијјәтин артыг мүйјән гүсурлары вардыр. Демәк, алкоголикләр алкоголик олмајанлардан шәхсијјәтчә ичдикләринә көрә дејил, үмумијјәтлә фәргләнирләр. Бу "фәргдә" спиртли ичкиләрин ролу ја јохдур, ја да чох чүз'идир.

Е.Крепелен, И.Ланг вә башгалары шәхсијјетин алкоголь деградасијасыны "газанылма" һесап едирләр. Буну узун мүддәт алкоголь гәбулу заманы мәркәзи синир системинин алкоголь интоксикасијасына мә'руз галмасы илә әлагәлән-дириләр. Даһа кәскин һалда шәхсијјетин алчалмасы исә ичәнләрин "стажындан" асылыдыр.

Мүасир дөврә "алкоголлу" шәхсијјетин јаранмасы һаг-гында тәсәввүр тамамилә дәјишмишдир. С.Г.Жислинин, И.И.Лукомскинин, Г.В.Морозовун, Е.Јеллинскин, С.Висе-рин вә башгаларынын гәјд едикләри кими алкогольизм мүхтәлиф адамлар (невротикләр, астеникләр, шизофреник-ләр вә с.) арасында јајыла билир. Демәк, бунун һеч бир мүтләг сәдди јохдур. Әксинә, бә'зи хәстәликләр (мәсәлән, шизофренија, ағчијәрин вәрәми, дәри-зөһрәви вә с.) әксәрән алкогольизмлә јанашы кедирләр. Ағчијәрин вәрә-минә тутуланлар арасында сағлам адамлара нисбәтән алкогольа һәрислик тәғрибән он дәфә артыгдыр. Биз бурада вәрәмин етиолокијасы (Кох микроблары) илә дејил, спиртли ичкиләрин инсан шәхсијјетинә тә'сирилә мараг-ланырыг.

Демәк, спиртли ичкиләр бүтүн һалларда мүәјјән гәдәр өз ишини көрүр. Анчаг буна һәлә деградасија демәк олмаз. Алкоголизмн өзүндә белә мүәјјән мәрһәләләрдә дегра-дасија мувафиг дәрәчәдә өзүнү көстәрир. Мәсәлән, алкогольизмин сон мәрһәләсиндә организмн кәскин сома-тик вә руһи-әсәб пәзгунлуглары башлајыр. Бу мәрһәләдә алкоголь деградасијасы да сон һәддә чатыр. Она бә'зи мүәллифләр "алкогол ағыл зәифлији" дејирләр.

Гәјд етмәк лазымдыр ки, он илләрлә алкогольа һәрислик көстәрәнләрдә алкоголь деградасијасынын инкишафы илә руһи хәстәликләрин инкишафы сјни вахта дүшүр. Алко-голизмн ағыр формасында хәстәдә психи дәјишикликләр баш вердији һалда "алкогол деградасијасы" ифадәсини ишләтмәк хәстәлијин клиник мәнзәрәсини даһа јахшы әһатә едир. Мәркәзи синир системинин органик дәјишик-ликләрини бу вәзијјәтдә "органик психосиндром", "енсәфалопатија", "серебрастенија" вә с. адландырмаг да хәстәликләрин тәснифаты үчүн гарышыглыг јарадыр. Буна көрә бә'зи мүәллифләр (Н.Г.Шумински, К.Лундуист вә б.) "алкогол деградасијасы"ны даһа универсал "алкогол енсе-фалопатијасы" илә әвәз етмәји лазым билмишләр.

Шәхсијјетин алкоголь деградасијасынын нөвүндән башга, динамика тәснифаты да мөвчуддур. Клиник тәсәввүрчә о да мәркәзи синир системинин органик пәзгунлугларына әсасланыр. О.Ј.Фрејеро вә бәлкүнү алкогольизмин дәрәчәлә-ринә мувафиг апарыр. А.А.Портнов вә И.Н.Пјатнитскаја

ики фазада — алкоголь енсәфалопатијасы вә алкоголь күтлүју — бахырлар.

Алкоголизмн мүасир клиник тәснифатында шәхсијјетин дәјишилмәсинин кенезини мүрәккәблишдирмәк мәјли вар-дыр. Клиник сәчијјәси әсас үч факторла әкс олунур: психорсактивлик, токсики вә конститусијалы. Бу нәтичәјә Е.Блејләр, Р.Восс вә И.И.Лумовски кәлмишләр. Онлар һәлледији јери конститусијалы факторлара вермишләр.

Әдәбијјәтда "патоложи инкишаф" ифадәсинә дә раст кәлирик. "Инкишаф" анлајышы алтында биз шәхсијјетин формалашмасындан сонра башланан (харичи факторларын тә'сирилә) икинчили шәхсијјәт патолокијасыны тәсәввүр едирик. Анчаг шәхсијјетин инкишафы үчүн харичи фак-торлар аздыр. Бурада да дахили (конститусијалы) факторларын иштиракы зәруридир. Беләликлә, мүәјјән хәстәликләрин әмәлә кәлмәси вә инкишаф етмәси просе-синдә иштирак едән факторлары "харичи" вә "дахили" олмагла ики јерә бөлмәк шәрти характер дашыјыр. һәр "харичи фактор"ун елмә һәләлик дәгиг мә'лум олмајан "дахилилик" хусусијјәти вардыр. Бу фикри алкогольизм хәстәлијинин вә шәхсијјетин алкоголь деградасијасы һаггын-да да сөјләјә биләрик.

Алкохолун инсанын дахили үзвләринә, руһи-әсәб систе-минә вә нәһајәт, шәхсијјетинә мәнфи тә'сири узак кечмишләрдән мә'лумдур. Буну алкохолун вәтәни сајылан әрәб өлкәләриндә даһа јахшы һисс етмишләр. Өзү дә о вахт һисс етмишләр ки, хәстәләри муәјинә етмәјә нә елми мәркәзләр, нә лабораторијалар, нә дә муәјинә апаратлары вә ләвазиматлары варды. Гәдим әрәб философларындан бири демишдир: "Шәраб ичән адамда әсас дәрә әләмәт олур: әввәләчә товуз гушуна бәнзәјир, пәрвазланыр, өзүнә сығал верир, хош сөзләр дејир, чилвәләнир. Бир гәдәр сонра ләтафәт вә чиддилек итир, меймунсајагы гаш-көз ојнадыр, таныдыгы-танымадыгы адамларла зарафат едир, шәнләнир, һәтта әтрафындакылардан кимисә гучаглајыб өпүр. Бир гәдәр кечдикдә өзүнү һамыдан күчлү һесап едир, шир кими нә'рә чәкир, ловғаланыр, кимисә һәдәләјир, кимәсә бөјүк вә'д верир. Нәһајәт, јеришини, данышыгыны итирир, ајагүстә дајана билмир, донуза дөнүб һара кәлди јыхылыр, тоз-торпагда ағнајыр".

Сәрхошлугун шәхсијјетин алчалмасында ролуну ифадә едән бу фикрин сөјләнилмәсиндән әсрләр кечибдир. О вахтдан алкогольизмин тибби-социал аспектләринин тәдги-гинә, өјрәнилмәсинә минләрлә әсәр һәср олунубдур. Онларын арасында шәхсијјетин алкоголь деградасијасы да вардыр. Алкогол деградасијасынын типини, кедишини

мүаллифләр фәргли тәсниф едирләр. Мәсәлән, ону үчә дә, дөрә дә, алтыҗа да бөләнләр вардыр. Анчаг һеч бир тәдгигатчы әрәб философунун алкоҗол деградасиҗасына вердиҗи "тә'рифи" тәзәләҗә билмәмишдир.

Сон илләрин мә'луматына көрә шәхсиҗәтин алкоҗол деградасиҗасы башлангычда, җә'ни алкоҗолизмин II мәрһәләсиндә вә аҗрылыгда, җә'ни алкоҗолизмин III мәрһәләсиндә инкишаф едир. Бизә слә кәлир ки, алкоҗолизм хәстәлиҗи кедишиндә алкоҗол деградасиҗасынын һансы нөгтәдән башланмасы барәдә баш сындырмаҗа дәймәз. Алкоҗол деградасиҗасы, спиртли ичкиләрин кәлкәсидир, ону аддым-бааддым изләҗир. Онун кәскин нәзәрә чарпмасыса шәхсин алкоҗола илкин патолоҗи меҗлиндән башлаҗыр. "Патолоҗи меҗл" ифадәсиндәки "патолоҗи" сөзү меҗлдән башга шәхсиҗәтә дә аиддир.

Алкоҗоликләрдә ичтимаи мүнәсибәтләрин позулмасы өзлүҗүндә чохчәһәтлидир. И.В.Стрелчукун шәрһинчә бу, әсәб типли, алкоҗол типли, органик типли, психопат типли вә с. ола билир. Бүтүн һалларда просес илләрлә чәкир. Бурада алкоҗолизм хәстәлиҗинин мәрһәләләринин, җаш дөвләринин вә чинсин дә әһәмиҗәти вардыр. Бә'зи мүаллифләр иддиә едирләр ки, алкоҗолизм ибтидаи тәһсилли, орта ихтисаслы фәһләләр вә колхозчулар үчүн даһа сәчиҗәви хәстәликдир. Доғрудур, мәишәт сәрхошлары вә алкоҗоликләр арасында беләләри чохдур. Анчаг клиник тәҗүбәмизин материалларына истинад сдәси олсаг, алкоҗоликләр арасында али тәһсиллиләр дә аз деҗилдир. Әксинә, онлар садә пешә адамларындан алкоҗол деградасиҗасынын дәринлиҗи вә һәртәрәfliҗи илә фәргләнирләр.

Рус сосоиолоҗу К.Баздырҗов кәбин позулмаларынын сәбәбләрини арашдыран тәдгигатчылардан биридир. Биздә илдә үзләрлә никаһ позулур. Сәбәбләри чохдур. Онлардан бири "хәсиҗәтләрин тутмамасы"дыр. Кәнчләр сечиб-сәсвир, чаһ-чәләлла свләнир, арадан 1-2 ил кечмәмиш халҗ мәһкәмәсинә кәбинләринин позулмасы һаггында әризә всирләр. Сәбәбини исә "хәсиҗәтләринин тутмамасы"ны кәстәрирләр. Оғлан (бә'зән гыз да) өз җагдасында папирос чәкән вә ичәндир. Анчаг бунларын кәнч әр вә арвадын хәсиҗәтләринин дәишмәсиндә, тутмамасында ролуну һеч кәс җиҗәтләндирмәк истәмир.

Сосоиолоҗ К.Баздырҗовун тәдгигатынын бир чәһәтинә диггәт җәтирәк. О, кәстәрир ки, Прибалтика республикалары бошанма һалларына көрә әввәлинчи, Орта Асиҗа республикалары исә ахырынчы җерләрдән бирини тутурлар. Мадди тә'минат вә сәсиал вәзиҗәт һәр ики рекионда тәгрибән бәрәбәрдир. Бәс фәрг?! Фәрг будур ки, Прибал-

тика республикаларында папирос чәкмәҗә, спиртли ичкиләр гәбулуна сәрбәстлик (гызлар вә гадынлар үчүн дә) даһа чохдур.

Мә'лум олур ки, "хәсиҗәтин дәишмәси" вә "хәсиҗәтин тутмамасы" просесләриндә алкоҗол вә никотин мүәҗҗән рол оҗнаҗыр. Ола билсин шәхсиҗәтин "патолоҗи инкишафы"на һәлә чатылмаҗыбдыр. Анчаг шәхсиҗәтдә дәишилимә вар вә о, кәнч аиләләрин дагылмасы үчүн, һечә деҗәрләр, кифәҗәт едир. Бизим фикримизчә, алкоҗолла әләҗадар шәхсиҗәтин дәишмәси классик тәснифатларда кәстәрилиҗиндән хәҗли габаг, мәишәт сәрхошлугунун илк мәрһәләләриндән башлаҗыр. Әкәр шәхс ичдиҗинин миғдарыны, ичдиҗи җәри вә киминлә ичдиҗини лазымынча җиҗәтләндирә билмирсә, артыг алкоҗол деградасиҗасынын әләмәтләри мөвчуддур. Сөз җох ки, о, мәишәт сәрхошлугунун вә алкоҗолизмин сонракы мәрһәләләриндә бир гәдәр дә дәринләшәчәкдир.

Шәхсиҗәтин алкоҗол деградасиҗасына тәснифатчылыг нөгтеҗи-нәзәриндән җанашмалы олсаг, бураҗа гызышма вә һәҗәчанланманы, етик нормаларын позулмасыны, алкоҗола һәрислиҗи вә бүтүнлүкдә өзүнә тәнгиди мүнәсибәтин итмәсини вә даҗанаглы интеллект позгунлугларыны дахил етмәк олар. Үмумиҗәтлә, тәдгигатчыларын кәстәрдикләри кими, алкоҗоликләрин 89-92 фаиз психопат олмаларынын өзү дә алкоҗол деградасиҗасынын ички дүшкүнләри үчүн сәчиҗәви әләмәт олдуғуну сүбүт едир.

Хәстәнин гызышмасы вә һәҗәчанлылығы кечичи вә вахташырыдыр. Мүәҗҗән һадисә вә вәзиҗәтлә әләҗадар башлаҗыр. Еффеҗтли позгунлуглар дөзүмсүзлүк, геҗри-сабит әһвал-руһиҗә, һадисәләрин тә'сиринә дүшмәк, күсәҗәнлик, руһ дүшкүнлүҗү вә с. илә өзүнү кәстәрир. Гызышманын даһа сүр'әкли башламасы оҗаныглыг вә гәзәблә мүшаҗиәт олунур. Емоционал күтлүк вә тәнгиди мүнәсибәтин олмамасы хошақәлмәз һадисәләрә дәрин пешиманчылыг һисси оҗатмыр, күнаһыны вә һәрәкәтини соҗугганлыгла гаршылаҗыр.

Гызышма позгунлуглары бә'зи хәстәләрдә сон һәддә галхыр. һәр шәҗ үчүн мүбаһисә салмагы, һөчәтләшмәҗи "хәсиҗәтинин" аҗрылмаз һиссәсинә чәсвир. һеч орта мәктәб тәһсилинә малик олмадан, мүәллимә дә, һәкимә дә, шаирә дә... "ирад" тутмагда ад чыхарыр.

Клиник иллустрасиҗа. Хәстә В.В., 1947-чи илдә анадан олубдур. 7-чи синфи гуртарыбдыр, әскәри хидмәтинн вахтында вә ахыра гәдәр чәкибдир. Өзүнү деҗиҗинә көрә, әскәрлик илләри бир гәдәр "туфанлы" кечибдир. Чәзәланмадыгы һәфтәни чә аҗы хатырлаҗа билмир.

Ичмәҗә лап ушаг җашларындан башламышдыр. Орта мәктәбин биринчи синфинин биринчи күнүндә "дәрс или" мүнәсибәтилә бир стәкан ширин шәраб ичиб кетмишдир. Атасы ону боллуча тә'рифләмиш вә "сән бу

күндөн кишисэн", — демишдир. Пис охумушдур, тел-тез дәрәдән галмышдыр. 7-н синфин орталарындаса мұәллимин "бир дә ичиб дәрә кәлсән сәни милдәсә вәрәчәм" демәсиндән өзүндән чыхмыш, чаптасыны голтуғуна ыруб, гапыны чырнараг кетмишдир. О, бир даһа мәктәбә дөнмәмишдир.

Шәбәдә һеч кәслә жола кетмир, хадимәдән тутмуш мұәлиһә һәкимһә гәдәр һамыдан киһеј-күзарлыдыр. Тиһб бачыларынын ади һәби В.-ја ичиртмәси проблемдир. Кәрәк һәр шеј — јемәк дә, дәрман гәбулу да, мұәјјән ојуңлар (һәрл, шаһмат, домино вә с.) дәһәт дә онун "кефи дуран" мағамда тәклиф едилсин. Кимһсә өскүрмәси, јатанда хорудламасы В.-нин өзүндән чыхмасына, һарај-һәшир салмасына кифәјәт едир. Аһчаг өзүнүн папирос чәкмәси, кәчә саат 2-дә, 3-дә галхыб чај ичмәси, шәбәдән иһазәсиз чыхыб, ичиб гајытмасы кими режим позғундугларыны "ади һал" сәјыр. Чүнки буһлар "киши иши"дир. Амма башгалары һәмин һәрәкәтләри тәкрат етсә, В. баш һәкимә гәдәр һамыја шикајәтләнир, әкәр тәдбир кәрмәсәләр өзүндән чыхыр, габағына кәләни либераллыкта, үзкәрәһликлә тәсирләндирир, сөјүшдән, тәһтирдән белә чәкинир. Буһдан сонра руһдан дүшүр, һамыдан күсүр, јемәкдән вә мұәлиһәдән имтина едир.

Алкоһол деградасијасынын етик нормаларын позулмасы формасы бир гәдәр ғарышыг кечир. Бурада һәм емоционал, һәм да мәһәви позғундуглар ғарышыг кедир. һәрәкәтиндә, даһранышында ујғундуг, ардычылыг итир. Ејни һадисәә бә'зән чидди реаксија вердији һалда, бә'зәнә бикәнәһликлә ғарыһлајыр. Јахуд гәзәһликлән, әсәбиликдән чоһ асанлыгга мұәлајимлијә, јумшагыгга кечир. һадә-горху вә чығыр-бағырла һәјсә һаил олмадығыны һис етдикдә, јалварына вә миннәтә, хаһишә вә үзгәрәлығына әл атыр. Али вахтдача ишир кими һәрә чәкән, гејзиндән ағыз көпүкләнән хәстә фағырлашыр, ишик кими гујруг булајыр. Беләләри али тәһсилли олдугда деградасијанын әләмәтләри даһа чыгышыгы илә нәзәрә чаршыр.

Аһләдә вә ичтиман јерләрдә аһлә үзвләрини, јахын адамларыны, достларыны јерли-јерсиз даһламагдан, тәһтир етмәкдән, һәтта үстләринә һүчүм чәкмәкдән һазз алырмыш кими ғызышыр. Аз сонраса өз кунаныны "јуман" үчүн јалварыр, ајаға дүшүр, дәридән-ғабыгдан чыхыр. Имкан таһса күсүлүләри барышдырмаг мәсәдилә стол ачыр, достлағ, сәминијәт, һисаһлыг һағында узун-узак сәһыглар дејир. Чидди сәһбәтләрә јумор доһу кәјдирир, бөјүк гејиб-ичмәк имканына, сәханәтә малик олдугуны идиһа едир.

Ички һәрисилийнә мин бир бәһанә тапыр, каһ севинчдән, каһ кәдәрлән, каһ иһиниһ кәтирдийиндән, каһ кәтирмәдијиндән ичир. Дар ајагда ичмәкдә өзү илә бачармадығыны хәстәлик сәјса да, һәкимни һимајәсиндән чыхдыгда өз билдијини едир. Истеһсалатда вәзифәсинә мәс'улијәт һиссини итирир, фәалијәтсизлијини, иһә кечикмәсини, иһдән галмасыны, иһ јерини дәјишмәсини аһласини вә өзүнүн сәркүзәһтләри, фачиәләри илә өрт-басдыр едир. Бу "үсүл" көһнәһликлә диһәр сахтакарлыглар, демоһоглуға башлајыр. Әһләрини әтрафына уздыр, һәјә чатса өзүнүн јаланыны "сүбута" чевирир.

Клиһик иллустрасија. А.Г. Али тәһсиллидир. Даһа доғрусу, үч али мәктәби — Минск Дәүләт Педагожи Институтуну, Али һәрби Институту вә Москва Гејинти Институтунун Баки филиалыны битирибдир. Көрүңдүју кими, һара кетсә, кимә үз тутса "бујур, кәл иһлә", — дејирләр. Доғрудан да һартәраһли мұтәхәссисдир. Аһчаг иһләрлә өзүнә иһ ахтармагда мәһгүлдүр. Нәһәјәт, бөјүк мұһәңдис иһләјиб. һеч бир ил кечмәмиш "өз әризәсиз" илә иһдән азад едиллибдир.

... Онунла клиһикада көрүшүрүк.

— Иһ јериниз?

— Иһсизәм.

— Тәһсилһиз?

— Алидир.

— һараны гуртармысыһиз?

— һансыны дејим?...
Сәһбәтимизин ардыны бир нечә күндән сонра даһм етидрик.

— А., дүһән шәһәрин идиһамлы күчәләриндән бириндә "Низам-һизмасы позанлар" ләһһәсиндә сизин дә "портретһиз" варды. Бу, һә илә алағадардыр?

— Ичтиман һәглијјәтда билетсиз кедирдим, чәримәни вермәдим, онлар да шәклими чәкдиләр.

— һеч олмаса, чәримәни вәрәјинһиз, өзүнүзү иһә биабыр едирсинһиз.

О, тәәччүб вә гејз доһу бахышларла мәни тәһдән-дырһага нәзәрдән кечирди һә деји:

— Нә данышырсыһиз, доктор! О пула 700 грам шәраб алмаг олар, өзү дә бал кимисиндән, гәлјаналтысы да үстүндә!...

Биз бу диалогу алкоһол деградасијасынын әјани нүмајиши мәсәдилә вердик. Бир рус халг мәсәлиндә дә јахшы дејилибдир: "Шәраб кирән гапыдан ағыл чыхыр". Онун үчүнсә шәраб кирән гапыдан она мәхсус һәр шеј — ағыл да, арвад вә ушаг да, үч али мәктәб диплому да, вәзифә дә... чыхмышдыр. О, һәјәтда инсана мәхсус һәр шеји итирмишдир, һеч бир јемәјин тәмини билмир, јалһыз "ширин шәраб"дан башга.

Хәстәлијин үчүнчү мәрһәләсиндә баш-бејиндә органик дәјишкликләр бир гәдәр дә дәринләшир. Бу дөвр алкоһол деградасијасынын "чичәкленмәсилә" әләмәтдардыр. А.А.Портнов вә И.Н.Пјатникскаја да бу дөврү алкоһол деградасијасынын интеллектуал сферада, емоционал сферада, һәјәтә фәаллыг сферасында вә шәхсијәтин мәзмунча дәјишмәсиндә мұһүм мәрһәлә һесаб едирләр. Алкоһоликин мәһәви коһудлугу, симасызлыгы, ичтиманһјәтә зидд һәрәкәти өзүнүн сон һәддиһә чатыр.

Шәхсијәтин мәзмунча дәјишмәсинә, һәр шејдән әввәл, әхлағи тәсәввүр вә марағын тәһриф олунмасы даһилдир. Бәлә һесаб едирләр ки, алкоһоликләрин әхлағи хүсусијәтләри — шәрәфлик, сәдағәт, мәһәббәт вә хәјрхәһлыг һисләри нисби әһәмијјәт кәсб едир. Башга сөзлә, сүн'и, алдадычы вә сахта сәчијә дашыјыр. Етик нормалар онлар үчүн әһәмијјәтини итирир. Мәһәви касыблыг даһили чәрчивәлә даһа сығышмыр. Алкоһоликләр чиркли, чыр-чындыр палтарда кәзирләр, кәјимләринин "ғышы-јазы" фәргләнмир, көһнәси-тәзәси сечилмир. Әрәб философу бу вәзијјәти үч сөзлә — "донуз кими сәләһмәк" — ифадә етмишдир.

Дүшкүнлүјүн соһа чатмасына бир гәдәр дә галыр. Гаршыда јаланчылыг вә әдәбсизлик, хәјанәт вә һанкорлуг, сахтакарлыг вә оғурлуг, бинамуслуг вә фырылдагычылыг, гәддарлыг вә әчләфлыг...дурур. Бүтүн бунлар шәхсијәтин

алкогол деградасијасынын спитетләри, гол-будагларыдыр. О гол-будаглар ки, алкоголь дүшкүнлөринин этинә, ганына ишләмишдир. Интим бир мәгсәдә чатмаг, азагыг газанч әлдә етмәк, јахүд бир гарын тутуму шәраб ичмәк үчүн дејилән "спитетләр"ин һәр бириндән истифадә едир, һәр алчаг һәрәкәти өзүнә рәва көрүр.

Клиник иллюстрација. Т.С., клиникаја илк дәфә 16 ијул 1959-чу илдә кәтирилмишдир. Шәһәр нарколожии диспансеринин вә 2 N-ли клиник психиатрија хәстәханасынын архивләриндә С.-нын адына ачылмыш "амбулатор карточка" вә "хәстәлик тарихи" кечән бу 34 ил мүддәтиндә бир нечә чилдик әсәр гәдәр бөјүмүшдүр. Бу "әсәр"ин хуләсәсини нәзәрдән кечирәк. Илк дәфә јакын гәһүмүнүн тој мәчлисидә јејиб-ичмиш, дава салмыш, ички долү шүшә илә бир нәфәрә ағыр хәсәрәт јетирмиш, чохла габ-гачаг сындырмыш, тој сәһибинә 18,5 мин манат мадди зәрәр вурмушдур. Тојдакы мә'нәви итки бујдан да бөјүк олмушду. С. 1986-чы илдә хәстәханаја 31-чи дәфә кәтирилмишдир. Һәр дәфә дә каһ јакына, каһ јада бөјүк мадди вә мә'нәви зијан вурдугдан сонра. Нә гәдәринин дә изи-тозу билинмәмишдир. Анчаг ән ағыр зәрбәни өзүнә вурмушдур. Спиртли ичкиләр дүшкүнлүју онун төрәгдији бүтүн вичдан-сызлыг вә әчләфлыгларын әвәзини чыхмышдыр. С. бу күн әсл өлүчәндидир. Алкогол деградасијасы онун әлиндән инсана мәнәсүс нә варса алмышдыр. О, нәники евини, голунун саатыны, ғызыл протес дишини, дамарынын ганыны, шәхсијјәтини дә ширин чакыра хәрчләмишдир. Алкогол хунарлығына хәрчлик үчүн сон үмиди диријкән мејитини сатмагды. Бу исә бизим чәмијјәтдә мүмкүн дејилдир.

Шәхсијјәтин алкоголь деградасијасынын сон мәрһәләси үчүн ағыр руһи-әсәб позгунлуғлары, спесифик тәнбәллик, тәфәккүр вә әгли күтлүк сәчијјәвидир. Бу чүр дүшүнчә вә дәррәкә кәјлији Франса әдәбијјатында "әгли импотен-сија" термини илә ифадә олунур. Хәстәдә кәскин јаддаш позгунлуғлары, егосентризм мејдана чыхыр. О, сәһәр једијини күнорта унудур, ағ јаланлар данышыр, өзү илә әлагәдар олан һадисә вә фактлары һәддиндән артыг шиширди, тәһриф едир, һәтта өз шәхсијјәтини әфсанә-ләшиди. Һамыны чанфәшанлыгга инандырмага чалышыр ки, бу дүнјада ичкисиз һәјат мөвчүд дејилдир.

Алкоголикләрдә тәсәввүр вә јаддаш позгунлуғларыны, керијә инкишафы С.С.Корсаков "алкогол ағыл зәифлији" адландырмашдыр. Дүздүр, тәдгигатчыларын һамысы онун-ла разылашмамышды. Һәч шүбһәсиз, ағыл зәифлијинин инкишафында алкогольла "әмәкдашлыг" сдән дијәр даһили факторлар да вардыр. Она көрә бири үчүн орта плана, дијәри үчүн ахыр плана кечир. Анчаг һәгигәт одур ки, јухарыда гејд етдијимиз кими, шәхсијјәтин алкоголь деградасијасы алко-голун көлкәсидир, ону аддымбааддым изләјир.

Ички дүшкүнләри һәјатын ән мискин адамларыдыр. Өзләринин дүшдүкләри ачыначаглы вәзијјәтә көрә һамыны: ата вә ананы, арвад вә ушагы, досту вә гәһүму, иш јерини

вә ичтимаијјәти... күнаһландырырлар, өзләринәсә, әксинә, бәрәәт (һәтта ичмәкләринә) газандырырлар. Күнаһландыр-маг нәдир, имкан дүшсә кимлијиндән асылы олмајараг әтрафдакылар үчүн чәлләдә чәврилирләр. К.Маркс вахтилә јазмышдыр: "Мә'нәви тәкмилләшмә проссиндә, хәчәләт дә бир нөв ингилабдыр... Хәчәләт бир нөв гәзәбдир, анчаг инсанын өзүнә гаршы чәврилән гәзәбдир". Ички дүшкүн-ләринин дә гәзәби вар. Лакин хәчәләтсиз гәзәбдир. Бу гәзәб өзүнүн дүшкүнлүјүнә, абырсызлыгына, вичдансызлы-гына гаршы јох, ата вә анасына, арвад вә ушагына, әтрафдакылар, бир сөзлә, ичмәјинә манс олан һәр бир кәсә гаршы јөнәлмишдир.

Алкогол, бах бәләчә, инсанын мә'нәви аләминә сохул-дугдан сонра ағ нә варса гаралдыр, хејрхәһлыгы јаманлыга чәвирир, тикилини учурур, көзәл нә варса чиркаба батырыр, севинчин јерини кәдәрә верир, нәһәјәт, мәрдији намәрдиликлә, дәјанәти алчаглыгга, әдаләти һағысызлыгга, шөһрәти рәзилликлә, намусу бинамуслуғга... "әвәз едир". В.Скоттун дили илә десәк: "Сәрхошлуг әскиклијин слә бир нөвүдүр ки, инсан ләјәгәти илә бир араја сығыша билмәз". Бүтүн бунлар шәхсијјәтин алкоголь деградасијасынын јеку-нудур, инсанын инсанлыга дөнүклүјүнүн чәзасыдыр...

кәскин алкоголь психозлары

Спиртли ичкиләрин долајысы дејил, билаваситә егзоекен, органик вә егзо-органик јолларла тәсири нәтичәсидә алкоголизмин даһа чох II вә III мәрһәләләриндә баш верән, даһили үзвләрин фәалијјәтинин позулмасы вә шәхсијјәтин алкоголь дәјишмәләрилә мүшаһидә олунан руһи-әсәб поз-гунлуғларыдыр. Һазырда кениш јайылмыш "алкогол психозу" термини бу гәбилдән олан руһи хәстәликләрин патокезенин өзүндә әкс етдирир. Алкогол психозларынын әсас сәбәбини алкогольун билаваситә бејинә тәсиринин нәтичәси һесаб етмишләр. Анчаг сонралар мә'лум олду ки, алкоголикләрдә психозун баш вермәси үчүн бу, кифәјәт дејилдир. Ј. Крепелән вә башга психиатрларын мүшаһидә-ләринә көрә алкоголь психозлары даһа чох хроники алкоголь интоксикасијасы сәјәсиндә даһили үзвләрин зәдәләнмәси, функцијаларынын позулмасы, маддәләр мүбадиләсинин позулмасы вә "ара хәстәликләрин" алкоголь интоксикасија-сына гарышмасы һалларында әмәлә кәлир.

Кәскин алкоголь психозларынын етиолокијасынын, пато-кезенин, "ара маддәләри" вә "ара вәситәчиләри"нин

клиник тэдгигаты XIX әсрин әввалләриндән бир систем шәклини алмышдыр. Бунунла белә бу күнүн өзүнә гәдәр алкоголь психозларынын үстү ачылмамыш елми сиррләри чохдур. Әкәр алкоголизмә тутулмагда мәишәт сәрхошлугунун "өмрү" алты айдан ийрми илә гәдәр узана биләрсә, алкоголь психозларында бу мүддәт әлли илә гәдәр чәкә биләр. Башга тәсәввүрлә, алкоголькләрин алкоголь психозларына мүбталасы һеч дә мүтләг дејилдир.

Јухарыда гејд етдикләримиздән дә ајдын олдуғу кими, алкоголь психозларынын елми һәлли һәләлик тамамланмамыш галыр. Бу фикир онун тәснифатына да аиддир. Алкогол психозлары десикдә, илк нөвбәдә, "ағ иситмә"нин, алкоголь галлјусинозунун, алкоголь гысганчлығынын вә алкоголь енсепалопатиясынын адларыны чәкмәк олар. Онлардан һәр биринин "тәмиз" психоз әләмәтләри вардыр. Клиник кедишләриндә кәскин, јарымкәскин вә хроники олурлар. Онлар алкоголь психозларынын көзәкәлән группур. Алкогол психозларынын клиник рәнкарәнклији вә мүхтәлифлији әслиндә бундан сонра башлајыр. Гарышыг вә атипик алкоголь психозлары һәддиндән артыг чохдур.

Гарышыг психозларда ағ иситмәнин дә, галлјусинозун дә, алкоголь сајыгламасынын дә әләмәтләри иштирак едир. Алкогол психозу бә'зән өз "һәмчинсиндән" башга, диқәр ендокен (мәсәлән, шизофренија, спилепсија вә с.) хәстәликләрлә дә мүтәфиглик едә билир. Психозларын клиник мәнзәрәсинин дәјишмәсиндә, гејри-адилијиндә јашын вә чинсин дә әһәмијјәти вардыр.

Алкогол спилепсијасынын, алкоголь депрессијасынын вә дипсоманијанын алкоголь психозларынын тәркибинә дахили һәлә дә бирдәфәлик һәлл едилмәмишдир. Онлар дәфәләрлә психозлар группуна асанлыгла дахил едилмишләр, чәтинликләсә чыхардылмышлар. Депрессија вә спилепсија хроники алкоголь интоксикасијасы илә әләгәдардырса, дипсоманија ондан асылы дејилдир.

Үмумдүнја Сәһијјә Тәшкилатынын мә'луматына көрә алкоголь психозлары алкогольликләрин 10 %-ни тәшкил едир. И.В.Стрелчук һәмин фаизи 15-ә гәдәр галдыыр. Сон илләрин тәдгигатчысы Г.М.Ентин көстәрир ки, мүшаһидә етдији 315 алкогольикдән 186-сы алкоголь психозу кечирмишдир. Кишиләр үчүн ән чох 40-44 јашлар, гадынлар үчүн 45-49 јашлар даһа сәчијјәвидир. Кишиләр гадынлар нисбәтән алкоголь психозларына даһа тез тутулурлар. Е.К.Бошнјакинин мә'луматына көрә кишиләр вә гадынларын алкоголь психозуна тутулмасы 4:1 нисбәтиндәдир.

Ејни шәраитдә вә сјни мигдарда ичән ики нәфәрдән бириндә психозун башланмасынын, диқәриндә башланма-

масынын; бириндә ағ иситмәнин, диқәриндә алкоголь галлјусинозунун әмәлә кәлмәсинин иштиракчысы олан ендокен амилләрин адыны дәгиг чәкә билмәсәк дә, бу саһәдә мүәјјән тәдгигатлар апарылмышдыр. Психозларын инкишафында организмин реактивлијинин дәјишмәсинин, әввалләр кечирилмиш хәстәликләрин, ирсижјәтин, инфексијанын, травмаларын тә'сири вардыр. Мәсәлән, алкоголь галлјусинозунун инкишафында әләвә факторлардан психи травма вә дахили хәстәликләр, ағ иситмәдә инфекция бә'зән һәлледији рол ојнајыр. Психозларын патокенезиндә әтраф мүһитин вә һаванын чиркләнмәсинин, гидаланманын вә мәишәт шәраитинин дә ролу аз дејилдир. Бунун ән һәјәти мисалы шәһәрләрдә кәнд јерләринә нисбәтән алкоголь психозларынын хәјли чох олмасыдыр.

Алкогол психозларынын јайылма сыхлығы да мүхтәлифдир. Клиник әләмәтләрдә олдуғу кими, сыхлыгда да "лидерлик" ағ иситмәјә чатыр. Е.Крепелсин дәилинә көрә алкогольликләр арасында бир алкоголь галлјусинозуна 5,3 ағ иситмә, Шредеринин дәилинә көрә 21, Ј.Блөјерин дәилинә көрә һәтта 44-ү дүшүр. Психозларын епидемиолокијасында јаш вә чинсин әһәмијјәтини јухарыда гејд етмишдик. Фикримизи дәгигләшдирәк: 20 јашдан ашағы вә 60 јашдан јухары алкоголь психозларына чох аз раст кәлинир. Јашын артмасы илә психозларын кәмијјәт вә кејфијјәт нисбәтләри тамамилә дәјишир. Алкоголикләрдән 50 јаша гәдәр алкоголь психозуна тутуланларын 70 %-и ағ иситмә, 24 %-и алкоголь галлјусинозу вә 5 %-и алкоголь гысганчлығы тәшкил едир. 50 јашдан јухарыса алкоголь психозларынын 90 %-ни ағ иситмә тутур. 60 јашдан сонра алкогольликләр арасында ағ иситмә психозун јекәнә формасына чеврилир.

Алкогол психозларынын јаша көрә тәснифатларында, илк нөвбәдә, организмин реактивлији вә кечирилән хәстәликләр (руһи-әсәб вә дахили) әсас кәтүрүлүр. Тәбиидир ки, 60 јашдан сонра организмин һәм хариқи мүһитин тә'сиринә дөзүмү вә һәм дә ујғунлашмасы дәјишир. Бунлар организмин үмуми мүғавимәтини азалдыр. һәр ади режим позғунлуғу хәстәлик үчүн сәбәб олур. Бундан башга, һәр һансы алкоголь психозунун чаван јашда (25-30 јашлар) клиник мәнзәрәси илә гоча јашда (60 јашдан сонра) клиник мәнзәрәси арасында хәјли фәрг вар. Бу фәргләр алкоголь психозларынын "төрәмәләринин" јаранмасына сәбәб олур.

Јүнкул, кәскин, сүрәкли вә хроники формалы алкоголь психозларынын клиник әләмәтләринин "фәрдиләшдирилмәси", мүәјјән дәрәчәдә тәдгигатчыларын шәхси мүшаһидәләринин вә субјектив тәфәккүрләринин мәһсулу олдуғундан, үстә-

лик индије гәдәр јазылан вә дејиләнләрдән "фәргләнмәк" чәһди бә'зән анлашылмазлыгга вә гарышыглыгга гуртарыр. Нәтичәдә алкоголь психозларынын тәчрүби һәкимә һеч нә вермәјән чохлу нәзәри вариантлары, гејри-типик формалары шәрһ едилір. Мәсәлән, Е.Крепелин, Ј.Блөјлер, В.Сербски вә башгалары алкоголь гысганчлыг психозуна "гысганчлыг сајыглама синдромсуз" бахырлар, ону алкоголь психозунун башга формаларына дахил едирләр. Сон илләрдә алкоголь сајыглама психозунун мүхтәлиф вариантларынын клиникасы јазылмышдыр. Тәдгигатчы А.Гофман онун кәскин, узунсүрән (сүрәкли), гајытма формаларыны кәстәрмишдир. Психиатрлардан алкоголь сајыглама психозунун "шизофренијаја бәнзәр", "јол сајыгламасы", "бирләшмиш сајыглама" вә с. формаларынын олдугуну иддиа едәнләр дә вардыр.

Бүтүн бунлар кәстәрир ки, алкоголь мәншәли психозларын ваһид тәснифаты, өзүнәмәхсүс клиник һүдуду вә бу дејиләнләрә әсасән группашдырылмасы һәләлик тамамланмамыш галыр. Психозларын алкогольизмин мәрһәләләри илә әләгәләндирилмәсинин, патоложи сәрхошлугун вә Гаје-Вернике хәстәлијинә тибби мүнәсибәтин дәгигләшдирилмәсинин өзү дә натамам һалдадыр.

Алкогол психозлары илбәил чохалыр, гејри-адиләшир, кечән илкинә бәнзәмир. Тәәччүбләнмәјә дәјмәз. Алкогол психозларынын "чаванлашмасы" да, гадынлар арасында чохалмасы да, диқәр руһи-әсәб позгунлуглары илә "бирләшмәси" дә өзлүјүндә тәбиидир. Алкогол психозлары садәчә олараг, әсримизлә, онун бир нөмрәли хәстәлији илә "ајаглашмаға" чан атыр...

Ағ иситмә. Кәскин алкоголь психозларынын ән кениш јајыланыдыр. Алкоголизм вә алкогольизмлә диқәр руһи хәстәликләрин әләгәсинин тәдгигатчылары бир гајда олараг "илк сөзләри"ни ағ иситмә һаггында демишләр. Бир сыра мүәлифләр (Л.В.Штерева, В.М.Неженцев) ағ иситмәнин үмуми алкоголь психозларынын 70,9%-и, башгалары (Г.В.Морозов, Н.Н.Иванес) 83,1%-и тәшкил етдијини кәстәрирләр. Харичи өлкә мүәлифләри (В.Шейд вә А.Һунн) һәмин фаизин 91 олдугуну кәстәрирләр.

Ағ иситмә һаггында илк јазылы-сми мә'луматы 1813-чү илдә Т.Сеттон вермишдир. О, һәмин хәстәлијин тәкчә хроники алкоголь интоксикасијасы илә әләгәләндирмәјиб, онун диқәр хәстәликләр заманы баш вердијини дә кәстәрмишдир. Бу да тәәччүблү дејилдир. Илк вахтларда алкоголь психозлары илә психиатр вә наркологлар дејил, терапевтләр мәшгул олурдулар. Көркәмли терапевт П.А.Чаруковски Т.Сеттонун фикрилә разылашмамыш,

1828-чи илдә "Сәрхошлугдан иситмә" монографијасыны чап етдирмишдир.

Ағ иситмәнин стиолокијасы, патоксези вә клиникасы илә харичи өлкәләрин терапевтләри вә психиатрлары да мәшгул олмушлар. Чох шеј јазмышлар, чап етдирмишләр, јадда галаны аз олмушдур. Онларын (Ашаффенбург, Линман вә башгалары) кәстәрдикләри "профессионал сајыглама", резидуал сајыглама, һејбәтләнмә вә с. симптомлар бу күнкү ағ иситмәнин клиникасынын классик әләмәтләри сијаһысына дахилдир.

Тәдгигатчыларын әлдә етдикләри нәтичәләр арасында фәргли чәһәтләр чөхдур. Буну ағ иситмәнин јаш вә чинслә, ирсижәт вә дахили хәстәликләрлә, травма вә руһи-әсәб позгунлағлары илә әләгәдәр инкишафында, клиник вариантларында вә с. көрмәк олар. Үмуми вә тәкзибсдилмәз һәгигәт будур ки, ағ иситмәнин әмәлә кәлмәси, алкоголь алудәчилик чаван јашлардан башлајарса, он илләрлә (бә'зән 50-60 ил) давам едир. Ичмәјә 40 јашдан сонра башлајанларда бу мүддәт он дәфә азалыр. Ағ иситмәнин 90%-и кишиләрин, 10%-и гадынларын пајына дүшүр. Алкогол ағ иситмә психозу даһа чох илин исти (јајда) фәслиндә әмәлә кәлир.

Хәстәлијин мүхтәлиф формалары әсримизин әввәлләриндә С.С.Корсаков, Е.Крепелин, С.А.Суханов тәрәфиндән тәсвир едилмишдир. С.А.Суханов 1907-чи илдә чап етдирдији "Ағ иситмәнин клиники вариантлары" монографијасында ағ иситмәнин үч клиник формасыны: јүнкүл (абортив), типик вә сајыглама формаларыны кәстәрмишдир.

Ағ иситмәнин тәдгиги сон илләрә гәдәр давам етдирилсә дә, онун дәгиг тәснифаты һәлә дә јохдур. Ону үч формаја бөлүрләр: јүнкүл, орта вә ағыр. Б.С.Фролов орта дәрәчәли ағ иситмәни "классик" адландырмышдыр. Бу да ондан ирәли кәлир ки, орта дәрәчәдә психозун әләмәтләри нә аз, нә чох олур. Клиник диагнозун гојулмасы үчүн дә, дәрсликләр үчүн дә кифәјәтләндиричидир. Әләмәтләр һәм дә "парлағлыгы" илә фәргләнир.

Ағ иситмә—шүурун тутгунлашмасы, көрмә гарабасмалары, иллузијалар, образлы сајыгламалар, дәјишкән эффектләр, һәрәки ојаныглығлар, дахили үзвләрин функционал вә органик позгунлуглары, ваһимәләрлә мүшаһидә олунан алкоголь стиолокијалы руһи-әсәб позгунлугдур. Бүтүн һалларда анлағлы олур, чәмијјәтдәки мөвгејини унутмур.

Ағ иситмәнин диагнозуну мүәјјәнләшдирмәкдә нәзәрә алмағ лазымдыр ки, о, мүхтәлиф екзоген факторларә әсасланмыш бир чох делириоз синдромлары хатырладыр.

Онун фэрглэндиричи чөһөтлөриндэн бири титрәмәнин һәҗәчан ваһимәсинә бүрүнмәсидир. Хәстәнин өзүнәмәхсус алкоголь јумору, истилијин јүксәлмәси, ған тәзјигинин галхмасы, үрәк дәјүнтүсү вә саир дә сәчијјәвидир. Инфексион делириоздан алкоголь делириозу фэрглэндирмәк бир гәдәр чәтиндир. Инфексион делиријада шүүр даһа кәскин шәкилдә вә давамлы һалда позулур. Бу әләмәтин ғыса мүддәтли давамы алкоголь ағ иситмә психозу үчүн дә хасдыр.

Ағ иситмәнин инкишафында спиртли ичкиләрдән узун мүддәт истифадәнин ролуну гејд етдик. Хәстәликәнү вахтдаса башга шәртләр мөвчүддур: алкоголь гәбулу кәсилр, "алкогол ачлығы" башлајыр, јахүд әксинә, алудәчиликлә ичмәнин 5-7 күн давамындан сонра гәбул дозасы азалыр. Психозун әләмәтләри үзә чыхыр. Марағлы бурасыдыр ки, һәр ики һалда алкогольун тә'сириндән јаранан истилик вә комплексли руһи-әсәб позғунлуглары ғанда алкогольун аз мигдарында (алудәчилик фәсиләси вә ја алудәчилијин сөнмәси мөғамында) олдуғу вахтларда башлајыр. Бунун өзү дә көстәрир ки, хәстәлијин инкишафында "әләвә факторлар"ын тә'сири мүһүмдур. Биз онлары гејд етмишик. Белә бир әкс тәсәввүрлү нәзәријә дә мөвчүддур ки, ағ иситмә билаваситә алкогольун мүнтәзәм интоксикасијасынын тә'сири нәтичәсиндән дејил, онун төрәтдији дәјишиликләрлә әләгәдар парчаланма "ара мәнсуллары"нын көмәјилә әмәлә кәлир.

Ағ иситмәнин патокенезинин бу гәдәр чохчәһәтли вә "варлы" олмасынын һесабынадыр ки, онун клиник варианты чохдур. "Классик" ағ иситмәнин өзү беш мәрһәләјә бөлүнүр. Дүздүр, мәрһәләләр бир-бириндән кәскин фэргләнмәсә дә, өзүнәмәхсус әләмәтләри олур. Мәсәлән, I мәрһәләдә хәстә кечә гәфләтән һәҗәчанланыр, данышығы сүр'әтләнир, чох данышыр, дедикләри "јаланла һәгигәт арасында" ғалыр, ардычыллығыны итирир. Бәдәнинә әллә тохунмаға чидди реаксија верир, јанағлары көзәрир, әсир. II мәрһәлә даһа чох көрмә иллүзијалары фонунда башлајыр. Дивар онун үчүн скрана вә ја сәһнәјә чеврилир. Киноја, сәһнә әсәринә, балетә бахыр. Өз "рә'јини" билдирир. III мәрһәләдә хәстәнин көрмә ғарабасмалары формасыны дәјишир: чарпајынын алтында, столун үстә, јорған-дешәкдә кичик һәшәратлар, балығлар, иланлар, һәтта мал-ғара, ат вә с. "кәзишир". IV вә V мәрһәләләрдә ғара профессионал сајығламалар вә әсмәләрлә мүшаһидә олунур.

Ағ иситмәнин, о чүмләдән "классик" ағ иситмәнин 90%-и клиник кедиши фәсиләсиз, ғаланынынкы титрәмә

тутмалары илә кесир. Тутмаларарасы "ишығлы фәсиләләр" олур. Фәсиләләр 20-36 саата гәдәр чәкир. һәр тәкрар олуна психоз өз әләмәтләри вә кедиши илә бир гәдәр дә мүрәккәбләшир. Ағ иситмәнин клиник мүддәти 2-8 күндүр. Үмумијјәтлә, 63%-и 5 күн чәкир, 5%-ә гәдәрисә 8-12 күнә кими узана билир. Узунмүддәтли ағ иситмә башлыча оларағ 50 јашдан сонра әмәлә кәлир.

Клиник иллюстрација. С.В., 1929-чу илдә анадан олубдур. Спиртли ичкиләрдән отуз илдән артығдыр истифадә едир. Клиникаја илк дәфәдир дүшүр. Евлидир, бир ғызы вә ики нәвәси вар. Техники мәктәб гуртарыбдыр, заводлардан бириндә чилинкәр ишләјир. Ишкүзәрдыр.

Гәфләтән үрәк һаһијәсиндә ағрылар башлајыр. Заводун тибб мәнтәгәсинә мұрачиәт едир. Көмәји олур. Ишдән сонра поликлиникаја дәјир. Јохлајырлар, кардиолог вә невропатолог тә'јинатлар есирләр. һәр ики һәкимин бир шәрти олур: спиртли ичкиләрдән имтина етмәк. Белә дә едир. Анчағ 10-чу күнүн кечәси вәзјјәти дәјишир. Бу дәфә көмәјә кардиолог дејил, психиатр кәлир. Өзүнә сидә јер тапа билмир, вар-кәл едир, киминләсә данышыр, сәсинин темни, данышығынын сүр'әти дәјишир.

Хәстә илк кечәни јатмајыр. Опа көрә ки, диварда кәзишән "иланлар". Хәзәрин далғасынын саһилә чырпылмасы, јорған-дешәјинә долмуш "тараканлар" онун јухусуну ғачырмышды. О, сәһәрә гәдәр бир неча илан "өлдүрүшдү", бир банка таракан "јығмышды". Анчағ чоху арадан чыхмышды.

Сәһәр истилији 39,7° -јә ғалхмышды. Јанағлары вә бәдәнинин бә'зи јерләри тала-тала ғызармышдыр. Идија едирди ки, бәдән үзләри јерини дәјишдијиндән ған дамарларынын мәнфәзи даралыб вә ғаны дәрисинә вурубдур. Хәстә клиниканы мөшә илә мұғажисә едирди. Мөшә кими бурада дә күндүзләр һеч бир вәһши һејван көзә дәјимирди. Елә ки, ғаранлығ гарышды, һәр чарпајынын алтына бир вәһши һејван кирирди.

Данышығы баша дүшүлмүрдү. Ифадәләри вә сөзләри бир-биринә бағлаја, әләғәләндирә билмирди. Чох вахт ајры-ајры сөзләри дејир, сусур, кәркинлик кечирир, тәрини силир, отағын күнч-буцағына дигтәт јетирирди. Ахшам көрдүјү вәһши һејванларын һағғында данышмағдан чох, әлинин вә ајағынын һәрәкәтләрилә онларын "бөјүклүјүнү", "формасыны", "һәрәкәтини" көстәрирди.

Ахшамкы вәзјјәти өзүнә күлмәли вә ғәрибә кәлирди. Унутмаға чалышыр, зарафат едир, хәјирхалығ көстәрирди. Анчағ бүтүн һалларда ғалбинин дәринлијиндә синиб ғалмыш ваһимәни унуда билмирди.

Хәстәнин ғанынын анализиндә дә дәјишликләр варды. Ғанын чөкмә реаксијасы сүр'әтләниб, лейкоцитоза мејл јараныбдыр, протромбин азалыбдыр. Ағ иситмә үчүн билирубинин, холестеринин вә азот ғалығларынын артмасы дә сәчијјәвидир.

Алкогол мәншәли психозлара хас олан хусусијјәтләрдән биринин кениш вә һәртәрәфли клиник мәнзәрәјә малик олдуғуну гејд етмишик. Психозларын нисбәтчә даһа чохунун ағ иситмә олдуғуна көрә, бу рәнкарәнклик, илк нөвбәдә, өзүнү мәнз ағ иситмәдә көстәрир. Бураја "редуксија ағ иситмәси", "әфсанәви ағ иситмә", "титрәмәсиз ағ иситмә", "ғарышығ ағ иситмә", "профессионал ағ иситмә" вә с. дахилдир. Онлардан һәр биринин дә ағыры вә јүнкүлү, садәси вә ғарышығы олур. Онлара верилән адлар да мүјјән

гәдәр шәртидир. сәйыгламаларын объектләри илә әләгәдар-дыр.

Алкохол психозларынын, о чүмләдән аҗ иситмәнин әмәлә кәлмәсиндә гәбул сдилән спиртли ичкиләрин нөвүнүн дә, јашын вә чинсин дә, кечирилән хәстәликләрин вә үмуми сағламлыгын да ролу вардыр. Бүтүн бу дејиләнләр психозларын клиникасына чидди тәсир кәстәрир, даһа доғрусу, рәнкәрәнклик јарадыр. Тәдгигатчыларын шәрһләри арасындакы фәрғли чәһәтләрин вә зиддијәтләрин әсәс сәбәби дә гејд етдикләримиздир. һаггында данышдыгмыз алкохол психозунун чох вариантларыны вә формаларыны тәсәввүр етмәк олар. Анчаг титрәмәсиз, иситмәсиз кечдијини хәјалә кәтирмәк чәтиндир. Сән дәмә, бу да мүмкүнмүш! А.Делләкен һәлә 1901-чи илдә алкохол психозларыннан биринин — "иситмәсиз иситмә"нин шәрһини вермишдир.

Алкохол галлјусинозу. Ешитмә гарабасмалары, һәјәчан партлајышлары, сәйыглама вә ваһимә илә башлајыр. Шүүр думанланмыр. Илк әләмәти чохлу (800-1000 мл араг) алкохол гәбул етдикдә өзүнү кәстәрир. Алкохол психозлары арасында аҗ иситмәдән сонра икинчи јери тутур. Даһа чох гадынлар тутулур. Әлвәришли јаш дөврү 31-50-дир. Алкоголизмин 9-11-чи илләриндә башламасы да әләмәт-дардыр. Әсәсән ики истигамәтдә — кедиш вә психопатоложи — тәсниф олунар. Кедишинә көрә кәскин, јарымкәскин вә хроникијә бөлүнүр.

Хәстәлијин нозоложи ваһид кими танынмасы, диқәр алкохол психозлардан кеч мүәјјәнләшдирилмишдир. Етиолокијасы вә патокенези узун мүддәт мүтәхәссисләр арасында мүбаһисәли галмышдыр. Хәстәлијин етиолокијасыны алкохолдан кәнарда ахтаранлар да олмушдур. һәтта она алкохолла әләгәси олмајан хәстәлик кими дә бахмышлар. Ј.Блөјләрин алкохол галлјусинозуну "кизли шизофренија" адландырмасы, үстәлик алкохол психозларынын тәснифатына гаршы чыхмасы психиатрлар арасында гүтбләшмәни бир гәдәр дә кәскинләшдирмишдир.

Бир мүддәт алкохол галлјусинозу алкохол психозларынын сијаһысындан чыхарылмышдыр. Мәсәлән, В.М.Баншиков вә С.П.Короленко "Алкоголизм вә алкохол психозлары" монографijasында алкохол галлјусинозунун шизофренијабәнзәр вариантыны шәрһ етмишләр. Мүәллифләрдән Норман, Губер, Бенедегги вә башгалары барышдырычы мөвгедә дајанмышлар. Мәсәлән, Бенедегги алкохол галлјусинозуна бир тәрәфдән мүстәгил алкохол психозу, диқәр тәрәфдән хроники алкохол интоксикасијасынын доғурдуғу кизли шизофренија, нәһәјәт, егзокен типли реаксија кими бахмышдыр. Диқәр мүәллифләрсә

(Полиш, Грәтер вә башгалары) алкохол галлјусинозуну тамамилә инкар етмишләр.

Алкохол психозлары илә чидди мараглананлардан бири дә франсыз алими Марсел олмушдур. Кәркин елми мүбаһисәләрдән сонра онун иддиасы дүз чыхмышдыр. Дүздүр, о, хәстәлијин һазыркы адыны дәгиг вермәмишдир. "Кәскин алкохол галлјусинозу" диагнозуну илк дәфә психиатријаја Вернике дахил етмишдир. Анчаг хроники алкоголизм заманы сәйыглама идејалары вә сәс гарабасмаларынын мүшаһидә етдији руһи позгунлуғун шәрһи она мөхсүсдур.

Марселин фикринчә хәстәлијин әсәс әләмәти сәс гарабасмаларыдыр. Хәстә мүхтәлиф һәдә-горхулу сәсләр ешидир, һәјәчан кечирир, кечәләр јатмыр. Бүтүн бунлар кәскин алкохол психозунун әләмәтләридир.

Бундан сонра тәдгигатчы-алимләрдән С.Г.Жислин, И.В.Стрелчук, М.А.Рыбаков, М.Г.Гуламов, Х.Ә.Һәсәновун алкохол галлјусинозунун патокенез вә клиникасына јәнидән марағлары артды. Онлар белә нәтичәјә кәлдиләр ки, алкохол галлјусинозу алкохол психозларынын ән гарышыгы вә мүрәккәбидир. И.В.Стрелчук алкохол галлјусинозу илә шизофренија арасындакы бәнзәрлији тамамилә инкар етди. С.Г.Жислин кәскин алкохол галлјусинозунун алкоғала алудәчилијин гуртармасы, хумарлыгын башланмасы әрәфәсиндә әмәлә кәлдијини кәстәрирди.

Кәскин алкохол галлјусинозунда сәс гарабасма вә сәйыгламалары јаша мүвафиг баш верир. Мәсәлән, чаван хәстәләрдә сәс гарабасмалары интим вә шәһвәт һиссилә әләгәләндирилир. Сәсләр ону онанизмлә мәшғул олмагда күнаһландырыр. Јахуд хәстә гочадырса, тәкликдә јашајырса, сәсләр ону "гоча сәрхош", "ишсиз-авара" адландырыр. Онун свини вә пулуну әлиндән алачагы илә һәдәләјир. Бир нечә саатдан бир нечә һәфтәјә гәдәр давам едир.

Кәскин алкохол галлјусинозу, аҗ иситмәдә олдуғу кими, әсәсән дөрд клиник кедишә маликидир: 1. "Классик" алкохол галлјусинозу; 2. Редуксијалы алкохол галлјусинозу; 3. Гарышыг алкохол галлјусинозу; 4. Атипик алкохол галлјусинозу.

Галлјусиноз, әдәтән ахшам вә кечә башлајыр. Хәстә јухусузлуғдан әзијјәт чәкир. Јарымјухулу вәзијјәтдә мүр-күләјир, чарпајыја узаныр, көзләрини јумур. Сәс-күј ешидир, тәәччүбләнир. Көзләрини ачыб әтрафа бахыр, һеч нә көрмүр. Бир дә көзләрини јумур вә гулаг асыр. Бәли, кимсә дивары дөјүр, фит чалыр, өскүрүр, әл вүрүр, ајры-ајры сөзләри вә ифадәләри дејир, мүсиги чалыныр. Хәстә диггәтлә јан-јәрәсинә бахыр. Сәксәкәси, нараһатлыгы даһа да артыр.

Ваһимә, һәрәки нараһатлығ, башыны итирмәк, чохсәзлүк, мұвазинәт позгунлуглары вә с. әләмәтләр кәскин алкоғол галлјусинозу үчүн даһа сәһијјәвидир. Адәтән, хәстә чохлу адам сәси ешидир. Бурада дост вә танышынын да, гоһум вә јадын да сәси вардыр. Сәсләр бә'зән һәр ики гулаға, бә'зәнсә төк бир гулаға дахил олур. Сәсләр хырылтылы-сөнүк, чығырты-һарај вә ади данышығ төрзләриндә чәрәјән едир. Сәсләр өз араларында хәстәнин шәхсијјәтиними, ишиними мұзакирә дә едә биләр, биләваситә хәстәнин өзүнә "сән" дејә мұраһиәт дә едәрләр. Сәсләр хәстәни кұнаһландырыр, чәзаландырыр, бир төрәфдән өлдүрмәклә һәдәләјир, диқәр төрәфдән көмәјә кәлирләр. Кұнаһландырычы сәсләр кобуд, кәскин вә ачылығы, мұдафиәсдичи сәсләр сәмини, мұлајим вә доғмалығы илә фәрғләнирләр.

Ағ иситмәдән фәрғли оларағ, кәскин алкоғол (вербал) галлјусинозунда јүксәлән тәлгин олмадығындан ешидилән сәсләрин мәзмунуна тә'сир етмәк баш тутмур. Хәстәнин өзү сәсләрин јаратдығы иллузатор һадисәнин иштиракчысы марағында олур. Ешитдиқләрини әтрафындақыларә шәһиди олдуғу һадисә кими данышыр. Ади һәјат һадисәләриндән фәрғли јалныз мәнбәјинин "ешитдији сөзләр" олмасыдыр. Галлјусинозун кәскинлији дәрин јухуја кедиб галхыдгдан сонра итир.

Кәскин алкоғол галлјусинозунун бир сыра клиник вариантлары да (редуксијалашмыш кәскин алкоғол психозлар: кәскин профессионал галлјусиноз, кәскин јүнкүл галлјусиноз; гарышығ кәскин алкоғол галлјусинозлар; сајыглама илә бирләшмиш кәскин алкоғол галлјусиноз; ағ иситмә илә бирләшмиш кәскин алкоғол галлјусиноз; хроники алкоғол-галлјусинозлар; хроники "тәмиз галлјусиноз" (сајыгламасыз), хроники сајыгламалы алкоғол галлјусинозу вә с.) мә'лумдур.

Клиник иллустрасија. В.К., 1944-чү ил тәвәллүдлүдүр, орта савадлыдыр, дүлкәр ишләјир. Ичмәјә 15-16 јашларындан башлајыбдыр. Евләнибди, ушағлары олмајыбдыр, ајрылыблар. Икинчи дәрә евләнмәјсә ичмәји мане олуб, һәр дәрә валидејиләрин евләнмәк һазырлығыны онун сәрхошлугу позубдур.

Илк дәрә хәстәханаја 1978-чи илдә дүшүб. Валидејиләринин вердији ифадә алкоғолизмин клиникасынын тәсдиги үчүн кифајәт етсә дә, о, хәстәлијини бојунуна алмырды. Дәринә кетмәдик. Онун "һамы кими" ичмәсинин ахыры нә илә гуртарачағыны јахшы билирдик. Мүаличәсини давам етдирдик. Евә јазыланда бир дәрә хәстәханаја дүшмәјәчәјинә сөз верди. Анчағ "һамы кими ичмәк" фикриндән әл чәкмәмишди. 7-8 ајдан сонра јенидән ичмәјә башлады. Клиникаја тәқрарән дүшдү. Бу дәрә хәстәлијин әләмәтләри бир гәдәр дәрә кәскинләшмишди. Габагкындан фәрғли оларағ, "һамы кими" ичдијини мұдафиә етмәди. Хәстә олдуғуну дәрә етираф етмәди. Садәчә оларағ "ичмәји бачармыр", вәссалам.

Үчүнчү, дәрүнчү, бешинчи дәрә гәбулләр да она хәстәлијини сүбүт етмәјә, мүаличәја мәс'улијәтлә јанаһмаға кифајәт етмәди. Кәтирдиләр, мүаличә олунду, чыхды, бир нечә ај кечмәмин ичмәјә башлады. Дүшүндү, белә дә кечәр. Кечмәди. Алкоғол өзү "тәдбир" көрдү. В. алтынчы дәрә клиникаја "өз ајағлары" илә дејил, тә'чили јардым машынында кәтирилди. Һәр голундан бир санитар тутмунду. Анасы вә бачысы көз јашы төкүр, јалварырдылар ки, ону өлүмдән хилас едәк.

Хәстә ган-тәрин ичиндә иди. Јанағлары од тутуб јанырды. Боғазынын рәңки түнд гырмызы рәңкдә иди. Гара золағлар кечирди. Дигтәлә бахдыгда, анасы өзүнү сахлаја билмәјиб һөнкүрдү, голтуғундакы бүкүлү кәғызы столун үстүнә гојду. Тәәччүбәндијимизи көрдүкдә өзү ачды. Ичиндән бир нечә парча кәндир чыхды. Буларын нә дәмәк олдуғуну изаһ етди. В. һамада өзүнү асыр. Хошбәхтлиқдән кәндир таб кәтирмәјиб гырдыр. Дөһмаја дүшүб, һушуну итирир. Ләңкидијини көрүб анасы гапыны дејүр. Сәс кәлмир, гоһшулары көмәјә чағырыр вә гапыны сындырырлар. Тә'чили јардым чағырыб, ону хәстәханаја чатдырырлар.

Бу мөғамда В.-дан өзүнү асмагынын сәбәбини өјрәнмәк чәтиш иди. Сорғу-суалымызы 2-3 күндән сонра кечирдик. О деди: "Һеч кәс кими мән дә өзүмү асмағ истәмәздим. Мәчбур етдиләр. Гулағыма кәлән сәсләри дејирәм. Чох идиһәр. Јадымда галаны кечмиш гајнатамда мөсткомумузын сәсләри иди. Онлардан бири накиншиликдә, диқәри "ишләмәдән дүшләмәкдә" кұнаһландырыр, өзүмү асмаға тәһрик едир, һәтта кәндириң һарада олдуғуну дејирдиләр. Достларымса үрәк-диқәк верир, кәндириңи кәсәчәкләрини сөјләјирдиләр. Сонрасындан дәгиг хәбәрим олмады. Көрүнүр мән "дүшмәнләримин" әмрини јеринә јетирмишәм, достларым да өз вәдләринә дүз чыхыблар...

Алкоғол сајыглама психозлары. Сыхлығына көрә алкоғол психозлары арасында үчүнчү јери тутур. Әләмәтләри тәдгигатчыларә чохдан мә'лум олса да, фикир мұхтәлифлији нозоложи ваһид кими гәбул едилмәсини хәјли ләңкитмишди. Хәстәлик кишиләр үчүн даһа сәһијјәвидир. Илк вахтларда кишиләрин арвадларына гысанчлығы әсас көтүрүләрәк, "алкоғол гысанчлығы сајыгламалары" адлан-дырылмышдыр. М.О.Гурсевич, В.Ј.Рожнов, В.Ј.Вәјселсә алкоғол гысанчлығынын вариантларындан бири кими гәбул етмишләр. Башгаларыса диқәр алкоғол психозларынын "икинчили әләмәти" кими гүмәтләндирмишләр. Франсыз мұәллифләри алкоғол сајыглама психозларыны шизофренијанын "һарајчысы" һесаб етмәклә, тәдгигатчылар арасында чашгынлығы бир гәдәр дәрә артырмышлар.

Тәдгигатларын сонрақы нәтичәси мұбаһисәни бирдәрә-лик һәлл етмишди. С.С.Корсаков, П.Ф.Малкин, И.Г.Рәвкин вә Лентс онун мұстәгил алкоғол психозу олдуғуну көстәрмишләр. Там дөнүш үчүн бир аз да вахт галырды. Нәһајәт, бу сәһәнин әзмқар тәдгигатчыларындан П.В.Ганнушкин, С.Г.Жислин, И.В.Стрелчук, Х.Ә.Һәсәнов, Н.П.Стасенко өз тәдгигат әсәрләриндә, монографијаларын-да алкоғол сајыглама психозларынын нозоложи ваһид олдуғуну сүбүт етдиләр.

Алкоғол тә'гибәтмә сајыглама психозунун клиник шәр-һини илк дәрә 1949-чу илдә И.В.Стрелчук вермишди.

Доғрудур, алимләрден (В.В.Анучин, Х.Ә.Һәсәнов, М.С.Удалсова вә б.) онунла разылашанлар олмушдур. Бунунла белә С.Г.Жислин битәрәф галмыш, А.Г.Гофман вә И.В.Графова "надир һал" һесап етмиш, харичи өлкә психиатрларыса ону алкоголь мәншәли психозларын тәснифатына салмамышлар. Дејиләнләр алкоголь тәғибетмә-сајығлама психозуну көлкәдә гоја билмәмишдир. Г.В.Морозов вә Н.Н.Иванесин мә'луматына көрә, алкоголь тәғибетмә сајығлама психозу үмуми алкоголь психозларынын 3,8%-и тәшкил едир. Хәстәлик үчүн алкогольа дөзүмлүјүн ән јүксәк нөгтәси 30-40 јашлар арасы даһа сәчијјәвидир. "Классик", өтәри, атипик, гарышыг вә кескимиш клиник вариантлары мушаһидә олуноу.

"Классик" тәғибетмә-сајығлама алкоголь психозу ағ иситмәдә вә галлјусинозда олдуғу кими вахташыры алкогольа һәрислијин сонунда вә ја алкоголь хумарлығы дөврүндә әмәлә кәлир. Һәрәки ојаныглыг, ваһимә, јухусузлуг вә с. онун да әләмәтләридир. Анчаг ән башлычасы, клиник мәнзәрәнин мәркәзиндә дураны тәғибетмә сајығламаларыдыр. Хәстәдә белә бир инам һасил олуру ки, ону изләјирләр, һәјәти тәһлүкә гаршысындадыр. Ону јахын күнләрдә дограјачаглар, күлләләјәчәкләр, боғачаглар, машындан атачаглар. Хәстәни әһәтә едән һәр бир нәфәр онун үчүн "чинајәт мәнбәји"дир. Онларын һәр бир һәрәкәти "суи-гәс-дә" һазырлыг тә'сири бағышлајыр. Һәр шеј (ишыгын јандырылмасы, сөндүрүлмәси, гапынын ачылмасы, бағланмасы, киминсә отагдан чыхмасы, нәсә кәтирилмәси вә с.) она "һүчума һазырлыг" тә'сири бағышлајыр. Бүтүн бунларын фонунда хәстә әкс-тәдбирә чан атыр. Кәскин һәрәки ојаныглыг вәзијјәтиндә дајаныр. Гәфләтән атылыб гачыр, пәнчәрәни сындырыр, кимисә көмәјә чағырыр, нәглијјатдан тулланыр, һакимијјәт органларына мұрачиәт едиб, көмәк истәјир, өзүнү өлдүрүр.

Анчаг хәстә һеч вахт кимләрин ону тәғиб етмәсини вә нә сәбәбә зәрәр јетирәчәјини, һәтта өлдүрәчәјини дәгиг изаһ едә билмир. Психоз бир нечә күндән һәфтәјә гәдәр узана биләр. Әксәрән хәстәләрдә өзүнә тәнгиди мұнасибәт руһи вәзијјәтдән чыхандан сонра бәрпа олмур. Бир мүддәт о, шүбһәләр ичиндә јашајыр. "Классик" тәғибетмә-сајығлама алкоголь психозлары чаван јашларда даһа кәскинлији вә әләмәтләрин парлаглығы илә есчилір.

Гејд етдијимиз кими, алкоголь сајығлама психозларынын клиник вариантлары чоходур. Даһа мараглыларындан бирисә алкоголь гысганчлығы сајығламасыдыр. Һеч шүбһәсиз ки, диқәс психозларын нишанәләриндән о да хали дејилдир. Фәргли чәһәти кишиләрә хас олмасы вә сајығламаларын

чинси-сротик мәзмун кәсб етмәсидир. Психозун башламасынын орта јашы 50-дир. Даһа чох хасијјәт аномалијалары (сгоистләр, с'тибарсызлар, һәдсиз тәләбкарлар, өзүнүөјәнләр, худпәсәндләр вә с.) оланларда әмәлә кәлир. Шәхсијјәтин алкоголь деградасијасынын да әһәмијјәти вардыр.

Хәстәлик тәдричән, садәдән мүрәккәбә сәрхошлуг вә алкоголь хумарлығы дөврләриндә башлајыр. Гысганчлығын илк әләмәтләри сәрхошлугла әләгәдәр көрүнсә дә, сонралар кечиб кетмир. Әрлә-арвад арасында һәмин сөһбәт ајыг һалларда да тәкрар олуноу. Мүәјјән һадисәләрлә, мүхтәләф мәишәт вәзијјәтләрилә әләгәләндирилир, һәрәнин өз "дә-лили" илә тәфсир едилир. Әр-арвад мұнасибәтләри кетдикчә пислијә доғру дәјишир, һәр ади мәсәлә мүбаһисәјә, гангаралыгына чеврилир. Бүтүн бунларса әтрафдакылар үчүн патолокија тә'сири бағышламыр. Әр арвадыны сәдагәтсизликдә, хәјәнәтдә, кәзәјәнликдә күнаһландырыр вә ону чәзаландырмаг үчүн дәлилләр ахтарыр. Буна көрә иш-күчүнү атыб арвадыны күдүр, мүхтәлиф јолларла аиләдә, ишдә изләјир, киминлә вә һарада данышдыгыны өјрәнир. Мүвағиг тәшкиләтләра әризә јазыр, аиләсинин дағылмасынын гаршысыны алмагда, арвадыны дүзкүн јола кәтирмәкдә көмәк истәјир. Хәстә тәсдиг етмәјә чалышыр ки, арвады чохдан она хәјәнәт едир, һәтта ушагларынын бә'зиләри башга кишиләрдәндир. Гысганчлыг сајығламалары о дәрәчәјә чатыр ки, хәстә арвадыны намуссузлугда тәгсирләндирмәк үчүн өзүнүн шаһидлијини билдирир. Куја арвадынын киминлә, нә вахт вә һарада олдуғуну, бир јорған-дөшәкдә јатдыгыны көзләрилә көрмүшдүр. Анчаг һеч вахт белә һалларда өз ләјәгәтини, намусуну горумаг үчүн һансы мұдафиә, тәдбирләрини көрдүкләрини данышмырлар.

Алкогол гысганчлығы сајығламалары зәһәрләмә, чаду-кәрлик, мадди зәрәр вә с. сајығлама идејалары илә бирләшдикдә хәстәнин вәзијјәти даһа да ағырлашыр. Кәскин ојаныглыг, гәзәб вә гисасалма һисси јараныр. Гысганчлыг сајығламалары хәстәни тәчавүзкара, гатилә чевирир. Онун үчүн әр-арвад мұнасибәти һәјәти әһәмијјәтини итириб, символик мә'на дашыјыр. Намус јашамаға дејил, мәһв олмаға хидмәт едир. Һөкм гәтидир: ја өзүнү өлдүрмәлидир, ја да арвадыны. Мә'шугәнисә өлдүрмәк чәтиндир. О, "инсан"дыр. Тез-тез адыны да, үнваныны да дәјишә билирләр. Хәстә, адәтән чинајәти сәрхош вәзијјәтдә төрәдир.

Гејд етдијимиз кими, хәстәлик илләрлә әтраф мұһитин нәзәрини чәлб етмәдән, "кизли" тәрздә ксчә биләр. Мүддәт

о гәдәр узаныр ки, хәстәлик хәстәнин төрәтдији чинајәтдән сонра мүүјәнләшдирилир. Гысганчлыг патологи маһијәт дашыдығындан "мә'шугәларин" физиоложи вәзијәти, чинси јеткилији вә гәһүмлүг мүнәсибәти дә әһәмијәт кәсб стмир. Хәстә арвадыны сәккиз јашлы нәвәсинә дә, сәксән јашлы атасына да гысгана билир. Ону әсәс кәтүрүр ки, онларын һәр икиси киши чинсинә мәхсүсдурлар.

Клиник иллюстрација. Т.Һ. 1929-чу илдә ападан олмушду. Сәнәти сүрүчүлүкдүр. Шәһәрләрарасы Јукданыма Автобазасында ишләјир. Ичмәјә лап кичик јашларыннан башламышды. Ичкијә мејли сүр'әтлә артымышдыр. Һәлә 19-20 јашларыннда күндә литрлән артыг араг ичирди. О вахтдан 25 илдән артыг бир мүддәт кечир. Үстүнә гојуб ки, үстүндән алмајыбдыр. Буну кишилиик әләмәти сајыбдыр. "Кишилиик" етдикләри вахт да оллубдур. Аичаг чох чәкмәјибдир. Ондан дост-ташышларыннын чоху, мә'шугәси үз дөңдәрибдир. Вахтилә ичәндә "кишиләшән", һәвәсә кәлән, чөшүб-дашан, көзләриндән сһтирас јаған Т. илдә ичәндә сүстләшир, доһуз кими сһәләшир. Кишилиик табилјијәти дә, ишкүзарлыгы да јалһиз дилдә галыбдыр. Даһа она узак сәфәрләрә машын е'тибар етмирләр. Аилдә аталыг вә кишилиик функцијаларынны итирибдир.

Һәјәт аһәмәзи топламаг үчүн арвадыны клиникаја дә'вәт едирик. Буну билән кими Т. өзүндән чыхыр, пәниросу пәниросун одуна јандырыр, әлиндә пул ора-бура вурихур ки, арага көңдәрмәјә адам тансын. Азын көпүкләнә-көпүкләнә һәкимләрин отагына кирир вә дејир: "Мән арвадыма өз доһма гардашы илә көрүшмәји, данышмагы гадаған етмишәм, о ки, галды һәким?! Бу, ола билмәз, нә гәдәр Чума (ләгәби) сәғдыр, онун арвады јад кишиләрлә үзбәүз дајана билмәз".

Һәр һалда Т.-нин һәјәт јолдашы илә клиникада сөһбәт етмәк, бә'зи суаллара чаваб алмаг бизә нәсиб олдү. Әлбәттә, хәстәлијин клиникасы мә'лумдур. Алкогол гысганчлыгы сајыгламасынын бүтүн "классик" әләмәтләри Т.-дә кәскилији илә нәзәр чаршыр. Ону "ширә" дөңдәрән дә, чинси зәифлијини пәрдәләмәк чәһдләридир. Т.-нин пәмүсу вә гејрәти ашыб-дашыр, әлиндә бир шәхсијәт кими пәмүсуну чоһдан итирмишдир.

Арвадын дедикләриндән бир парча: "...Зифаф кечәсиндә тәк јатдым. Дедиләр, сәрхондур, өзүндә дејилдир. Сүмүјүм саңды. Тәләјимдән килејләндим. Көр мәним һәјәт јолдашым ким олачагдыр. Бир һәфтә кечди. Т.-нин башы ачылмады. Хәбәр тутдүм ки, мүаличә курсу кечирир. Мүаличәдән сонра бир мүддәт әр-арвадын етдик. Дедиләр ичкини атмасап, бу да көмәк етмәјәчәк. Ахмады. Белә дә олдү. Илдә 20 илдән артыгдыр ки, бачы-гардаш кими јашајырыг. Нечимиз ајры, көчүмүз ајры".

Јери кәлмишкән бир чәһәти гејд етмәк истәрдик. Харичи өлкә мүүллифләриндән К.Ахтә вә башгаларыннын мә'луматына көрә алкоголь гысганчлыг сајыгламасы, үмуми алкоголь психозларыннын 3,2 %-и тәшкил едир. Алим-психиатрлардан Г.В.Морозов вә Н.Н.Иванс дә һәмин фаизлә разылашырлар. Башга алим-наркологи Г.М.Ентинин фикринчә, алкоголькләрин 35-40 %-и чинси-кишилиик зәифлијиндән әзијәт чәкирләр.

Бизим клиник мүшәһидәмиздә исә истәр алкоголь гысганчлыгы сајыгламасынын, истәрсә дә һәләлик клиник формаја дүшмәмиш, онун јүнкүл формасы һесаб едилән садәчә "кишилиик зәифлији"нин нисбәти артыгдыр. Гејд

етмишдик ки, алкоголь гысганчлыгы сајыгламасы даһа чох хасијәт аномалијасы оланлар үчүн сәјијәвидир. Хасијәт аномалијалы хәстәләрдән аһәмәз топламагса чох чәтиндир. Биринчиси, онлар бу мөвзуда сөһбәтдән мүхтәлиф бәһанәләрлә јайынырлар. Икинчиси, вердикләри ифадәнин чоху һәгигәтә үјгүн кәлмир. Әксәријәти арвадындан ајрылмышды. Арвады оланлар исә аилдә "хәбәрдарлыг" етмишдир ки, һәкимин јанында ону биабыр етмәсин.

Алкоголизмин II вә III мәрһәләләрини чинси һиссин бу вә ја дикәр дәрәчәдә позгунлугу олмадан тәсәввүр етмәк чәтиндир. Клиникаја дүшәнләр арасында алкогольизмин I мәрһәләсинин азлыг тәшкил етдијини дә нәзәрә алсаг, јухарыдакы нисбәтин әсл вәзијәти јарымчыг әһәт етдијинә шүбһә јери галмыр. Аһәмин дағылмасында чохлу тибби-сосиал факторлар иштирак едир. Онлардан данышанда кишилиик зәифлијинин үстүндән сүкутла кечмәјин өзү дә дүзкүн дејилдир. Аилә һәјәтында ән зәриф вә аздајанаглы нөггәдир. Һәр ики тәрәфин физиоложи-мә'нәви наразылыгына, кизли руһ дүшкүнлүјүнә, аилә һәјәтында сојуглугуна сәсәб олур. Бүтүн бунларынса әсл мәнбәјини ахтараркән "аилә драмы" ағачыннын көкүнү, көвдәсини гојуб, будагда вә јарпагда кәшфијат апарырлар.

Спиртли ичкиләрин чинси һисси артырмасы, "гүввәт-ләндирмәси" тамамилә сәһв фикирдир. Кишилиик чинси зәифлијинин алкогольла әләгәдар олмасына хүсуси тәдғигат лазым дејилдир. Бә'зән бир парч пивә дә кифајәт едир: бу күн ики дәфә "гүввәтләндирир", сабаһ дөрд дәфә зәифләдир. Алкогол мәншәли чинси кишилиик зәифлијинин мүаличәси сексологдан габаг нарколога мәхсүсдур.

Алкогол енсәфалопатијалары. Алкогол психозларыннын ән ағыр вә тәсадүфи раст кәлинән формасыдыр. Кәскин соматик вә неврологи позгундугларла мүшәһидә олунур. Әсәсән ағ иситмәнин ардынча инкишаф едир.

Илк дәфә клиник шәрһини франсыз офталмолог А.Каиет (1875) вә алман психиатры К.Вернике (1881) вермишләр. Онлар бир чох руһи-әсәб позгундуглары, илк нөвбәдәсә мувазинәтин итирилмәсини вә көзүн һәрәки синиринин ифличини гејд етмишләр. Баш-бејин травмасы һәмишә олдуғу кими, алкоголь енсәфалопатијасында да пис тә'сирини көстәрир. А.Каиет һәмин ағырлашманы "диффузул енсәфалопатија" адландырмышды.

Алкогол енсәфалопатијасынын клиник шәрһи даһа чох рус психиатры С.С.Корсаковун ады илә бағлыдыр. О, 1887-чи илдә јаздыгы "Алкогол ифличи һағгында" адлы докторлуг диссертасијасында јалһыз онун руһи хәстәлик

олдугуну дежил, һәм дә јени типли алкоголь психозу олдугуну шәрһ етди. Аз сонра хәстәлијин "Корсаков психозу" адландырылмасы да тәсәдүфи дежилдир.

Әсримизин биринчи јарысында алкоголь енсефалопатијасынын бир чох формасы сәрбәст хәстәлик кими шәрһ едилмишдир. "Алкогол енсефалопатијасы" термини 1933-чү илдә Л.Вендер тәрәфиндән психиатријаја кәтирилмишдир. П.Шилдсәсә ону "Вернике полиенцефалити" адландырымышдыр.

Бундан сонра алкоголь енсефалопатијалары франсыз вә италија психиатрларынын диггәтини даһа чох чәлб етмишдир. Онлар нәзәри вә тәчрүби психиатријаја "Ғәје-Вернике алкоголь енсефалопатијасы", "Ғәје-Вернике-Корсаков хәстәлији", "Ғәје-Вернике-Корсаков синдрому", "Вернике-Корсаков синдрому" вә с. терминләрини вермишләр. М.Енкинин фикринчә, С.С.Корсаковун әлә вә кәркин тәдгигаты әсас верир ки, алкоголь психозларынын ән мүрәккәб вә ағыр формасы һаггында бүтүн мүасир консепсијаларын һамысынын тәмәли "Корсаков психозу" һесаб едилсин.

Алкогол енсефалопатијаларынын мүрәккәблији онларын чохсајлы форма вә кедишә малик олмасы илә әлағәдардыр. Мәсәлән, кәскин алкоголь енсефалопатијасы өзлүјүндә үч клиник формаја, хроники алкоголь енсефалопатијасы исә доггуз клиник формаја бөлүнүр. һәр соматик хәстәлик вә ја мүбадилә позгунлуғу алкоголь енсефалопатијасына јени бир "психоз дону" кәјдирир. Мәсәлән, бәдәндә РР витамини вә А. груп витаминләри чатмазса, хроники алкоголь енсефалопатијасынын "алкогол пеллагра енсефалопатијасы", јахуд тиамин вә В груп витаминләри чатмазса "алкогол бери-бери енсефалопатијасы" формасы әмәлә кәлир.

Алкогол енсефалопатијасынын ағырлығы дедикдә, илк нөвбәдә, алкоголь психозларынын јекуну нәзәрдә тутулур. Алкогол енсефалопатијасы, башга сөзлә, алкоголь психозларынын али, вексатив вә периферик синир системләринин анатомик гурулушуна вә физиоложи фәалијәтинә вурдуғу органик зәрәрләрин вә функционал позгунлуғларын апокејидир. Одур ки, онун клиник мәнзәрәси бүтүн психозларын "клиник әләмәтләр мәчмуудур". Алкогол енсефалопатијасы, алкоголизмин али синир системинә, вексатив вә периферик синирләрә, бејин вә онун ајры-ајры шә'бәләринә вурдуғу зәрбәләрин сағалмаз јарасыдыр.

Беләликлә, әкәр алкоголь енсефалопатијасынын клиник әләмәтләрини кәстәрәси олсаг, бүтүн алкоголь психозлары-

ны бир даһа јада салмалыјыг. Анчаг бу о демәк дежилдир ки, алкоголь енсефалопатијасынын өзүнүн спесифик әләмәтләри јохдур. Ғәти вә бариз шәкилдә десәк, хәстәлијин "үч ајағы" вардыр. О, ајағлардан бирини амнестик синдрома (јадаш позгунлуғу), диқәрини алкоголь полиенсвритинә вә үчүнчүсүнү шәхсијәтин алкоголь деградасијасына гојур.

Сон илләрдә "Корсаков психозу" диагнозуна аз тәсәдүф едилир. Анчаг һазырда "Корсаков психозу"нун азалдығыны кәстәрмир. Бурада әсас сәбәб хәстәлијин мүәллифләр тәрәфиндән атипик алкоголь психозлары тәснифатына дахил едилмәсидир. Диқәр тәрәфдән гејд етдијимиз кими, һәмин хәстәликләрин әләмәтинин сөнүк һалда да олса, башга алкоголь мәншәли хәстәликләрдә өзүнү бүрүзә вермәсидир. Хүсусилә прогрессив ифличә даһа чох охшајыр. Бу хәстәликдә дә јадаш кәскин шәкилдә позулур. Фәргли чәһәт одур ки, бурада психи позгунлуғлар гарышыг кедир. Бундан башга прогрессив ифличә газанылмыш кәскин ағыл зәифлији әмәлә кәлир.

Әдәбијатда вә клиник тәчрүбәдә "Корсаков психозу" (алкогол енсефалопатијасы) диагнозундан башга "Корсаков синдрому" да вардыр. Адлары кими, клиник мәнзәрәләриндә дә охшарлығы вардыр. Ән мүһүм фәрг будур ки, "Корсаков психозу" алкоголь мәншәлидир. "Корсаков синдрому" исә, әсасән, баш-бејинин зәдәләnmәсиндән, зәһәрләnmәләрдән, шишләрдән сонра, јолухучу хәстәликләр заманы вә гочалыг психозларында мүшәһидә олунур.

Биз јухарыда алкоголь енсефалопатијасынын ("Корсаков психозунун") хроники вә кәскин олмагла чохсајлы формаја малик олдуғуну гејд етдик. Шүбһәсиз, онлар мүәјјән гәдәр бир-бириндән фәргләнирләр. Буну клиник иллүстрасијалар үзрә дә изаһ етмәк мүмкүндүр. Анчаг имкан олмадығындан үмуми шәрһлә кечиндик.

Клиник иллүстрасија. Б.Б. 1919-чу илдә анадан олмушдур. Сағлам бејүмүшдү. Очағларында һәмшәә ичмишдиләр. Јенијетмәлик илләриндә буна әһәмијјәт вермәмишди. Сәнаје техникумуну битирмиш, шәһәрини машинаҗайрма заводунда ишләмишди. Мүһарибәнин сон илләриндә чәбһәјә көндәрилмиш, җајыдан сонра исә башга заводда ишә дүзәлмишди. Спиртли ичкиләрини тәминисә техникумда охудуғу илләрдә билмишди.

Ичмәја хүсуси марағы олмамышды. Јалпыз мәчлисләрдә вә мәрәсимләрдә ичмишди. Дөзүмү јүксәк олмушдү. Даһа чох араға үстүлүк вермишди. Истәдији вахт ичкини ајларла дилинә вурмамышды. Анчаг ичкини дәфә сүләнмәк чәһди баш тутмадыгда өзүнү арагла сакитләнди-рәрәк, јарым ај бәдәни јерә гојмамышды. Тәәччүблү вәзидә дүшүшдү. Башгалары ичәндә башы, Б.-нин исә балдыры ағрымышды. Поликлини-када һәкимә мүрачидәт етмишди. Невронатолог диггәтлә гулағ асдыдан сонра, — ичкидәндир, — демшди. Б. гулағларына инаммамышды.

Һәкимин мәсләһәтигә гулаг асмамышды. Балдырынын гом әти азачыг сызылдаанда 150-200 грам араг атымышды, агры чәкилмишди. Сопрасыны дүшүмәмишди. Бу дәфә невропатолог ондан имтина етмишди. — Ичкини атмасан бир дә јашыма кәлмә, — хәбәрлар етмишди. Б. арагын дозасыны кетдикчә артырмышды. Әкс—тәгдирдә, балдырына көмәји олмамышды. Бир литри кечдикдә агрыјан јеринин саји чохалмышды.

Клиникаја тә'чили јардым машынында, хәрәк үстүндә кәтирилмишди. Дејирмиш ки, тә'чили јардым үшаны сәһв салыбдыр. Ону невропатолог-кија шө'бәсинә апармалы идиләр. Невропатологсуз өзүнү мұаличәсини тәсәввүр едә билмирди. Сон вахтларда јаддашы да зәифләмишди.

Хәстә үшагыг илләриндән, чапанлыгындан саатларла данышырды. Анчаг һаһарда нә једијини, һәтта һаһар едиб-етмәдијини дәгиг хатырлаја билмирди. Кедиб һаһамда гагыг ахтарырды. Бүтүн күнү шө'бәдә өз чарпајысыны кәзирди. Һәр дәфә мұаличә һәкимини көрдүкдә һал-әһвал тутурду, ону илк дәфә көрүрмүш кими гәбул едирди.

Өзүнә вә әтрафындакылара гагыг тәгигди мұнасибәти сон дәрәчәдә азалмышды. Лүтләниб јатырды, ким габагына кәлди ингим мөһүлү сөһбәтә тутурду. Ирадыны билдираңларә "онсуз да булары һамы билир" дејирди. Һәјатыны ичкисиз тәсәввүр етмирди. Ади сују да "алкогол әвәзи" ичирди. Атасынын өлүм хәбәриндән түкү дә тәрпәнмәди. Сојутаилдыгыла: епә кетсән пис олмазды, — деди. Дили илә додагаларыны јалады, дејији бир чүмләнн дә нәзәринизә чатдыраг: "Ахшам јашына јемәк-ичмәк олачаг". Бу да оғулун атаја сон борчу, сон видасы...

Патоложи сәрхошлуг. Алкоголун али синир системинә зәһәрли тә'сирилә әлагәдар әмәлә кәлән руһи-әсәб позгун-луглары бүтүн һалларда патоложи вәзијјәтдир. Одур ки, монографијаларда вә дәрсликләрдә ән'әнәви сахланылан "патоложи сәрхошлуг" мәфһуму кәскин алкоголь психозларын-дан бири үчүн мұвәффәғијјәтли башлыг дејилдир. Алкогол интоксикасијасы нәтичәсиндә әмәлә кәлән дикәр хәстәликләрдән фәргли олараг бурада ишләнилән "сәрхош-луг" сөзүнүн һеч бир елми вә мәнтиги әсасы јохдур. Алкогол психозларынын һамысынын етиолокијасынын әса-сыны мәһз алкоголь тәшкил едир. Анчаг һеч вахт онларын клиникасынын шәрһиндә "сәрхошлуг" хатырланмыр.

Елә илк сәтирдән һисс едилер ки, кәскин алкоголь психозларындан бири кими тәзәһүр едән "патоложи сәрхошлугун" тәләји дүз кәтирмәјәчәкдир. Еләдир ки, вар. Хәстәлик комплексли клиник кедишә малик олдуғундан алимләр арасында онун мұбаһисәси илләрдән бәри давам едир. Бә'зиләри онун мұстәгил нозоложи вәһид олмасынын үстүндән сүкутла кечир, дикәрләри хәстәликәнү вәзијјәт кими гијмәтләндирир, үчүнчүләр гәфләтән баш есрән "психи партлајыш", "мұстәсна вәзијјәт", "патоложи алкоголь реаксијасы", "алкогол автоматизми", "алкогол трансы" вә с. һесаб едирләр.

Хәстәлијин етиолокијасынын спиртли ичкиләр олмасы һеч кәсдә шүбһә доғурмур. Бунунла белә нәинки ајры-ајры елм очагларында, һәтта В.П.Сербски адына Мәркәзи Мәһкәмә Психиатријасы Институтунда белә сон вахтлар

гәдәр "патоложи сәрхошлуг" алкогольизмә дахил едилмирди, нечә дејрләр, сәрхошлуг алкогольизмдән кәһарда галырды. Бу аңлашылмазлыг вә мәнтигсизлик үчүнсә хәстәлијин "мұстәсна вәзијјәт" олмасы әсас көтүрүлүрдү. Нәһәјәт, бу сәһв институтун Г.В.Морозун рәһбәрлијилә бурахдыгы мәһкәмә психиатријасы дәрслијиндә дүзәлдилди. Лакин хәстәлик алкоголь психозларынын пәјки олараг јенә дә галмададыр.

Бүтүн һалларда гәбул едилән алкоголь бу вә ја дикәр дәрәчәдә руһи-әсәб позгунлуглары јарадыр. Лакин онлары психи вәзијјәт вә патоложи һал кими тәсниф етмәк лазым кәлмир. Позгунлуг варса, демәк организм алкоголь инток-сикасијасына мә'руз галмышдыр. Бу һалда сәрхошлугла патоложи сәрхошлугун арасында бәрабәрлик гојмаг олар. Она көрә "патоложи сәрхошлуг" термининин өзүнү доғ-рултмасыны көрмәк чәтин дејилдир. Ән бөјүк чәтинликсә психиатрлар арасында јаранан фикир ајрылыгынын габа-гыны алмагдыр.

Хәстәлик гәфләтән вә кәскин башлајыр. Бу һалы алкоголь әмәлә кәтирир. Ону "сәрхошлуг" адландырмаг садәдә олараг мә'насызлыгдыр. Одур ки, алимләр бу сәһвәки тәдигатларыны давам етдирмишләр. Илк нөвбәдә, "зәмин"ини ахтармышлар.

Патоложи сәрхошлугун дәгиг үнваны јохдур. Руһән сағлам адамларда да, травматикләрдә дә, нсвротикләрдә дә, соматик хәстәликләр нәтичәсиндә үзүлмүшләрдә дә тәсадүф олунур. Гәфләтән башлајыб, 30 дәгигәдән бир нечә саата гәдәр чәкир. Тәдигатчыларын әксәријјәти гејд едирләр ки, онун әмәлә кәлмәсиндә гәбул едилән спиртли ичкинин дәрәчәсинин вә мигдарынын әһәмијјәти јох дәрәчәсиндәдир. Патокенезиндә физики вә зәһни јорғунлуг, јухусузлуг, узун сүрән ачлыг, давамлы изтираб, бирдән-исти һаваја дүшмә, һавасы ағыр отаг вә с. мұһүм јер тутур.

Хәстәлијин "патоложи зәмин"ини бир груп алимләр кизли епилепсијада, дикәрләри баш травмасында көрүр. Патоложи сәрхошлугу билаваситә травма илә бағлајанлар да вардыр. Бунун әксинә тәсәввүр дә мөвчуддур. И.Н.Всё-денски вә М.И.Затуловски мұһарибәдән сонрақы илләрдә травматикләр арасында патоложи сәрхошлугун сыхлыгыны өјрәнмишләр. Онларын фикринчә патоложи сәрхошлугла баш-бејин травмасынын әлагәси јох дәрәчәсиндәдир. Х.Ә.Һәсәнов да бу фикрә долајы јолла да олса тәрәфдар чыхыр.

Сүбута еһтијачы олмајан бир һәгигәтдир ки, баш-бејин зәдәләһмәси вә ја силкәләһмәси заманы бөјүк вә кичик

бејин жарымкүрәләрində, габыгалты нүвәләрдә, али синир системинин идарәстмә мәркәзләриндә мұәјјән функционал вә үзви дәјишикликләр баш верир. Дејиләнләр зәрбин дәрәчәсиндән асылы олараг ағыр вә јүңкүл ола биләр. Тәчрүби тәбабәтин бүтүн саһәләриндә тәсдиг едилмишдир ки, травматикләр дахили вә руһи-әсәб хәстәликләрини, тәкрари травмалары ағыр кечирирләр вә онларын мұаличәси ләнк кедир. Бунлардан башга, "Баш-бејин травматик хәстәлији" мүстәгил нозоложи ваһиддир.

Травматикләрин спиртли ичкиләрә дөзүмүнүн аз олмасы, тез ксфләnmәси вә сәрхош һалда даһа тез һәјәчанланмасы да мә'лумдур. Мұһарибә әлилләринин вә истеһсалат-мәишәт травмалары алаңларын патоложи сәрхошлуға тутулмагда вә ону кечирмәкдә фәргләnmәләри дә ајдын мәсәләдир. Зәннимизчә, бүтүн бунлардан сонра травмаларын патоложи сәрхошлуғун патокенезиндә јардымчы амилләрдән бири олдуғунун тәкзиби, јахуд тәсдиги һагғында мұбаһисә ачмаға дәјмәз.

Јухарыда шүүрун кәскин алкоғол торан позғунлуғунун әләвә (алкоғолдан башга) стиоложи факторларыны садаладыг. Баш-бејин травмасы һагғында дедикләримиз онлардан (јухусузлуғ, ачлыг, јорғунлуғ, нәглијјатда сәјаһәт вә с.) һәр биринә шамил стмәк олар. Бүтүн бу факторлар бири дикәри илә бирләшәрәк, һагғында данышылан руһи вәзијјәтин мүрәккәб стиоложи механизмини јарадырлар.

Кәскин алкоғол психозларынын тәдгигатчыларындан бири Х.Ә.Һәсәновдур. О, "Кәскин алкоғол психозлары" монографијасында дикәр алкоғол психозлары кими, "патоложи сәрхошлуға" да ајрыча фәсил һәср стмишдир. Вә илк дәфә олараг хәстәлијин һәртәрәфли шәрһини вермиш, ону јени слми дәлилләрлә тамамламышдыр. Илк нөвбәдә, хәстәлијин адыны (Шүүрун алкоғоллу торан вәзијјәти) дәјишмиш, буну патолокијанын клиникасы илә әсәсләндырмышдыр. Әкәр габағлар патоложи сәрхошлуғун әмәлә кәлмәсиндә гәбул едилән ичкинин мигдары вә нөвү гијмәтләндирилмисә, мұәллифин клиник мұшаһидәсиндә әксинә, чох мигдарда (500-750 мл араг) ичәнләр арасында баш верән патоложи сәрхошлуғ сәјча даһа артыгдыр. Бурада гәбул едилән алкоғолун нөвүнүн дә ролу вардыр. Нә гәдәр тез сорулурса (мәсәлән, араг, пивә), о гәдәр патоложи сәрхошлуға тутулмағ еһтималы чохдур. һәмчинин ачғарына ичмәк дә бу гәбилдәндир. Тәдгигатчыларын фикринчә, патоложи сәрхошлуғ шәхсин һәјатында тәкрар олунмур. Мұәллиф буну да тәкзиб стмишдир.

Бир сыра мұәллифләр (И.Н.Введенски, М.И.Затуловски, Х.Ә.Һәсәнов, Ј.С.Орина) кәстәрирләр ки, "тәмиз психопә-

толожи" шүүрун алкоғол торан позғунлуғуна надир һалларда раст кәлинир. Әксәрән гарышыг (сәјығламалар вә галлјусинозларла) тәсәдүф олунур. Бәлә һалларда ону ағ иситмә, алкоғол галлјусинозу, алкоғол тәғибәтмә сәјығламасы илә гарышыг салырлар. Одур ки, ән башлыча диагностик мө'јар — шүүрун позулма формасы нәзәрдән гачырылмаамалыдыр.

Патоложи сәрхошлуғ бүтүн һалларда илдырым сүр'әтилә башлајыр, ғыса мүддәтдә давам едир, дәрин јухуја кетмәклә сонә чатыр. Баш верән һадисәни ја тамамилә хатырламыр, ја да башланғычынын бә'зи епизодлары јадында галмыш олур. Һеч бир чәһәтдән ади сәрхошлуға вә дикәр алкоғол психозларына там бәнзәмир. Дүздүр, бә'зи әләмәтләринә көрә ағ иситмәни, алкоғол галлјусинозуну вә алкоғол сәјығламасыны хатырладыр. Хәстәлијин әввәлиндә дүшүнчәнин ғыса мүддәтли алаторан позулмасы, тәчавүз характерли автоматик һәрәкәт, фәлакәт тәһлүкәси доғурачағ емоционал реаксија, вахташыры амнезија һалы вә с. патоложи сәрхошлуғу дикәр алкоғол психозларындан фәргләндирир. Һәләлик тамамилә ајдынлашдырылмаса да, онун характерик клиник хүсусијјәтләри вә кедиши вардыр. Буну јалһыз хәстәлијин дәгиг клиник мәнзәрәсинә, јахуд һадисәнин билаваситә иштиракчысы олан адамдан топланан һәјат анемнезинә көрә мұәјјәнләшдирмәк мүмкүндүр.

Клиник иллюстрација. М.Һ., 1942-чи илдә анадан олмушдур. Патоложи сәрхошлуғ диагнозу илә мәһкәмә-психиатрија експертизијасына кәтирилмишдир. Али тәһсиллидир, кәнд тәсәррүфаты институтунун тахылчылыг шө'бәсини битирмишдир. Спиртли ичкиләрдән тәсәдүфлән-тәсәдүфә истифадә едирди. Анләлидир, үч ушағы бардыр.

Шәһәрәтрафы тахыл анбарларындан бириндә нәзарәтчи-агрономдур. Анбара тахыл гәбулилә әләгәдәр бир нечә күн кәркин ишләјир, һәтта кечәләр иш үстүндә галыр. Јатмағ нә јемәк режими тамамилә позулур. Нәһајәт, евә кетмәк әрәфәсиндә иш јолдаңларындан бири илә гәлјаналтыја кјир. Һәрәси 200-250 мл араг ичир вә азачыг наһарлашырлар. О, јолунун истигамәтини дәјишир, јенидән тахыл анбарына гәјидыр, чатан кими палтарыны сојунур, ора-бура нурунухур, анбары партладачағ "часуеу" ахтарыр, ишчиләрин үстүнә силәһ чәкир, анбары јалдырмағы әмр едир. Әмринин ичрасыны көзләмәдән башыны гојуб јатыр.

Клиникада бир ајлыг мұајинә заманы она верилән суаллара чаваблардан мә'лум олду ки, башына кәлән әһвалатдан хәбәри јохдур. Јалһыз иш јолдаңларындан бири илә гәлјаналтыја кетдикләрини, ики габ сосиска вә бир араг сифариш етдикләрини хатырлаја билди. Гәлјаналтыдан чыхмағ әрәфәсиндә өзүнү исс һисс едибди. Она елә кәлибдир ки, зәһәрләниб. Евә тәләсибди. Бундан сонрасы јадында дејилди.

Гејри-типик алкоғол психозлары. Ајры-ајры алкоғол мәншәли психозлардан данышанда, өтәри дә олса һәр биринин кәскининдән, жарымкәскининдән, хроникиндән, гарышығындан, ағырындан вә мұхтәлиф клиник вариантларындан вә с. бәһс етдик. Башга чүр имкан јохдур.

Гејри-типик алкохол психозларынын /тәсниф вә шәрһини тәфсилаты илә вермәк дә имкан харичиндәдир. Мәгсәдимиз нарколокијанын патокенези вә клиникасы илә мәшғул олан һәкимләрин диггәтини алкохол психозларынын гејри-ади-лијинә, башгатмасына чәлб етмәк вә онлары сајыг салмагдыр.

Гејри-типик ағ иситмәләр адәтән башга ағ иситмәләрдән (фантастик ағ иситмәдән вә алкохол ансјроду) вә кәскин сәс галлјусинозлары илә кечән ағ иситмәдән сонра башлајыр. Кечирилән һәјәчанлы вә ваһимәли вахтлар хәстәнин јадындан нәинки психозун сөнмәсиндән, һәтта арадан ајлар кечдикдән сонра чыхмыр. О, фантастик вә ади һадисәләри әләгәсиз һалда нәгл едир. Неч бир һадисә ахыра чатмыр, тамамланмыр. Хәстә кәзләрини ачаркән диварда "кәстәрилән" һәрби парадын, дүнјаја сәјаһәтин ади тамашачысына чеврилир. Кәзләрини өртәркән вәзијјәт тамамилә дәјишир, бајаг скранда бахдығы һадисәләрин билаваситә "иштиракчысына" чеврилир. Һәтта баш верән һадисәләрлә әләгәдар ағрыны да, чәтинлији дә, тәзјиги вә сојуғу да һисс едир. Она шүалар, електрик чәрәјаны вә мүхтәлиф апаратлар тә'сир кәстәрир. Һаваја галдырылыр, мүхтәлиф истигамәтләрдә учур. Ваһимә, горху вә тәәччүб һисси әмәлә кәлир. Мәсәлән, о, өз палтарында әфсанәви бир аләмдә олур, әтрафдакылардан кејими (хәстәхана кејими) илә сечилир, сыхылыр, өзүнү нараһат һисс едир. Анчаг һеч вахт чәмијјәтдәки јерини вә анлаглыгыны итирмир.

Ағ иситмәнин алкохол ониризми илә мүшајиәти дә психиатрија тәчрүбәсиндә раст кәлинен клиник мәнзәрәдир. Һәмин форманын мөвчудлуғу һаггында вахтилә Е.Блөјлер вә А.В.Снежневски јазмышлар. Сонралар даһа әтрафлы шәрһини исә М.Г.Гуламов вә И.Р.Хасанов вермишләр. Хәстә һәрәкәтсизләшир, әтрафы иллүзијаларда гаврајыр. Ејни заманда фантастик тәәссуратлар башлајыр. Тәәссу-ратлар сәс-күјлә, уғулту илә, атышмаларла мүшајиәт олунур, хәстә каһ төк-төк адамларын, каһ бир издиһамын сәсини ешидир. Бүтүн бунларыса хәстәләр јухукөрмә кими данышырлар.

Ағ иситмәнин -ән кәскин вә јүксәк нөгтәсиндә психи автоматизм әмәлә кәлир. Бурада объектив реаллыгы олмајан псевдогаллјусинасијалар да (тәк вә серијаларла) өзүнү кәстәрир. Псевдогаллјусинасијадан тактил (тохунма) галлјусинасија кәскинлијилә сечилир. Хәстә бәдәниндә ағры, јанмаг, дишләнмәк вә с. һисс едир. Бә'зән она елә кәлир ки, балдыры, јахуд голу итибдир, бәдәниндә чәрраһи әмәлијјат, експеримент апарырлар. Алкохол ағ иситмәсиндә

һәмишә психи автоматизмин әмәлә кәлмә имканы вардыр. М.Г.Гуламов вә башгалары фәрз едирләр ки, бунун үчүн компонентләрдән биринин вә ја икисинин иштиракы лазымдыр.

Кәскин гејри-типик галлјусинозлар бир гајда оларат төкрари психозлардыр. Бир һалда депрессия, дикәр һалда алкохол ступору, үчүнчүдә психики автоматизм үстүнлүк тәшкил едир. Әкәр галлјусиноз депрессия илә бирләш-мишсә, хәстәлијин башлангычында кәскин нәзәрә чарпачаг мә'јуслуғ, мүтәәсирлик, тутгунлуғ һисс олунур. Сәс галлјусинасијалары кунәһландырычы мәзмун кәсб едир. Адәтән хәстәләр өзләрини тәмизә чыхартмаға чәһд кәстә-рирләр.

Галлјусинозун алкохол ступору илә бирләшмәсиндә хәстәнин данышыг вә даврамыш габилијјәти итир, сәс галлјусинасијалары ону һәдәләјир вә нәдәсә тәгсирләнди-рир. Әтраф мүһитдән ајры дүшүр, тамамилә сүстләшир. Бә'зән сүстлүк ојаныглыгла әвәз олунур, чох чәкмәдән керијә гајыдыр. Һәрәкәт позгунлуғларынын галлјусиноз позгунлуғлары илә узлашмасы галлјусиноз ступорун инки-шафындан хәбәр верир.

Бүтүн һалларда автоматизм галлјусинозун башлангыч симптому кими мейдана кәлир. Бунун ардынча "фикрин бәјаны" симптому башлајыр. Хәстәјә елә кәлир ки, онун нә һаггында дүшүндүјү мүәјјән сәсләр вәситәсилә башга-ларына чар олур. Бир сыра һалларда исә "ехо-фикир" позгунлуғу әмәлә кәлир. Сәсләр хәстәнин фикрини төк-рарлајыр. "Дүшүнән сәсләр" бәдәнин мүхтәлиф саһәләриндән дә кәлә билир.

Автоматизмин әмәлә кәлмәси сәс галлјусинозлары илә сых әләгәдардыр. Онлар галлјусинозун нә вахт поливокал олачагындан асылыдыр. Автоматизмләр дә галлјусинозла-рын өзү кими кечәләр гүввәтләнир. Беләликлә, психи автоматизм галлјусинозда ајры-ајры компонентләрин мей-дана чыхмасы илә мүшаһидә олунур. Һәр автоматизмин инкишафында сајығламаларын системләшмәси гүввәтләнир.

Надир һалларда алкохол психозларынын мүрәккәб гу-рулушларына да раст кәлинир. Гарышыг формада психозларын спесифик әләмәтләри бирләширсә, мүрәккәб гурулушлу психозларда бир психозу башга бир психоз әвәз едир. Даһа чох ағ иситмә галлјусинозла, галлјусиноз исә ағ иситмә вә сајыглама илә әвәз олунур.

Алкохол психозлары заманы психопатоложи вәзијјәт-ләр. Бунлар алкохол депрессиясы, алкохол-эпилепсия вә дипсоманија дахилдир. Алкохол психозларынын сәдәгәтли әләмәтләриндән бири аффектив позгунлуғлардыр. Алкохол

депрессијасы дедикдә, илк нөвбәдә, сөһбәт алкоголь ачлығы әрафәсиндә вә онун кечмәсиндән сонракы дөврдә хәстәнин "һеч нәдән" әһвалынын позулмасындан, кәфсизлијиндән кәдир. Бу һал ваһимә илә, көз јашы төкмәклә вә ипохондрик (јаланчы) шикајәтләрлә мушајиәт олунур. Алкогол руһ дүшкүнлүјүндән маниакал-депрессив психоза бир адым галыр. Алкогол депрессијасы сјни шәраитдә гадынлар арасында даһа кениш јайылмышдыр. Аилә үзвләри вә әтрафдакылар чох вахт ону "мәишәт реаксијасы" һесаб сдирләр вә һәкимә кәстәрмәји лазым билмирләр. Е.Блөј-лерин гејд сдидији кими, алкоголь депрессијасы хәстәлик вәзијәтидир вә она биканә галмаг бә'зән хәстәнин өзүнү өлдүрмәсилә нәтичәләнир.

Алкоголизмлә епилепсијанын бирләшмәси, башга сөзлә, алкогольизм заманы епилепсијанын әмәлә кәлмәси хәстәлијин кедишини вә прогнозуну (ағ иситмә, алкоголь енсәфалопатијасы вә алкоголь ағыл зәифлији илә) ағырлашдырыр. Тутмалар 3,7-10 % арасында тәрәддүд сдир. Анчаг тутмалар "алкогол епилепсијасы" диагнозуну гојмага там әсас вермир. Бизим вә харичи өлкә алим-психиатрларынын әксәријәтинин фикринчә алкоголь епилепсијасына ашағы-дакы һаллары дахил етмәк олар:

1. *Сәрхошлугдан габаг вә алкоголь ачлығынын илк күнләриндә әмәлә кәлән тутмалар.* С.Г.Жислинин фикринчә тутмаларын сыхлығы сәрхошлугун јүксәлмәсилә алағадар хәјли артыр. Бунлар һәгиги епилептик тутмалар олмајыб, истерик характер дашыјыр. Алкогол ачлығы әрафәсиндә "тутма һазырлығы"нын јүксәлмәси С.Г.Жислинин нөгтеји-нәзәрини тәсдиг сдир.

2. *Ағ иситмә вә Гаје-Вернике енсәфалопатијасы кәскин алкоголь психозларынын әмәлә кәлмәсинин башлангычындакы тутмалар.* Бүтүн бу һалларда тутма вәзијәтләри алкогольизмин II вә III мәрһаләләриндә әмәлә кәлир. Тутмалар төк вә сәријалы ола биләр. Бә'зән векетатив аура илә мушајиәт олунурлар. Кичик тутмалар вә шүурун торан-тутгун вәзијәти гејд сдилмир.

Алкоголизмлә бирләшән органик кенәзли (баш-бејин травмасындан сонра) вә тутмалары сәрхошлугдан асылы олан алкоголь хумарлығы әрафәсиндә әмәлә кәлән симптоматик епилепсијаны да алкоголь епилепсијасына дахил етмәк олмаз.

Алколола патоложи алудәчиликдән мүәјјән гәдәр фәргләнән "тәбии алудәчилик" дә мөвчуддур. Психиатријаја аид дәрсликләрдә вә елми монографијаларда "дипсоманија" ады илә шәрһ сдирләр. Дипсоманија һәлә алкогольизм хәстәлијинә тутлмамышларын вахташыры спиртли ичкиләрдән

алудәчиликлә истифадәсинә дејилир. Башлангычында ваһимәли-гәмкинли ојаныглыг, өзүндә олмамаг вә с. нәзәрә чарпыр. Соматик позгунлугларла алағадар јуху позулур, иштаһ итир, баш агрыјыр. Бу вәзијәтдә хәстәләр ичмәләрини давам сдирирләр.

Доза мухтәлиф мигдардадыр. Гәбул сдилән алкогольла сәрхошлуг арасында мувафиглик јохдур. Алудәчилијин гуртармасы илә нәинки алкогольа олан тәләбат итир, һәтта она нифрәт јараныр. Аффектлик чәклир, иш көрмәјә, әмәк фәалијәтинә мараг вә һәвәс башлајыр. Алудәчилик бир һәфтәјә гәдәр чәкә билир. Һәләлик тәдгигатчыларын бөјүк әксәријәти дипсоманијаны ваһид етиолокијалы хәстәлик һесаб етмирләр. Дипсоманија тутмаларынын бир сыра хәстәликләрин (акромегалија, психопатија, епилепсија, шизофренија, сиклотимија вә с.) психосиндромунын "хәбәрчиси" кими шәрһ сдирләр. О, һәләлик нозоложи ваһид кими јерини бәркитмәмишди. Симптоматик алкогольизмин хусуси формасы олараг галыр.

Алкогол психозлары вә шизофренија. Диагностик ме'јара әсасланараг, алкоголь психозларынын хәјли һиссәсини шизофренија илә мугајисә етмәк лазым кәлир. О шизофренија илә ки, ја алкогольизмлә ағырлашмыш вә ја да алкоголь психозлары фонунда инкишаф етмишди. Она көрә ки, бә'зән әввәлчә алкоголь психозларындан бири кими гијмәтләндирилмиш хәстәлик, мушаһидәнин сон мәрһаләсиндә шизофренија кими өзүнү бүрүзә верир.

Бир груп Исвеч алыми кәстәрир ки, алкоголь психозларынын бөјүк әксәријәтиндә, илк нөвбәдә, галлјусинозларда шизофреник процессә раст кәлмәк олар. Әлбәттә, бу фикирлә разылашмаг чәтиндир. Исвеч алимләринин (К.Кретер, М.Волфенсберггер, К.Полиш) шизофренијаны алкоголь психозларынын ајагына јазмалары һансы тәдгигат материалына әсасландырылмасындан асылы олмајараг биртәрәfli вә јарымчыгдыр.

Сон онилликләрдә бизим вә харичи өлкә психиатрлары тәрәфиндән бүтүн алкоголь психозларынын, һәтта атипик алкоголь психозларынын шизофренија илә һеч бир алағәси олмадан әмәлә кәлмәсинин мүмкүнлүјү сүбүт олунмушдур. Анчаг һәмин мүддәтдә чохлу алман психиатрлары алкоголь галлјусинозуна вә алкоголь сәјыгламасына руһи хәстәлик кими бахмышлар вә онлары шизофренијаја дахил етмишләр.

Алкоголизм вә алкоголь психозлары илә шизофренијанын бирләшмәси, һеч шүбһәсиз ки, хәстәлијин илк тутмасынын вә сонракы кедишини дәјишир. Лакин бу чох вахт диггәтдән кәнарда галыр. Һәр бир хәстәлијин етиолокијасы

вə патокенезинин мүəммасыз олмадығыны нəзəрə алса, дејилəнлəрин тəбиилијинə шүбнə јери галмыр. Бир гəдəр гејри-ади вə гəрибə дə кəрүнсə, алкоғолизм фонунда əмəлə кəлмиш психозларын һамысыны алкоғол психозларын адландырмағ дүзкүн дејилдир.

Алкоғолизм вə психозларла агырлашмыш шизофреник-лəрдə алкоғол анамнезинин ашағыдакы хусусијəтлəрини гејд етмəк олар: 1. Сəрхошлугун формасынын еркəн дејишмəsi; 2. Алкоғола рсактивлијин сүр'əтлə дејишмəsi; 3. Алкоғолизмн мəрһəлəлəри (II, III) алкоғол хумарлығынын чүз'илијиндə инкишаф етдији һалда, кəскин сыхынты вə сајыглама мејли алкоғол хумарлығынын формалашмасы əрəфəсиндə əмəлə кəлир; 4. Алкоғолдан имтина едилдији вахтда, јə'ни алкоғол хумарлығы олмадан тез-тез мұхтəлиф мүддəтə субъектин руһ дүшкүнлүјү əмəлə кəлир; 5. Шизофренија заманы алкоғолизмлə агырлашан психоз хумарлығ синдромунун формалашмасына гəдəр дə инкишаф едə билəр; 6. Шизофренијалы хəстəлəрдə илк психоз бир нечə күн чəкдији һалда, алкоғол психозларында һəфтəлəрлə давам едир; 7. Шизофренијалы хəстəлəрдə һəттə алкоғолизм формалашса да, шəхсијəт алкоғол дејишмəлəрилə мұшајиəт олунмур.

Хроники алкоғол галлјусинозларынны "сојумуш" клиник мəнзəрə мұəјјəн едир. Мəнзəрəни јалныз "алкоғоллу тасадүф" (дипсоманија) дејишə билəр. Онсуз јəни руһи-позғунлугун —сарсынты-сајыглама, кəскин сајыглама — əмəлə кəлмəsi шизофренијанын əмəтлəридир.

Шизофренија тəбиəтли алкоғолизмдə сајығламанын ашағыдакы хусусијəтлəри вардыр: 1.Əмəлə кəлмиш образлы сајыглама башланғыч əмəтлəрилə мəһдудлашмыр, давам едир, кəскин парафренə гəдəр чатыр; 2.Алкоғол тəғибет-мə-сајығламасындан (мəһв етмə) башга, чадукарлик, зəһəрлəмə, јаланчы чан агрысы шикајəтлəри вə с. идејалары да əмəлə кəлир вə үстүнлүк тəшкил едир; 3.Ваһимə-горху сајыглама алкоғол сајығламасына нисбəтəн аз вə сөнүк кечир, бə'зəнсə сајыглама вəчд сəвијјəсинə галхыр; 4.Шизофренија тəбиəтли чашғынлығ сајығламасы шүүра, алкоғол сајығламасындасə əтраф мұһитə аид олур; 5.Шизофренија тəбиəтли сајығламалар заманы алкоғол сајығламасында олмајан шүүр хəстəликлəринə тасадүф едилдир; 6.Психоздан чыхдыгда əксəр шизофрениклəр өз һəрəкəтлəрини изаһ едə билмəдиклəри һалда, алкоғол сајығламалы хəстəлəр буна гəбилдирлəр.

Башда Е.Блөјлєр олмагла бир групп алман психиатрлары алкоғол сајыглама психозларынны шизофренија хəстəлијинə дахил едирлəр. Онлар алкоғол анамнезинин дүрүстлүјүнү

вə психозу мұшајиəт едəн чохсəһəли сајығламалар комплексини əсас кəтүрүрлəр. Бураја əр-арвад гысганчылығы, тəғибетмə сајығламалары, чадукарлик, јаланчы чан агрыларын вə с. дахилдир. Икинчи дəрəчəли əсас исə һəмин хəстəлəрин гоһумларын арасында шизофрениклəрин тапылмасы һесаб едилдир.

Гејри-типик алкоғол психозларыннын шизофренија илə мұғажисəsi даһа чəтиндир. Тез-тез бу гəбилдəн олан психозларын мұаличəsi баша чатмамаш диагноз шизофренијанын мұəјјəн формасы илə əвəз олунур. Дүздүр, вəзијјəт əксинə дə чəрəјан едир. Анчағ шизофренијаны позуб, алкоғол психозу јазмағ надир һалларда баш верир. Гејри-типик алкоғол психозларыннын бир чох əмəтлəри (психи автоматизми, шүүрун торан позулмасы, руһ дүшкүнлүјү, ступор вəзијјəт вə с.) шизофренијанынкына ујғун кəлир.

Биз һеч чүр руһи хəстəликлəрин лидери сајылан шизофренија илə истəр типик, истəрсə гејри-типик алкоғол психозларын арасындакы јахынлығы, һəттə доғмалығы инкар етмəк фикриндə дејилик. Бу, јəнилик дə дејилдир, һəлə нечə əср габағ "сəрхошлугун дəлилик үчүн мəшғ" һесаб едилмəsi фикри фəрзијјə олмајыб, һəјат лабораторијасынын вердији əн мə'тəбəр дəлилдир.

Алкоғолизм вə алкоғол психозларын илə руһи хəстəлик-лəрин, илк нəвбəдə, шизофренијанын "доғмалығы"нын башга голлары да вардыр. Мəшһур алим-психиатрлардан биринин дедијини јадə салағ: "Тасадүфи ичəн адам јохдур" (С.Г.Жислин). Демəк, спиртли ичкилəрə һəрнслик, сүрəкли алудəчилик тасадүфи јаранмыр, мəһз һəмин "доғмалығын" дахили тəлəбиндəн ирəли кəлир. Бунун өзү кəстəрир ки, руһи хəстəликлəрин дə, алкоғолизм вə алкоғол мənшəли психозларын да патокенезиндə һəлə сирли нəгтəлəр, үстү ачылмамаш клиник мəнзəрəлəр чохдур. Алкоғолизмн вə алкоғол психозларыннын садəчə оларағ, руһи хəстəликлəр аилəсинə дахил едилмəsi бу күнкү тибб елминин һəлə чох хəстəликлəр гаршысында ачизлијинин е'тирафындан башга бизə һеч нə вермир.

Һəр һансы алкоғол психозу илə шизофренијанын мұғажисəсиндə хəстəнин јахшылашма дəврүндə шəхсијјəтинин сабитлијинин, јахуд һансы истигамəтдə дејишмəсинин өјрəнилмəсинин мұһүм əһəмијјəти вардыр.

Тəдғигатчылардан И.Д.Муратова 118 гејри-типик алкоғол психозуна тутуланларын катамнестик (јахшылашандан сонра) анамнезини тəдғиг едəркəн һəмин хəстəлəрин 40 %-нин шизофреник олдуғуну үзə чыхартмышдыр.

Алкоголизм, планетимизин бир нөмрәли хәстәлијидир. Демәк, о, бүтүн галан хәстәликләрдән (даһа доғрусу, хәстә инсанлардан) һәм күчлүдүр, һәм дә чохдур. Чохлуг азылға, күчлүләр зәифә һакимдир. Бу ганунауғунлугу алкогольизм-шизофренија дуелинә дә шамил стмәк олар.

руһи-әсәб хәстәликләри вә алкогольизм

Алкоголизмнин клиник вариантларындан бири "заһири (она өтәри, јахуд икинчили дә демәк олар) алкогольизм"дир. Бу, руһи-әсәб хәстәликләринә тутуланларын алкогольа һәрислији демәкдир. Мәишәт сәрхошлугундан алкогольизмә гәдәр инкишаф едә биләр. Хәстәлик јанашы, јахуд икинчили тәзаһүр стдијиндән илк вахтларда заһири сәчијјә дашыјыр. Клиник мәнзәрәси чох мүхтәлифдир. Стажына кәлинчә бир нечә һәфтәдән бир нечә ониллијә гәдәр давам едир.

Дәјиләнләр алкогольизмин стиолокијасы вә патокенизи илә бағлыдыр. О, мүстәгил нозоложи хәстәлик ваһиди олмагдан башга, һәр һансы хәстәлијин заһири симптому, јахуд онунла јанашы кедән, вахташыры тәбәгәләшән, әсас патолложи просесси өрт-басдыр едән хәстәликдир. Алкоголизмнин бу хүсүсијјәтләрини сон илләрин тәдгигатлары үзә чыхартмышдыр.

Заһири алкогольизмин хүсүсијјәтләри онун гошулдуғу руһи-әсәб хәстәлијинин әләмәтләринин мүнтәзәм вә вахташырылылығындан, ики хәстәликдән (руһи вә алкогольизм) һансынын биринчи олмасындан, хәстәлијин өзүнәмәхсус сәчијјәсиндән чох асылдыр.

Руһи-әсәб хәстәликләри дедикдә шизофренијаны, неврозлары, баш-бәјин травмаларыны, спилепсијаны, психозлары нәзәрдә тутуруг. Руһи-әсәб хәстәликләри алкогольизмин инкишаф дөврүнә, психозларын әмәлә кәлмәсинә, шәхсијјәтин патоложи дәјишмәсинә, клиник әләмәтләрин өзүнәмәхсуслугуна тә'сир кәстәрир. Өз нөвбәсиндә алкогольизм дә руһи-әсәб позгунлугларынын клиник мәнзәрәсини кәскинләшдирә вә сөндүрә билир. Ән бөјүк әнкәлсә әсас хәстәлијин диагнозунун мүәјјәнләшдирилмәсиндә јараныр. Бу практик һәкимләрин апардыглары мүәличә вә профилактика ишиндә дә чашгынлыг јарадыр. Одур ки, һәр ики хәстәликдән һансынын биринчили олмасыны дүрүстләшдирмәк мүасир психиатријада мүһүм нәзәри вә тәчрүби әһәмијјәтә маликдир.

Алкоголизм вә шизофренија. Бу хәстәликләрин бирликдә кедиши тәдгигатчыларын диггәтини чоҳдан өзүнә чәлб стмишдир. Чохлу тәдгигат әсәрләри јазылса да, психиатријанын актуал проблемләриндән бири кими галмышдыр. 1906-чы илдә С.А.Суханов алкогольизм илә шизофренијанын "гоһумлугунун" клиникасыны "бирләшмиш психоз" ады илә кениш шәрһ стмишдир. Башга бир тәдгигатчы Биневангер— алкогольизмлә шизофренија арасындакы әләгәни "мүләјим шизофренија" адландырмышдыр. Доғрудан да, алкогольизм шизофренијанын кедишини мүәјјән дәрәчәдә мүләјимләшдирир. Е.Крепелин һәмиң әләмәти шизофреникләрин садәләвһлүју вә сәфәһлији кими гијмәтләндирмишдир.

Алкоголизм илә шизофренија арасындакы әләгә һәр ики елм сәһәсинин—нарколокија вә психиатријанын тәдгигатчы алимләринин һәмишә диггәт мәркәзиндә дурмушдур. Онлар һәр ики хәстәлијин мүштәрәклијини узун илләр изләмишләр. И.В.Стрелчук алкогольикләр арасында 0,47%, А.Н.Молохов 1,5% шизофреник; Ә.Ә.Абасгулијев шизофрениклар арасында 2,05%, Ј.Блелер исә 10% алкогольик ашкар стмишләр.

Алкогола һәрислик, адәтән сүстлүклә, фасиләләр вә узунмүддәтли аравәрмәләрлә башлајыр, нәһәјәт, алкогольизм әмәлә кәлир. Бу кедишдә ара вәзијјәтләр—ојаныглыг, биканәлик, сарышан һал, сүстлүк јараныр, тез-тез руһи инфантилизм өзүнү кәстәрир. Бәләликлә, шизофренијанын бир чоҳ патокенетик позгунлуглары, спесифик әләмәтләри алкогольизмин заһири симптомлары алтында галыр.

Әксәр тәсадүфләрдә шизофренија алкогольизмин инкишафында "сәләфлик" едир, алкогольизмин шизофренијанын башланмасына гәдәр инкишафынаса нисбәтән аз раст кәлинир. Әкәр алкогольизм шизофренија илә бирләширсә, бу һалда шизофренија даһа чоҳ 20—25 јашларындан башлајыр. "Кечикмиш шизофренија"нын тәдгигатчылары кәстәрирләр ки, алкогольизм 40 јашдан јухарыда да әмәлә кәлә биләр. Чаванлардаса алкогольизм хәстәлик просессинин 2—3 иллијиндә шизофренијаја гошулур. Бир чәһәти дә гејд стмәк истәрдик. Әкәр алкогольизм бу гаршылыгы патоложи просесдә габаға дүшәрсә, јә'ни "сәләфлик" едәрсә, онда хәстәлијин јенијстмә-чаванлыг дөврүндә (14—20 јашларда) әмәлә кәлмәси үстүнлүк тәшкил едир. Алкоголизм габаға дүшдүју тәсадүфләрдә хәстәлијин инкишафында әсас ролу "ара факторлар" ојнајыр.

Икинчили алкоголизмин башланмасы чох вахт харици вәзијјәтлә алагәләммир. Бәһанәсиз вә тәкликдә ичмәклә хәстәләр өз вәзијјәтләрини дүзәлтмәк иддиасында олулар. Бә'зән буна никбин бир ад да — "мүаличә сәрхошлуғу" верирләр. Доғрудан да, сәрхошлуғ хәстәдәки мә'јуслуғу, чансыхычылыгы, әсәбилији, ваһимәни, әтрафи вә өзүнә гаршы биканәлији, үнсийјәт чәтинлијини, әмәк габиліјјәтинин азалмасыны вә с. м.үәјјән гәдәр азалдыр, һәтта бир мүддәт арадан көтүрүр. Әслиндәсә, сәбәбсиз вә тәкликдә сәрхошлуғ руһи-әсәб хәстәлијинин ендокен позгунлуғунун ән үмдә аламәтләриндәндир. Шизофренија һавадарлығ едән алкоголизмин бир сыра үмуми чәһәтләри вардыр. Сәрхошлуғун мәнзәрәси дәјишир, сәрхошлуғдан алкоголизмә кедән јол кәлә-көтүрләшир, гејри-адиләшир, ани оларағ сүстлүкдән һәјәчанлыға, сакитликдән әл-гол атмаға, гүссәдән нәш'әјә кечир, чинси күтлүк, тәлхәклик башлајыр.

Бирләшмәнин башлангычында сәрхошлуғ мүнтязәм вә вахташыры ола биләр. Бир чох тәдгигатчылар (И.В.Павлова, В.М.Шумаков, А.А.Портнов вә башгалары) гејд едирләр ки, шизофренијанын алкоголизмлә бирләшмәсиндә "алкогол хумарлыгы" вә "алкогол ачлыгы", тамамилә сәрхошлуғун илләрлә давам етмәсинә бахмајарағ, ја сөнүк олар вә ја да тамамилә өзүнү көстөрмәјә биләр.

Шизофренијанын кәскин һалларында, алкоголизмин бүтүн инкишаф хусусијјәтләри өзүнү там көстәрә билмир. И.В.Стрелчук гејд едир ки, шизофреникләрдә хроники алкоголизмин бүтүн симптомлары, о чүмләдән "алкогол ачлыгы" үмуми һалда нисбәтән гыса мүддәтдә формалашыр. Г.Н.Зеневич вә Б.М.Гузиковун фикринчә, шизофреникләрдә алкоголизмин әмәлә кәлмәси вә динамикасы ади алкоголикләринкиндән һеч нә илә фәргләнмир. В.М.Шумаковса шизофреникләрин (узун мүддәт мүнтязәм ичмәләринә бахмајарағ) алкоголизмини "адәткарлығла ичмәк" һесаб едир. Фикирләр, һеч шүбһәсиз, тәдгигатчыларын өз шәхси мүшәһидәләринә әсасланмышдыр. Фәргли чәһәтләрин зәрурилијини А.Н.Молохов белә ифадә етмишди: "Шизофренијанын һәр бир формасынын алкоголизмә өз мүнәсибәти вардыр". Бир чох тәсадүфләрдә алкоголизм шизофренијаја бирләшиб узун мүддәт јанашы кетсә дә, сон нәтичәдә о, өз формасыны ала билмир. Шизофренија бир тәрәфдән алкогол һәрисијинин јаранмасына көмәк едирсә, о бири тәрәфдән алкоголизмин өз хәстәлик формасыны алмасына мане олу.

Шизофренијанын параноид вә садә формаларынын алкоголизмә мүнәсибәти даһа "доғма"дыр. Алкогол мәншәли психозларын да онлара гошулмасы вәзијјәти даһа да

кәскинләшиди. Јаранан "шизофренија дебүтү"нү алкоголизмдән, алкогол психозлардан, даһа дәғиги, һәмин хәстәликләрин мүштерәк аламәтләрини бир-бириндән ајырмағ кәркин клиник мүшәһидәләр тәләб едир. Сајығламалар, гысанчлығ идејалары, гарабасмалар, шәхсијјәтин патоложи инкишафы, јаддаш вә интеллект позгунлуғлары үмуми чәһәтләрилә бәрәбәр, фәргли аламәтләрә дә маликдир.

Шизофренијанын алкоголизмлә инкишаф алагәсини илк дәфә Гретер шәрһ етмишди. О, бу хәстәлијин инкишафында хроники алкогол интоксикасијасыны әсас көтүрмүшдүр. Бу фикирлә Штоккер, м.үәјјән гәдәрсә Виттерман вә Урштејн разылашмышлар. Алкоголизм-шизофренија муттәфиглијинә тәдгигатчылардан Блејлер, Батрем вә Полиш башға мөвгеләрдән јанашмышлар. Онлар шизофренија үчүн зәмини башлыча оларағ алкогол психозларында көрмүшләр. Бу сәһәдә Ј.Блејлер узун мүддәт ишләмишди. Һәр ики хәстәлијин гаршылығлы алагәдә олмасы факты да онун әсәрләриндә әксини тапмышдыр. О, фикрини алкоголизм заманы ајры-ајры руһи позгунлуғларын үзә чыхмасына вә шизофреникләрин сәрхошлуғу кими мә'лум фактлара әсасландырмышдыр.

Х.Һәсәнов пис кедишли вә гарышығ аламәтли алкогол психозларынын клиник мәнзәрәсини көстәрәкән гејд едирди ки, м.үәјјән мүддәтдә онлар шизофренијаја бәнзәјирләр. Лакин онун сонракы ахтарышлары, хусусилә "Кәскин алкогол психозлары" монографијасынын материаллары бу бәнзәрлијин үмуми вә фәргли чәһәтләрини м.үәјјәнләширмәкдә хејли ирәли кетди. Һәмин тәдгигат монографијасында алкогол психозларынын шизофренијаја охшарлығынын клиник вариантлары верилди.

Алкоголизм, кәскин алкогол психозлары вә шизофренијанын етиолокијасынын вә патокенезмин етзо-ендокен бағлылығыны инкар етмәк олмаз. М.үәјјән клиник шәрһи олан вә олмајан, типик вә антитипик алкогол психозларынын кедишинин м.үәјјән мәрһаләсиндә шизофренијаны хатырлатмасы психиатрија тәчрүбәсиндә тез-тез тәсадүф едилән һалдыр.

Шизофренијанын тәкрар башламасында (гајытмасы), јажшылашма мүддәтинин бәдләшмәсиндә, тутма аламәтләринин кәскинләшмәсиндә алкогол тәбулунун зәрәрли тә'сиринин кениш изаһына еһтијач јохдур. Шизофреникләрин тәкрарән клиникаја кәтирилмәсинин әксәр һалда сәбәби тәсадүфи сәрхошлуғдур.

Алкоголизм вә епилепсија. Епилепсија, ирси-анаданкәләмә вә газанылма-алкогол олмағла ики јерә бөлүнүр. Хәстәлијин бу тәснифаты гәдимдән мә'лумдур. Бүтүн

хәстәликләр кими спилепсија да ирси меҗлијә маликдир. Газанылма спилепсија кәлинчә, онун этиолокијасында вә патокенезиндә чохлу факторлар иштирак едир. Онлардан бири спиртли ичкиләрدير.

Алкоголизмлә спилепсијанын гаршылыгы хәстәликләр олмасы нәзәријәси франсыз алими Морелә мөхсүсдур. О, һәр ики хәстәлијин ендокен вә егзокен сәбәбләрини арашдыраркән мәлүм олмушдур ки, һәммин хәстәликләрә дүчар ушагларын хәстәлик кедишләри бир-биринә чох охшардыр. Бу охшарлыгы ушагларын валидејнләриндә дә нәзәрә чарпыр. Морелә көрә алкоголькләрин ушагларынын 70%-дә кичик вә бөјүк спилептик тутмалара тәсадүф едилир. Лакин бу факт төкчә ушагларла мәһдудлашмыр.

Алкоголизмлә спилепсијанын мүштәрәклији Морелә гәдәр дә ашкар иди. Епилепсија гәдим хәстәликдир. Кедишинин гејри-адилијилә әләгәдар вахтилә хәстәлик һаггында чохлу дини ујдурмалар вә әфсанәләр јарадылмышдыр. Епилепсијаны мүхтәлиф дөврләрдә "бәдбәхтлики изтирабы", "христосун чәзасы", "мүгәддәс хәстәлик", "мәшәггәтли хәстәлик", "чинләрин кәләји", "сарсаг хәстәлик" вә с. адландырмашлар. Тарихә етәри гајытмагда чидди мәгсәдимиз вардыр. Садаладығымыз терминләрин арасында биләваситә спилепсија илә бағлы оланлары да вардыр. Хәстәлик мүнтәзәм спиртли ичкиләр гәбул сдәнләрдә әмәлә кәлир. Анчаг она "алкогол спилепсијасы" демәмишләр, садәчә олараг "зијафәт хәстәлији", јахуд "мәчлис хәстәлији" адландырмашлар.

Хәстәлијин ады өзүнә ујғундур. Онун этиолокијасында вә патокенезиндә алкоголь мүстәсна јер тутур. Клиникасы классик спилепсија чох јахындыр. Бунунла белә, баш-бејин травмалары, башын хош вә бәд хассәли шишләри, енсөфалит вә с. спилептик тутмалара мејилләк јарадыр. Һәммин хәстәләр азачыг алкоголь гәбул сдәрсә, чәнк олмаларын баш вермә сһтималы гат-гат артыр.

Алкогол спилепсијанын да мүгәддәраты һәләлик там һәлл олунмајыбдыр. Илк дөфә клиникасыны Магнус Гусс шәрһ етмишдир. Өзү дә хроник алкогольизмин мәрһәләләриндән бири олдуғуну иддиә етмишдир. С.С.Корсаков хәстәлик јох, алкоголь декенсрасијасынын әләмәтләриндән бири олдуғуну көстәрмишдир. Тәдгигатчылардан ону баш-бејинин мүстәгил зәдәләnmәси кими гәбул сдәнләр дә вардыр. Бәзи әдәбијјатларда ады "травматик епилепсија", "симптоматик епилепсија" кедир.

Ән кәскин мүбаһисә онун нозоложи ваһид кими гәбул едилиб-едилмәмәсидир. Е.Крепелин, Ј.Блејләр, С.Г.Жислин, И.В.Стрелчук, А.П.Демичев алкоголь спилепсијасынын

мүстәгил алкоголь хәстәлији, Г.Е.Рихтер алкогольизмин синдрому, А.А.Портнов вә И.Н.Пјатнитскаја исә алкоголь патолокијасынын "нишаны" олмасы фикриндәдирләр.

Алкогол спилепсијасына башга мөвгеләрдән јанашанлар да олмушдур. Леннокс вә Лаберт електросенсөфалографик тәдгигата әсасән һесабламышлар ки, "сһтијат епилептик-ләр" алкоголь гәбул сдән кими чәнколмалары сүрәкләшир. Јәни ичмәсәләр тутма бәлкә дә илләрлә баш галдырмазды. Дикәр тәдгигатчылар Лсебул вә Ризер дә алкогольик епилептикләрин енсөфалограмында патоложи дәјишклијин олдуғуну сүбута јетирмишләр. Онлар һәммин хәстәләр үзәриндә мүшаһидәни давам етдирмишләр. Спиртли ичкиләр гәбулунун имтинасындан 6 ај сонра енсөфалограм тәкрярланмышдыр. Бу дөфә нормада олмушдур.

Әкәр башга хәстәликләрин бәдәнимизә "кириш гапысы" 2—3-сә, спилепсијанын белә "бачалары" онларладыр. Дүнја әһалисинин 0,5 фаизи анаданкәлмә спилепсијадан әзијјәт чәкир. Әһалинин 5 фаизисә һеч олмаса өмрүндә бир дөфә гычолма кечирир. Бу һал ушагларда 4—5 дөфә чохдур. Електросенсөфалографик тәдгигатлар көстәрир ки, там сағлам тәсәввүр едилән адамларын 14 фаизиндә гычолмаја мејл јүксәкдир, анчаг баш тутмаја да биләр. Беләликлә, фикримизә јекун вурасы олсаг, демәлијик ки, әһали арасында газанылма—јаланчы спилепсија, анаданкәлмә—һәгиги спилепсијадан 25—30 дөфә артыг јайылмышдыр.

Епилептик тутмаларын, әзәлә кәркинлијинин, гычолма вә онлара бәнзәр онларла функционал позгунлуғларын "пәнчәрәләри" чох вә мүхтәлифдир, "гапысыса" төкдир—о, спиртли ичкиләрدير. Бу күн "алкогол спилепсијасы"нын тәбабәтдә нозоложи ваһид кими тәсдиг едилмәсиндән асылы олмајараг, алкоголь бүтүн һалларда руһи-әсәб позгунлуғунун, о чүмләдән епилептик тутмалар күллијатынын бир нөмрәли сәбәбкарыдыр. С.Г.Жислин вә Е.Крепелинин гејд етдикләри кими, спилепсијанын этиолокијасындан, патокенезиндән, нөв вә формасындан асылы олмајараг алкоголь һәмишә тутмаларын арағарышдырычысыдыр.

Бу арағарышдырычылығын бир фәрғли чәһәти дә вардыр. Анаданкәлмә спилептикләрә тутмалара "һазырлыгы" үчүн 1000—1500 мл араг лазымдырса, газанылма епилептикләр үчүн бу доза 300—500 мл кифајәтдир. Һәр ики вәзијјәтдә спилептикләри јени бир фәлакәт—алкоголизм көзләјир. Просес дөнән реаксија бәнзәјир: алкогольизмин астары спилепсијадыр, спилепсијанын астары алкогольизм-дир.

Епилептикләрдә алкогольизмин биринчи мәрһәләсинин формалашмасы, вәзијјәтини јахшылашдырмаг мәгсәдилә ичмәјә башламасындан 2—4 ил кечдикдә тамамланыр.

З.В.Тимошенко гејд едир ки, онларда хумарлыг синдромуса 4—5 ил сонра башлајыр вә векетатив синир-әзәлә позгун-луглары илә мушаһидә олунур.

Анаданкәлмә вә газанылма епилепсијалардан әзијјәт чәкәнләрдә алкоголизмин икинчи мәрһәләсинин сәчијјәви әләмәти алкогола алудәчилијин кәскинләшмәсидир. һәмин кәскинлик "алкогол ачлығы"нын формалашмасына да аид-дир. Хәстәлијин пароксизми (гәфләтән шиддәтләнмәси) адәтән алудәчилик дөврүндә дејил, 12—14 күндән, јә'ни алудәчилијин гуртармасындан бир нечә күн кечмиш әмәлә кәлир. Пароксизмин алкогол хумарлығындан сонра башла-масы даһа тез-тез мушаһидә олунур. Тутмалар шыдырғылашыр, бири диқәрини һаглајыр, ахырда епилеп-тик статус әмәлә кәлир. Тутмалардан сонра сүстлүк јох, јарымјухулу вәзијјәт јараныр, хәстә гејри-иради кәзинтијә чыхыр, көрмә гарабасмалары вә сајығламалар башлајыр. Епилепсијанын алкоголизмлә ағырлашан бүтүн формала-рында хәстәдә һөчәтләшмәјә, дөзүмсүзлүјә, јаманлығы, тәчавүзә мејл јараныр. Бунунла белә, епилептик хасијјәти үчүн сәчијјәви олан интиһар, шитлик, јалтағлыг, сһтирам-лығыны бөјүтмәк вә с. чәһәтләр ја тамамилә итир, ја да хәјли азалыр, башга сөзлә, "тәфәккүр ағырлығы" инкишаф едир.

Епилепсијанын сәрхошлуг вә алкоголизмлә ағырлашма-сы тутмаларын сајыны чоһалтмағ, тутмаларарасы мәсафәни јакынлашдырмағ, пароксизмин чүрбәчүр формаларыны јар-ратмағ, шәхсијјәт дәјишмәләрини мүрәккәбләшдирмәк, мүаличә вә профилактика имканларыны мәһдудлашдырмағ вә с. илә хәстәни мүаличәолунмазлыг дәрәчәсинә чатады-рыр.

Мәишәт сәрхошларынын вә алкоголикләрин епилепси-јадан зәрәр чәкмәси исә башга бир тибби-сосиал проблемдир. Бүтүн сә'јләрә бахмајарағ бу күнәдәк "алкогол епилепсијасы"нын ваһид консепсијасы јохдур. Јени-јени формаларын, вариантларын шәрһисә давам едир. В.З.Ти-мошенко "алкогол епилепсијасы"ны үч клиник варианта ајырыр: 1."Алкогол ачлығы" илә әләгәдәр гычолмалар; 2.Гычолмаларын Гајс-Вернике хәстәлијинә чеврилмәси; 3.Гычолманын баш-бејин зәдәләнмәләри илә узлашмасы.

Тәдгигатчынын клиникада 23 хәстә үзәриндәки муша-һидәсиндән сонра кәлдији нәтичә бу олмушдур ки, "алкогол епилепсијасы"нын тәмәли шаһә галхмыш "алкогол ачлы-ғы"дыр. Говсерсинсә ону әсл епилепсијанын "сәрһәдчиси" адландырыр. һәмин гычолмалар әксәрән хәстәнин һушу гаралмадан, дилини дишләмәдән, гејри-иради сидик бурах-мадан кечир.

Алкоголизмлә әләгәдәр баш верән тутмаларын клиник тәдгигатчыларындан бири дә нарколог-алим Г.С.Жислин-дир. О, хәстәлији дөрд група бөлүр: 1. Ағ истимә илә мушајјәт олунан тутмалар; 2. Сәрхошлуг вә алкогол хумарлығы фонунда тутмалар; 3. Сәрхошлугун мүстәсна һалларында әмәлә кәлән тутмалар; 4. Баш-бејинин зәдә-ләнмәләринин алкогол интоксикасијасы илә бирләшмәси. И.В.Стрелчук бу клиник вариантын биринчи вә икинчи-сини гәбул едир.

Рисерөн алкогол епилепсијасы һаггында фәрзијјәси исә тамамилә фәрғлидир. О, тутмалары мүвәггәти вә давамлы олмагла ики јерә бөлүр. Биринчи һалда алкогол гәбулуна ара вердикдә тутмалар тамамилә арадан галхыр, јахуд сон дәрәчә азалыр. Икинчи һалдаса алкоголун гәбул едилиб-едилмәмәсинин әһәмијјәти јохдур.

Алкоголизм вә баш-бејин травмасы. Баш-бејин трав-малары илә алкоголизмин бирләшмәсинә раст кәлинир. Сәрхошлуг, јохса травма биринчидир? Мәишәт, истәһсалат вә јол-нәғлијјат гәзаларынын вә онларын нәтичәсиндә баш верән травмаларын тәһлили кәстәрир ки, баш-бејин зәдәләри үмуминин 18,4—22 фәизини тәшкил едир. Әлбәттә, бу јердә сәрхошлуг биринчидир. Гәзаны төрәдән вә гәзәја дүшәнләр арасында, һеч шүбһәсиз, сәрхошлар вә алкоголикләр олур. Онлардан кимсә чәзаландырылыр, кимсә чәримә олунур, кимсә мүвәггәти әмәк габилијјәтини итирдијинә көрә мүавинәтдән мәһрум едилир. Бүтүн бунлар мәсәләнин сосиал тәрәфидир.

Бизи исә алкоголик-травматикләрдән чоһ травматик-ал-коголикләр марағландырыр. Шәхси тәчрүбәмиздән габағ диқәр тәдгигатчыларын бу саһәдәки ишләринин нәтичәсинә диғтәт јетирәк. А.А.Портнов вә И.Н.Пјатнитскаја алкого-ликләр арасында 14,3%, Г.М.Ентин 23,6% баш-бејин травмасы оланлары ашкар етмишдир. Травма даһа чоһ алкоголизмин башланғычында алыныр. Анчағ анологжи суаллара әсасланмыш анамнез травманын алкоголизмин патокенезиндә ролуну тамамилә ашкар едирми? А.А.Порт-нов, И.Н.Пјатнитскајанын фикринчә травматикләрин алкоголизми, гејри-травматикләрдән һеч нә илә фәрғлән-мир. Т.Н.Гордова вә Х.Ә.Һәсәнов да онунла разылашыр. И.В.Стрелчукса, әксинә, баш-бејин травмаларынын алко-голизмлә хәстәләнмә рискини артырдығыны иддиә едир. Диқәр тәдгигатчылардан бир групунун фикринчә (Л.И.Гар-бузенко, А.Г.Гофман, М.Г.Павлутина вә с.) баш-бејин травмасы алкоголизмә психокен реаксијаја, вәзијјәтин көркинләшмәси вә ја ојанылығына, бә'зәнсә, әксинә, сүстлүк вә кејлијә, гәмкинлијә мејллилик јарадыр.

Травмалар баш-бејин наһијәси вә дәрәчәсинә кәрә бир-бириндән фәргләнирләр. Алкоголизмин формалашмасы үчүн I вә II дәрәчәли травмалар сәчијјәвидир. Травманын III ағыр формасында да алкоголизмә мејллилик сахланылыр. Бир шәртлә ки, алкоголизм артыг (травмаја гәдәр) формалашмаг үзрәдир. Бә'зәнсә алкоголь һәрисијинә узун мүддәт фәсиләјә бахмајараг, травма јенидән ичмәјә тәһрик едир.

Баш-бејин травмасынын алкоголизмә бирләшмәси нәтичәсиндә онун бир сыра әсас симптомлары дәјишир. Аз мигдарда (200—300 мл араг) ички гәбул етдикдә руһ дүшкүнлүјү, мүнәсибәт сајыгламалары, ғысанчлыг, төгсирләндирмә сајыгламалары вә гарабасмалар өзүнү көстәрир. Белә һаллар јүнкүл баш силкәләnmәси алмыш боксчуда да әмәлә кәлә биләр.

Мәһкәмә психиатријасы тәчрүбәсиндә травматик-алкоголикләрин даһа тәчавүзкар, ријакар, әтрафдакыларә вә ички јолдашларына гаршы амансыз олдуғлары, сөзләриндә, вердикләри ифадәләрдә мәнтигсизлик, ардычылсызлыг, данышығларынын мувафиг һадисәнин мәзмуну илә дүз кәлмәмәси вә с. ашкар едилмишидир. Бу вәзијјәт 2—4 саата гәдәр давам едә билир.

Сәрхошлугда вә алкоголь дөзүмлүјүнүн формалашмасында кәскин баш ағрылары, јаланчы руһ дүшкүнлүјү, јуху позгунлуглары, һәјәчанлылыг һисс едилир, хумарлыг мүддәти узаныр. Ахырда сә әләмәтләр ичкисиз мушаһидә олунур. Нөвбәти енсәфалопатик позгунлуг заманы ичиләрсә, сәрхошлуг ән аз доза илә ағырлашыр, дөзүмлүк кәскин сурәтдә ашағы дүшүр.

Травматикләрдә алкоголизмин II мәрһәләсинин алкоголь дөзүмлүлүјү, гәјри-травматикләрин хәстәлијинин I мәрһәләсинин дөзүмлүлүјүнә ујғун кәлир. Травматикләрдә алкогольа патоложи мејл, "алкогол ачлыгы", дөзүмлүк, алкоголь һушсузлугу вә с. илә јанашы, алкоголизмин мәрһәләләри дә сүр'әтлә чәрәјан едир. Мәсәлән, хәстәлијин I мәрһәләсинә 6 ај—бир ил мүддәтиндә мәишәт сәрхошлугу бәсдир. II мәрһәлә үчүнсә 2 ил кифајәт едир. Надир һалларда баш-бејин травмаларынын алкоголизмин II мәрһәләсиндә баш вәрмәси, алкогольа һәрисији гәти (1—3 күн) азалдыр, гәбул мигдары 150—200 мл араға енир вә тезликлә II мәрһәлә III кечир.

Алкоголизмлә баш-бејин травмаларынын бирләшмәләриндә мүүјән фәргли клиник вариантлар олмасына бахмајараг, баш-бејин травмалары бүтүн һалларда алкоголь психозларынын әмәлә кәлмәси вә онун гарышыг, ағыр формаларда кечмәси еһтималларыны дәфәләрдә артырыр.

Психозлар алкоголизмин ғыса мүддәтиндә әмәлә кәлир, узун вахт давам едир, атипик әләмәтләр даһа чох нәзәрә чарпыр.

Травматик-алкоголикләрдә шәхсијјәтин алкоголь дегредасијасы "бирләшмиш" һалда аз мушаһидә олунур. Истәр баш-бејин травмалары, истәрсә алкоголизмин өзү шәхсијјәт дәјишмәләриндә фәал иштирак етдијиндән һәр дәфә онлардан бири габаға дүшүр. Баш-бејин травмасы јеткинлик дөврүндә алынарса вә ја алкогольизмлә хәстәлијин I мәрһәләсиндә "көрүшәрсә", шәхсијјәтин алкоголь дәјишмәсиндә мүтләг травманын мәнфи тә'сири өзүнү көстәрир.

Алкоголизм вә неврозлар. Алкоголизм вә неврозлар әсримизин ән күтләви хәстәликләридир. Вә һәр ики хәстәлик игтисади чәһәтдән даһа чох инкишаф етмиш өлкәләрдә јайылмышдыр. һәр ики хәстәлик сәсиоложи хәстәликләр групуна дахилдир. Вә нәһајәт, һәр ики хәстәлијин организмдә "истинад нөгтәси" гәјри-мүүјәндир. Онлар өзләрини организмдә сачдан тутмуш дырнаға гәдәр нәинки ајры-ајры үзвләрдә, сләчә дә һәр бир тохума вә һүчсјрәдә көстәрә билирләр.

Алкоголикләр вә невротикләр "сағлам" хәстәләрдир. Бу күн һәкимә саатларла етдикләри шикајәти сабаһ тамамилә дана биләрләр. Чүнки ишләри "дүзәлиб"дир. Јахуд ағрыларына әләч тапыблар. Ағрыларысә, аилә, иш јери вә ичтимаијјәтлә бағлыдыр. Анчаг һәмишә истәдикләринә наил ола билмирләр. Бу заман әләмәтләр даһа да шиддәтләнир. О дәрәчәдә шиддәтләнир ки, хәстәлијин "истинад нөгтәси" бәдәндән кәнара чыхыр. Биз "алкогол психозлары"ны вә "јаланчы неврозлары" нәзәрдә тутуруғ.

Һеч шүбһәсиз, һәр ики хәстәлијин етиолокијасы, патокенези вә клиникасы бир-бириндән фәргләнир. Ејни заманда гидаландығлары үмуми "мәнбәләр" дә вардыр. Онлардан бири стрессдир. һазырда тибби-биоложи, елми-күтләви вә публисистик-бәдин әдәбијјатда "стресс" сөзүндән кениш истифадә олунур. "Стресс вә ујғунлашма" нәзәријјәсинин мүүәллифи, Канада алим һанс Селједир. Елми әдәбијјата да илк дәфә "стресс" сөзүнү һәмин алим кәтирмишидир. Селјенин фикринчә, стресс әтраф мүһитин организмә тә'сиринин әкс-сәдасыдыр. Сојуг вә исти, јоргунлуг вә никаранчылыг, ганитирмә вә ағры, һәгарәт вә тәһгир, һәдә-горху вә гәнимәтчилик тәһрики, сүрүндүрмәчилик вә бүрократизм инсанын стресс вәзијјәти үчүн әсас мәнбәдир. Сәсиоложи хәстәликләр олмагла һәм алкогольизм вә һәм дә неврозлар тез-тез һәмин мәнбәјә пәнаһ кәтирирләр.

Узун мүддэт неврозларын клиник кедиши мүбәһисәли (алкоголизмдә олдуғу кими) галмышдыр. Ону бу вә ја дикәр үзвүн хәстәлијинин әләмәти кими гијмәтләндирмишләр. Бу һәм дә невроз әләмәтләринин чоҳлуғу вә мүхтәлифлијилә әләғәдардыр. Неврозун өз клиник вариантларыны да бураја әләвә етсәк, мәсәлән, нә дәрәчәдә мүрәккәбләшдијинин изаһына бизчә еһтијач галмаз. Мәсәлән, бири үчүн неврозун әләмәтләри тез јорулма, әмәк габилијјәтинин азалмасы, һәр бош шәјә көрә әсәбиләшмә, баш ағрылары, тәрарсызлығ, јухунун позулмасы вә саирдирсә, башғасы үчүн фикир дағынығлығ, диғәтсизлик, јаддашын зәифләмәси, әсассыз ваһимә, үчүнчүсү үчүнсә һәјәчанланма, өзүндәнчыхма, гарајахалығ, чанфәшанлығ, һалсызлығдыр.

Невроза әһалинин бүтүн тәбәғәләри тутула биләр. Гадынлар даһа чоҳ һәссасдырлар. Әтраф мүһитдән башға неврозларын етиолокијасы вә патокенезиндә синир системинин нөвләринин бөјүк ролу вардыр. Дуздүр, неврозлар әксәрән социал-ичтимаи амилләрин, аилә драмларынын фонунда чәрәјән едир. Анчағ зәиф вә көврәк синир системи типинә мәнсуб оланлар үчүн лампа ишығынын шиддәти, дивар саатынын сәси, сүјүн шырылтысы, свин сәлиғәсизлији, ушағын сәс-күјү вә с. невротик реаксија, неврозобәнзәр һал, һәтта невроза мүбтәләја кифәјәт едир.

Әсәб зәифлијинәсә сәбәб чоҳдүр. Евдә, идәрәдә, истәһсалатда адамлар арасындакы әдәт һалыны алмыш мүнәғишәләр, наразылығлар, чәкишмәләр синир системини зәифләдир. Бүтүн бунлар инсанда мәнфи смосијаны артырыр. Инсанын өз-өзүнә зәһәрләнмәси (һанда адрсәлинин мигдарынын артмасы) башлајыр: дамарлар даралыр, бејинин ғанла тәһһизаты позулур, гидаланма вә оксикен чатышмазлығы јараныр, синир һүчсјрәләри тағәтдән дүшүр, беләкликлә, әсәб фәалијјәти пиләшир.

Неврозларын клиникасынын мүбәһисә доғурмасы да јухарыда өтәри гејд етдијимиз хәстәлик әләмәтләринин боллуғудур. Нәһәјәт, илк дәфә шотланд һәкими У.Куллен 1776-чы илдә "невроз" сөзүнү тәбабәтә кәтирди. О, невроз дедикдә истиликлә, даһили үзвләрдән һәр һансы биринин патолокијасы илә мүшәјиәт олунмајан, баш-бејинин ајрыча хәстәлијини нәзәрдә тутмушдур. Һәлә мүбәһисәли чәһәтләр галырды. Тәғрибән јүз ил сонра И.М.Сеченовун "Баш-бејин рефлексләри" әсәринин нәшри бу саһәдә јени бир дөвр ачды. Сонралар И.П.Павлов вә онун шакирдләри али синир фәалијјәтинин өјрәнилмәсиндә бөјүк ишләр көрдүләр. Маълум олмушдур ки, неврозлар баш-бејинин хәстәлији олмағла, тәдрич едилә билмәз. Она көрә ки, али

синир системи инсанын даһили үзвләринин вә әмәк фәалијјәтинин рәһбәрәдичи мәркәзидир.

Мәғсәдимиз башға олдуғундан неврозларын әмәлә кәлмә сәбәбләри вә кедиши һағғында әтрафлы данышмајачағығ. Бизи даһа чоҳ һәммин хәстәликлә алкогольмин әләғәли инкишафы марағландырыр. Јухарыда гејд етдик ки, синир системи зәиф оланлар неврозлар даһа чоҳ мејллидирләр. Синир системини зәиф салан амилләри дә көстәрдик. Анчағ онлардан ән башлычасы галды. Бу, спиртли ичкиләрдир.

Бүтүн тәдигатлар неврозун али синир системинин функционал позуғулуглары олдуғуна даһа бөјүк үстүнлүк всирләр. И.П.Павлов чоҳилик эксперимент тәдигатында белә бир нәтичәјә кәлмишдир: "Алкогол синир системинин ифличәдичисидир", јахуд "алкогол синир зәһәридир". Спиртли ичкиләр синир ифличәдичисидирсә, онун зәһәридирсә, һеч шүбһәсиз, ону зәиф салмалыдыр.

Алкоголизм хәстәлији һеч вахт "алкогол ачлығы" симптомсуз тәсәввүр едилмир. Бу симптомун клиник әләмәтләри нәләрдән ибарәтдир? Хәстә өзүнә јер тапа билмир, нараһатдыр, һәр шәјдән өтрү өзүндән чыхыр, јухусу вә иштаһасы позулудур, әмәк габилијјәти вә аилә гајғысы азалыбдыр, баш ағрысындан, һалсызлығдан, руһ дүшкүнлүјүндән, үрәк һаһијјәсиндә ағрылардан, бәдәнин әсмәсиндән, бармағларын титрәмәсиндән, тәрләмәдән вә с. шикајәтләнир. Фикир версәк, бу шикајәтләр күллијатынын неврозлу хәстәләрә дә аид олдуғуну көрәрик.

Һәр ики һалда вәзијјәтдән чыхмағ чәһди јараныр. Хәстә чатышмазлығлары, насазлығлары арадан галдырмағ үчүн јоллар ахтарыр. Биринчи нөвбәдә, онлары һәкимсиз көрмәк истәјир. Чүнки онун, ејни заманда һәм һәр јери ағрыјыр, һәм дә сағлам адамдыр. Әкәр поликлиникаја мұрачиәт етсә, анализләрини вериб, үрәјини јохлатса, һеч бир патоложи үнсүр тапылмајачағдыр. Һәр шәј норма дахилиндәдир. Бах, бу мәғамда спиртли ичкиләр "көмәјә" чатыр.

Илк күнләрдә јухарыда садаладығымыз шикајәтләрин әксәријјәти јох олур. Доғрудан да, аз мигдарда алкоголь гәбулу хәстәнин әмәк габилијјәтинин бәрпа едир, әһвал-руһијјәсини дүзәлдир, бәдәнинин әсмәсини дајандырыр, үрәк дејүнтүсү кечир, јухусу нормаја дүшүр вә с. Хәстә ади вахтлар һәрдәнбир ичирдирсә, инди күнашыра кечир, кетдикчә бир аз да мәсәфәни ғысалдыр. Буна аиләдә дә бир шәј демирләр. Чүнки киши мин шикајәтин бир "дәрманыны" тапыбдыр.

Кетдикчә мәнзәрә дејишир, алкогольун дүнәнки дозасы бу күн үчүн лазыми тәсир көстәрә билмир. Она көрә

азачыг артырмаг лазымдыр. Әкәр нәзәрдә тутсаг, бир илдә 365 күн вар вә күндә алкогольн мигдары бир грам (!) артырыларса, илин сонунда "гәбул дозасы 400 грама гәдәр чохалар. Бу араг јох, чачыр да, пивә дә олса невротикләрин "гаш дүзәлтдикләри јердә көз төкмәләри"нә кифәјәт сдир.

Стресс вәзијјәтин спиртли ичкиләрлә "бәрпасы" неврозлу хәстәләри даһа ағыр фәлакәтә—алкоголизмә јакынлашдырыр. Әкәр о, дүнән невропатологун көмәјилә мүаличә олунурдуса, бу күн ишә психиатр вә нарколог да гарышмалыдыр. Чүнки гәбул сдилән ичкинин һәр грамынын инсанын руһи-әсәб системиндә "изи" галыр. Ола билсин бу "из" башгалары үчүн о гәдәр дә нәзәрә чарпмасын, невротикләр үчүнсә мутләгдир. Невроздан әзијјәт чәкән ушаглар вә јашлыларын спиртли ичкиләрлә "сакитләшдирилмәси" бүтүн һалларда "туфанла" гуртарыр. Әксәрән бу туфаны психиатрија хәстәханасында сөндүрүрләр.

Алкоголизмлә неврозларын гаршылыгы алағәсинә јесун вурараг гәјд әтмәлијик ки, бүтүн невротикләр алкоголькләр дејилдир, әксинә, бүтүн алкоголькләр невротикләрдир. Үстәлик онларда руһи вә соматик позгунлуглар да јүксәкдир. Буну алкогольмин клиникасы, мүаличәси вә профилактикасынын кедиши дә тәсдиг сдир. Алкоголизмин мүаличә курсу үчүн 60—90 күн вахт лазымдыр. Хәстәлијин ады алкогольла алағәләндирилсә дә, мүаличәнин тәјинат вә мүддәтинин 85—90 фаизи хәстәнин руһи-әсәб системинин бәрпасына вә дахили үзвләрин хәстәликләринин мүаличәсинә ајрылып. Невротикләрдән фәргли олараг, алкоголькләрдә руһи-әсәб позгунлуглары төкчә функционал дејил, органик дә позулмуш олур.

...Алкоголизм мүстәгил хәстәлик олмагдан башга, һәр һансы руһи-әсәб хәстәлијинин ексосен фактору вә ендокен симптому, јахуд гаршылыгы кедән вә онунла тәбәғәләшә билән хәстәликдир. АБШ госпиталларындан биринә "хроник алкогольизм" дахил олан 70 хәстәнин 33%-и маниакал-депрессив психоздан; диқәр 150 нәфәр алкоголькин 22%-и шизофренијадан әзијјәт чәкәнләр олмушдур. Јахуд, һәмин госпиталда мүаличә олунан мүхтәлиф мәншәли 100 психозун 24%-и алкоголькләр тәшкил әтмишдир. Линденгерин тәдгигат мә'луматына көрә алкоголькләрин 89%-и психопатлар, невротикләр вә психотикләрдир. Алкогол психозлары исә алкоголькләрин јол јолдашыдыр. Ичмәкдән әлдән дүшдүкдә онунла отуруб "динчәлирләр".

Бүтүн јухарыда гәјд олунанларә өз клиник тәчрүбәмизин всрдији дәлилләри дә әләвә әтмәк истәрдик. Сон бсш илдә Бакы шәһәриндәки 2 №-ли клиник руһи хәстәханаја 12028

хәстә дахил олмушдур. Онлардан јарысындан чохунун диагнозу "невроз", "психоз" сөзләри вә ја "руһ дүшкүнлүјү" вә "реактив вәзијјәт" ифадәләрилә гуртарыр. Илк бахышда руһи хәстәхана үчүн һәмин сөзләр дә, ифадәләр дә тәбиидир.

Гәјри-тәбиilik, мәтләбә кечдикдә, мәһз руһи хәстәләрлә алкогольмин алағәсинә кәдикдә башлајыр. Неврозлар вә психозларла, руһ дүшкүнлүјү вә реактив вәзијјәтләрлә, даһа доғрусу, онларын психопатолокијасы илә "әмәкдашлыгы" барәдә монографијанын мұвафиг фәсилләриндә бәһс әтмишик.

Алкоголизм кими неврозлар да, психозлар да, руһ дүшкүнлүкләри вә реактив вәзијјәтләр дә сосиал мәншәли хәстәликләрдир. Мүаличәләри вә профилактикалары үчүн, илк нөвбәдә, микромүһитләри мүәјјәнләшдирилир. Хәстәликләрин "тибби" вә "сосиал" группара ајрылмасы өзлүјүндә шәртидир. Алкоголизмә кәлинчә, һеч бу бөлкүнүн шәртилији илә дә разылашмаг олмаз. Үзү сосиал, астары тибби хәстәликдир. Үмумијјәтлә, бир ајағы ексосен, о бири ајағы ендокен хәстәликләр факторудур.

Клиник хәстәхананын һәр шө'бәсинә кафедранын профессор вә досентләри тәһким сдилмишдир. Онларын әсас вәзифәси шө'бәјә дахил олмуш гарышыг вә икибашлы диагнозлу хәстәләрин диагнозларынын дүрүстләшдирилмәсиндә фәал иштирак әтмәкдир. Бу, илк нөвбәдә, хәстәләрин мүаличәсинин дүзкүн апарылмасы үчүн лазымдыр.

Нарколожи шө'бәјә "хроник алкогольизм" вә "алкогол психозу" диагнозлары илә 2973 хәстә дахил олмушдур. Онлардан 270-и шүбһәли хәстәликләр сијаһысына дүшмүшдү. Әкәријјәтиндә диқәр руһи-әсәб хәстәликләри мүәјјәнләшдирилмишди. Шө'бәдә сахланылмалары мүмкүн олмадығындан вә әсас хәстәликләринин мүаличәси үчүн онлар клиниканын I вә II шө'бәләринә кечирилмишләр.

Клиник иллустрасија. П.В., 1941-чи илдә анадан олмушдур. Али тәһсилли технологдур, аиләдир, ики ушагы вардыр. Ичмәјәр отуз јашындан сонра башлајыбдыр. Әсасән, јүксәк концентрасијалы ичкиләр гәбул сдибдир. Алудәчиклә ичибдир. Ичәндә сәрхош олмайыбдыр, анчаг јаман ганы гаралыбдыр.

Белә бир гангаралыгы заманы ону "хроник алкогольизм?" диагнозу илә диспансәрә кәтирибләр. Кәтиран тибб ишчиләри дә, гәбул сдән һәким дә алкогольклијинә шүбһәләннбләр. Кәркиндлијиндән, өзүнә ганылмасындан ештијат сдибләр. О, вәзијјәтдән тез чыхыб. Диагнозунын дәгигләшдирилмәсинә вәдидејиләри мачал вермәјиб. Арвадынын стиразына бахмајараг, ата-анасы јазылы сүрәтдә оғулларынын бурахылмасынын гәләб сдибләр. Сәбәб ону кәстәрирдиләр ки, оғуллары арабир ичсә дә, алкоголь дејилдир.

Хәстә икинчи дәфә диспансәрә даһа ағыр вәзијјәтдә, тә'чили јардым машынында "алкогол параноиди?" диагнозу илә кәтирилир. Бу дәфә

валидесілерінің ділі көдек иди. Һәкимин ишинә гарышмадылар. Мүаличә вә мүәйинә давам етдирилди. Хәстә алкоголь параноидинә бәзәмирди. Тәғи-бетмә сағыламалары әтраф мүһитдән чох шүүр позитивуларына аид иди. Чадукәрлик, зәһәрләмә вә жалачы чан ағырларына даир сағыламалар даһа габарыг һисс олунурду. Вахташыры психи вәзијәттән чыхдыда өз һәрәкәтини изаһ едә билмирди. Консилиум заманы ајдылашды ки, хәстәдә "шизофренија параноиди", "алкогол параноиди"ндән үстүндүр. О, 1 шәбәжә кечирилди.

Тәдгигатымызын башга тәрәфинә диггәт јетирәк. Көстәрдијимиз мүддәтдә клиникаја дахил оланлардан бир һиссәсјинн диагнозу заһирән алкоголь хатырлатмыр. Онлардан "Психопатија"нын, "Епилепсија"нын вә "Кәмағыллыгын" адларыны чәкмәк олар. Ашағыдакы чәд-вәлә диггәт јетирәк:

Чәдвәл 1

Хәстәлик- ләрин ады	1988		1989		1990		1991		1992		Ч ә м и	
	Ки- ши	Га- дын	Ки- ши	Га- дын	Ки- ши	Га- дын	Ки- ши	Га- дын	Ки- ши	Га- дын	Ки- ши	Га- дын
Психопатија	111	18	122	19	125	17	107	16	119	13	584	83
Епилепсија	49	22	48	38	35	19	38	16	51	16	221	111
Кәмағыллыг	34	12	29	4	36	8	31	12	32	11	162	47

Һәмин хәстәләрдән һәр биринин алкоголь хатырлатмасы заһирәндир. Әслиндәсә онлардан һеч бирини алкогольдан кәнарда дүшүнмәк гејри-мүмкүндүр. Диспансерә дахил олан хәстәләрин "хәстәлик тарихи"ндә нөвбәтчи һәкимин хәстәнин һәјат анамнези һаггында јазылы гејди олур. Бу мәлүмат хәстәнин өзүнүн дедикләри, валидесілеринин вә јахын роһумларынын вердикләри ифадәләр әсасында јазылыр. Хәстәнин диагнозунун дүрүстләшдирилмәси вә мүаличәсинин дүзјүн апарылмасы "һәјат анамнезинин" дегиглијиндән чох асылдыр.

Һеч вахт мәгсәдимиз алкогольмлә адлары чәкилән хәстәликләрин мүштәрәклијини ахтармаг олмајыб. Әксинә, ајрылыгда көрмәк истәмишкисә, чох вахт бир јердә тапмышыг. Алкоголла психопатлар, епилептиклар вә кәмағыллар бир һалда мәнзил башында, дикәр һалда јол үстүндә, үчүнчү һалда мәнзилин сонунда гаршылашмышлар.

Алкогол вә руһи-әсәб хәстәликләри бир мәһәлләнин сакинләридир. Фәғәт һансы сәдә руһи-әсәб хәстәликләри галырса, орада алкогольмин көлкәси, һансы сәдә алкогольмин галырса, орада руһи-әсәб хәстәликләринин өзү көзә дәјир. Узун илләр алкогольун али синир системинә вә дикәр дахили үзвләрә зәрәрли тәсирини експеримент үзрә өјрәнән вә бу сәһәдә чохлу елми әсәрләр мүәллифи көркәмли физиолог-алим И.П.Павловун бир чүмләсини јада салмаг истәрдик: "Әкәр алкоголь адран галдырылмыш олсајды, руһи-әсәб хәстәликләри јарыбајары азаларды".

Јарыбајары! Алим бу нәтичәјә апардыгы експериментләрин вердији дәлилләр әсасында кәлмишдир. Эксперимент үзрәсә алкогольмин, даһа доғрусу, алкогольун организмә, илк нөвбәдә, биләваситә тәсири өјрәнилир. Бу мәһәдә алимин фикрилә разылашмагла бәрабәр, һәмин фикрин "алкоголизм вә руһи-әсәб хәстәликләри" үчүн натамам олдуғуну да гејд етмәлијик. Бу натамамлыгын јаратдыгы бошлуғу долдурмаг үчүн алкогольун инсан сағламлыгына ирси вә физики јолларла көстәрдији тәсири дә "јарыбајары" алава етмәк лазымдыр.

Дәјиләләри даһа әјани тәсәввүр етмәк үчүн јухарыдакы чәдвәли бир даһа хатырламалыыг. Гејд едилдији кими, беш ил әрзиндә клиникаја үч хәстәлик үзрә (психопатија, епилепсија вә кәмағыллыг) 1208 нәфәр хәстә дахил олмушдур. Онлардан 908 нәфәринин һәјат анамнезиндә спиртли ичкиләрдән истифадә етдикләри вә папирос чәдикләри көстәрилмишдир (Биз папирос чәкмәнин руһи-әсәб хәстәликләринә зәрәрли тәсириндән бурада сөз ачмајачағыг. Бу һагда ајрыча монографијамыз вар).

Психопатија, епилепсија вә кәмағыллыг кәнчләр арасында даһа кениш јайылмышдыр. Бу, һәр ики чинсдән олан кәнчләрә сјни дәрәчәдә аиддир. Биз тәдгигатымызда бу чәһәтә дә хусуси фикир вермишдик. Һәр үч хәстәлик оғланлар арасында бир гәдәр артыгдыр. Сәбәби алкогольун онлара физики јолларла тәсиринин даһа кениш јайылмасы илә әлағәдардыр. Бүтүн бунлар ашағыдакы чәдвәлдә тәфсиләти илә верилмишдир.* (Бах: Чәдвәл 2)

Биз, бурада хәстәләри спиртли ичкиләрдән истифадә етмә дәрәчәсинә, јаш вә чинсинә көрә группашдыра билмәдик. Хәстәликләрдән биринин (мәсәлән, психопатиянын епилепсија илә бирләшмәси) дикәри илә гаршылыгы әлағәсини, кәмағыллыгын анаданкәлмә вә газанылма олмасында фәрги вә с. көстәрә билмәдик. Анчаг "јарыбајары" һәддини кечмәјә наил олдуғ, сәрхошлуғун дәлилик—руһи

* "Өмрүңүзү һысалтмајын", Азәрбајҹан, 1984.

хәстәликләр үчүн мәшг олдуğunu бир даһа тәсдиг етдик. Алкоголизмә кәлинчә, о, өзлүјүндә ајрыча руһи-әсәб "хәстәликләри комплекси"дир.

Чәдвәл 2

Руһи-әсәб хәстәликләринин спиртли ичкиләрлә әләгәси

Илләр	Психопатија						Епилепсија						Кәмағыллыг					
	Ирси јолла		Физи-ки јолла		Јохдур		Ирси јолла		Физи-ки јолла		Јохдур		Ирси јолла		Физи-ки јолла		Јохдур	
	Киши	Ғадын	Киши	Ғадын	Киши	Ғадын	Киши	Ғадын	Киши	Ғадын	Киши	Ғадын	Киши	Ғадын	Киши	Ғадын	Киши	Ғадын
1988	20	7	77	2	14	9	12	2	24	8	13	10	18	5	1	—	15	8
1989	20	8	80	3	22	8	10	6	23	7	15	15	15	3	4	—	10	1
1990	24	6	84	1	17	10	9	4	17	4	9	11	18	6	5	1	12	2
1991	18	4	80	3	9	9	10	1	21	7	7	8	14	7	8	1	9	4
1992	21	4	79	4	19	5	8	4	30	8	13	4	20	9	2	—	10	2
	103	29	400	13	81	41	49	17	115	34	57	48	85	30	26	2	56	17
	132		413		122		66		149		105		115		28		73	

ЗУЛМӘ ДҮШӘН ТӘК ҮРӘК ДЕЈИЛ...

Инсанын дахили үзвләриндән һәр биринин өзүнәмәхсус функцијасы вә физиоложи әһәмијјәти вардыр. Онлардан сөз дүшәндә, илк нөвбәдә, үрәјин адыны чәкирик. Бу да тәсадүфи дејилдир. Биз үрәји мүстәгим вә мә'чәзи мә'наларда баша дүшүрүк. Физиоложи мә'нада үрәк организмин "мотору"дур, икинчи мә'нада әһвал-руһијјәмин "барометри"дир. Бу мә'налары әслиндә бир-бириндән ајрылыгда тәсәввүр етмәк мүмкүн дејилдир. Чүнки үрәјин "моторлугу" "барометр"лијиндән, "барометрлији" "моторлугундан" асылыдыр.

Үрәкдән тәкчә ган дејил, һәм дә һәр биримизин "өмүр јолу" кечир. Дүздүр, али вә ексатив синир системләри мә'дә вә мә'дәалты вәзи, бөјрәкләр, гарачијәр вә с. кими үрәји дә тәнзим едир. Анчаг көзүмүз көрәнә, гулагымыз ешидәнә үрәк гәдәр һеч бир үзв реаксија вермир, мүнәсибәтини билдирмир. Ишимиз чәтинә дүшәндә дә, һавамыз дәјишәндә дә, хөрәјимизи гатанда дә өзүмүздән габәг үрәјимиз хәбәр тутур.

Инсан өмүрү боју мүсбәт вә мәнфи смосијаларын јағышында исланыр. Бу, тәбиидир вә онлардан бири диқәрини тәнзим едир. Кәдәрләнмәји бачармајан севинә дә билмәз. Ирадәлиләр, дәјәнәтдиләр бачарыр вә галиб кәлир. Зәифләр, мә'нән мұвазинәтсизләр өзләринин смосија јағышындан "гуртармаг" үчүн јоллар ахтарырлар. Сакитләшдиричи дәрманлара, папироса, спиртли ичкиләрә пәнәһ кәтирирләр. Ахырдаса "јағышдан чыхыб, јағмура дүшүрләр".

Илләрлә аз мигдарда спиртли ичкиләрдән истифадә едәнләр һәкимләрин дсикләринин әксинә, өзләрини "күм-раһ" һисс едирләр. Өзләринә әмин олдуғларындан ичкиләрлә "достлуглары"ны давам етдирирләр. Анчаг нә вахтса бармағларыны синәләринин үстүндә кәздирир, чансыхычылығларынын сәбәбини ахтарыр кими илк дөфә үрәкләрини јада салырлар. Чох бәнд олмурлар, үмид едирләр, кечиб кедәр. Илк вахтда сәһв етмирләр, үрәк јаманлыға јахшылыгга чаваб верир. Лакин ичмәк узун мүддәт давам етдирилдикдә үрәк таб кәтирмир, ағрыларыны кизләдә билмир. Үрәк саһибисә тәәччүблә әтрафа бахыр вә үрәјиндән килејләнир:

—Илк дөфәдир белә олурам, үрәјим синәмдә гуш кими чырпыныр...

Тәәсүф ки, илк дөфә дејилдир. Чохдандыр ки, спиртли ичкиләрин јаратдығы "чошгунлуг" сәјәсиндә үрәјин дөјүн-түләринин сәји нормадан 2—2,5 дөфә артыгдыр. Гуш кими чырпынмагса онун үчүн баһа баша кәлир. Күн әрзиндә 12 тон әвәзинә, бәдәнә 18—20 тон ган говур.

Көрүндүју кими, үрәк чох ишләјир, анчаг фәјдалы иш әмсалы олдуғча ашағыдыр. Әксинә, күчә дүшдүјүндән өлчүләри һәр тәрәфә бөјүјүр, ишчи гүввәси—әзәләләри еластиклијини итирир, фәал үзвдән әт парчасына чеврилир. Беләликлә, үрәк өз вәзифәсинин өһдәсиндән ләзымынча кәлә билмир. Бах буна көрә өмүрүмүзә чыраг билдијимиз, пәрәстиш етдијимиз үрәк "гуша" дөнүбдүр.

Ел арасында дејирләр: "Сач сујуну үрәкдән ичир". Бу фикир јухарыда гејд етдијимиз кими, үрәјин "барометрлији"нә шамил едилә биләр. Онун "мотор" тәрәфинә кәлинчә,

үрək өз сујуну мөдөдөн ичир. Ја'ни үрək спиртли ичкилөрдөн һәм билаваситə, һәм дə билваситə зәрәр чəкир. Спиртли ичкилөрин мөһвсидчи тə'сириндөн мөдə өз функцијасыны лазымынча ичрə сдə билмир. Нəтичэдə назик бағырсағлардан ган дамарларына сорулан "тəзə јаначағ" ашағы кəјфијјетли олур. Бу дə өз нөвбəсиндə "моторун" сəмәрəли əмək фəалијјетини позур.

Алкоғолун үрəјə билаваситə тə'сиринə кəлинчə, бир сыра мұəллифлэр ону "алкоғол миокардиопатијасы" ады алтында шəрһ стмишлэр. Һəмин диагноз 1902-чи илдөн мəлүм олса дə, чох надир һалларда хəстəлик тарихлэриндə кəстэрилир вə өлүмүн сəбəби һесаб сдилирди. Əксэр кардиолоғлар вə терапевтлэр спиртли ички дүшкүнлэринин əмин-аманлығ шəраитиндə "үрəјинин јатмасыны" сэдəчə оларағ үрəјин ишмек хəстəликлэринин ајағына чыхырдылар. Бунун дə əсас сəбəби кујə "алкоғол миокардиопатијасы"нын мувафиг клиник əламəтлэринин олмамасы иди.

Дүздүр, бу сəһədəки тəдигатлар һələ дə давам етдирилир. Алкоғолизмин соматик ағырлашмаларына вəтөн вə харичи өлкə алим-клинисистлэри онлара монографијə һəср стмишлэр. Мəсələn, франсалы мұəллифлэрин фикринчə, алкоғоликлэрин 43—53 фаизи ағыр дахили хəстəликлэрə дүчар олурлар. Јапонијадə бу нисбət 39 фаиздир. Рус тəдигатчыларындан А.В.Молков, Н.И.Чучелов, К.А.Каменков вə башгалары дахили хəстəликлэрин сыхлығ вə ағырлашма сəвијјəсини, əсəсөн ичилэн спиртли ичкилэрин мигдары вə сыхлығы илə өлчүрлэр.

Инкарэдилмəз һəгигəтдир ки, ички дүшкүнлэринин 74 фаизə гэдэри кəскин алкоғол зəһэрлəнмəсиндөн дəјил, дахили хəстəликлэрдөн өлүрлэр. Онларын дə арасында биринчи јери үрək тутур. Кəскин алкоғол зəһэрлəнмэлэриндөн өлəнлэри тəдиг сдөн Н.Фадєев чохлу "пивə үрəји", "өкүз үрəји" ашкар стмишдир. Сон вахтлара гэдэр бүтүн бунлар дə үрəјин алкоғол хəстəликлэриндөн чəсəрəтлə данышмаға кифəјəт стмирди.

Бу тəрəфини дə гсјд стмək лəзымдыр ки, алкоғол кардиопатијасы бүтүн алкоғоликлэрдə инкишаф стмир. Бу хəстəликлэрин формалашмасында хроники алкоғол интоксикасијасындан башға инфексијанын дə, маддэлэр позгунлуғунун дə, бəдəнин үмүми мұғавимəтинин дə əһəмијјəти вардыр. Лакин "бу əһəмијјəтин" нə дэрəчэдə тə'сирə малик олмасыны дəгиг сəјлəмək чəгиндир.

Сон иллəрдə кечмиш ССРИ Тибб Елмлэр Академијасынын Үмүмиттифағ елми кардиолоғи мэркəзинин инсанын үрək-дамар патолокијасы шə'бəсиндə бу проблемə чидди

мəшгул олунмуш, һəртəрəфли ахтарышлар апарылмышдыр. Бсш јүз нəфэрə гэдэр гəфлəтөн ичтимаи јсрдə (иш үстүндə, нəглијјатда, стадион вə кино-театрларда, күчэдə вə с.) өлəнлэрин аутопсијасынын микроскопик, истоложи, ултрагурулуш вə с. истигамəтлэрдəки тəдигатлары үрəјин алкоғол стилокијалы хəстəликлэринин варлығны гəтијјəтлə тəсдиг стмишдир. Өзү дə хəстəлик јалныз алкоғоликлэрə аид олмајыб, мəишəт сəрхошлары ("ички һəвəскарлары") үчүн дə характерикдир. Марағлы чəһəт бурасыдыр ки, 40 јашадəк гəфлəтөн өлəнлэрин 40 фаизи "алкоғол кардиопатијасы"нын, 12 фаизи исə дикэр ишмек хəстəликлэрин пəјына дүшүр.

Алкоғол миокардиопатијасынын мұһүм клиник əламəтлэриндөн бири миокардын јығылма функцијасынын мəһдудлашмасыдыр. Нəтичэдə ганын дəгигəлик һəчми азалыр, дајанағлы тахикардијə башлајыр, физики иш заманы тəнкəнəфəслик бүрүзə всрир, ахшамлар ајағлар шишкинлəшир. Алкоғол миокардиопатијасы тиамин чатмазлығы илə башлајарса, клиник мəнзэрə тамамилə дəјишир: ганын дəгигəлик һəчми артыр, систолик күј сшидилир, тахикардијə илə мұшаһидə олунан үрəјин сағ мəдəчијинин чатмазлығы симптому əмəлə кəлир, кəскин тəнкəнəфəслик вə өдсөм башлајыр. Спиртли ичкилэр гəбулу дајандырылдыгда үрəјин сəрһədди нормајə дүшүр, давам етдирилдикдə јенидөн бөјүјүр.

Спиртли ичкилэрлə үрəјин "вурушу" һəмишə бслə сакитликлə кечмир. Ички дүшкүнлэринин туфанлы, фəрјадлы күнлэри дə аз дəјилдир. Бу, "алкоғол инфаркты"дыр. Хəстəлик өзүнү гəфлəтөн бүрүзə всрир. Əслиндəсə һэр шєј тəдричөн башлајыр. Хроники алкоғол зəһэрлəнмэлэри заманы капиллјарларын, дамарларын, о чүмлэдөн үрəјин тач дамарларынын кечиричилији позулур. Нəтичэдə тохумалар оксикенлə, шəкəрлə, амин туршулары илə, витаминлэрлə вə дикэр микрослєментлэрлə тə'мин олунмур. Мұбадилə позгунлуғлары иллэрлə давам етдикдə дамарларын диварларында тərкиб вə гурулушчə дəјишиклэр кедир.

Үрək ган-дамар хəстəликлэринин мұəличəси вə профилактикасы илə мəшгул олан слə бир мұтəхəссис јохдур ки, спиртли ичкилэрин үстүндөн сүкутлə кечсинлэр. М.Мајсурадзс Күрчүстанда алкоғолизм хəстəлијинə тутуланларын үрək ган-дамар системини мұəјинə сдəркəн онларын 61,5 фаизиндə атəрəсклєроз мұəјјөн стмишдир. Бу сəһədə М.Мəһəммədованын тəдигатынын нəтичэлэри дə марағлыдыр. М.Мəһəммədова 110 алкоғоликин мсјидини тəшриһ стмишдир. Мəлүм олмушдүр ки, 30 јашынадəк

атеросклероза 75 фаиз, 31—40 жашларында 94,4 фаиз, 40 жашындан јухары исә 95,7 фаиз тәсадүф едилір.

Гәдим Шәрг тәбибләриндән бири демишдир: "Инсанын һәгиги тәвәлүдү доғум шәһадәтнамәсиндә јох, ган дама-рынын диварларында јазылыр". Бәдәнимизин ган дамарларыса олдуғча узундур. Онуңла Јер күрәсини 2,5 дәфә гуршамағ олар. Бу, организмн әсл һәјат чајыдыр. Спиртли ичкиләрсә онун "сујуну" да, "фаунаса"ны да, јатағ вә мәчрасыны да зәһәр атәшинә тутур.

Үрәк ган-дамар хәстәликләринин артмасында спиртли ичкиләрин ролу Үмумдүнја Сәһијә Тәшкилатынын статис-тик мә'луматында да тәсдиг едилір. һәммин мә'лумата көрә үрәк хәстәликләринә тутуланларын 25 фаизинә, бу хәстә-ликдән өләнләрин 34 фаизинә спиртли ичкиләрин "ишә гарышмасы" баисдир.

Алкогол һәммин хәстәлијин стиолокијасында ән мүһүм амилдир. Мәһз һәммин "микробун" көмәјилә үрәјин ишемик хәстәликләри планетимизин ән кениш јайылмыш хәстәли-јидир. Көркәмли кардиологлардан бири гејд едир ки, үрәк ган-дамар хәстәликләри дүнјада биринчи јери тутдуғуна көрә алкогола миннәтдар олмалыдыр. Бу күн мәишәт сәрхошлуғу вә алкоголизмә мүбаризә һәм дә үрәк хәстәликләринин ән үмдә прафилактик тәдбиридир, дәр-мансыз мүаличәсидир.

Көркәмли кардиолог Н.Краков вахтилә демишдир: "Алкогол, үрәк фәалијәтинә зүлм едир". Шүбһәсиз, бу, доғру фикирдир вә бүтүн өлкә алимләринин тәдгигаты ону бир даһа тәсдиг едир. Анчағ зүлмә дүшән тәк үрәк дејилдир. Мүаличә мәғсәдилә хәстәни муәјинәјә башлајан, ондан һәјат анамнези топлајан невропатолог вә психиатр да, терапевт вә чәрраһ да, фитизиатр вә индекснист дә, дерматолог вә офтольмолог да, кинесколог вә һематолог да... сорғу-суалларынын лап әввәлләриндә спиртли ичкиләрә мунасибәтини муәјјәнләшдирмәјә чалышырлар. Хәстә ич-мирсә мүаличәнин мувәфғәғијјәтинә слә бәри башдан инанмағ олар. Әкәр ичирсә, гаршыја јени бир манеә чыхыр. һәким хәстәнин гаршысында чидди бир шәрт гојур: мүаличәјә ичкини атдыгдан сонра башлајачағыг. Хәстә разылашмаса, һәким онун мүаличәсиндән слә бәри башдан имтина едир.

Зүлмә дүшән тәк үрәк дејил. Спиртли ичкиләрин ији кәләндә ағызын селикли гишасы вә јәмәк борусу да, мә'дә вә мә'дәалты вәзи дә, назик вә јоғун бағырсағлар да, гарачијәр вә өд кисәси дә, ағчијәр вә плевра да, бөјрәкләр вә сидик јоллары да, дахили секресија вәзиләри вә лимфа системи дә, башын сачы вә ајағын дырнағы да, организми

тәшкил едән јүз милјардларла тохума вә һүчәјрә дә... бир ағыздан фәрјад гопарыр, үсјан галдырыр. һамысы алкогол-дан јанығлыдыр, һамысы ондан јалныз јаманлығ көрүбдур. "Чахыр спирти һәзми јахшылашдырмай, әксинә, писләш-дирир, әзәлә енерјисини зәифләдир, бәдәни сојудур, үрәјин ганвурма габилијјәтини вә гурулушуну, гандашы-јычы дамарларын, баш вә онурға бејинләринин гурулушуну, вәскетив вә периферик синир системләринин фәалијјәтини позур, ағчијәрин, гарачијәрин вә дәринин мүхтәлиф хәстәликләрини әмәлә кәтирир (А.Ј.Данилевски). Бөјүк рус физиологунун дедикләри бу фикирләр илк вахтда чохаларына чатмаја биләр.

Јалныз илк вахтда! Ахы, илк вахтда алимин фикирлә-ринин чоху әксинә чәрәјан едир. Мәсәлән, спиртли ичкиләр иштаһаны артырыр, әзәлә гүввәсини күчләндирир, бәдәни сојугдан горујур, әсәби сакитләшдирир вә с. Әсл мәнзәрәсә, бир нечә ил кечдикдән сонра үзә чыхыр. Мә'лум олур ки, иштаһанын артмасы да, әмәк габилијјәтинин артмасы да, әсәбин сакитләшмәси дә... мувәғгәти вә алдадычы имиш. Бүтүн бунлар алкоголун ајағына јер етмәси үчүн лазым-мыш.

Алкоголдан илк зәдәни анатомик гурулушча даһа зәриф олан ағыз бошлуғунун селикли гишасы алыр. Буну "илк бәдәни" ичәнләрин сифәтиндәки мимикадан да, јашаран көзләриндән дә һисс етмәк олар. Јәмәк борусуну далаја-далаја мә'дәјә чатан алкогол онун диварларынын ғычығландырыр, аз кечмир һәрәки функцијасыны вә сорма габилијјәтини артырыр. Мувағиг оларағ мә'дә ширәсинин вә дуз туршусунун ифразы чохалыр. Франсыз физиологу Клод Бернар алкоголу "гүввәтли ширәговучу" адландыр-мышдыр. Јүз грам беш фаизли спиртли ички (пивә) мә'дә ширәсинин ифразыны дөрд дәфә артырыр. Тәсәввур един ки, бу "јүз грамы" 1500—1700 грам 40%-ли арағла әвәз едәси олсағ, мә'дәнин ширә ифраз едән һүчәјрәләри һансы вәзијјәтә дүшәр. Селик, дуз туршусу вә мүхтәлиф ферментләр ифраз едән һүчәјрәләр функцијасыны итирир. Ширәнин тәркибиндә пепсин азалдығына көрә ғида ахыра гәдәр һәзм олунмур, зүлал галығлары организмдә зәрәрли тә'сир төрәдир.

Алкоголун дахили үзвләрә тә'сирини узун мүддәт тәдгиг едән алимләр онун ширәговучулуг габилијјәтилә даһа јахындан марагланмышлар. Мә'лум олмушдур ки, мүнтәзәм ичәнләрдә 1—2 ил мүддәтиндә мә'дә ширәси нормадан артығ ифраз олунур, 2—5 ил ичәнләрдә әксинә, нормадан ашағы дүшүр. 5 иллик ички стажындан сонраса, "чох јејәнләр, аз јәмәкдән дә галырлар". Јә'ни иштаһа јүз

грамдан сонра тапылмыр, әксинә итир. Чүнки ширә ифраз едән һүсәјрәләрин әксәријјәти мәһв олдугундан алкоғолу говмаға мәдә ширәси тапылмыр. Дикәр тәрәфдән гәбул едилән гита алкоғолун тәсириндән бәркијир, мәдәдә илишиб галыр.

Мәдәјә тәсири. Мәдәнин секретор функцијасынын позулмасында спирти ичкиләрин дәрәчәсинин дә әһәмијјәти вардыр. Рус алими 10—15 %-ли алкоғоллу ички ичән 30 хәстә үзәриндә мүшәһидә апарараг бу нәтичәјә кәлмишдир ки, максимум мәдә ширәси, хусуси илә дуз туршусу 10 %-ли спиртли ички гәбул етдикдә алыныр, 25 %-лидән јухары олан ичкиләр селик ифразыны күчләндирир. Үмумијјәтлә, спиртли ичкиләри "үрәјин көтүрмәмәси" мәдәнин секретор функцијасы илә әлагәдардыр.

Мәдә илк нөвбәдә организми гиталандырыр. Анчаг мәдәнин өз гиталанмасы вар. Мүнтәзәм ички гәбулу онун өз гиталанмасыны да позур. Епител һүсәјрәләр гырышыр, чапыглашмаларла әлагәдар дамарларын мәнфәзи даралыр, синирләр сыхылыр, селикли гиша илтиһаблашыр. Үмумијјәтлә, алкоғолун һансы јолла организмә дахил олмасындан асылы олмајараг, селикли гишалар икигәт зәрәр чәкир: биринчи дәфә алкоғол мәдәдән гана соруларкән, икинчи дәфә ган дөврәны илә мәдәјә гајыдаркән.

Гәбул едилмиш спиртли ичкиләрин 20 %-и мәдәнин, 80 %-и назик бағырсағларын селикли гишасындан гана сорулур. Хроники алкоғол интоксикасијасы мәдә-бағырсаг системинин нормал фәалијјәтини тәдричән позур. Гита мәдәдә ләнкијир, бағырсағларда газ топланыр, тез-тез гәбизлик вә исһал мүшәһидә олунур. Бүтүн бунларын исә јсқуну гастритдир. И.В.Стрелчукун мәлүматына кәрә алкоғоликләрин 95 %-дә гастритин бу вә ја дикәр форма-сына раст кәлинир.

Мәишәт сәрхошларынын вә алкоғоликләрин мүтләг мәнада мәдә-бағырсаг позғунлуғларындан әзијјәт чәкмәләри фикрилә разылашмајанлар да (И.Ф.Лорис, С.М.Рысе, И.М.Флекел вә с.) вардыр. Әлбәттә, бүтүн мәдә-бағырсаг позғунлуғларынын кунәһкары алкоғол олдугу фикрилә дә разылашмаг чәтиндир. Бу факт да мәлүмдур ки, бәзи-ләриндә алкоғола сүрәкли мејл дикәр стиолокијалы гастритдән вә ја мәдә резексијасындан сонра башлајыр. Ола биләр бунун башга сәбәбләри дә вардыр. Анчаг бир сәбәби одур ки, әзаб чәкән мәдәјә алкоғол мүвәггәти сакитләшдиричи тәсир кәстәрир.

Әкәр сөһбәт әксәријјәтдән кедирсә, онда алкоғолун мәдә-бағырсаг системинә мәнфи тәсирина һеч кәс с'тираз

едә билмәз. Һазырда чан һәкимләринин, чәрраһларын диагноз тәснифатында "алкоғол гастрити", "алкоғол снто-роколити" ифадәләринә даһа тез-тез раст кәлинир. Бунун бир сәбәби дә одур ки, хәстәликләрин стиолокијасында алкоғолун ролуна диггәт артырылыбдыр. Она кәрә ки, спиртли ичкиләр тибб ишчиләринин нәзәриндә бүтүн хәстәликләрин гызышдырычысы кими диггәти чәлб едир.

Башга клиникаларда ола билсин даһили үзвләрин хәстәликләри мүәјинә едиләркән алкоғол икинчили фактор кими гијмәтләндирилсин. Јәни гастритини, сиррозунму әмәлә кәлмәсиндә спиртли ичкиләрин иштиракы өтәри олараг сһтимал едилсин. Лакин алкоғоликләр үчүн суалын гојулушу гәтидир. Бүтүн мүбәһисәләри һәлл етмәјин әсас мејарыса клиник тәчрүбәдир. Әввәлки тәдгигат материал-ларындан фәргли олараг, бу дәфә үч иллик (1990—1992-чи илләр) хәстәлик тарихини нәзәрдән кечирдик. Бу мүддәт әрзиндә республика нарколожи диспансинә (1-чи, 2-чи, 3-чү киши вә гадын шөбәләринә) "хроники алкоғолизм" вә "алкоғол психозлары" (мүхтәлиф формалы) диагнозлары илә 7322 хәстә дахил олмушдур.

Хәстәнин мүәјинәси һәкимлә хәстәнин саламлашмасын-дан башланыр. Илк сөһбәтдән чоһ шөј асылыдыр. Әкәр дәрманларын гәбулуна гәдәр хәстәдә мүсбәт әһвал-руһијјә јаранарса, мүәличәнин кәләчәкдә фәјдалы олачағына бөјүк үмид бәсләнәр. Бу јердә һәким—һәким, хәстәлик—мүттәһим, хәстәсә шаһид ролунда олурлар.

Клиник хәстәханалар вә онун шөбәләри мүәјјән профилләрә ајрылыр. Хәстәликләр спесифик аламәтләринә вә хәстәләрин шикајәтләринә кәрә бир-бириндән*фәрглә-нирләр. Һеч шүбһәсиз үмуми шикајәтләри дә олур. Анчаг кардиолокија, невропатолокија, ендокринолокија шөбәлә-ринә дахил оланларын нәдән шикајәтләнәчәкләрини һәкимләр габагчадан тәгрибән билирләр. Лакин нарколо-кија шөбәсинә дүшәнләрин вәзијјәтләри һаггында бунлары демәк олмаз. Бу һәм хәстәлијин спесификасы вә һәм дә хәстәнин үмуми һалы илә әлагәдардыр.

Спиртли ичкиләр дүшкүнләри ичәндә һеч бир јерләри ағрымыр, ичкини кәсәндә исә бәдәнләриндә ағрымајан үзв галмыр. Белә чыхыр алкоғоликләрин мүәличәси онларын "зијанына"дыр. Әсл вәзијјәтсә тамамилә башгадыр. Садәчә олараг алкоғоликләрдә "сағламлыгла" "хәстәлик" јерләрини сәһв салмышдыр. Мүәличәнин проблемә чеврилмәсинә баис дә будур...

Нарколожи шөбә хәстәләринин шикајәтисә бүтүн хәс-тәликләрдәндир. Онлар сачларын төкүлмәсиндән тутмуш,

ајаг дырнагларынын "сөртлөшмөсүнө" гөдөр һәр шејдөн шикајетләнирләр. "Мә'дәниздән шикајетиниз вармы?" суалына мүсбәт чаваб вермәјәнә надир һалларда раст кәлинир. Даһа доғрусу, беләләри јүз нәфәрдән он икисидир. Онлардан да үчүнүн чавабы там дејилдир. Әләвәләр будур: јалһыз ичмәјәндә ағрыјыр. Чох јох, әлли грам спирт бүтүн ағры-ачысыны кәтүрүр.

Фикримизи бир гәдәр дә дәгигләшдирәк. Мүәјинәдән кечирдијимиз вә әксәријјетини шәхсән диндирдијимиз 5286 хәстәнин 4712 мә'дә-бағырсағ трактындан наразыдыр. Бураја мә'дә һаһијәсиндә кәскин вә күт ағрылар, мә'дәнин ғычғырмасы, көпмә, иштаһасызлығ, јемәк боруһунун "јан-масы", ағыздан су ахма, гәбизлик вә иһал, бағырсағларда "сәс", гусмағ, мә'дәнин өз јериндә олмамасы, мә'дәдә санчы, тез-тез кәјирмә... вә с. дахилдир. Бу шикајәтләр функционал мә'дә-бағырсағ позгунлуғундан тутмуш, бөд вә хош хассәли шишләрә гәдәр әһәтә сдир.

Ашағыдакы чөдвөлдә алкоғолун мә'дә-бағырсағ хәстәликләринин әмәлә кәлмәсиндә вә ағырлашмасында ролуну кәстәририк (III-чи сәһ. чөдв. бах):

Көрүндүјү кими, бурада јалһыз мә'дә-бағырсағ хәстәликләринин әсас һиссәси тәсниф олунур. Бу чансыз рәғәмләрә диггәт јетирсәк, ички дүшкүнләринин мә'дә-бағырсағ системи "хәстәликләр енсиклопедијасы"ны хатырладыр. Бә'зән бир хәстәдә чөдвөлдә адлары чәкилән хәстәликләрин әксәријјетинә тәсадүф олунур. 7331 хәстәдән 6372-си бронхитин бу вә ја дикәр формасындан әзијјәт чәкир. Һеч шүбһәсиз, бронхитләрин әмәлә кәлмәсиндә папирос да мүһүм рол ојаһыр. Алкоғоликләрин 90%-дән чоһу һәм дә II вә III дәрәчәли папирос чәкәнләрдир.

Јери кәлмишкән, чөдвәлин башға бир тәрәфинә нәзәр јетирәк. "Алкоғолизмин фәал мүәличәсинә кәстәриш" сүтунунда чәми 5286 хәстәнин мүәличәјә мүнәсибәти тәһлил олунубдур. Мүәјинәдән, гејд етдијимиз кими, 7331 хәстә кечирилмишдир. Илк тәсәввүрдә 2045 хәстә "фәал мүәличәјә мүнәсибәтдән" кәнарда галмышдыр. Анчағ белә дејилдир. Бүтүн бу хәстәләр фәал мүәличәјә "әкс-кәстәриш"ин ајағында сахланылыр. Јә'ни фәал мүәличәјә әкс-кәстәриш јалһыз мә'дә-бағырсағ хәстәликләрилә мөһ-дудлашмыр. Чөдвәли аһоложи оларағ дикәр хәстәликләрлә (мәсәлән, гараҗијәр, ағчијәр, бөјрәкләр, үрәк вә с.) алкоғолизмин әләғәсинә әсасән дә тәртиб етмәк олар. Беләликлә, фәал мүәличәјә әкс-кәстәриш чөдвөлдә кәстәрилдији кими 998 олмајыб, 3043-дүр.

Мә'дә-бағырсағ хәстәликләринин әмәлә кәлмәсиндә вә ағырлашмасында спиртли ичкиләрин ролу

Илләр	Хәстәләрин сајы /илләр үзрә/											Алкоғолизмлә јанашы кедән мә'дә-бағырсағ хәстәликләри					Алкоғолиз-мин фәал мүәлихәсинә көстәриш		
	Стоматитләр	Јемәк боруһунун илтиһабы	Бронхитләр	Гастритләр	12-бармағ бағырсағын илтиһабы	Колитләр	Бабасил	Мә'дә хорасы	Мә'дәнин шишләри	Мә'дәнин резексиясы	Диагнозу дәгитләшмәмишләр	Олар	Јүнүкләри	Олмаз					
1990	3804	1302	274	2320	3045	1466	630	252	285	217	453	116	960	2100	628				
1991	1989	891	119	1269	1600	900	428	120	106	160	248	130	780	920	159				
1992	1529	490	68	963	1110	640	350	95	80	40	51	150	240	960	179				
	7322	2683	461	4552	5755	3006	1408	467	471	417	752	406	1980	3980	966				

Алкоғолизмин чәтин мүәличә олунан хәстәлик олмасынын бир сәбәби дә бурадан ирәли кәлир. Дахили үзвләрдән биринин вә бир нечәсинин кәскин хәстәлији мүәличәнин фәал мәрһәләсиндән (II вә III мәрһәләләр) һеч бирини кечирмәјә имкан вермир. Доғрудур, һәмин хәстәләр мүәличәсиз галмыр. һәр һалда сәмәрәси нәзәрдә тутулан сәвијјәдә олмур.

Фәал мүәличәјә әкс-кәстәриши ифадә едән рәғәмин архасында әсл фәлакәт дурур. Бу, о демәкдир ки, алкоғолизм өз ишини бүтүн истиғамәтләрдә көрмүшдүр. Хәстә соматик чәһәтдән ағыр вәзијјәтдәдир. Әслиндә онун алкоғолизмдән мүәличә олунмаға еһтијажы галмыр. Бундан сонра ичмәни давам етдирмәјә тағәти јохдур. Хәстәнин наркоғогдан башға бүтүн һәкимләрин мүәличәсинә еһтијажы вардыр.

Гара чијрә тә'сири. Гарачијәр организмн үмдә үзвләриндәндир. "Гарачијәр—бәдәнин сајыг көзәтчисидир" (И.П.Павлов). Даһа дөгрүсү, о, организми зәһәрләнмәдән көзләјир. Күн әрзиндә үрәјин бәдәнә говдуғу гандан 720 литри гарачијәрдән кечир. Бу, ади ахын олмајыб, ганын тәркибчә јад вә зәһәрли маддәләрдән тәмизләнмәси демәк-дир. Бу мә'нада гарачијәр "организмин лабораторијасы"дыр. Гарачијәр һәзм позгунлуғлары заманы бағырсаг вә веналара сорулмуш, диқәр һалда травманын ачдығы вә башга кирәчәкләрлә гана кечмиш организм үчүн тәһлүкәли олан һәр нә варса, дәф едир. Бир һалда тутуб сахлајыр, диқәриндә "мәнимсәјир", үчүнчүсүндә парчалајыб нејтраллашдырыр.

Гарачијәр ганјарадычы үзвләрдәндир, әд ифразедичи һүсјрәләрин бөјүк әксәријәти гарачијәрдәдир. Онун зүлалын, сулу карбоһидратларын, јағларын һәлиндә, витаминләрин, микроелементләрин вә су-дуз мубадиләсиндә ролу мүстәснадыр. Бүтүн бунлар гарачијәрин функцијасынын бир һиссәсидир. Белә бир органын фәалијәтдән галмасы, јахуд функцијасыны там јеринә јетирә билмәмәси инсан үчүн һәмишә баһа баша кәлир.

Алкоғолун гарачијәрә мәһведичи тә'сири узаг кечмишләрдән мә'лумдур. Онун елми шәрһидән чох-чох габағлар гәдим ромалылар "Шәраб гарачијәрин дүшмәнидир",—демишләр. Гарачијәр хәстәликләринин үзүмчүлүк инкишаф етмиш өлкәләрдә даһа чох јајылмасы факты да шәрабын гарачијәрин "дүшмәни" олмасы фикрини тәсдиг едир. Инкилисләр гарачијәр сиррозунун сәбәбини "Чин"дә (шәраб нөвү) көрүрләр. Она көрә дә сирроза тутулмуш инсанлары "чин" ичкисинин хәстәләри адландырырлар.

Гарачијәр—алкоғол фациәсинин елми тәһлилинә XVI әсрдә башланылмышдыр. Бүтүн тәдгигатчылар алкоғолун мәһведичи тә'сирини е'тираф етсәләр дә, онун тәдгигинә мүхтәлиф мөвгәдән вә мүхтәлиф јолларла башламышлар. Алкоғол гарачијәрә билаваситә вә долајы јолларла тә'сир едир. Бу тә'сир гәбул едилән ичкинин орта иллик мигдарындан, онун консентрасијасындан вә нөвүндән дә асылыдыр. Бурада спиртли ичкиләрин һамысы һағғында тәдгигат әсәрләри јазылмышдыр. Мәсәлән, В.Селбаз 526 алкоғолики мұәјинә едәрәк, хәстәлик мүддәти илә гарачијәрин зәдәләнмәси арасында ганунаујгунлуғу, Ф.Стендер сирроздан өлүмлә иллик адамбашына ичилән спиртли ичкиләрин мигдарынын мүтәнасиблијини мұәјјән етмиш-дир. Башга бир груп алим исә, гарачијәрин инфекцион мәншәли хәстәликләрини чыхмаг шәртилә јердә галанларынын һамысыны алкоғолла әлагәләндирмишдир.

Үмумијјәтлә, алкоғолун гарачијәр һүсјрәләринә билаваситә вә долајы јолла мәһведичи тә'сирилә әмәлә кәлән хәстәликләрдән үчү даһа кениш јајылмышдыр: "Алкоғол пиј дистрофијасы", "Алкоғол гепатити" вә "Алкоғол гарачијәр сиррозу". Алкоғолизм узунмүддәтли вә сүрәкли давам едәрсә, бу формалардан бири диқәринә кечә биләр.

Алкоғол пиј дистрофијасы гарачијәрин алкоғоллу зәдәләнмәләри арасында даһа кениш јајыланыдыр. Адәтән хәстәләр сәһһәтиндән шикајәтләнәндә гарачијәри һеч јада салмырлар. Ара-сыра мә'дәнин чох долмасындан, көпмәкдән, тез-тез сижмәкдән вә с. киләјләнирләр. Гарачијәрин пиј дистрофијасынын башлыча әләмәти онун өлчүләринин бөјүмәси, кәнарларынын даирәләнмәси, нисбәтән бәркләшмәси, палпасија заманы бармағларын алтында әлләнмәсидир.

Алкоғол бағырсағлардан гана сорулараг гапы венасы васитәсилә гарачијәрә дахил олур. Бурада онун тохума вә һүсјрәләринә пайланыр. Гејд етдијимиз кими о бурада "сүзкәчдән" кечмәлидир. Елә һәммин просесдә ганын тәркибиндәки алкоғол өз бәд әмәлләрини һәјата кечирир. Спесифик гурума малик олан һүсјрәләр јерини гарачијәрин фәалијәтиндә зәрәрдән башга һеч бир ролу олмајан пиј вә бирләшдиричи тохумаја верир. Һүсјрәләрин декенерасијасы башлајыр, үзв илтиһаблашыр, пиј инфилтрасијасы, паренхиманын пијләнмәси гарачијәрин һәчминин бөјүдүр, өзүнү кичилдир. Бә'зән гарачијәр өз чәкисини үч дәфәјә гәдәр итирир.

Алкоғол пиј дистрофијасынын диагнозунун дәгигләшдирилмәсиндә бромсулфофталсин сынағындан, гарачијәр һүсјрәсинин биопсијасынын лаборатор вә морфоложи тәдгигиндән, ән әлверишлисисә "алкоғолдан имтина" сынағындан истифада олунур.

Алкоғол гепатити әсасән ики формада: јүнкүл кечичи вә хроник тәзаһүр едир. Онун кәскинләшән клиник формасына да тәсадүф олунур. Чох вахт кедиши сөнүк кечир, ајры-ајры һалларда, хусусилә алкоғолизмн "иччәк-ләндији" дөврдә кәскинләшир. Һеч шүбһәсиз, ичкидән фәсиләләр дөврүндә просес мұвафиг олараг ләнкијир. Анчаг патоморфоложи тәдгигатлар көстәрир ки, һүсјрәләрин там бәрпасы мүмкүн дејилдир.

Алкоғол пиј дистрофијасында олдуғу кими, алкоғол гепатитинин дә клиник кедишиндә чидаи спесифик әләмәтләр олмур. Хәстәләр вахташыры мә'дәүстү саһәдәки ағырлыгдан, сағ габырғаалтындакы кәркинликдән, кәјир-мәкдән, јүнкүлвари тәнкнәфәсликдән, мә'дәнин тез долмасы һиссијатындан, көпмәкдән вә с. шикајәтләнирләр.

Гарачијер, алкоголь пиј дистрофијасында олдуғуна нисбәтән бәрк ағрылы олмасы илә фәргләнир. Ганын лаборатоложи тәдигиндән ганда аминотрансферазын лахталанма фәаллығынын гисмән артмасыны, ган зүдалында албуминләрин сәвијјәсинин снмәси вә гамма-глобулинләринсә галхмасы нәзәр чарпыр.

Мәдә-бағырсаг позғунлуғу, гусмаг, арыгламаг, субфебрил температур, ганда ләкзун чохалмасы, көз склерасынын вә дәринин сарымтыл рәнкә чалмасы вә с. симптомлар алкоголь гепатитинин клиник тәзәһүрләриндән-дир. Хәстәлик үчүн "инкишаф барометри" спиртли ичкиләрдән гәбул дозасынын (күндәлик, ајлыг вә иллик) мигдарыдыр. Һәмин доза нә гәдәр ири аддымларла атыларса, алкоголь гепатит илә алкоголь сиррозу арасындакы мәсафә бир о гәдәр тез гәт олунар.

Гарачијерин алкоголь сиррозу, үмүмийәтлә, гарачијер сиррозунун јарыја гәдәрини тәшкил едир. Өзү дә "хошхәссәлији" илә сечилир. Алкоголун гарачијер тохумаларына токсики тәсири чоһдан мәлүм олса да, елми шәрһинә кеч башланылмышдыр. Әсримизин әввәлиндә Леаннек алкогольизмдән әзијәт чәкәнләри мүәјинә едәрәк онлардан бир групунда (47 нәфәр) гарачијерин бөјүмәсини, далағын сыхылмасыны, гарын бошлуғуна су јығылмасыны мүшаһидә етмишдир. Сонралар һәмин әләмәтләрин гарачијерин алкоголь интоксикасијасындан әмәлә кәлдији ајдынлашмыш вә "гарачијерин алкоголь сиррозу" адландырылмышдыр.

Хәстәлијин клиникасы вә лаборатоложи тәдиг фактлары алкоголь гепатитиндәкинә јахындыр. Бунун өзү дә "алкогол гепатитинин" бир нөв "алкогол сиррозу"на һазырлыг олдуғуну көстәрир. Бунунла белә, гарачијер һүсјәрәләринин дистрофик дәјишикликләри, пиј вә бирләшдиричи тохуманын даһа бөјүк саһәни әһатә етмәси даһа кәскин нәзәрә чарпыр. Бураја дәри үзәриндә "улдузлар"ын әмәлә кәлмәсини, ағ ләкәләри, дилин үстүнүн "чилаланмасыны", сачларын төкүлмәсини, чинси һиссин сәнмәсини, гарачијер кәнарларынын "итиләшмәси"ни, далағын бөјүмәсини вә с. дә әләвә етмәлијик.

Гарачијерин алкоголь сиррозунун "чичәкләнмәси"нин башлыча үч әләмәти вардыр: портал һипертонија илә мүшајиәт олуна сарылыг вә гарачијер чатышмазлыгы. Портал һипертонија чоһ вахт ассит вә ја езофагал вә һеморроидал ганахмаларла нәтичәләнә билир. Бүтүн бу һалларда хәстәнин тәнкнәфәслији, гусмасы, көпмәси, дәрисиндәки дамар "улдузчуғлары", дәрисинин рәнки, гарачијерин бәрклији, далағын һәчми гепатитдә олдуғундан гат-гат артыр вә кәскинләшир.

Гејд етдик ки, алкоголь сиррозу гарачијерин диқар сиррозларындан "хошхәссәлији" илә фәргләнир. Бу сөзләри алкоголь гепатити һағында да демәк олар. Онларын һәр икисинин "хошхәссәлик"дән "бәдхәссәли"јә кечмәсинә биләваситә сәбәб спиртли ичкиләрин гәбулунун давам етдирилмәсидир. Елә шәрәбла јашајанларын су илә—асситлә әлмәси дә бунун нәтичәсидир. Илләрлә алкоголь интоксикасијасына мәруз галан гарачијерин спесифик тохума вә һүсјәрәләри мәһв олур, онларын јерини пиј вә бирләшдиричи тохумалар алыр, беләликлә, гарачијерин һәчми бөјүјүр, өзү кичилир. Гарачијердә гана "јер тапылмыр", дурғунлуғ јараныр, ганын маје һиссәси дамарларын диварларындан гарын бошлуғуна сүзүлүр. Әкс-тәғдирдә портал һипертонија башлајыр. Бунун ардынча исә нөвбә "су әлүмүнүн"—асситиндир.

Франсада вә АБШ-да апарылан тәдигатлар көстәрмишдир ки, алкогольизм сирроз хәстәлијинин еһтијат мәнбәјидир. Р.Влассак 40 мин алкогольик мејдини тәшриһ етдикдән сонра белә нәтичәјә кәлмишдир ки, гарачијерин сиррозу алкогольикләр арасында 9 дәфә артыгдыр. Исвеч тәдигатчыларынын мәлүматы бу фикри тәсдиғ етмәкдән башга марағлы бир чәһәти дә көстәрмишдир. Гадын алкогольикләрдә ичмәјән гадынлардан 22 дәфә чоһ сирроз әмәл кәлир.

Гарачијерин организмә даһил олан артыг шәкәри гликокенә чевириб, өзүндә еһтијат һалында сахламасы К.Бернар вахтындан мәлүмдур. Гарачијерин хроник алкоголь интоксикасијасы заманы глюкозурија әмәлә кәлир. Бу о демәкдир ки, гарачијерин јухарыда көстәрдијимиз функцијасы итмишдир. Алкоголикләрин ганында шәкәрин нормада олмасы надир тәсадүфдур.

Гарачијерин хроник хәстәликләри заманы хәстәләрдә ешитмә вә көрмә гарабасмалары, сајыгламалар вә с. руһи-әсәб позғунлуғлары да әмәлә кәлир. Һәр шәјдән әввәл, бу, гарачијерин "организмин сајыг көзәтчилији" (И.П.Павлов) функцијасыны бу вә ја диқар дәрәчәдә итирмәсинин нәтичәсидир. Патолокија там арашдырылмаса да, гарачијерин организмн өз-өзүнү зәһәрләмәсинин гаршысына алмасына олан сајыглығыныны итирилмәсинә һәч бир шүбһә јери галмыр.

Мәсәләнин бу тәрәфи чоһдандыр ки, алимләри марағландырыр. Алим-нарколог И.В.Стрелчук хроник гарачијер хәстәликләриндә гарабасманын бир сәбәбини гарачијерин пигмент функцијасынын позулмасында көрүр. Онун тәдигатында билурубинин гана кечмәси заманы гарабасмалар мүшаһидә олунур. Һәтта бир дәфә чоһлу мигдарда алкоголь

гәбулу гарачијерин билурубин ајырма функцијасыны көскин сүрөттө азалдыр.

Тәдигатчылар арасында спиртли ичкиләрин бөйрөкләрә мәнфи тә'сирини тәсдиг сдәнләр дә, етмәјәнләр дә, тәрәддүдә галанлар да вардыр. Бунун әсас сәбәби диқәр үзвләрә нисбәтән бөйрөкләрин алкоголь зәдәләмәләринин кеч башламасыдыр. Брингт алкогольун хроники нефритли хәстәләрин өлүмүнү сүр'әтләндирдијини һәлә бир әср габаг гејд етмишди.

Һазырда алкогольун бөйрәк-сидик үзвләринә зәрәрли тә'сири хусуси елми мәркәзләрдә, урологија елми-тәдигат институтларында, клиник урологи хәстәханаларда өјрәнилир. Алкогол нәинки бөйрәк хәстәликләринин патогенези вә мұаличәси үчүн мәнфи фактордур, о, һәмчинин һәмин хәстәликләрини етиологијасында мұһүм јер тутур.

Алкогол тәбии олараг бөйрәк тохумасыны ғычыгландырыр, сүн'и сүрәттә онун ишини "фәаллашдырыр". Догрудан да бөйрөкләр бир мүддәт сүр'әтлә ишләјир, организмин "һәјәт сујуну" сормаг һесабына сидијин мигдарыны артырыр. Үмуми интоксикасија илә әләгәдар су һүчејрәләриндән һүчејрәарасы бошлуға кечир, бәдәнин мұәјјән наһијәләриндә дургунлуғ вә өдәм әмәлә кәтирир. Бу вазомотор вә су-дуз мұбадиләсинин позулдуғунун нишанәсидир. Һүчејрәләрдә сујун мигдарынын азалмасы, хәстәләрдә јанғы һисси јарадыр. Ички дүшкүнләринин чохла су гәбул етмәләри бунунла әләгәдардыр.

Бөйрөкләрә тә'сири. Бөйрөкләр организмин ән үмдә ифразат үзвләриндәндир. Маддәләр мұбадиләси заманы нәинки организм үчүн кәрәксиз, һәтта тәһлүкәли вә зәрәрли галыглар да әмәлә кәлир. Бөйрөкләрин әсас функцијасы һәмин јад вә зәрәрли маддәләри сүзәрәк сидик васитәсилә харич етмәкдир. Белә олмасајды, организм өз-өзүнә зәһәрләnmәси баш всрәрди.

Алкоголун зәрәрли тә'сириндән әввәл бөйрәк тохумалары һиперемиләшир, мұхтәлиф иринли илтиһаблара уграјыр. Кетдикчә процес даһа галын гатлара кечир. Бундан сонра бөйрөкләр өз вәзифәләринин өһдәсиндән чәтинликлә кәлир, азот туршусу галыглары вә диқәр јад маддәләр ганда галыр. В.Х.Ибраһимов 47 алкогольикин сон дәфә спиртли ички гәбулундан 15—20 күн кечдикдә онларын ганында азот галыгларынын нормадан 4 дәфә артыг олдуғуну ашкар етмишди. А.Л.Мјасников бөйрәк атеросклерозунун ән мұһүм сәбәбләриндән бирини алкоголь гәбулунда көрүр. О, кәстәрир ки, бөйрөкләрин парихматоз тохумалары алкогольа гаршы хусуси һәссаслыға маликидир.

Алимин гејд етдији бу һәссаслығ өзүнү нәтичә с'тибары илә бир аз кеч кәстәрир. Бөйрәк тохумалары кетдикчә бұзүшүр, фәалијјәтиндән галыр. Ахырда бәдәнин өзүлүнү тәшкил едән зүлалын сидиклә ахыны башлајыр. Организмин һәјәт бинасынын диварларындан күндә бир нечә даш дүшүр. Гаршыда үстү алкоголь бајгушлу бир харабалығ көрүнүр...

Даһили үзвләрдән алкогольун башга бир гурбаны тәнәффус системидир. Онун мәнһедичи тә'сири функционал вә органик олмагла ики јерә белүнүр. Бурада да зиддијәтли фикирләрә раст кәлинир. Мүәллифләрин чоху белә һесаб едир ки, тәнәффус мәркәзинин ифличи биринчи, үрәјин ифличисә икинчидир. Н.П.Краковун рә'јинчә алкогольла зәһәрләnmәдә тәнәффус мәркәзинин ифличи үрәјин дајанмасындан габаг баш верир. Гәбул едилмиш алкогольун бир һиссәси парчаланмадан бронхлар васитәсилә харич олунур. О, бронхлары, трахејаны, алвеоллары зәдәләјәрәк јухары тәнәффус јолларынын катарыны, ағчијерин ателектазыны, плеврити вә с. әмәлә кәтирир. Һәмин хәстәликләрә мјәјлиләр үчүн процес даһа сүр'әтлә кәдир. Беләләринин ағчијерин емфиземасына, һиссәви ағчијер иринли илтиһабларына, бронхектазлара, группоз пневманијаја, ағчијер вәрәминә вә с. тәнәффус системи хәстәликләринә тутулмалары үчүн мәншәт сәрхошлуғу да кифәјәтдир. Өзү дә һәмин хәстәликләр чох вахт бир јердә инкишаф едирләр. Мүәјинә олунан 92 нәфәр алкогольикин 78-дә јухарыда адларыны садаладығмыз хәстәликләрин 3—4-нә раст кәлинимишди. Өснәјин, удлағын, ғыртлағын, ағыз бошлуғунун вә бронхларын хроники илтиһаблары хәстәлијин "илк бадәси"ни алкогольикләрә ејни вахтда галдырмышлар. "Сон бадә"нисә онларсыз ичирләр. Буна јапонлар "шәрабын инсаны ичмәси" дејирләр.

Алкоголизмин "сон бадә"синин ичиндәсә спиртли ички әвәзинә һава олур. Чохларына слә кәлир' ки, о бошдур. Хејир, һавадыр, инсанын чијәрләринә чәкдији көзлә көрүнмәјән, әллә тутулмајан һава! Бу һалда алкогольикләр тез-тез "һавам чатмыр" ифадәсини ишләдирләр. Учү-бучағы көрүнмәјән һава дәнизиндә бир удумлуғ һаванын азлығындан, чатмамасындан килејләнмәјин өзүнү тәсәввүр етмәк дөһшәтдир.

Тәнәффус системиңә тә'сири. Инсанын һавасынын чатмамасы, тәнәффус системинин өз физиоложи функцијасыны—оксикен-газ мұбадиләсини јеринә јетирә билмәмәсинә дәләләт едир. Она көрә ки, алкогольун токсики тә'сириндән алвеоллар еластиклијини итирир, сәтһи кәнишләнир, оксикен-газ мұбадиләсиндә иштирак едәчәк

сахәси кичилир. Ағчијәрин тутумунун бөјүклүјү наминә галдырылан бадәләр илләрлә давам стдирилдикдә, ағчијәрин мүәјјән пайлары кетдикчә "јадлашыр", селикли вә бәлгәм јувасына чеврилир. Просес кәскинләшдикдә ағчијәр пайларында ган дурғунлуғу башлајыр, ағчијәр һарадаса гараһијәри хатырладыр. Бүтүн бу дејиләнләр ағчијәрин һәјәт тутумуну (нормада 4,5—5,0 литр) бә'зән 1—2 дәфә азалдыр. Инди мә'лум олду ки, ички дүшкүнләринин һавасы нијә чатмыр. Һава ачлығыны исә нәинки алкоғолла, һәтта һеч бир наз-һе'мәтлә әвәс етмәк мүмкүн дејилдир.

Алкоғолизмлә ағчијәр вәрәми арасындакы мүштәрәклији хусусилә гејд етмәлијик. Бу хәстәликләрдән бири диһәринин инкишафына тәкан всерир. Әдәбијәтдә верилән мә'лумата кәрә алкоғолизм вәрәм үчүн "ән зәиф" һәлгәдир. Әлбәттә, һәмишә јох. Бә'зән бу хәстәликләрин тәғрибән сјни вахтда, бә'зәнсә вәрәмин даһа еркән башламасы фактлары да вардыр. Вәрәмли хәстәликләрин алкоғол гәбулуна хусуси марағы олдуғу фактыны да гејд етмәлијик. Харичи өлкә мүәллифләринин (Л.Шмидт вә б.) фикринчә ағчијәр вәрәминә тутуланларын 35—40%-ни алкоғоликләр тәшкил едир.

Х.Лансон Парис Тибб Академијасында чыхыш едәрәк билдирмишдир ки, мушаһидәсиндә олмуш 2170 вәрәмин 1229-у алкоғолик иди. Сон илләрин статистик мә'луматына кәрә һәр ил Франсада алкоғолизм-вәрәм комбинасијасындан 200000-дән чох адам өлүр. Франсада, Австријада вә диһәр капиталист өлкәләриндә алкоғоликләр арасында вәрәм о дәрәчәдә кениш јайылмышдыр ки, өлкә фитизиатрлары вәрәмә јох, алкоғолизмә гаршы мүбаризәни үстүн тутурлар. Алкоғолизмлә вәрәмин әлағәли инкишафына башга бир мисал. АБШ-ын һиндиләр јашајан рајонунда әһалинин 90%-и ичир. Бурада вәрәм үмүмәлкә сәвијјәсинә нисбәтән 15 дәфә чох јайылмышдыр. Шүбһәсиз, бурада үмуми јашајыш сәвијјәсинин дә әһәмијјәти вардыр. Һәр һалда һәлледиһи ролу алкоғол ојнајыр.

Даһили секресија вә ирсијјәтә тә'сири. Д а х и л и с с е к р с с и ј а вәзләринин—мә'дәалты, галханабәнзәр, гипофиз, бөјрәкүстү, чинсијјәт—һәр биринин организм үчүн көрдүкләри иш о гәдәр мүһүмдүр ки, онлары аз гала үрәклә мүгајисә етмәк истәрдик. Көркәмли сәһијјә хадимләри даһили секресија вәзләриндән һәр бирини организмн "мәһәлли үрәји" адландырырлар.

Мә'дәалты вәз һәм харичи, һәм дә даһили секресија функцијаларыны јеринә јетирир. Маддәләр мүбадиләсинин нормал кетмәси үчүн зәрури олан туршу-гәләви рсаксија-сыны мүвазинәтдә сахлајыр. Бу вәзлә мә'дә арасында

анатомик вә физиолоғи әлағә вардыр. Һәмин муштәрәклик онларын ваһид нејроһуморал тәнзимилә изаһ олунур. Одур ки, алкоғол етиолоғијалы гастритләрдә башга гастритләрдән фәрғли оларағ, мә'дәалты вәзин даһили вә харичи секресија функцијасынын мүхтәлиф позғунлуғлары даһа кәскин башлајыр.

Мә'дәалты вәзин функцијасына вә анатомик гурулушуна алкоғолун тә'сирини И.П.Павлов физиолоғија мәктәби өјрәнмишдир. Бу бахымдан П.Д.Кувшинскинин експериментал иши хусуси әһәмијјәтә маликдир. О, итләр үзәриндә тәчрүбә јолу илә онларын мә'дәсинә аз мигдарда 40%-ли алкоғол даһил етмишдир. Нәтичәдә вәзин харичи секресија-сы үч дәфә артмышдыр. Просес ғыса мүддәт давам етмишдир. Бу, алкоғолун вәзә билаваситә тә'сириндән ирәли кәлирди. Б.П.Бабкинин фикринчә бу тә'сир нејроһуморал систем васитәсилә ичра олунур.

Спиртли ичкиләрин мә'дәалты вәзин позғунлуғларынын долајы јолла төрәтдијини сөјләјән алимләр дә вардыр. Јә'ни ички дүшкүнләриндә алкоғолун мәһвәдичи тә'сирилә әлағәдар мә'дәнин вә оникибармағ бағырсағын селикли гишалары илтиһаблашыр, шишир, нәтичәдә бир тәрәфдән селикли гишалар өз функцијасыны итирир, диһәр тәрәфдән механики оларағ вәзин бағырсаға ачылан мәнфәзи тутулур. Ширә ләнкијир, фәаллашыр, јенидән вәзә гајыдыр, өз һүсјрәләринә зәрәр јетирир.

Алкоғолун рефлектор оларағ мә'дәалты вәзин дамарларыны даралтмасыны вә тохумаларын ғидасыз галыб нескрозлашмасыны тәсдиг едән тәчрүбәләр дә вардыр. Кәскин алкоғол зәһәрләнмәләриндән өләнләрин әксәријјәтинин мә'дәалты вәзи бу вә ја диһәр дәрәчәдә нескрозлашмыш олур. Хроники панкреатитин кәскинләшмәси вә тутмалары үчүн 100—150 мл арағ гәбул етмәк кифәјәтдир.

Үмумијјәтлә, алкоғоликләрдә мә'дәалты вәзин хәстәликләринин 25%-нин сәбәбкәры спиртли ичкиләрдир. Субјектив әләмәтләри гарын бошлуғунда ағрылар, ағрынын сағ чийнә вурмасы, иштаһанын азалмасы, тәнкнәфәслик, ајағ јолуна чыхмағын гејри-сабитлији вә саирдир. Ганда вә сидикдә диастазанын мигдары артыр. Бағырсағларда липаза вә трипсин чоһалыр.

Даһили секресија вәзләринин алкоғолла әлағәдар хәстәләнмәсини тәдгиг едән алимләрдән бири Н.В.Петровдур. О, узун илләр һејванлар үзәриндәки тәчрүбәси, сонра клиникада хәстәләр үзәриндәки мушаһидәси нәтичәсиндә мүәјјәнләшдирмишдир ки, гипофизин, галханабәнзәрин, сләчә дә бөјрәкүстү вәзин ғабығ маддәләринин функцијо-

нал позгунлуглары хроники алкоголизмлә әләгәдардыр. Јухарыда гејд етдијимиз кими, алкогoл габагча бу вәзләрин ширә ифразетмә габилијјетини фәаллашдырыр, организми бир нөв ширникләшдирир. Бунун ардынча тәнәззүл башлајыр: вәзиләрин фәал тохумалары үзкүнләшир, керијә инкишаф әмәлә кәлир. Бу, бөјрөкүстү вәзин габыг маддәсинин вә инсүлјар апаратын атрофијасы, мө'әалты вәзин пиј инфилтрасијалы склерозу... акромегалија, кизли диабет, руһи-әсәб сарсынтылары вә с. демәкдир.

Инсан сағламлығы, сағлам һәјат тәрзиндән вә сағлам мәишәтдән габаг с а г л а м и р с и ј ј ө т д ө н асылыдыр. Әслиндә бунлардан бири диқәрини тамамлајыр. Ирсижәт дедикдә биз һәм дә бир адамын, бир аиләнин дејил, халгын вә вәтәнин тәләјини дүшүнүрүк. Чүнки кәләчәк нәслин агибәти сағлам ирсижәтдән асылыдыр. Сағлам ирсижәтинсә кенләри вә әләвә факторлары чохдур.

Инсанын ирси амилләринә алкогoлун мәнфи тәсири чохтәрәфлидир. Бураја, илк нөвбәдә, ирси кенетик, функционал-мәишәт, мө'нәви-тәрбијәви чәһәтләр дахилдир. Гејд етдијимиз бу чәһәтләрин бири диқәриндән асылыдыр. Мәсәлән, алкоголизм кәк салан аиләләрдә аилә үзвләри арасында ади етик гајдалара мөһәл гојулмур, аиләнин бөјүјү-кичији јериндә олмур, гаршылыгы һөрмәт вә мәс'улијјәт һисси итир, аиләнин үмуми мәнәфәји вә шәрәфли кәзләнилмир. Бир гәдәр сонра гејд едиләнләрин јекуну мө'нәви јохсуллуға чеврилир. Вә нәһәјәт, ата јурдунда сәфәһ вә кәмағыл өвләдләр бөјүјүр. Даһа доғрусу, бөјүјән онлар јох, онларын симасында аилә фәчиәси, халг вә вәтән дәрәд-сәридир...

Спиртли ичкиләрин ирсин сағламлығына мөһведичи тәсиринин мө'лумлуғу тарихи чох гәдимдир. Биз буна әсатирләрдә, әфсанәләрдә, нағылларда, гәдим јунан вә әрәб философларынын әсәрләриндә раст кәлирик. Һиппократ демишдир: "Сәрхошлуг—ушагларын зәифлији вә хәстәлији демәкдир". Сәрхошлуг исә һәлә алкоголизм демәк дејилдир. Сәрхошлуг ушагларын зәифлијинә вә хәстәлијинә баис олурса, алкоголизм онларын кәмағылгыны вә сәфәһлијини әмәлә кәтирир.

Һәјатда һеч кәсә "чиданы чувалда кизләтмәк" нәсиб олмамышдыр. О, мүтләг палаз-чувалын бир јериндән дәлиб бајыра чыхмалыдыр. Бу фикри "аилә сәрхошлуғу"на, "ев алкогoликләри"нә шамил етмәк истәрдик. Чохлары һәлә чаван јашларындан сәрхошлуға башлајыр. Бундан нәинки ичтимаијјәт, һеч гоншулар да хәбәр тутмур. Валидәјнләрә дә елә бу лазымдыр. Тәки онларын адыны русвәј етмәсин. Анчаг чох наһаг. Кизли сәрхошлуғун өзү, кәләчәјин өн бөјүк ашкар биабырчылығына "һазырлыг"дыр.

Спиртли ичкиләрлә јенијетмә вә кәнчләр нә гәдәр тез таныш олурларса, бир о гәдәр дә чәмијјәт чох әзијјәт чәкир. Бу ганунаујгунлуг артыг нәзәри вә тәчрүби олараг тәсдиг едилмишдир. Өзү дә һәммин фикри бүтүн алимләрин тәдиги сүбута јетирмишдир.

Өлкәмиздә 50-чи илләрдә мүнтәзәм ичәнләрин (һеч олмаса ајда ики дөфә) орта јашы 24 иди. Онлардан 40%-и 18 јашлыларын пајына дүшүрдү. Һазырда ичәнләрин орта јашы 19-а дүшмүшдүр. Даһа кәдәрлиси будур ки, 80%-и ичмөјә һәдди-булуға чатмамыш башламышдыр.

Сәрхошлуғун "чаванлашмасы", гаршыја мөјјән тибби-сoсиал мәсәләләр чыхармышдыр. Һазырда алкогoликләрин орта јашы 40-дыр (50-чи илләрлә мугәјисәдә 10 ил "чаванлашыб"дыр). Алкоголизм чаванлашмасы, кәнчләрин валидәјнлик јашыны 4—5 ил "гочалтмышдыр". Беләликлә, сәрхошлуг кәнчләрин валидәјн олмаларыны нә гәдәр ләнкидирсә, бабалыг өмрүнү бир о гәдәр тәләсдир—јә'ни кәсир.

Спиртли ичкиләрин ирсижәтә тәсириндән данышдыгда алкогoлун консентрасијасыны мүтләг гејд етмәлијик. Чүнки вахтилә алкогoлун инсан сағламлығына тәсириндә онун консентрасијасынын әһәмијјәти инкар едилди. Әслиндә бу фикир јанлыш иди. Спиртли ички нә гәдәр түнд оларса, зијаны артыгдыр. Бу, илк нөвбәдә, "сәрхошлуг вә ирсин сағламлығы"на аиддир.

Фәрдиликдән башга алкогoлдан күтләви истифадәнин өз әрази хүсусијјәти вардыр. Бу бахымдан кечмиш ССРИ-нин әразиси ики јерә бөлүнүр. Онун мәркәзи рајонлары, Прибалтика, Белоруссија, Украинанын бир һиссәси, Газакыстан, Сибир, Узак Шәрг вә учгар Шималда даһа чох "шимал ичкиси", башга сөзлә, арагдан истифадә кениш јайылмышдыр. Молдавија, Чәнуби Украина, Загафғазија вә Орта Асијанын бир һиссәсиндәсә "чәнуб ичкиси"нә—шәраба үстүнлүк верилир. Әлбәттә, һәр ики рекионда "сәрхошлуг вә алкогoлизмә тутулма" сјни дәрәчәли тибби-сoсиал проблемдир.

Ичтимаијјәти нараһат едән одур ки, "шимал ичкиси" "чәнуб ичкиси"нә нисбәтән даһа сүр'әтлә алкогoл деградасијасы верир. Бу, алкогoлизмин ән агыр зәрбәсидир. Елә бир зәрбәсидир ки, ондан сонра нәинки инсан сағламлығыны, һәм дә ирсижәтини, аиләсини, шәхсијјәтини вә ичтимаи мөвгәјини итирир. Бу һагда "шәхсијјәтин алкогoл деградасијасы" јарымбашлығында бәһс олунмушдур. Ону бир даһа хатырлагмагда мөгсәд шәхсијјәтин алкогoл деградасијасынын һәм дә алкогoлун консентрасијасындан асылылығыны нәзәрә чатдырмаг иди.

...Гәдим јуанлар вә ромалылар алкогольун ирсин сағламлығына мәһведичи тә'сирини јакшы билирләрниш. Јүксәк инсани һиссләрә вә һуманизмә малик олан бу халллар һамилә вә заһы дөврләрдә спиртли ичкиләрдән истифадә едилән мәчлисләрдә отуран гадынлары ән ағыр чәзаја мәһкүм едирләрниш. Мәшһүр јуан философу Диокен вахтилә базарда бир сәфәһ оғлан ушағына раст кәлмиш вә үзүнү она тутуб учадан демишдир:

—Атан һәјаты сәнә сәрхош һалда вермишдир.

Бу, әфсанәдир. Бизим ерадан габаг сөјләнилмишдир. Инанмаг да олар, инанмамаг да. Дүнән белә фикирләшә биләрдик. Бу күнсә буна һаггымыз јохдур. Кәлин ХХ әсрин 80-чи илләринин "алкогол вә ирсижәт" саһәсиндә апарылан ахтарышларыннан биринин рәсми фразментинә истинад едәк.

Мүтәхәссисләр сон бир нечә ил мүддәтиндә "шимал ичкиси"нә даһа чох үстүнлүк вәрилән Камчатка вилајәтиндә әгли инкишафдан галмыш вә көмәкчи мәктәпләрдә тәһсил алан ушағларын валидејнләрилә әтрафлы сорғу-суал апармышлар. Даһа доғрусу, онларын мәишәтини, һәјат тәрзини, спиртли ичкиләрә мүнәсибәтләрини өјрәнмишләр. Валидејнләр арасында али тәһсилләр дә аз олмамышдыр.

Сорғуда тәғрибән 600 әр-арвад иштирак етмишдир. Дүздүр, онлардан бир һиссәси әсл вәзијјәти—аиләдәки "спиртли мүһити" сәмиими сүрәтдә е'тираф етмәк истәмәмишдир, мүәјјән јолларла гәбаһәтләрини јүнкүлләшдирмәјә чәһд көстәрмишләр. Тәкрат едирик, сәһбәти мүтәхәссисләр апардығындан һәр шәј дәғиглијилә ајдынлашдырылмышдыр. Мә'лум олмушдур ки, көмәкчи мәктәбдә охујан 800 шакирдин 91,2%-нин мајасы, әфсанә дилилә десәк "һәјат верими" сәрхош һалда баш вермишдир.

Көмәкчи мәктәпләр, синифләр вә групплар "шимал ичкиси"нә үстүнлүк вәрилән рәкионун әһатә етдији бүтүн республика, вилајәт, өлкә вә рајонун һәр бириндә вардыр. Бу, о демәк дејилдир ки, "чәнуб ичкиси" үстүнлүк тәшкил едән рәкионда әгли инкишафдан галмыш ушағлар јох дәрәчәсиндәдир. Белә дејилдир, мүгајисәдә аздырлар. Бу да бизи архајынлашдырмамалыдыр. Чүнки "алкоголун дәјирманы" әгли вә физики инкишафдан галмыш ушағларын артымы һесабына ишләјир. Бу, о демәкдир ки, илбәил јардымчы синиф вә группларын сәји артыр. Биринчи, "чәнуб ичкиси" зәиф концентрасијалы олса да, организм "дүш-мәни" кими зәиф дејилдир. О, дамчы илә даш дәлир. Дикәр тәрәфдән сон јарым әсрдә "шимал ичкиси" (јүксәк концентрасијалы ичкиләр) сүр'әтлә өлкәмизин чәнуб рәкионуна јайылмышдыр.

Алкоғолун ирсин сағламлығына мәһфи тә'сиринин тәдғиги бу күн үчүн јенилик дејилдир. һәр шәј сәдәликдән, адиликдән башламышдыр. һеч бир чидди мушаһидәјә вә лабораторија анализинә еһтијаж дујулмамышдыр. Мәсәлән, К.Беззола физики вә әгли инкишафынын кәскин һисс едилдији 8196 ушағын ана бәтһи һәјат дөврү илә марағланмышдыр. Илк нөвбәдә, онларын валидејнләринин мәишәтини, спиртли ичкиләрә мүнәсибәтини, ушағларын "мајаланма ајыны" мүәјјәнләшдирмишдир. Мә'лум олмушдур ки, физики вә әгли инкишафдан галмыш ушағларын бөјүк әксәријјәтинин (8 миңә јакын) мајаланмасы үзүм топланышы вә илк шәраб һазырланмасы (бу вахт шәраб аллаһынын шәрафинә тез-тез ички мәчлисләри дүзәлдилір), дикәр тәрәфдән христиан бајрамлары (рождество, масленитса, новыј год, воскресные дни) дөврләринә дүшүр. Бурада мәишәт сәрхошлуғу илә алкогольизмин һеч фәргин дә јохдур.

Тәдғигаты башга истиғамәтдә дә апаранлар олмушдур. Франсыз һәкими Деммен алкоголькләрин вә ичмәјән валидејнләрин аиләләриндә доғулмуш ушағларын ирсин сағламлығыны өјрәнмишдир. Алкоголикләр аиләсиндә доғуланлардан 82,56%-и мүхтәлиф руһи-әсәб хәстәликләриндән вә соматик хәстәликләрдән әзијјәт чәкәнләр, 17,5%-и исә сағлам чыхмышдыр. Ичмәјән валидејнләрин ушағларынын 81,9%-и сағлам, јалныз 18,1%-и јухарыда көстәрилән хәстәликләрдән әзијјәт чәкәнләрди. Нә үчүн алкоголькләрин аиләсиндә доғуланларын һамысынын хәстәләnmәдијини вә нә үчүн ичмәјәнләрин аиләсиндә хәстә ушағларын олмасынын сәбәбләрини бир гәдәр ашағыда изаһ едәчәјик.

А.А.Багдановичин тәдғиги дә марағлыдыр. О, алкогольун вердији ағырлашмалары гадын һамиләлијинин кедишиндә, заһы вә доғуш дөврләриндә өјрәнмишдир. Алим ашағыдакы нәтичәни алмышдыр: һамиләлик токсикозлары 26%-дә, ағыр патоложи доғуш 10,5%-дә, доғум заманы боғулма 12,5%-дә, дөлүн зәдәләnmәси 8%-дә, физики чәһәтдән зәиф ушағлар 19%-дә, ејбәчәр доғуланлар 3%-дә вә өлүдоғуланлар 25%-дә мушаһидә олунмушдур.

Психиатријанын классикләри С.С.Корсаков, В.П.Сербский, М.В.Бехтерев вә башгалары валидејн сәрхошлуғунун ирсин синир-психи сағламлығына көстәрдији мәһведичи тә'сири илләрлә изләмишләр вә чохлу тәдғигат әсәрләри јазмышлар. С.С.Корсаков мушаһидәсиндә олан 238 руһи хәстәнин 50-нин бөјүмәкдә олан нәслиндә алкогольа патоложи мејл ашкар етмишдир. В.А.Брјантев һәлә 1889-чу илдә чап етдирдији "Руһи хәстәликләрин сәбәбләри һаг-

гында" китабында ушагларда өмөлө калган руһи-асәб хәстәликләринин (спилепсија, анаданкәлмә көмәгыллыг, неврозлар вә с.) башлыча сәбәбини онларын нәнә вә бабаларынын, ана вә аталарынын спиртли ичкиләрә мејлиндә көрмүш вә бу бахымдан изаһ етмишдир. һәр шејдән әввәл, онларын бөјүк әксәријјәти кәләчәјин алко-голики кими бөјүрләр.

Јухарыда гејд едилән алимләрин елми хуләсәсинә әләвә олараг биз дә алкогольун ирсин сағламлыгына тә'сирини өз клиник тәҗүбәмиздә сүбута јетирмишик. Республика психиатрија хәстәханасынын ушаг шө'бәсинә дахил олан 224 хәстәнин клиник мүшаһидәси вә һәјати анемнәзи (әсәсән валидејнләринин) көстәрир ки, ушагларын әгли вә физики шикәстлијинин бир нөмрәли (истәр ендә, истәрсә ексә) сәбәбкары алкогольдур. 300-дән артыг валидејндән (190 киши, 115 гадын) спиртли ичкиләрдән истифадә етмәләринә "һә" чавабы алмышыг. Онларын арасында алкогольик дә, мәишәт сәрхошу да вә илдә 1-2 дөфә ичәни дә вардыр. Дүздүр, алкогольизмин клиникасы бахымындан онларын чидди фәргләри вардыр. Алкоголун ирсин сағлам-лыгына тә'сиринә кәлинчә бу фикри дејә билмәрик. Чүнки бә'зән бир күллә илә ики довшан, бә'зәнсә ики күллә илә бир довшаны вурмаг мүмкүн олмур...

Шө'бәдәки ушаглардан алкогольун ирсин сағламлыгына нечә мәһведичи тә'сир көстәрмәсинә әјани сүбүт кими онларла клиник иллүстрасија кәтирмәк олар. Руһи-асәб хәстәликләринин бүтүн формаларыны, дәрәчәләрини әһәтә етмәк мүмкүндүр. Анчаг биз онлардан о гәдәр дә типик олмајан бирини мисал чәкәчәјик. Мәсәдимијзин изаһыны исә бир гәдәр сонраја сахлајачагыг.

Клиник иллүстрасија. Л.М. 11 јашындадыр, гыз ушагыдыр, валидејн-ләри бир гәдәр кеч (ата 41, ана 34 јашында) евләнибләр, али тәһсиллидириләр, спиртли ичкиләрдән чох аз һалларда вә аз мисларда истифадә едилрләр. Л. јекәнә өвладларыдыр, һәддән артыг семирләр, окшајырлар, гуллуғунда дајанырлар, нечә дејәрләр, кечә-күндүз башына доланырлар. Бунун әксинә, әр-арвад арасында сәминијјәт, доғмалыг јохдур. Бир-бирини рәсми диллә диндирилрләр. Сәбәби әрин истәмәмә-сидир. Вахтилә арвадынын һәмиләлијини поздуруб ки, јашымыз кечиб, бизә ушаг лазым дејилдир. Узун сөз-сөһбәтдән сонра арвад нөвбәти абортун вахтыны кечирдиб, кинеколог аборта ичәзә вермәјибдир.

Ушагда јүнкүл дәрәчәдә ағыл зәифлији, физики инкишафдан галма вардыр. О, валидејнләрә вә һәтта әтрафдакылара гаршы һәддиндән артыг бикәнәдир, сојугтанлыдыр. Елә бил дүңјаја кәлмәсинә пешмандыр. Сон илләрдә ата ичмәсини бир гәдәр дә артырмышдыр. Буну арнады илә араларында кәдән деји-году илә изаһ едирди. Бәлкә елә ушағын әгли вә физики инкишафдан мүјјән гәдәр галмасы бунунла әлағәдардыр. Бәс бикәнәлији, ушаг фәрәһиндән мәһрумлуғу нәјә бағламаг олар?...

...Болгар алыми Г.Јефимов алкогольун ирсинә тә'сирини итләр, донузлар вә тојуглар үзәриндә өјрәнмишдир. О,

донузларын сыјыгына мүјјән мүддәтдә алкоголь гатмышдыр. Буну ејнилә итләр үчүн дә етмишдир. Нәтичәдә доғулан күчүкләрин јарыдан чоху, чошгаларынса 54-ү (88 чошга доғулмушдур) бир һәфтә мүддәтинә өлмүшдүр. Мүвафиг контрол группларда исә итки 4,26 дөфә аз олмушдур.

Тојуглар үзәриндә апарылан тәҗүбә даһа марағлыдыр. Г.Јефимов инкубаторун аракәсмәләринә 160 сағлам вә мајаланмыш јумурта јығыр. Инкубатор биринчи мәртәбә-синдә спирт чәкилән бинанын икинчи мәртәбәсиндә јерләшмишдир. Инкубаторун иш мүддәти баша чатыр. Тојулан јумуртанын јарысы лах чыхыр, чүчәләрдән 40-ы өлү, 25-сә димдијиндә, дырнагларында, ганадларында ано-малијалар (сјбәчәрликләр) гејдә алыныр. Алим бунун тәсәдүф вә ја зәрури олмасы илә марағланыр. Мә'лум олур ки, бүтүн кунәһлар бинанын биринчи мәртәбәсиндә спирт чәкән сехиндир. Сән демә, нәинки алкогольун өзү, һәтта бухары да ирсин сағламлыгынын мәһв едилмәсинә кифа-јәтир.

Ирсин сағламлыгы тәкчә инсан үчүн дејил, бүтүн чанлы аләм үчүн һәјати әһәмијјәт кәсб едир. Демәк, инсан кими гушлар да, балыглар да, бүтүн нөвләрдән вә фәсиләләрдән олан биткиләр дә өз һәјат вә ирсинәтини давам етдирмәк истәјир. Апарылмыш бир нечә мүшаһидәни нәзәрдән кечирәк: балыглар сахланан аквариума бир нечә дамчы алкоголь әләвә етмишләр. Неч бир дөгигә кечмәмиш балыглар арасына вәлвәлә дүшмүшдүр. Онлар һәјечән сигналы ешитмиш кими өзләрини ора-бура вурмушлар. Верилән гиданы да чох ачкөзлүк вә сәксәкә ичиндә јемишләр. Бир нечә саатдан сонра сүстләшмишләр. Әкәр алкогольун верилмәси төкарланарса, балыгларын дәрисинин пуллары төкүлмәјә башлајыр, гидаланмадан галыр, хәстә-ләнир вә өлүрләр. Јахуд дибчәкдәки човдара су төксәк көјәрәчәкдир. Әкәр һәмин габа бир нечә дамла алкоголь әләвә етсәк, көјәрмә јаныб-сөнәчәкдир.

Алкогол тәкчә ирсинәтин дејил, бүтүн чанлы аләмнин зәһәрләјичисидир. Онун бу хусусијјәтиндән микробларын мәһв едилмәсиндә, үмумијјәтлә, дезинфексија ишләриндә истифадә едилир. Алкоголун бу тә'сири 20°-ли мәһлулун-дан башлајыр, ән јүксәк сффекти 70°-дә алыныр. һәмин дәрәчәли мәһлулун тә'сириндән микробун протоплазмасы гурујур, зүлалы парчаланыр.

Инсанын бүтүн хошбәхтлији дә, бүтүн бәдбәхтлији дә өз стартыны а л и с и н и р с и с т е м и н д ә н, бир гәдәр дә хырдаласаг, синир һүчәјрәләриндән көтүрүр. Бу сөзләри спиртли ичкиләрә әлағәдар да демәк олар. Бејин, о чүмләдән синир һүчәјрәләри суја вә алкогольа

һәрислижилә фәргләнир. Алкогол суда истәнилән нисбәтдә һәлл олундугундан, су илә зәнкин бејин һүчсјрәләринә даһа чох топланыр. Бу мүтәнасиблик бејинин ајры-ајры төрәмәләри үзрә дә ујгун кәлир. Ганла чох тәһһиз олунан төрәмәләрдә алкоголь да чох топланыр.

Бејинин электрон микроскопу илә тәдгиги кәстәрир ки, нејронларда, һила һүчсјрәләриндә, бејинин ган дамарларында, һәмчинин бејин өртүјүндә чидди патоморфоложи дәјишкликләр әмәлә кәлир. Бејин габыгынын бүтүн тәбәгәләриндә синир һүчсјрәләринин сајы азалыр, нејронларын әксәријјәтиндә "шикәстлик" мүһәһидә олунур. һүчсјрәләрдән бир һиссәси шишир, бәзиләринин ситоплазмасында мүхтәлиф өлчүлү бошлуглар—вакуола әмәлә кәлир. һәммин синир һүчсјрәләриндә ситоплазматик органелләр мигдарча хејли азалыр. Бир груп синир һүчсјрәси бүзүшүб кичилир. Бах, беләчә, алкоголь зәһәри синир һүчсјрәләринә талан салыр—декенерасијаја уградыр...

Бејин вә алкоголь, ирсијјәт вә алкоголь мүасир кенетика вә һематофизиологиянын, биологика вә биохимиянын, психиатрия вә невропатологиянын, наркология вә педиатриянын актуал тәдгигат проблемләридир.

Етираф едәк ки, алкогольн ирсијјәтә тәсирийин өјрәнилмәсилә аз мәшғул олунубдур. Доғрусу, кенетика елминин инкишафына 20-чи илләрин јанлыш мүнасибәти, кенетик ганунаујгунлуғун наданчасына инкары, елмин бу саһәсинин инкишафыны јарым әсрә гәдәр дала атды. Мәһз бу сәбәбдән алкогольизмин кенетик аспектдә тәдгиги дә узун илләр кәлкәдә галды. Јалныз сон вахтларда ичтимайјәтин вә елмин нәзәри бу проблемә јөнәлдилмишир. Москвада сәрхошлуг вә алкогольизм проблемләрилә мәшғул олан Үмумиттифаг Елми Тәдгигат Мәркәзи јарадылмышдыр.

Бу саһәдә хүсусилә харичи өлкәләрдә апарылан кениш тәдгигат ишләринә, мүһәһидәләрә бахмајараг һәлә дә јанлыш тәсәввүрләрдән вә мүәммалы фикирләрдән јаха гуртарылмајыбдыр. "Алимләр белә һесаб едирләр ки, гадынлар үчүн ирсијјәтлә алкогольизмин өтүрүлмәси тәһлүкәси јохдур". Бу фикирлә гәтијјән разылашмаг олмаз. Мүасир дөврүн кенетик наилијјәтләри бир јана* дурсун, һәлә бизим ерадан габаг јаранмыш вә бир монографијалыг фикри ифадә едән белә бир чүмлә вар: "Сәрхошлардан ахмаг, сјбәчәр ушаглар доғулур". Кимдир бу сәрхошлар? Әлбәттә, аналыг адына лајиг олмајан, анчаг гадын чинсинә мәхсус бир груп гадынлар.

* "Наука и жизнь" журналы, 1989.

Мүасир кенетиканын инкишафы ичтимай вә елми тәсәввүрләрдә чәврилиш јарадыбдыр. Инди анадан олмуш чағаја образлы сурәтдә белә "ағ вәрәг" демәк тамамилә јанлышдыр. Ушаг ана бәтниндә икән артыг шәхсијјәтдир, дујур вә һисс едир. Әслиндә ушағын һәлә ана бәтниндәјкән шәхсијјәт олмасынын өзү дә гәдимдән мәлумдур. Ата-баларымызын бәзи нәсиһәт вә төвсијјәсини јада салаг: "Һамилә гадына әсәбиләшмәк, сыхылмаг, диксинмәк олмаз", "Һамилә гадыны сәс-күјдән, үфунәтдән, нараһатлыгдан горујун", "Һамилә гадына шикәст вә сјбәчәр адамларла үз-үзә кәлмәјә имкан вермәјин", "Һамилә гадыннын һәфсини гырмаг, үрәјинә тохунмаг кунәһдыр"... Бүтүн бунларын һамысы ана бәтниндә ушаг шәхсијјәтинин формалашмасына тәсир кәстәрән харичи факторлардыр. Јухарыда гејд етдијимиз франсыз һәкими Демменин тәдгигатынын "алкоголсуз тәрәфини" хатырлајаг. О кәстәрирди ки, валидејнләри ичмәјән ушагларынса, 18,1%-и ағыр руһи-әсәб вә соматик хәстәликләрдән әзијјәт чәкирләр. Беләликлә, анаданкәлмә ушаг шикәстлијинин сәбәбинин бир һиссәси дә тапылды.

Америка алыми Томас Вернин "Ана бәтниндә ушағын кизли һәјәти" китабында инсан шәхсијјәтинин һәлә ана бәтниндә оларкән формалашмасындан бәһс олунур. Мүәллифин фикринчә ананын фикирләри, һиссләри, дәрди-сәри, севинчи бәтниндә икән ушаға сирајәт едир. 24-чү һәфтәдән башлајараг ушаг анасынын, атасынын сәсини ешидир. О, өз тәһлүкәсизлијини ананын сәсиндәки аһәнкин дәјишмәсилә мүәјјәнләшир.

Һамиләлијин сон ики ајында ушаг мүәјјән физики вә әгли инкишаф сәвијјәсинә чатыр. Бу дөвр ана вә бала арасында үнсијјәт үчүн ән јарарлы дөврдүр. Әкәр ана һамиләлик дөврүндә фачиәли һадисә көрүсә, ағыр сарсынтылар кечирирсә, "спиртли мүһитдә" (тез-тез әр-арвад арасы мүбәһисә, далаш, сөјүш вә с.) нәфәс аларса, бүтүн бунлар физиоложи, кенетик, мәһәви-етик јолларла ана бәтниндәки ушаға нәгл олунур. Јухарыда гејд етдијимиз клиник иллүстрасијадакы ушағын валидејнләринә гаршы бикәнәлији, сојугтанлыгы да бу дејиләнләрин нәтичәсидир.

Һеч бир ирси амил кәјдән дүшмүр. Онун мәнбәји ана вә атадыр, онларын гаршылыгы үнсијјәти вә мәишәт шәраитидир. Әкәр һамилә гадыннын јашадыгы евдән күл әтри кәлирсә дүнјаја көз ачан көрпә күл-чичәјә, дибчәјә; әкәр мусиги сәдасы кәлирсә мусиги аләтләринә; әкәр бадә чинкилтиси ешидирсә ички шүшәсинә тәрәф имәкләјәчәк, ајаға галхандаса ондан тутачагдыр. Бизчә, илк бахышда чох садә көрүнән амилләр тибби кенетиканын әсас

ганадларыдыр. Истәр алкогольун, истәрсә дикәр амилләрин ирси тә'сиринин изаһында "ата хәтти" вә "ана хәтти" тәфәррүатларына вармаг дүзкүн дежилдир. Алкоголик валидејнләрдән бә'зән сағлам ушағын олмасы чохлаарыны "севиндирир" вә онларын ичмәјә олан марағына һавадарлыг едир. Сәһвидир! Биринчи һәр бир кәсин хромосом сағламлыгы фәрди хусусијјәтләрдән, кенетик амилләрдән асылыдыр. Алкоголун чинсијјәт һүчәјрәләринә вә рүшәјмә тә'сириндә дә ајры-сечкилик вардыр. Алкоголун сперматозондләрин физиоложи вә кенетик дәјәрләрини ашағы салмасына кәлинчә, бу мүтләгдир. Јухарыда гејд едилән "сағламлыгса" нисбидир. Хәстәлијин, кенетик гүсурларын мејдана чыхмасы бири үчүн рүшәјмдән, башгасы үчүн беш ајлыгдан, үчүнчүсү үчүн он беш илдән сонра башлајыр. Организмин үмуми мугавимәти просеси мугәјјән мүддәтдә ләнкидир, анчаг һәмишәлик "чиданы чувалда кизләдә билмир".

Чинси функция—организмин ән мүрәккәб функцияларындан биридир. Бу актын ичрасында синир системинин бүтүн шә'бәләри—бејин габыгындан тутмуш периферик синир учларына гәдәр иштирак едир. Әсас рол габыгалты нүвәләрә вә гипоталамуса дүшүр. Гипоталамус али вексатив мәркәздир, мүхтәлиф дахили үзвләрин идарәетмә гәраркаһыдыр. Алкогол габулунун илк вахтларында гәраркаһын ишиндә бир чанланма һисс олунур. Бир мүддәтдән сонра, әксинә, идарәетмәдә чашгынлыг, гарышыглыг башлајыр. Алкогол интоксикасиясы гипоталамус-гипофизар-бөјрәкүстү системин функционал вә органик позгунлуғларыны әмәлә кәтирир. Чинси акт заманы баш-бејиндән верилән импульслар төкәмсејрәкләшир, шәхсдә смосионал күтлүк, гормонал сөнүклүк јараныр. Ону јарымчыг чинси акт, ерексия зәифлији вә дикәр гүсурлар даһа да мә'јуслашдырыр. Бунлар хроники алкоголь интоксикасиясынын вердији функционал позгунлуғлар дахилдир. Дикәр тәрәфдән, чинсијјәт вәзләриндә органик сөкүлмә—декенерасия просеси башлајыр. Онларын инкретор вә секретор функцияларынын позулмасы вәзијјәти даһа да ағырлашдырыр. Беләләри, алман психиатры Зигмунд Фрејдин гејд етдији кими, нәинки һәјатлары, мөвчудлуғлары үчүн физиоложи, һәм дә мә'нәви әзаб чәкирләр.

Спиртли ичкиләрдән илләрлә габул заманы кишиләрдә биоложи чәһәтдән јарымчыг, натамам вә һәрәкәтсиз сперматозондләрин сајы кәскин сурәтдә артыр. Бунунла јанашы, чинси фәалијјәт зәифләјир, төһриф олунур, нәһәјәт, импотенсия (кишилик зәифлији) әмәлә кәлир. Импотенсия 20—40 јашлы алкогольликләр арасында 30%,

40 јашдан јухары 50% јайылыр. Гадын алкогольликләр чинси позгунлуғлардан (аменореја) нисбәтән кеч, 35—40 јашдан сонра әзијјәт чәкирләр. Өзү дә кишиләрә нисбәтән азлыг тәшкил едирләр. Һәм дә "туфансыз" вә сарсынтысыз кечмәсилә фәргләнирләр.

Бүтүн бунлар, шүбһәсиз, әр-арвад арасында олан мүнәсибәтә һәртәрәfli мәнфи тә'сир кәстәрир. Бу һагда китабын мұвафиг һиссәсиндә гејд етмишик. Бирчә ону әлава етмәк кифәјәтдир ки, ирсин сағламлыгы бу дәфә дә (ана бәтниндә, заһы, чаға вә ушағлыг дөвләриндә) бөјүк зијан чәкир. Әр-арвад арасында әвәлки мәһәббәт сөнүр, сәдагәт итир, әксинә, бир-бириндән шүбһәләнирләр, гысанчлыг һиссләри гәлбләрини јандырыр, айләни исә дағымтаг истәмирләр. Бүтүн бунларын һамысындан ирсин сағламлыгына да "пәј" чатыр...

Чәмијјәтдә һәр јердә һамилә гадына, ушаға бөјүк гајыг кәстәрилир, һәтта сһтирам едилир. Бә'зи өлкәләрдә һамилә гадынла үзбөүз чыхан киши башындан папағыны көтүрүб тә'зим едир. Бүтүн бунлар ирсин мугәддәслијинә кәстәрилән мәһәббәтин тәзаһүрүдүр. Алкогол бу мәһәббәтин әкс гүтбү—нифрәтдир. Елә бир шәр гүввәсидир ки, онун һәр шәјини, ән башлычасы кәләчәјини әлиндән алыр...

Һәр бир кәс даим чалышыр ки, мөһкәм бәдәнә малик олсун. Јә'ни организми харичи мүнһитин, хәстәлик төрәдән амилләрин тә'сиринә асанлыгла мә'руз галмасын. Бунун үчүн чохла шәртләр вә гајдалар мөвчуддур. Биз онлардан јалныз бирини—организмин маддәләр мұбадиләсини нәзәр-дән кечирәчәјик.

Организмдә микрослементләрин вә витаминләрин чат-мамасы онун үмуми мугавимәтини зәифләдир, башга сөзлә, бүтүн хәстәликләрин јолунда "јашыл ишыг" јаныр. Бу ишдә спиртли ичкиләрин зәрәри аз олмур. Бир тәрәфдән алкоголь интоксикасиясынын өзү, дикәр тәрәфдән онун доғурдуғу вәзијјәтлә әлағәдар кәјфијјәтсиз гидаланма организмин зүдал, пәј-јағ, су-дуз, витамин вә карбоһидрат мұбадилә-ләринин нормал кедишини позур, һәјат просесинин тәдричән сөкүлмәси башлајыр.

Ички дүшкүнләри ширин, ләзиз јәмәкләри хошламыр-лар. Онарын өз "спирт гидасы" вардыр. Бураја дузлу хијар, балыг (вә һәрчәнк) гурусу, сиркәјә гојулмуш көбәләк, бибәр вә с. дахилдир. Адлары чәкилән "гидаларла" организм күндәлик калори сһтијачыны (4500—5000 килокалори) гәтијјән едәјә билмир. Алкоголикләр ону "алкоголла" едәјирләр.

Нәтичәдә гаш дүзәлдилән јердә көз төкүлүр. Һәр шәјдән әввәл, һүчәјрәдахили оксидләшмә вә бәрпаолунма просес-

лери үчүн асас јер тутан зүлал системи позулур. Зүлал ачлыгы илэ алагадар организм тикинти материалы чатмыр, сөкүлмэ тикилмәје үстүн кәлир. Бунун илк аламәти ганда—организмин һәјат чајында һемоглобинин, глобулинин вә гамма-глобулинин мигдары ашагы дүшүр. Азот туршусунун галыглары исә һәддини ашыр.

Ганын ән мүнүм формалы елементлериндән бири лејкоситләрдир. Онлар фагаситоз хассәје маликдирләр. Мүхтәлиф јолларла гана дүшмүш јад маддәләри, организм үчүн тәһлүкәли микроблары тутуб удурлар. Беләликлә, сағламлыг үчүн јараначаг мүәјјән тәһлүкәни арадан галдырмыш олурур.

Спиртли ичкиләрин мүнтәзәм гана дахил олмасы лејкоситләрин сајыны чоһалдыр, анчаг фагаситозлуг габи-лијјәтини азалдыр.

Организм физиоложи олараг өзүнүмүдафиә габилијјәти-нә маликдир. Бәдәнә дахил олан хәстәликтерәдичи амилләрә, јад вә зәһәрли маддәләрә гаршы даим сәфәр-бәрдир. Организм өзлүјүндә алкоголу да зәһәрли маддәләр сырасына дахил едир. Мәсәлән, алкогол ағыз бошлугуна дәјән кими онун зәһәрлилијини јүнкүлләшдирмәк, јујуб кәнар етмәк үчүн чоһлу селик ифраз олунур. Јахуд мәдәдиби вәзләрин ифраз етдији ширә алкоголун мәдә диварларына һәддиндән артыг ғычыгланмадан горујур.

Чоһларына мәлүмдур ки, "нормадан артыг" ичәнләрин чијәрләри јаныр. О, нәинки су, һәтта истәнилән мајени һәрисликлә гәбул едир. Бунун бир сәбәби алкоголун организм су-дуз мүбадиләсини позмасыдырса, диқәр сәбәби бәдәни үмуми алкогол интоксикасијасындан хилас етмәк чәһидир. Нәһәјәт, ону да гејд едәк ки, мүәјјән мигдарда гәбул едилән спиртли ичкиләр организмдә хүсуси ферментләрин көмәјилә оксидләшәрәк асәтәлдеһид, сиркә, пироүзүм туршуларына чеврилир. Ахырда "јаныб" карбон газы вә су алыныр. Алкоголикләрдә организм бу тәбии функсијасы да позулур.

Организмин һәм дә ендоксән зәһәрләнмәси вар. Мүхтә-лиф физиоложи вә патоложи просесләрлә алагадар олараг онун өз тохумасы өзү үчүн "јад чисмә" чеврилир. һәмин "јад чисм"сә өзүндә јад һүчәјрәләр һазырлајыр. һәмин јад һүчәјрәләр организм ајры-ајры үзвләринә сохулараг, "тәхрибатчылыг" ишләри апарырлар. Беләликлә, организм иммунобиоложи реактивлији азалыр, ендоксән зәһәрләнмә гүввәтләнир вә нәтичәси даһа ағыр олуру.

Бүтүн бунлар алкоголла бәдән "мөһкәмләндирәнләрин" нсчә бөјүк сәһв етдијини көстәрир. Ички дүшкүнләри өз ијрәнч һәрәкәтләринә һагг газандырмаг мөгсәдилә алкоголу

бә'зи хәстәликләрин (грип, јухары тәнәффүс јолларынын илтиһабы, зөкәм, гастрит, вәрәм вә с.) "дәрманы" кими дә дилә-ағыза салырлар. Куја алкогол грипин дә, вәрәмин дә... төрәдичиләрини мәһв едир. Әксинә, сүбут олунмушдур ки, вәрәм чөпләринин әлвәришли гидалы мүнһтләриндән бири дә спиртли ичкиләрдир. Алкоголикләр арасында вәрәмин гат-гат артыг инкишаф етмәсинин дә асас сәбәби будур.

Јолухучу хәстәликләрин ән јахын "достларын"дан бири алкоголдур. Она көрә ки, алгоголизм инсаны јолухучу хәстәликләрә мүбтәләја һазырлајыр. Спиртли ичкиләр организм үмуми мүгавимәтини азалдыр вә бу да јолухучу хәстәликләр үчүн әлвәришлидир. Бу мәсәлән бир төрәфидир.

Инсан сағламлыгынын горунмасында шәхси кикијәнанын ролу олдуғча бөјүкдур. Алкоголикләрсә "шәхси кикије-на"дан мәһрумдурлар. Әкәр дүзкүн мәишәт шәранти вә јүксәк санитарија мәдәнијјәти сағламлыгын—үзүнөмүрлүјүн рәһнидирсә, мәишәтдән кәнар јашајыш тәрзи, пинтилик вә натәмизлик бүтүн јолухучу хәстәликләрә (вәба, гарын јаталагы, ганлы ишәл, дәри-зәһрәви хәстәликләри вә с.) үчүн ән башлыча зәминдир. Онларын дәри сәтһини сызанагсыз, чибансыз вә ганчырсыз тәсәввүр етмәк чәтин-дир.

Алкогол дәри-зәһрәви хәстәликләринин јайылмасында даһа "фәал" иштирак едир. Бу хәстәлијә мүхтәлиф јолларла (әшја, өпүшмә, чинси алағ вә с.) јолухурлар. Бунун үчүн алкоголик олмаг да лазым дејилдир. Сәрхош һалда кикијәнанын бирдәфәлик позулмасы, чинси һиссин тәһрифи кифәјәтдир. Моллер көстәрир ки, зәһрәви хәстәликләрә тугулан кишиләрин 70%-и сәрхош вәзијјәтдә олурулар. Зәһрәви хәстәликләрин һәм дә "мә'нәви хәстәлик" олдуғуну нәзәрә алсаг, чәмијјәт нечә дә бөјүк изтираб кечирир... Үнсијјәти јахшылашдырмаг үчүн ичилән бадәләр ахырда инсанлар арасындакы нәинки үнсијјәти-сәмиимијјәти, бүтүн мә'нәви амилләри дә, ирсијјәти дә мәһв едир.

Тә'чили јардым клиник хәстәханаларында вә мәркәз-ләрдә ајры-ајры шә'бәләр (травма, зәһәрләнмә, донма, јаныг вә с.) үзрә алгоголизмн диқәр хәстәликләрә алагәсини өјрәнмишләр. Будур, Н.В.Склифосовски адына Тә'чили Јардым Институтуна 15 күн мүддәтиндә "Алкогол интоксикасијасы" диагнозу илә 88 нәфәр хәстә кәтирил-мишир. Онлардан 28 нәфәри интенсив илк тибби јардым көстәрилмәсинә бахмајараг өлмүшдур.

Әһалијә илк тибби јардым көстәрмәје профилләшдирил-миш хәстәханалар бөјүк вә ән ири шәһәрләрин

әксәријәтіндә вардыр. Биз рекионла әлагәдар марағлы бир чәһәти гәјд етмәк истәрдиқ. "Шимал ичкиси" үстүнлүк тәшкіл сдән әразиләрдәки хәстәханаларда сәрхошлугла әлагәдар кәтириләнләр арасында "алкоголла ағыр зәһәрләнмә", "сәрхош һалда донма", "Чәнуб ичкиси" үстүнлүк тәшкіл сдән әразиләрдәсә "сәрхош һалда суда боғулма", "сәрхош һалда интиһара чәһд" даһа артығдыр.

Алкоғол һәр јердә, һәр рекионда инсанлары јалныз фәлакәтә сүрүкләјир. Шималда сојугдан горунмағ мәғсәдилә ичәнләр, ахырда өзләрини "ғыздырмағ" әвәзинә "дондурурлар", Чәнубда ичәндән сонра өзләрини сәринләшдирмәк үчүн дәниздә вә чајда чимир, боғулурлар. Јахуд Шималда алкоғолдан зәһәрләнмәнин чоғлугу чсә арағы, Чәнубда ичиб өзүнү интиһар етмәк чәһди "гајнарганлылығ"ла дүз мүтәнасибдир.

Сон 4 илдә Бакы шәһәриндәки Н.Семашко адына клиник хәстәхананын психиатрија шө'бәсинә сәрхош һалда өзүнү интиһара чәһд кәстәрмиш (тавандан асмағ, машынын габағына јыхылмағ, мәртәбәдән тулланмағ вә с.) 63 нәфәр кәтирилмишдир. һәмин хәстәхана нәздиндәки токсиколожи мәркәзәсә, 80 нәфәр кәскин алкоғол интоксикасијасы илә дахил олмушдур.

Көрүндүјү кими, бүтүн аспектләрдә алкоғол чанлы аләми, о чүмләдән инсан организмни сөкүр. Алкоғолизмин етиолокијасы илә мәшғул олан алимләр арасында авитаминоза (витами́н çatmazлыгы) үстүнлүк верәнләр дә чохдур. Бурада шүбһәли бир шәј көрүнмүр. Алкоғоликләр тәбии оларағ гидаланма режіминә әмәл етмир, гидаланманын мигдарына вә дәјәрлилијинә мәнәл гәјмурлар. Мә'лумдур ки, витаминләр мүһүм биоложи әһәмијјәтә маликдирләр, бир чоғ ферментләрин тәркибинә дахилдирләр. Организмдә кедән биоложи просесләрин әсас иштиракчысыдырлар. Витамин азлығы јашлылар үчүн даһа чәтиндир. Чүнки онларда бәрпаеди́чи реаксијалар ләнк кедир.

Биокимјәви консепсијанын тәрәфдарларынын фикринчә вә експеримент үзәриндә апардығлары тәчрүбәләрин вердији нәтичәјә көрә инсанда витамин çatmazлыгы чоғлу хәстәлијин әмәлә кәлмәсинә сәбәб олур. Мәсәлән, витамин "В" вә "РР"-нин азлығы вахтындан габағ гочалманы сүр'әтләндирир, полиневрит вә диқә әсәб позғунлугларынын сһтималыны артырыр. Витамин "В₁₂" вә "С" çatmajанда организмдә пеллагра, анемија, сынга вә с. хәстәликләрә "һазырлығ" көрүлүр. һәр витамин çatmazлығынынса дешдији, үзә чыхдығы саһә вардыр. "В" груп витаминләрин азлығы баш-бәјин вә бәјинчикдә, "Е" витаминин азлығы

хајанын атрофијасында, "А" витаминин азлығы көзләрин функционал вә органик позғунлугунда әкс-сәда верир. Алкоғолизм хәстәлијинин мүаличәсиндә витаминләрдән кениш истифадә едилмәси принципи дә бу консепсијајә әсасланмышдыр.

Сағлам бәдәндә, сағлам да руһ олар. Бизим ерадан габағ дәјилибдир. Бизим ера үчүн дә тибби-биоложи әһәмијјәтини сахлајыбдыр, биздән сонра да сахлајаҗағдыр. Спиртли ички дүшкүнләринин дахили үзвләринин нәләр чәкдијини аз да олса шәрһ сдә билдик. Бә'зән бир фәсиллик мөвзуја 1-2 сәһифә илә јскун вурдур. Үмуми јскунса бундан ибарәтдир: Алкоғолик организм бомба дүшмүш сә кимидир. Бурада диварлар чат-чатдыр, таван төкүлмүшдүр, дөшәмә дағылмышдыр, гапы-пәнчәрә сынмышдыр, сә әшјалары бир-биринә гарышмышдыр. Алкоғолик руһунун сағламлығындан данышмағ, бу евин абадлығындан данышмағ гәдәр көдәрли вә аглабатмаздыр.

Алкоғолизм көзәкөрүнмәз шәр гүввәјә бәнзәјир. О, ички дүшкүнләринин бәдәнинин һәр үзвүндә, һәр тохума вә һүсәјрәсиндә лөвбәр салмышдыр. Ахтарандаса әлә кечмир. Сачдан тутмуш дырнаға гәдәр, сүмүкдән тутмуш әтә гәдәр, иликдән тутмуш гана вә лимфаја гәдәр габағына нә чыхыб дағыдыб, парчалајыб вә арадан чыхыбдыр. Варлығы илә јохдур, јохлугу илә вардыр. Јохлугуну бош галмыш ички шүшәләри, варлығыныса организмдәки "харабалығлар", аиләдәки аһ-наләләр, чәмијјәтдәки бош галмыш "инсан јери" тәсдиг едир...

Бә'зи истисна һаллары нәзәрә алмасағ (алкоғол зәһәрләнмәләрини, сәрхош һалда төрәдилән гәзалары, алкоғол психозлары заманы баш верән фәциәләри вә с.), спиртли ичкиләрдән һәрисликлә истифадә инсан өлүмүнә сәбәб олмур. Анчағ ишини долајысы јолла "көрүр". Үмумдүнја Сәһијјә Тәшкілатынын "Тибби Статистика Комитәси"нин 1984-чү ил мә'луматына көрә спиртли ичкиләрдән суй-истифадә илә әлагәдар вәрәмдән өләнләр 10,4 дәфә, ишәмик хәстәликләрдән 6,1 дәфә, сирроздан 8,8 дәфә, мә'дә вә оникибармағ бағырсағ јарасындан 11,2 дәфә, бәд вә хошхассәли шишләрдән 4,7 дәфә, ағчијәрин илтиһабындан вә грипдән (!) 6,5 дәфә ... артығдыр. Бах, будур алкоғолизмин варлығынын кичик бир һиссәси.

Гәјд етдијимиз мүнасибәти алкоғолун руһи-әсәб хәстәликләри илә әлагәсинә дә шамил етмәк олар. Һазырда алкоғолизмлә а л и с и н и р с и с т е м и н и н, вәскстатив вә периферик синирләрин әлагәли арашдырылмалары психиатрларын, невропатолоғларын вә нејроҷәрраһларын диггәт мәркәзиндәдир. Вә онлардан һәр

бири нәзәри-тәчрүби табәбәтин мүстәгил тәдгигат саһәсинә чеврилмишдир. Она көрә ки, һәмнин хәстәликләрин этиология вә патокенезиндән, сндоксен вә сгзоксен факторларындан сөз дүшәндә, илк нөвбәдә, алкоголь хатырланыр.

Сон илләрин тәдгигаты (Л.П.Лисисын, Н.Л.Копыт вә башгалары) көстәрир ки, алкоголизми белә нәзәрә алмасаг, спиртли ичкиләрдән истифадәнин өзү жалһыз кишиләр арасында руһи хәстәликләрин сәвијјәсини ики дөфәдән чох галдырмышдыр. Алкоголун әсәб системинә тә'сири үзәриндә бир гәдәр дә әтрафлы дајанмаг истәрдик.

Гәјд етдијимиз кими бу саһәдә академик И.П.Павловун вә онун мәктәбинин хидмәтләри бөјүк олмушдур. Лакин алкогольун али синир системинә тә'сири һаггында Павлов тә'лиминә гәдәр дә бир нечә концепсия мөвчуд иди. Алман тәдгигатчысы Ш.Шмидберг вә башгалары һесаб едирләр ки, алкогольдакы ғычыгландырычылыг хусусијјәти онун мәһвәдичи тә'сириндән ирәли кәлир. Павлов мәктәбинин нүмәјәндәләри шәрти рефлекс үсулилә сүбут етмишләр ки, алкогольун мәркәзи синир системинә тә'сири билаваситәдир. Бунун өзүсә алкогольун баш-бејин нүвәләрини ләнкитмәсинин нәтижәсидир. Бу мүнәсибәтлә И.П.Павлов вахтилә јазмышдыр: "Биз аз мигдарда алкоголь вермәклә, һәјәчанлы һәрәкәтин алынмасынын алынмадығыны дөфәләрлә сынагдан чыхартмышыг. Буну белә баша дүшмәк олар ки, алкогольун синир системинә башланғычдакы тә'сири һәјәчандандырычы олмайыб, ифличедичидир."

Мүбаһисәли дә олса, әксәр тәдгигатчы физиологлар көстәрирләр ки, алкоголь биринчи тәнәффүс мәркәзини "әсарәтә" алыр, сонра ифлич едир. Анчаг дәгиг оланы будур ки, тәнәффүс мәркәзинин ифличи, үрәјин дајанмасындан габаг башлајыр.

Һазырда дүнјанын әксәр өлкәләриндә алкоголь неврологиясына даир елми мәркәзләр вә лабораториялар фәалијјәт көстәрир. Бу саһәдә рус алимләриндән Н.К.Боголепов, А.П.Демичев, А.А.Растворова, Т.А.Лужетская вә башгалары мөшгул олулар.

Алкохол невролокијасы шәрти олараг ики група бөлүнүр: мәркәзи вә периферик. Периферик һәм дахили үзләри вә һәм дә әтрафлары идарә едән синирләрин невролокијасыдыр. Үмумиликдә көтүрсәк, хәстәлијин бејинчијин атаксијасы, додаг-ағыз автоматизм әләмәтләри, өзәлә гипотонијасы, әл бармагларынын вә дилин әсмәләри, үрәк-дамар дисфунксијасы, агры, истилик вә тактил һиссијатларынын азалмасы, вәтәр вә дәри рефлексләринин

сөнмәси, Кречмер сынағынын мүсбәтлији вә с. әләмәтләри вардыр.

...Мүөјјән мүддәт организмин "ишчи гүввәси"—әзәләләр алкогольун наркотик тә'сирилә шөвгә кәлир, јорулмадан ишләјир. Бу "јорулмазлыг" һејф ки, чох чәкмир. Алкогол интоксикасијасы әзәләнин һәр һүчәјрасиндә өзүнә "јер етдикдән" сонра ашағы вә јухары әтраф әзәләләриндә сүстлүк, зәифлик башлајыр, әл вә ајаг бармагларынын ојнагларында гејри-мүтәһәрриклик һисс олунур. Отуранда галһмаг, галһханда отурмаг чәтинләшир. Бә'зән әләмәтләр о дәрәчәдә кәскинләшир ки, хәстә үз үлкүчүнү әлиңә көтүрмәјә, јатдыгы чарпајыдан ајага дурмага чәтинлик чәкир. Әтраф әзәләләринин формасында да мүөјјән дәји-шикликләр (бүзүшмә, шишмә) баш верир. Бүтүн бу әләмәтләр алкоголь миопатијасынындыр.

Вахтилә Мангус Гусс мүшаһидә етмишдир. Әтрафлы клиник шәрһинисә Арсн Нугән вермишдир. Патокенезиндә мүһүм јери маддәләр мүбадиләсинин позулмасы тутур.

...Баш-бејинин ағыр алкоголь зәдәләнмәләриндән бири Гаје-Верникә хәстәлијидир. Илк клиник шәрһини франсыз һәкими Гаје вермиш, сонраларса алман психиатры Верникә тәкмилләшдирмишдир. Әслиндә илтиһаб просеси баш-бејиндә кетмир. Она көрә бә'зи мүәллифләр хәстәлији һеморражик алкоголь снсефалопатијасы адаландырылар. Этиологиясында вә патокенезиндә алкоголь интоксикасијасы мүһүм јер тутур. В.П.Борисовун мә'луматына көрә үзүм шәраблары даһа сәчијјәвидир. Патокенезиндә сгзоксен вә сндоксен авитаминозун да әһәмијјәти чохдур. Биринчи һалда гита илә кифајәт гәдәр витамин гәбул едилмир, икинчи һалда гитадакы витамин һәзм системи тәрәфиндән там мәнимсәнилмир.

Гаје-Верникә кәскин, јарымкәскин вә гајыдан клиник кәдишли, өзүнәмәхсус мәнзәрәли хәстәликдир. Хәстәлијин кәскин дөврү спилептик тутмаларла да башлајыр. Сонра гусма, ишал вә тахикардија кәлир. Хәстә чијни үстә узаныр, көзләрини јумуб башыны бүрүјүр, голу дирсәкдән әјилир, үз әзәләләри чимилдәшир, ашағы чәнәси әсир, додаглары узаныр. Јарымкәскин форманын әләмәтләри кәскиндән јалһыз сөнүклүјү илә фәргләнир. Гајыдан формасына надир һалларда раст кәлинир. Шәхсијјәтин деградасијасы вә ағыл зәифлији илә ағырлашыр.

...Баш-бејинин, узунсов бејинин, дөјәнәк чисмин узун-мүддәтли алкоголь интоксикасијасына мә'руз галмасы али синир системи үчүн даһа баһа баша кәлир. Илк нөвбәдә, бејинчијин Пуркине һүчәјрәләринин атрофијасы башлајыр. Хәстә мувазинәтини итирир, јериши позулур, әтраф

мүһитлә алагәси кәсилір. Әксәр һалда ифличдән, маразм-дан өлүр.

...Алкоһол полиневропатиясы, үмумијјәтлә, алкоһол невролокијасында даһа чох көзә кәлир. О, периферик синир системинин алкоһол стиолокијалы позгунлуғларындан ән аламәтдарыдыр. Сон вахтларда "полиневрит" әвәзинә даһа чох "полиневропатија" термининдән истифадә сдиләр. Бу, синир системинин хәстәлијинин илтиһабы дејил, интоксика-сија характерли олмасындан ирәли кәлир. Алкоһоликләрин 25—30%-и полиневропатијага тутулурлар. Патоложи фак-торлар арасында тиамин вә диқәр "В" груп витаминләрин чатмазлығы, никотин туршусунун азлығы мүһүм әһәмијјәт кәсб сдир. Полиневропатијанын инкишафында гараچیјәрин алкоһол зәдәләnmәсинин әсаслы ролуну гәјд сдәнләр дә чохдур. Бу, гараچیјәрин алкоһол интоксикасијасындан периферик синир системини, үмумијјәтлә, бүтөв организми горумағ габиліјјәтинин позулмасы илә алагәдардыр.

Полиневропатијанын клиник аламәтләриндән әтрафлар-да (даһа чох ашағы) чәкинмә, дартынма, чимилдәшмә, дәри үзәриндә "гарышга кәзишмәси", әзәлә гычолмасы, агры вә истилик һиссијјатынын азалмасы, 80—90% хәстә-ләрдә Ашил рефлексинин итирилмәси, атаксија, дәри ганчыры, ајағларда дурғунлуғ (шишкинлик), ајағ бармағ-ларынын чәтинликлә бүкүлүб-ачылмасы, тәк-тәк һалларда көзүн һәрәки синирләринин зәдәләnmәси вә саирәни гәјд сдә биләрик.

Полиневропатијанын тәдгигатчылары чохдур. Хәстәлији бу вә ја диқәр симптомуна көрә формалара ајырырлар. Мәсәлән, А.П.Демичев вә И.Н.Пјатнитскаја полиневропа-тијаны һәрәки, һәссаслы, атаксик вә гарышығ формалара бөлүрләр. Г.Ј.Лукачєр вә В.В.Посохов хәстәлијин форма-лара бөлүnmәсиндә мәркәзи синир системинин позгунлуғ дәрәчәләрини әсас көтүрүрләр.

Полиневропатија заманы синир зәдәләnmәләринин ха-рактерини мүүјјәнләшдирмәкдә слектромиограм вә һистоложи тәдгигатдан истифадә сдилир. Илк нөvbәдә, һәрәки нєјронларын зәдәләндији ашкар олунур. Синир лифләринин зәдәләnmәси мєханизи ики һалда өзүнү көстәрир. Биринчи, аксонларын зәдәләnmәсидир; икинчидә патоложи дәјишикликләр синир лифләри һүчєрјәләринә кєсир.

Алкоһол организмә ағыздан, дүз бағырсагдан, вснадан, әзәләдаһили (дәриалты) вә нәфәсалма јоллары илә даһил сдилир. Экспериментләр көстәрмишдир ки, бунларын һа-мысы нәтичә с'тибары илә бирдир. Алкоһол бүтүн һалларда мөһвєдичидир вә илк зәдәnmәсə руһи-әсəб системи алыр.

Нәинки мүнтәзәм вә ја вахташыры, һатта тәк-тәк һалларда гәбул сдилән алкоһолун өзү бслә организмдә мүтлөг "из" гојур. һәмин изләрсә бир-биринә чаланаһағ "јола" чеврилир. Хәстәликләрә, шәхсијјәтин вә нәслин мөһвинә узанан јоллара. Биз гијаби дә олса јухарыда сизинлә бирликдә һәмин јолун "јолчулары" илә көрүшдүк. Тәкчә үрәјинин јох, вәтәни вә халғынын, аиләси вә ушағынын, шәхсијјәти вә нәслинин гәдир-гијмәтини би-ләнләр бу "көрүшдән" мүтлөг фәјда көрәчәкләр. Мүтлөг!...

Зүлмә душән... тәк үрәк дејил. Алкоһол интоксикасија-сында инсан организми вә бүтүн чанлы аләм зүлм чәкир. Фикримизин тәсдиги үчүн истәнилән гәдәр сүбүт вар, дәлил вар. Алкоһолдан зүлмә дүшмәјән кимдир, нәдир?! Бах, бу суалын мүсбәт чавабы јохдур...

Јухарыда гәјд сдиләнләрдән көрүндүју кими, спиртли ичкиләрин даһили үзвләрә тә'сиринин өјрәнилмәси мүасир тәбабәт үчүн чох актуалдыр. һазырда Москвада, Санкт-Пєтербургда, Тбилисидә, Дашкәнддә вә хариқи өлкәләрин әксәријјәтиндә бу саһәдә (алкоһолун һансы тохумаја, һансы үзвә нә дәрәчәдә тә'сири) һәртәрәфли тәдгигат апарылыр.

Биз, республика нарколожи диспансериндә алкоһол хәстәлијинин мүхтәлиф формаларыны өјрәнмишик. һәмин формалар ашағыдакылардан ибарәтдир: гараچیјәр формасы, мө'дә формасы, панкреас формасы, үрәк формасы, бөјрәк формасы, ағчијәр формасы. Адларындан көрүндүју кими, бу формалар алкоһолун һансы даһили үзвә даһа чох тә'сирилә алагәдардыр. Сөз јох ки, тутуг мө'дә формасында зәрәр чәкән тәк мө'дә дејилдир, бүтүн үзвләр зәдәләниб-дир. Ән чох органик вә функционал дәјишикликләрә галанса мө'дә олмушдур.

Биз чәми 755 хәстә мүајинәдән кечирмишик. Онларын 158-дә (21,8%) гараچیјәрин алкоһол зәдәләnmәси ашкар сдилмишдир. Илк аламәтләри хроники һепатитлә үзә чыхмышды. Хәстәләрин 10%-дә клиник кедиш гараچیјәрин алкоһол сиррозуна ујғун кәлмишдир. Ағ ган күрәчикләри чоһалмыш, ганын чөкмә реаксијасы артмыш, һәрдән температур јүксәлмишдир. 8 хәстәдә гараچیјәр бөјүмүш, кәскин сарылығ мүшаһидә сдилмишдир.

Өз кедишилә бу група даһа јахын олан алкоһол хәстәлијинин мө'дә формасыдыр. Бу форма үчүн сәчијјәви олан аламәт үрәкбуланмасы, гусма, кәјирмә, мө'дәнин јухары һиссәсиндә агрылар, ган тәзјигинин снмәси, нәбз дөјүнтүләринин низамынын итмәси вә саирәдир. Бу аламәтләр 143 (19,4%) хәстәдә мүшаһидә сдилмишдир. Әксәрән, мө'дәнин селикли гишасынын вә хорасынын кәскинләшмәсила давам етмишдир.

Алкохол хэстэлижинин үрэк формасыны 76 алкохоликдэ мүшәһидә етмишик. Бу груп хэстәләрдә әсас шикајәтләр ишемик хэстәликләри хатырладан (сол гола вә сол күрәјә вурән) әләмәтләр, сыхынтылар иди. Електркардиограмда миокардын ојаныглыгы вә кечиричилијин позулмасы, сол мә'дәчијин гипертрафијасы вә с. ашкар олунмушдур. Гејд етдикләримиз һәгги ишемијадан јалныз алкохол фонунда кетмәсилә фәргләнмишдир.

60 хәстәдә әсас характер шикајәтләр мә'дәдә агрылар (белә јайылан), арыглама, мә'дә-багырсаг позгунлуғлары, ганда шәкәрин, сидикдә азотун артмасы иди. Бу әләмәтләр алкохол хэстэлижинин панкреас формасына аиддир. Көрүндүјү кими, шикајәтләр бир гәдәр гарышыгдыр. Он типик әләмәтсә азачыг алкохол гәбулу илә панкреасын фәалијәтинин позулмасыдыр.

Мүшәһидә етдјимиз алкохол хэстэлижинин бири дә гарышыг формадыр. Бу гәбилдән 244 хәстә олмушдур. Адындан да көрүндүјү кими, онларда ајры-ајры үзв вә системләрин алкохол зәдәләнмәләри бирләшмишдир. Бурада, әсасән, токсики нефронекрозла гепатитин, хроники гастритлә кардиопатијанын, шәкәрли диабетлә бронхоектазијанын мүштәрәк формалары үстүнлүк тәшкил едир.

Беләликлә, апардығымыз тәдгигатда, әсасән, алкохолла бағлы дахили үзвләрин алты әсас хэстәлик формасыны ајырды едик. Неч шүбһәсиз ки, кәстәрдијимиз груп вә формалар мүәјјән гәдәр шәрти гәбул едилмишдир. Мәгсәдимиз бу олмушдур ки, алкохолизмин инкишаф механизмини өјрәнәркән алкохолун ајры-ајры үзвләрә мөһведичи тә'сири нәзәрдән гачырылмасын. Бу, һәм алкохолизмин дахили үзвләрә тә'сиринин клиникасы, һәм дә һәмин хэстәликдән мүәличә олунанларын кәләчәк профилактикалары үчүн марағлыдыр.

Ону нәзәриниз чатдырмаг истәмишик ки, инсанын хроники алкоголизмдән мүәличәси һәлә онун сағламлыгынын там бәрпасы дсмәк дејилдир. Неч шүбһәсиз, онун дахили үзвләриндән әксәријәтинин органик вә функционал фәалијәтләри позулмушдур. Онларын бәрпасынаса даһа чох зәрәр чәкәндән башланымалыдыр.

АЛКОГОЛИЗМ—ЧӘМИЈӘТИН КҮВӘСИДИР...

Алкохолизмин бир проблем кими тибби, биоложи, социоложи, психоложи вә с. аспектләри вардыр. Вахтилә ону "кичик психиатрија"ја дахил едирдиләрсә, һазырда

психиатријаја дахил олан ән мүһүм нозоложи ваһидләрдән биридир. Мүстәгил хэстәлик олмагла етиолокијаја, патоке-несә вә чохчәһәтли клиник кедишә маликдир. Бундан башга, диқәр хэстәликләрин әмәлә кәлмәсиндә, инкишаф-ында "әләвә амил" кими даим иштирак едир. Хүсусилә руһи-әсәб хэстәликләринин формалашмасындан, ағырлаш-масындан вә профилактик тәдбирләриндән данышаркән алкоголизми "хатырламадан" кечә билмәрик.

Спиртли ичкиләр һәрисијинин дахили үзвләрә вә үмумијәтлә, соматик хэстәликләрә нечә ағыр мәнфи тә'сир кәстәрдији дә мә'лумдур. Бүтүн бунларса нәзәри вә тәчрүби тәбабәтин узунмүддәтли тәдгигат материалларына әсасланмышдыр. Тәдгигатчылар алкохолизмин тәкчә өзүнү өјрәнмәклә кифәјәтләнмәмиш, бүтүн хэстәликләрлә гаршылыгы әләгәләрини арашдырмышлар. Әслиндә онун елми тәдгигиндә бунларла да кифәјәтләнмәк мүмкүн дејилдир.

Алкохолизмин социоложи аспектиә кәлинчә, ичтимаи бәладыр. Бир хэстәлик кими ајры-ајры шәхсләри һәјатдан вахтсыз апармагла, бә'зән һәтта исте'дадлы вә лазымлы мүтәхәссисләри јарадычы әмәкдән мөһрум етмәклә кифәјәт-ләнмир. О, дүңја мигјасында көзә чарпачаг фәләкәтләрин төрәнмәсинә сәбәб олур. Бундан башга он минләрлә фәһлә вә гуллуғчунун чалышдыгы фабрик вә заводун күлли мигдарда зај мөһсул бурахмасына, кәсирдә галмасына вә бөјүк мадди исрафчылыга јол вермәсинә, үмумијәтлә, чәмијәтдә нүфуздан дүшмәсинә сәбәб үчүн һәр әмәк коллективиндә бир нечә алкохоликин олмасы кифәјәтдир.

Алкохолизмин социал-кикијеник проблем кими өјрәнил-мәсинә һәлә кечән әсрин ахырларында башланымлышдыр. Илк вахтларда мүәјјән иш үсулу вә програм олмадығындан апарылан тәдгигатлар ардычыллыг кәсб етмәмишдир. Мүәл-лифләр гаршысында чидди тибби-елми мәсәләләр гојулмадығындан тәдгигат ишләринә биртәрәfli јанашыл-мышдыр.

Отузунчу илләрдә социал-кикијәнаја нисбәтән өкәј мүнәсибәт јаранды. Бу исә сәһијјәдә алкохолизмин социал-кикијеник аспектләри илә мөшгул олан коллективләрин марағыны азалтды. Јалныз алтмышынчы илләрдә "сәһијјә-нин тәшкили" кафедралары "социал кикијәнасы вә сәһијјәнин тәшкили" кафедраларына чеврилдикдән сонра алкохолизмин социал-кикијеник тәдгигинә психиатрларын, сәһијјә тарихчиләринин, социолоғларын, психолоғларын, социал-кикијәна мүтәхәссисләринин вә башгаларынын меј-ли артды.

Бундан сонра алкоголизмин социал аспектигә мүнәсибәт бир гәдәр дә фәаллашды. Хәстәлијин клиникасынын социал-психоложи вә социал-кикијеник тәрәфләринин бирликдә өјрәнилмәсинә башланды. Бу алкоголизмин әмәлә кәлмәсиндә социал вә психоложи факторлар анлајышынын күчләнмәсилә изаһ едилә биләрди. Чохсајлы тәдгигат ишләринин, тәдбирләрин, төвсијәләрин һәјата кечирилмәсинә бахмајараг, алкоголизм проблеминин һәлли баша чатды. Буну Үмүмдүнја Сәһијјә Тәшкилатынын экспертләри дә етираф едир. Экспертләр һесабатында дејилир: "ҮДСТ музакирә олунан проблемин чохсаһәли бејнәлхалг тәдгигинин бејнәлхалг әмәкдашлыг шәраитиндә инкишафыны тәмин етмәлидир".

Һазырда алкоголизм үмүмдүнја социал проблемләрин ән актуалыдыр. Харичи өлкәләрдә бу проблемлә хүсуси елми мәркәзләр, лабораториялар мәшғул олур. Исвечдә "Алкогол вә алкоголизм үзрә бејнәлхалг шура", АБШ-да Рутчер университетиндә, Канадада "Алкоголизм вә наркоманијанын тәдгиги үчүн ајрылмыш фонд" чәмијјәтиндә алкоголизмин һәр тәрәfli тәдгиги апарылыр.

Өлкәмиздә алкоголизмин социал-кикијеник тәдгигинә комплексли шәкилдә 70-чи илләрин орталарындан башланды. Бураја сәрхошлуғ вә алкоголизмин әһалинин мүхтәлиф төбәгәләри арасында јајылмасы, сәрхошлуғ вә алкоголизмин тибби-социал нәтичәләринин өјрәнилмәси, алкогोल һәрисијин фактор вә сәбәбләри, алкоголизмлә мубаризәнин форма вә үсуллары вә с. дахилдир.

Алкоголизм тәдричән, узун инкишаф јолу кечән хәстәликдир. Бәзи тәдгигатчылар бу јолу бир нечә ајдан ијирми илә гәдәр узадырлар. Дәгигләшдирмәк бир гәдәр чәтиндир. һәр һалда алкоголизмин "хроник" олдуғуна һеч бир шүбһә јери јохдур. Мәсәлә бурасындадыр ки, тәсадүфи ичмәкдән башлајыб, алкоголизмдә гуртаран јол һәр јердә чәмијјәтдән кечир. Јәни алкоголизмин социоложи-ичтимаи тәрәфи, тибби-биоложи тәрәфиндән хәјли, елә бәлкә 20 ил габаг өз зәрәри тәсирини көстәрир. Алкогोलла башы думанландырыб, гәзә төрәтмәк, ичтимаи јерләрдә, аиләдә дава-далаш салмаг, хулиганлыг вә оғурлуғ етмәк, дөвләтә вә өзүнә чидди мадди-мәнәви зәрәр јетирмәк үчүн алкоголизм хәстәлијинә тутулмаг лазым дејилдир, беш-үч күнлүк сәрхошлуғ стажы да кифајәт едәр.

Чәмијјәтдә вә һәтта аиләләрдә төрәдилән чинајәтләрин, тәсадүфи адам өлдүрмәләрин, оғурлуғ вә гарәтләрин бөјүк әксәријјәтинин сәрхошлуғла әлағадар олмасы һеч кәсдә шүбһә јери гојмур. Бөјүк мајуслуғ вә изтираба, мәнәви вә мадди иткиләрә баис олан јол-һәрәкәт гәзаларынын,

јаңгынарын баш вермәсиндә спиртли ичкиләрин нә дәрәчәдә рол ојнадығына да бураја әлавә етсәк, сәрхошлуғ вә алкоголизмин әсл ичтимаи бәлаја чеврилдији ајдынлашмыш олар. Алкоголизмин социоложи-нәгәтеји нәзәрдән өјрәнилмәсинин зәрурилији дә бурадан јараныр.

Проблем чох мүһүмдур. Социал-кикијеник бахымдан комплексли өјрәнилмәси, онун диқәр саһәләр үзрә тәдгигини тамамлајыр. Индисә алкоголизмин социал-кикијеник тәдгигинин ајры-ајры саһәләринә кечәк.

Алкоголун әмәк фәалијјәтинә тәсири. Әмәк инсанын аиләдән бөјүк чәмијјәтә атдығы илк аддымдыр. Инсан нә илә мәшғул олмасындан асылы олмајараг, о өзүнү әмәкдә тапыр. һеч бир һәјати зәнкинлик әмәјин инсан тәрбијәсиндә јаратдығы кејфијјәтләри әвәз етмәјә гадир дејилдир. Бир сөзлә, инсан ләјагәтинин анасы әмәкдир. Бәшәр тарихи, әмәк тарихидир...

Инсанын планетимиздә төшәккүл тапдығы ичтимаи формасија дөврләриндә инсанын әли әмәк аләтләриндән ајрылмамышдыр. Дөврдән-дөврә просессин формасы, ичра имканлары дәјишсә дә мәзмун сабит галмышдыр. Бу күнкү истәһсалат просесләрини исә нәинки нечә әср, һеч нечә ониллик габагла да мүгајисә едә билмирик.

Мүасир фабрик вә заводлар дәгиг вә мүрәккәб истәһсал аваданлығлары илә тәмин олунмушдур. Бүтүн дүнјанын вә өлкәмизин мүхтәлиф сәнајә бирликләри вә объектләриндә истәһсалын вә техноложи просесләрин кетдикчә автоматлашдырылмасы вә механикләшдирилмәси әмәк шәраитини јүксәлтмишдир. Бунула белә, истәр сәнајә вә истәрсә кәнд тәсәрруфаты саһәләриндә чалышан фәһлә вә гуллуғчуларын үзәрләринә дүшән төләбкарлыг, мәс'улијјәт һисси гат-гат артды. Онлар истәһсал просесләринин кедишинә ујғун олараг дәгиглик вә һәссаслыг, зәһни кәркинлик шәраитиндә ишләјирләр. Елм-техника әсринин сон наилијјәтләрилә тәкмилләшдирилмиш дәгиг дөзкәһ вә чиһазларла ишләмәк һәр бир фәһлә вә мүтәхәссисдән чевиклик, ити көз, јахшы әһвал-руһијјә төләб едир. Бүтүн бунларын мәркәзиндә исә ајығлыг дурур.

Һөкүмәтин мүәјјәнләшдирдији игтисади вә социал вәзи-фәләрин һәјата кечирилмәси бүтүн әмәк саһәләриндә фәалијјәт интизамыны вә мүтәшәккилијини даим јүксәлтмәји төләб едир. Бунларсыз һеч бир јарадычы коллектив мадди истәһсаллардан сәмәрәли истифадә етмәјә, кәмијјәт вә кејфијјәт боллуғларына наил олмаға гадир дејилдир.

Әмәк интизамы дедикдә, истәр физики, истәрсә зәһни ишлә мәшғул оланларын ичра мәс'улијјәти, аһәнқдар фәалијјәти, һүгүг тәминатларынын көзләнилмәси, сөзлә

ишинин вәдәти вә с. нәзәрдә тутулур. Мадди не'мәтләр боллуғу жаратмағ үчүн һәр бир зијалы вә елми ишчинин, фәһлә вә колхозчунун иш вахтындан, дахили имканларын-дан, өз күчүндән сәмәрәли истифадә етмәси, план вә өһдәликләри ләјигинчә јеринә јетирмәси һәјати тәләбатта чеврилмәлидир. Бүтүн бунларса мәишәт сәрхошлуғу вә алкоғолизм илә һеч вахт бир араја сығышмамышдыр.

Аз миғдарда гәбул едилән алкоғол белә организмин чохлу функционал позғунлуғларын әмәлә кәтирир. Сөһбәт һәлә мәишәт сәрхошлуғундан кедир. Гејд етдијимиз позғунлуғлар нәтичәсиндә инсанын әмәк габилитәти азалыр, кәјфијәти ашағы дүшүр. Һәтта 12—30 мл арағ әмәк габилитәтин 13—15% азалдыр, физики һәрәкәтләрин сајы чохалыр, өзүнүтәнзим пиләшир, ичранын дәгиглик вә мөгсәдјәнлүјү итир. Бәзиләринин фикринчә, спиртли ичкиләр инсанын физики вә әгли әмәк габилитәтин "итиләјир". И.П.Павловун шакирдләри шәрти рефлекс үсулу илә өјрәнмишләр ки, мәишәт сәрхошлуғунун башланғыч фазасында алкоғолун ғычығландырычы тәсириндән ојанма просеси ләнкимәјә үстүн кәлир. Доғрудан да алкоғол әввәл-әввәл инсанда јаланчы чошғунлуғ јарадыр. Артыг һәрәкәт вә данышыға јол верир, күчү чатмајан ишдән јапшыыр. Бунун сәбәби шәхсин өз гүввәсинә нәзарәт сдә билмәмәсиدير.

Аз миғдарда гәбул едилән алкоғолдан сонра һадисәләрә тәнғиди мүнәсибәт, онларын тәһлили вә өзүнүтәнғид һиссләри дә азалыр. Верилән вәдләр, галдырылан тәшәб-бүсләр, нәзәрдә тутулан ишләр кағыз үзәриндә галыр. Онлары ахыра чатдырмаға нә күч, нә сәбир кифәјәт сдир. Ани вә алдадычы чошғунлуғ јерини сүслүјә, күтлүјә вә һалсызлыға верир.

Сәрхошлуғдан алкоғолизмә кедән јол боју организмин функционал вә органик позғунлуғлары илә паралел әмәк фәалитәти дә мөһвә сары кедир. Сәрхошлуғ алкоғолизмә кечән кими хәстәликләр вә мүвәггәти әмәк габилитәтин итирмәк һаллары системләшир. В.М.Морковкин вә Г.М.Косовскинин кәстәрдикләринә көрә I мәрһәләдә үзүрсүз ишдән галма 17,1 күндүрсә, II мәрһәләдә 32,4 күнә чатыр. Әкәр хәстәликләри вә "үзүрлү" сәбәбләри дә бураја әләвә етсәк, онлар илин јарысындан чохуну истәһсалатдан кәнар вәзидә галырлар.

В.Мархын мә'луматына көрә алкоғолизм хәстәләнмә сәбәбләри арасында 4-чү јери тутур. Алкоғолдан һәрислик-лә истифадә сдәнләр ичмәјәнләрдән дә 4 дәфә артыг узунмүддәтли ишдән галырлар. Бу сәбәбдән һәр күн АБШ-да 30 милјон әмәк күнү итирилир. К.Полколанен вә

Ј.Суминсин тәдғигатына әсасән Финландијада 5 ил мүддәтиндә алкоғолизмә әләғәдар әмәк габилитәтин итирилмәси дөрд дәфә артмышдыр.

Профессор Х.Дјуринг мүәјјән етмишдир ки, бир адам ајыг һалда 8 саата көрдүјү иши, јүнкүл сәрхошлуғдан сонра 9 саата јеринә јетирир. Һеч шүбһәсиз, истәһсалат кәјфијәтдә дә чох шәј итирир. Бу иткенин нә дәмәк олдуғуну фәрз етмәк үчүн гејд етмәлијик ки, мүасир истәһсалат просесинин өмрү күнләр вә саатларла сдәјил, дәгигәләр вә санијәләрлә өлчүлүр. Мәсәлән, Толјатти автомобил заво-дунда 18—21 санијәдә бир "жигули" бурахылыр. Дикәр бир алим елми ишинин бир һиссәсини алкоғолун инсанын әмәк фәалитәтинә тәсири хусуситәтләринин өјрәнилмәси мәсә-ләсинә һәср етмишдир. Онун мүшаһидәсинә көрә, базар вә бајрамларда ичмәјә адәт етмишләр, сртәси күн ишә чыхдыгда әмәк нормасыны јалныз 65—70% өдәмишләр. Онлардән бир һиссәсисә хроники хәстәликләрин ағырлаш-масы илә әләғәдар ишә чыхмамышдыр.

Клиник иллюстрација. А.Ј. 3 №-ли Мәнзил Истисмар Идарәсиндә чилинкәр ишләјирди. Үзүјә, чалынған ишчи иди. Ким ки, јарым литр арағындан кечәрди, Ј. онун үчүн дағы-дағы үстә гојарды. Һеч бир ил кечмәмиш араға "өјрәнди". Һеч кимин көзләмәдији тәрздә хасијәти дәјишди. Вәтәндашларла мүбәһисә салды, ишдә сәһләнкарлығ етди. Јарымазлығына көрә төһмәт алды. Ахырынчы төһмәтин мәғамы чатанда "өз әризәсинә" көрә ишдән чыхды.

Бу әјјам чилинкәрин әмәк тәрүчмәји-һалына бир аз да јакын-дан дигәт јетирәк. Ишләмәјә 23 ил бундан габаг башлајыбыр. Бақыда онун "из гојмадығы" сүләр идарәси, тикити мејданы демәк олар ки, јохдур. Үмумијәтлә, 27 иш јери дәјишди. Үмуми иш стажы иә үст-үстә 9 илди. Бу башабала чилинкәрдән ишдә һамы јаха силкир. өз доғма аиләсиндәсә арвадынын вә ушағынын көрәси көзү јохдур.

Алман психиатрлары алкоғолун зијалыларын әмәк фәалитәтинә тәсири өјрәнмишләр. Мә'лум олмушдур ки, 30—50 грам халис чахыр спирт инсанын зәһни габилитәтин 35—48 саата гәдәр ашағы салыр. Садә шифаһи вә јазылы һесабламаларда ишин сүр'әти азалыр, ади сәһвләрә јол верилир. Көрүләчәк иш нә гәдәр зәриф, дәгиг вә мүрәккәбдирсә, о гәдәр дә аз миғдарда алкоғолла сәмәрәси ашағы дүшүр.

Бакылылар тез-тез телефон апаратларынын насазлығын-дан киләјәнләрләр. Шикајәтин сәда-сорағы мәтбуат сәһифәсинә, телсвизија скранына вә радио верилишләринә дә кедиб чыхыр. Шикајәтләр будур: апаратларда әләвә күј, данышыг, сигнал, хырылты олур: данышыг гәфләтән кәсилир, сәс зәиф кәлир, јыгдығын нөмрәјә дүшүлмүр, нөмрәни дәфәләрлә јығмалы, үзр истәмәли олурсан. Иләрлә давам сдән вә ади мәишәт әһвалаты тәсири

багышлаян бу нараһатчылыг чохлары үчүн баһа баша кәлир, һәтта "телефон неврозу" илә гуртарыр.

Шәһәр телефон шәбәкәси сон илләрдә хејли кенишләндирилмишдир. Чохлу јени автомат телефон станциялары инша едилмиш, шәһәр үзрә өтүрүчүләр шәбәкәси јарадылмышдыр. Бурада мүасир вә мүрәккәб гургулар, апаратлар, чиһазлар вә с. истифадә олунмушдур. Онларла "дил тапмаг"да мүһәндис вә фәһләләрдән сајыглыг, сәриштә вә илк нөвбәдә исә ајыглыг тәләб олунур.

Клиник иллюстрација. С.Б. Баки Шәһәр Мәркәзи Телефон Говшағында мүһәндис ишләјирди. Илк вахтларда дәфәләрлә иши тәрифләниш, мукәфат верилмишдир. Көзләнилмәдән ишә сәрхош чыхмышдыр. Үстүнү вурмамышдылар. Нөвбәти дәфә иш үстүндә ичмишдир. Јенә күзәштә кетмишдиләр. һәләлик ишинин өһдәсиндән кәлирди. Ахырда сәзјјәт кәскинләшмишдир. Говшағын баш мүһәндиси рәисә рапорт вермишдир: "Мүһәндис С.Б.-нин саһәсиндә нөггәләр пасаз ишләјир, нөмрәләр тез-тез гарышыр, өтүрүчү релеләрдән бир нечәси сырадан чыхмышдыр. Јерләрдән шикајәтләр вардыр. Саһә мүһәндиси сон вахтларда ишә сәрхош кәлир. Буналары нәзәринизә чатдырмагла, тәдбир көрмәнинизә хаһиш едирәм." Онун һәрәкәти коллективдә музакирә олунду, шиддәтли төһмәт верилди. 2 ај кечмәиш ону јенә иш үстүндә сәрхош тутдулар. Чаналығыны вә ишкүзарлығыны нәзәрә алыб мүаличәјә көндәрдиләр. Јарымчыг гачды. Тәдбир гәти олду: "Иш үстүндә сәрхошлуғ етдијина вә әмәк режимини чидди поздуғуна көрә вәзифәсиндән азад едилсин."

Спиртли ичкиләрин ушаг вә јенијетмәләрин организминә, хүсусилә али синир системинә мөһведичи тәсири даһа артыгдыр. Синир һүчәјрәләринин алкоғола һәссаслығы илә әлагәдардыр. Көрпәләрин бејини онларын үмуми чәкисинин 12%-ни тәшкил едир. Кетдикчә фәрг азалыр, бөјүкләрдә 2%-ә чатыр. Алкоғолун синир системинә мәнфи тәсири дә тәгрибән бу нисбәтә ујғун кәлир. Һәлә 20-чи илләрдә Сосиал Кикијена Институтунун әмәкдашлары мәктәблиләр арасында сәрхошлуғун јајылмасыны өјрәнәркән мүәјјәнләшдирмишдиләр ки, чох јох, бир парч пивә ичән шакирд мәсәлә вә мисаллары ади вахтда олдуғундан ики дәфә ләнк, өзү дә бир нечә сәһвә јол вермәклә һәлл едир. Шакирд габагкы сәлиғәсини, давамијјәтини вә елмә олан марағыны итирир.

Бизим шәхси мушаһидәмиз дә јухарыдакы фикри тәсдиг едир. Алкоғолизмин клиникасында Баки шәһәр ајылтма мөнтәғәсинин "гонағлары"ндан данышмышдыг. Онларын арасында чохлу техники-пешә мәктәбләринин шакирдләри, техникум вә али мәктәб тәләбәләри олдуғуну да көстәрмишдик. Тәдгигатымызын бир нәтичәсини бурада шәрһ етмәк истәрдик. "Гара сијаһыда" олан шакирд вә тәләбәләрин (үмуми сајы 304 нәфәр) һамысы тәлим-тәрбијәдә гујругда сүрүнәнләрдир. Һәтта онлардан 16,6 фаизинин мөғбул вә имтаһандан кәсирләри вар, 7 фаизисә "икиил-

ликләр"дир. Дүздүр, һамысынын өзләринә бәрәәт газандыран "сөнәдләри" вардыр. Әсас иш көрәнсә һеч јердә ады чәкилмәјән спиртли ичкиләрдир.

Сәрхошлуғун гајчысы али тәһсилли мүтәхәссисләр, елми ишчиләр үчүн даһа итидир. Клиникада мүаличә олунанлар арасында али тәһсилли муәллим, мүһәндис, һәким, игтисадчы, инчәсәнәт ишчиси, елми ишчи вә с. чох олур. Анчаг онларын дәгиг һесабыны апармаг чох чәтиндир. Чүнки, әкәсријјәти хәстәлик тарихинин паспорт һиссәсинә ја "ишләмәдикләри"ни, ја да "фәһлә", "чилиңкәр" ишләдикләрини јаздырырлар. Әсл мәнзәрәнисә һәјат јолдашларынын (әкәр варса, бир јердә јашајырларса, јанына кәләрсә) вә валидәјнләринин көмәјилә ашкар едирик. Чохлары али тәһсилли олдуғлары һалда, өзләрини садә пешә "адамы" кими гәләмә верирләр. Доғрудан да онлар өз вәзифәләриндә ишләмирләр, ишләјә билмәдикләринә көрә говулублар. Һәјатдакы әсл јерләрини, истеһсалатдакы әсл сәнәтләрини итирибләр. "Садә пешә адамы" ады алтында баш кирләјирләр. Алкоғола алудәчилик онлара нәинки иш јерләрини, һәтта ахшамла сәһәрин јерини дә сәһв салдырыблар.

Зәј мөһсул бурахмаг, үзүрсүз ишдән галмаг, ишә кечикмәк, истеһсалат травмалары вә с. сәрхошлуғун чығырдашларыдыр. Тәк-тәк адамларын сәрхошлуғу белә бүтөв бир коллективин әмәк фәалијјәтини көздән салыр. Ахыры исә чәмијјәт вә коллектив үчүн һәлә чох фәјда верә биләчәк мүтәхәссисин јары мәнзилдә сырадан чыхмасы, өлүчанлыја чеврилмәсидир.

Сәрхошлуғ вә алкоғолизм илә мүбаризә тәсадүфән дәвләт әһәмијјәтли мәсәлә һесаб едилмир. Онларын һесабына фабрик вә заводлар, мүәссисә вә идарәләр, бүтүнлүкдә дәвләт бөјүк мадди зәрәр чәкир. Бу иткени јалныз муһарибәләрин кәтирдикләри фәлакәтлә муғажисә етмәк олар. Вахтилә бу итки апарат вә дөзкаһлар, агрегат вә машиналарын гәзасы илә өлчүлүрдү. Инди һәмин "өлчү ваһиди" мүәссисәнин, заводун, бирлијин бинадан мөһвини, јаныб күлә дөнмәсини әкс етдирир.

Сәрхошлуғун мөишәт вә истеһсалат травмалары илә "үнсирјјәт" тапмасынын сәбәби үчүн дә баш сындырмаға дәјмәз. Спиртли ичкиләр һәјатда һеч бир кәсә иш авандлығы вермәмишдир. Буну бир груп франсыз алимләринин тәдгиги даһа ашкар көстәрир. Тәдгигатчы Тондәско метал сәнәјеси мүәссисәләриндән бириндә мүәјјән етмишдир ки, спиртли ичкиләр истеһсалат травмаларынын сыхлығыны 35 дәфә артырыр. Дикәр бир франсыз алим

исә һәр үч истехсалат бәдбәхтлијинин икисинин күнаһыны сәрхошлугда көрмүшдүр.

АБШ сәһијә департаментинин һесабламасына көрә өлкәнин јалһыз сәнајә ишчиләри сәрхошлугла вә алкоғлизмлә әләғәдар илдә 44 милјон иш күнү итириләр. Сәнајә бундан 500 милјон доллар зәрәрә дүшүр. Мүвағил оларағ һәмин мадди Франсада бир милјард франк, Австралијада 80 милјон доллардыр. Тәкчә сәнајә үзрә јох, үмумијјәтлә көтүрүләндә, јә'ни истехсалатла әләғәси оланларын өлкәјә вердији мадди итки гәјд сдиләндән дәфәләрлә артыгдыр. Мәсәлә, бу рәғәм АБШ үчүн 25 милјард доллардыр. Мадди иткенин там мәнзәрәси бунунла да алынмыр. Она көрә ки, көстәрилән рәғәмләр артыг көһнәлмәк үзәрәдир; он ил бундан габағын мә'луматыдыр. Сон он илдәсә сәрхошлуг вә алкоғлизм инкишаф етмиш сәнајә өлкәләриндә 1,5—2,0 дәфә артмышдыр.

Јапон тәдғигатчысы Нукада Акида сәрхошлуг вә алкоғлизмин мүхтәлиф истехсалат сәһәләриндә тәсәррүфат исрафчылығынын адамбашы зәрәрини өјрәнмишдир. Бу мәсәдлә о, Јапониянын 73 мүәссисәсиндән 3286 ишчини мүајиндән кечирмиш, онларын 28%-нин алкоғлик олдуғлары, 10%-нинсә мәишәт сәрхошлугу ајдынлашдырылмышдыр. Франса сәнајә ишчиләринин исә бу, 12%-ни тәшкил етмишдир.

Тәдғигатчынын алдығы даһа марағлы елми-статистик мә'лумат сон илләрә аиддир. Она көрә марағлы дејирик ки, сәрхошлуг вә алкоғлизмин вурдуғу мадди зәрәр һағгында там тәсәввүр јараныр. Нукада Акиданын 1978-чи ил мә'луматына көрә АБШ-да алкоғолла әләғәдар үмуми мадди зәрәр 31,4 милјард доллар тәшкил едир. О чүмләдән истехсалатда 14,9 милјард; тиббдә 8,3 милјард; бәдбәхт һадисә вә гәза 4,7 милјард; јанғынлар 0,3 милјард; сосиал 1,3 милјард; чинајәт 2,0 милјард доллар.

Алим сәрхошлуг вә алкоғлизмин мадди-ичтимаи зәрәрини спиртли ичкиләрдән истифадәнин (һәр бир нәфәр үчүн) мигдарын вә мүддәтилә дә әләғәләндирмишдир. Мәсәлә, АБШ-да алкоғлизмлә хәстәләнмиш бир нәфәр ил әрзиндә чәмијјәтә бирбаша вә долајы јолла 842 доллар мәбләгиндә зәрәр вурур. 14—15 ил хәстәлик стажы оланлар үчүн бу мәбләг 6791 доллардыр. Бурада һәр алкоғликә орта һесабла 3800 доллар хәрч дүшүр.

...Е'тираф едәк ки, кечмиш ССРИ-дә дә сәрхошлуг вә алкоғлизмин сосиалист сәнајәсинә, көнд вә халғ тәсәррүфатына биләваситә вурдуғу мадди зәрәрин мигдарыны пул ваһиди илә ифадә етмәјә чәтинлик чәкирик. Мәһсулдарлығы ашағы салмағ, зај мәһсул бурахмағ, истехсалат гәзалары,

јанғынлар, ичтимаи мүлкијјәтә бахымсызлығ—бүтүн бунлар дәвләтә милјонлара баша кәлир. Сәрхошлуга гуршанмыш (һәлә алкоғлизми демирик) јол нәзәрәтчиләринин, ағыр јүклү гатар сүрүчүләринин ади диггәтсизлијинин чәмијјәтә вурдуғу мадди јаранын јери илләрлә сағалмыр.

Нәһәнк тикинти гургуларынын, ири машин вә агрегатларын, күлли мигдарда хаммалын зај олмасына, јарарсыз һала салынмасына раст кәлмәјимиз надир тәсадүф дејилдир. Күнаһкарлары тапмағ, лајигли чәза всрмәклә кифајәтләнмәк олмаз. Бу сәһәдә ән башлыча истигамәт профилактикадыр. Чүнки мүғәсирләри чәзаландырмағла биз итирдијимиз мадди зәрәрин јерини долдурмуруғ, әксинә, она мә'нәви зәрәримизи әләвә едирик.

Бақы мәјсисиз кондиционер заводунун мүһәндис-фәһлә коллективи арасында ишә кечикмә, ишдән јайынма һаллары заводун үмуми әмәк мәһсулдарлығыны хејли ашағы салырды. Мәсәлә ичра һакимијјәтиндә мүзакирә едилди. Һәр шеји јериндә јохламағ үчүн хусуси комиссија јарадылды. Мә'лум олду ки, ајры-ајры фәһлә вә гулауғчуларын сәрхошлугу завод коллективинин үмуми иш аһәнкини позур. Көрүлән тәдбирләр јахшы нәтичә верди. Белә әмәк коллективләри шәһәрдә онларладыр.

Өлкәмиздә һәр бир вәтәндашын әмәк габилијјәтинин горунмасына хусуси гајғы көстәрилир. Алим—һәкимләримиз әмәк экспертизи елми-тәдғигаты саһәсиндә хејли иш көрмүшләр. Бу һәм дә алкоғлизм заманы әмәк габилијјәтинин экспертизинә аиддир. Әмәк габилијјәти, алимләрин тәбри илә десәк, мүәјјән сдилмиш иши көмијјәт вә кејфијјәтчә јеринә јетирмәк үчүн инсана кифајәт едәчәк физики вә мә'нәви гүввәләрин мәчмусу нәзәрдә тутулур. Белә бир әмәк габилијјәти аңлајышы 1961-чи илдән тәсдиг едилмишдир. Биздә алкоғликләрин әлилик групплары мөһдудлашдырылыр. Сәрхошлугла әләғәдар бәдбәхт һадисә заманы белә (о чүмләдән, хәстәләнмә) мүвәғгәти әмәк габилијјәтинин итирилдијинә көрә мүавинәт (бүлләтен) всрилмир.

Алкоғол вә чинајәткарлығ. Бу сәрхошлуг вә алкоғлизмин сосиоложи тәдғигатларынын ән мүһүм саһәсидир. Тәлашла данышмағымыз сәбәбсиз дејилдир. Илк бадә ичтимаи биркә јашајыш гајдаларынын позулмасында илк "потенсиал аддым"дыр. Јоллар өлкәләрин мәдәнијјәт емблемидирсә, сәрхошлуг чинајәт көстәричисидир.

Алкоғлизм хәстәликдир. Бурада шүбһәли вә гаранлығ бир шеј јохдур. Хәстәлијин етиолокијасы да, патокенези дә тәдғигатчылара чоһдан ајдындыр. Алкоғлизм һазырда үмумдүнја Хәстәликләр Тәснифатында I Нели хәстәликдир.

Бунлары төкрарән гејд етмәкдә мәгсәдимиз вар. Алкоголикләр һәм дә мүаличәјә бармагарасы јанашмаларына, сәһләнкарлыгларына көрә бүтүн дијәр хәстәликләрә тутуланлар арасында "биринчи јери" тутурлар. Онларын аз бир һиссәси, анчаг 7%-ә гәдәри мүаличә олунурлар. Бәс галан 93%-и? Үнванларыны дәгиг садалаја билмәрик. Фәрги нәдир, бизмлә бир чәмијјәтдә јашајырлар. Сәләһијјәтли дөвләт апаратларында, назирликләрдә, али вә орта мәктәпләрдә, фабрик вә заводларда, колхоз вә совхозларда...ишләјирләр. Шәһәримиз бир, күчәмиз бир, кәндимиз бир. Кәдәримиз вә ссвинчимиз, шәхсијјәтимиз вә гајыларымызса башга-башга.

Әкәр мәишәт сәрхошлары биркәјашајыш гајдаларыны позмаг јолунда "потенсиал аддым"дырларса, алкоголикләр артыг һәрәкәтдә олан "кинетик аддым"дырлар. Јә'ни онлар әлә кечиб-кечмәмәләриндән асылы олмајараг илк аддымларыны чохдан атмышлар. Дәфәләрлә аиләдә, иш үстүндә вә ичтимаи јерләрдә ганун-гајдалары позмушлар. И.В.Стрелчукун гејд етдији кими, алкоголикләрдән 1%-и хәстәликләрини с'тираф едирләрсә, буну онларын ганун позгунлугларына шамил етмәк олмаз.

Алкоголизмлә бағлы һәгигәт даһа ачыдыр, үстүндән сүкутла кечмәк ондан даһа бөјүк дәрди. Мин нәфәр алкоголь, мин нәфәр ичтимаи вә биркәјашајыш гајдаларыны позан, мин нәфәр инсанлыгыны вә вәтәндашлығыны итирән, мин нәфәр әмәк интизамыны позан, мин нәфәр оғру вә хулигандыр. Алкоголикин вәтәни, миллијјәти вә шәхсијјәти бүтүн өлкәләрдә "бәрәбәрди". Онлар үчүн дүнјаја ачылан пәнчәрә ички бутулкасынын богазыдыр.

Һәр һансы өлкәдә төрәдилән чинајәтин сајы вә ағырлығы истифадә едилән спиртли ичкиләрин мигдары илә дүз мүтәнасибди. Бу, игтисади чәһәтдән инкишаф етмиш капиталист өлкәләри үчүн даһа сәчијјәвиди. АБШ, Јапонија, Инкилтәрә, Франса, Италија, Алманија вә с. өлкәләрдә төкчә сәнајсинин сычрајышлы инкишафы. дүнја базарларында мөвгә үстүнлүјү үчүн дејил, чинајәтләрин сајы вә ағырлығы үзрә дә биринчилик "јарышлары" кечирилир. Нәч шүбһәсиз, әввәлинчи јери капиталист дүнјасынын лидери АБШ тутур. Сон илләрдә бурада күндәлик гарәтләрин, чинајәтләрин, адам өлдүрмәләрин сајы сүр'әтлә артыр. Күн әрзиндә 3 минә јахын бу вә ја дијәр шәкилдә чинајәт баш верир. Ф.А.Плаутун ијirmi ил бундан габаг вердији мә'лумата көрә АБШ-да баш верән ганун позгунлугларынын үчдә бирини сәрхош вәзијјәтдә төрәдирләр. Бу күнүн капиталист дүнјалары үчүн "чинајәт мәнзәрәси" тамамилә башгадыр. Нарко-

манија вә алкоголизм доллар дүнјасында аз галыр һаки-мијјәти әлә алсын.

Адәтән, сәрхошлуғла әләгәдар баш верән чинајәтләрдән сәһбәт кәсдән рәғәмләрә, фаизә мұрачиәт едирик вә фикримизи онларла јескунлашдырыг. Мәсәлән, кәстәририк ки, чинајәтин "филян фаизи" сәрхош һалда төрәдилмишди. Бунун өзү "алкоголизм вә чинајәт" мәсәләсини тамамилә әкс етдирмир. Алкоголикләрин "кинетик чинајәткарлар" олдуғларыны билирик. Анчаг "чинајәт фаизи"нә бир шеји дә әләвә етмәк истәрдик: спиртли ички дүшкүнләри бүтүн чинајәтләри "сәрхош вәзијјәт"дә етмирләр. Башга сөзлә, "сәрхошлуғ намини" әлә гәнимәт кечирмәк үчүн едирләр вә јахаланырлар. Бизсә онлары "ајыг чинајәткарлар" сијаһысына јазырыг.

Бәсләиклә, сәрхошлуғла әләгәдар чинајәтләри тәһлил едәндә просеси шәрти олараг ики јерә—алкоголикин чинајәти ајыг вә сәрхош һалда етмәсинә бөлмәлијик. Статистик мә'луматларын өзләри дә кәстәри ки, бә'зән сәрхош хулиганын етдији чинајәтдән хәбәри олмур. Бә'зән-сә башга бир ички дүшкүнү оғурлуғу, гарәти, ағыр чинајәти габагчадан һазырладыгы "план" үзрә едир.

Бир статистик мә'лумата фикир верәк. Горки вилајәтин истинтаг органларынын әмәкдашлары "сәрхошлуғ вә чинајәт"лә әләгәдар јохламалар апармышлар. Мә'лум олмушдур ки, ил әрзиндә вилајәт үзрә гәсдән адам өлдүрмәнин 100%-и, бәдәнә ағыр хәсарәт јетирмәнин 72,6%-и, гарәтин 53%-и сәрхош һалда едилмишди. Пермдә оғурлуғларын 80%-и, зорламаларын 100%-и, гәсдән адам өлдүрмәләрин 91%-и алкоголикләрин пајына дүшүр. Новгород вә Кострома вилајәтләриндә дә вәзијјәт гејд етдикләримиздән кәри галмыр.

Биз ички дүшкүнләринин "гәсдсиз" дә адам өлдүрдүк-ләрини гејд етдик. Бу, онларын шәхсијјәтин алкоголь деградасијасы илә әләгәдар инсанлығларыны итирмәләринин нәтичәсиди. Алкоголсуз бәдәнә ағыр хәсарәт јетирмәнин дә, гарәтин дә, зорламанын да тәркибиндә шәхсијјәтин алкоголь деградасијасынын "пајы" вардыр.

Игтисадчы алим Б.Левинин мә'луматына көрә, ајылтма мәнтәгәләринә дүшәнләрин әксәријјәти аз маашлылардыр. Аз маашла чох ичмәк. Гәрибә тәзаддыр. Мәкәр ички дүшкүнләринә спиртли ичкиләри күзәштләми сатырлар? Јох! Ајындыр ки, онларын "әләвә кәлир" мәнбәләри вардыр. Бу, әлиәјрилики, мөһтәкирлики, хулиганлыгыдыр, ағыр чинајәти. Сәрхош вәзијјәтә кәлинчә, о, һадисәләрдән габаг да, сонра да ола биләр.

Чәмијјәт ганунлары һәмишә ички дүшкүнләрини чәзәландырмашдыр. Мүхтәлиф дөврләрдә онлара ичтимаи

мүнасибәтләр мұхтәлиф олмушдур. Әјјашлара "күзәштә кетмәк", вә "ағыр чәзаландырмаг" тәклифләри дә верилмишдир. Тәбәбәтсә гуманизмә сәдагәтиндә һәмишә сабит галмышдыр. Ганун алкогәл тә'сириндән хумарланыб јыхыланларын үстүндән ајаглајыб кечмәк истәмишдирсә, тәбәбәт онун һәр гырышында нечә чинајәтин изи олан әлиндән тутуб, ајаға галдырмаг истәмишдир.

Ички дүшкүнләринисә нә ганун, нә дә тәбәбәт тә'мин етмишдир. Онлар ганунла тәбәбәт, һакимлә һәким арасында сүрүнмүш, мајмаглыг етмиш, јери кәлдикчә, фүрсәт тапдыгча "зирәклик" вә "дирибашлыг" кәстәрмишләр. Ганун-гајдаһы поздугларыны пәрәләмәк, мұаличәдән бојун гачырмаг үчүн мин бир ојундан чыхмышлар. Хулиганлыгы чинајәткарлыға, чинајәткарлыгы сағалмаз хәстәликләрә көрпү гоја-гоја чәмијјәтин түфәјлисинә чеврилмишләр. Күндүзләр јараса вә јалгузаглар кими кәлкәлик вә гаранлыға чәкилмишләр, ахшамлар бәд әмәлләринин даһына дүшмүшләр.

Сәрхошлуг вә алкогәлизмн доғурдугу фәлакәтләр "гајнар ганлы" гафгазлылар үчүн даһа баһа баша кәлир. Бу, республикамыза көрә дә сәчијјәвидир. Јахынларда республика телевизија верилишләринин "Инсан вә ганун" програмы маһкәмә салонундан транслјасија олунурду. Будур, ики гоншу, әилә башчысы (һәрәсинин ики ушағы вар) бирликдә мағазая кәлирләр, јарым литр араг алырлар. Ичирләр... Гајнар кәчләрин ганыны араг бир аз да "гајнадыр". Мүбәһисә дүшүр. Гоншулардан бири кедиб сәдән ов түфәнкини кәтирир вә рәгибинин синәсини нишан алыр. Ону өлдүрүр. Һараја ушаглары кәлир, аталарынын ганлы синәсини гучаглајыр, фәрјад гопарырлар. Аналары да онлара гарышыр. Артыг неч нә көмәк етмир. Индисә мұттәһим чинајәткарлар күрсүсүндә дајанмышдыр. Доғрусу, һәјәчанла, үрәкағрасы илә данышыр: "...Дәсәм ки, чаванам, чаванлығыма бағышлајын, гәтлә јетирдијим дә чаван иди. Дәсәм ки, ики ушағымы јетим гојмајын, мән өзүм онун ики ушағыны артыг јетим гојмушам. Бирчә ону дәјирәм ки, бу фәчиәдә өләннин дә күнаһы аз олмамышдыр".

Бу һадисәни республикамызда сәрхошлугла әлағәдар баш верән чинајәтләр "салнамәси"нә спиграф кәтирмәк оларды. Она көрә дә өлдүрәннин вә өләннин адларыны чәкмәдик. Өзү дә бу мәишәт сәрхошлугу фонунда кәдән бир фәчиә олмушдур. Кәлин һәмин "Салнамә"дән бир нечә фәсли вәрәгләјәк:

Бакынын Гарадаг Рајон Дахили Ишләр Шә'бәсинин вердији мә'луматын бир нечәсини нәзәринизә чатдыраг. Һадисәләр, әсасән, рајонун Саһил, Ләкбатан, Гобустан,

Сәнкәчал, Әләт вә Гызылдаш гәсәбәләриндә баш вермишдир.

...Һәбсханадан тәзәчә чыхмыш Б.М.-ин "шәрәфинә" Шонгарда тәнтәһәли мәчлис дүзәлдди. Сағдыг-сағдыға, кәзәјдинлыгы-кәзәјдинлыгына гарышыр. Б. дәмләнир вә "фәсилә" вахты јахындакы јатагханаја достларына баш чәкмәјә кеди. Достлар тез әлүстү ички мәчлиси дүзәлдирләр. Б. лап "дүзәлир". Һәјәтә чыхаркән гапы гоншусу С.А. илә һөчәтләшир, бир нечә јериндән бычаг ыруб өлдүрүр.

Вахтилә мұаличәси илә мәшгул олдуғуруз вә мұаличәни јарымчыг гојуб гачмыш Саһил гәсәбәсинин сакини, пәнсијачы А.К.-нын чинајәти буиунда да ағырдыр. Онун нөвбәти "алкогәл ачылығы" башлајыр. Сәһәр тәздән арвадындан бир "Алабашлы" пул истәјир. Арвад пәрмәдикдә, үстәлик ону даһындагы өзүндән чыхыр вә үтү илә арвадыны башындан ыруб өлдүрүр.

Һәмин гәсәбәнин сакииләриндән Т.М. мә'шугәси В.В. илә бирликдә Кәһнә Әһмәдлil гәсәбәсиндә јашајан халасына баш чәкмәјә кәдилрләр. Халасы онлары мөһрибанчылыкта гаршылајыр, сүфрә ачыр, араға гонаг едир. Онлар јејиб-ичир, "динчәлир", кечә кечдикдән сонра тәк јашајан ев саһибини боғуб өлдүрүр, гүјмәтли шәјләри јығындырыб арадан чыхырлар.

Сәрхошлуг адамы нә гәдәр сјбәчәрләшдирсә, нә дәрәчә вәһшиләшдирсә, нә дәрәчәдә ганыны "гајнадыр"са, әлиндәки сојуг вә одлу силаһы өз доғмасына гаршы јөнәлтмәкдән бәлә чәкинмир.

Баскал јашаыш саһәсинин сакини Т.Һ. ичмәкдә ад чыхармышдыр. Давакарлыгына көрә онуида һеч кәс отурмаг истәмирди. Бир күн дәм олүб, јаман дарыхырды. Әмиси оғлу Һ.Һ. килә кәлди. Һ.-ны јорған-дәшәкдән галдырды. Кечә саат 2 иди. Бирликдә ики шүшә араг ырудулар. Һ.-нын ичмәјә о гәдәр дә мейли јох иди. Анчаг ичмәјә билмәзди, јохса Т. ортаја ган-гырыш саларды. Бада "достларындан" бири дә нәјдә олду. Б.М. дә јејиб-ичмәкдә ад чыхармышды. Достлуғун, сәдагәтин сағлыгына хәјли тәст дедиләр. Һаналарыны дәјишмәк, папирәс чәкмәк үчүн һәјәтә чыхдылар. Бурада мүбәһисәләри дүшүр. Ики әјјаш үчүнүчүн—Һ.-ны өлдүрүләр.

Сабунчу гәсәбәсинин сакииләри Һ. вә С. ушагындан түфәјли һәјәтә гәдәм гојмушлар, ичтиман-фајдалы әмәкдән бојун гачырмашлар, дафәләрлә мұттәһимләр күрсүсүндә отурмушлар. Аилә гурмаға да вахтлары олмамышдыр. Һ. өмүрүнүн 60 иилини 40 иилин ислаһ-әмәк-колонијаларында кечирмишдир. Әл чазасыны ахыра сахламышдыр. Гардашлар гәлјаналтыларын бириндә адама 250 мл араг, 2 парч пивә ичиб сәә гәјытмышлар. Һ.-нын тә'кидлә мәчлис сәдә давам етдирлир. С. гәсәбәјә чыхыр, чах-чух едир, сәә 2 шүшә арагга гәјядыр. Ичирләр, сәз-сәһбәти тәзәләјирләр, бир-биринә наләјиг сәләр дәјирләр. Һәр кими гызан Һ. гардашы С.-нын үрәјинә бир нечә бычаг ырур. С. бир даһа ајаға дурмуз.

Сәрхошлуг инсанлары алкогәлизмә, хулиганлыгса чинајәтә сүрүкләјир... Чохлары сәрхош һалда ичтиман јерләрдә "хырда хулиганлыглары" илә јүзләрлә, минләрлә инсанын мәчлисини корламаыш, тојлары јасә дөндәрмиш, автобусу гәзәја уғратмыш, кино-театрларын ишини позмуш, ресто-ранларда наләјигликләр төрәтмишләр. Онларын һәр биринә кәниш клиник иллүстрасија јазмаг оларды. Буна имкан

јохдур. Анчаг бириндән кечә билмирик. О, "салнамә"нин әсил гәһрәманы һесап едилә биләр.

Клиник иллюстрација. Н.Һ., 1929-чу илдә Бакы-Тегран сәрнишин кәмисиндә анадан олудур, өзүнүн дедијинә кәрә, дүңјаја көзүнү јетим кими ачыбдыр. Өз-өзүнә јазмаг-охумаг өјрәнибдыр, ишләјибдыр. Ичкиләрин тамыны кичик јашларындан билибдыр. Кетдикчә ичкијә мејли артыбдыр. Кеф-дамаг чәкмәк үчүн јоллар ахтарыбдыр. Бир мүддәт бир шеј чыхмајыбдыр. Дәнидә дә ишләјиб, гуруда да. Бир јердә бәнд олмајыбдыр. Һәр "иш јери"ндә өзүнә тај-туш тапыбдыр. Ичтимаи асајиши позмасыны, шулуғ салмасыны 16 јашына гәдәр она бағышлајыблар. Бир гәдәр кечкибләр. Н. 16 јашында артыг шәһәрин танынмыш јејиб-ичән, вуруб-тутан чаһилләриндән иди.

Н. шәһәри алтдан вуруб үстдән чыкыбдыр. Дөрд ләгәблә чағырылыбдыр: "Грозны", "Вај", "Адмирал", "Бак". О, бу дөрд адла нә гәдәр шәһәр сакинни, нә гәдәр еиләри гарәт едибдыр. Кејмәјә палтар лазым оланда фабрики дағыдыбдыр, ичмәјә алкоголь чатмајанда завода кирибдыр, бир синагәт үчүн түтүн фабриканын јүз минлик мәһсулулу зај едибдыр. Һәр шеј ичкијә гурбан верибдыр. Бә'зән бир араға бир кг. ағырлығында кағыз пул верибдыр. Дедијинә кәрә, 30 илдә ичкијә вә гызлара 80 миллион манат пул хәрчләјибдыр.

Бәс газандығы нә олудур? 8 дөфә мүттәһимләр күрсүсүндә әјләшибдыр. 72 ил иш кәмилибдыр. Едиб-тутдугларынын мүтабилиндә бу чәза там дејилдир. О, инди тамамилә сағламлығыны вә инсанлығыны итирмишдыр. Шәһәрин күчәләриндә бојуну бүкүб кәлиб-кәдәнләрә әл ачыр. Јығдығы гәпик-гурушуса ахшамлар "ширин чыхыра" верир, ичб һансы зирзәмидәсә сүмсүнүр. Н. төрәтдикләри ирили-хырдалы бүтүн чинајәтләрин чәзасыны догтузунчу һакимдән—алкоголдан алмышдыр.

Алкогол ичәнләри чанијә, чинајәткара чевирир. Кәтир-дијимиз мисаллар да буну тәсдиг едир. Анчаг алкоголь елә бир бәдхәһлыг символудур ки, бә'зән ичмәјәнләри дә долајысы јолларла мүттәһимләр күрсүсүндә әјләшидирир. Ишләдијимиз клиниканын психиатрија експертизасына 43 јашлы бир гадын кәтирмишләр. Дөрд ушаг анасыдыр. О, әрини балта илә башындан вуруб јыхмыш, нушуну итирәндә исә доғрамышдыр.

Гадын Абшерон рајонунун тәсәрруфатларындан бириндә ишләјир. Әри дә оранын ишчисидир. Нечә ил габаг һәр икисинин шәкли шәрәф ләвһәсиндән асылмышдыр. Тәдричән әр ичкијә мејл салыр, ишдән галыр, аиләјә гајысы азалыр. Маашыны евә там кәтирмир. Әксинә, сон вахтлар арвадындан пул истәјир. Һәр дөфә башгаларынын һесабына јејиб-ичмәк-дән утаныр. Боржуну "гајтармаг" үчүн ев әшјаларыны оғурлајыб сатыр. Онун муфлисliği бир гәдәр дә дәринләшир. Сон ајларда әр аиләјә баш чәкмәјә, газанч кәтирмәјә дејил, јалныз ичмәк үчүн пул гопартмаға кәлир.

Фачиәнин баш вердији күн Новруз ахшамы иди. Ана гәпик-гәпик гәнаәтлә јығдығы пулла бајрам мәрасимини кечирмәк үчүн сүфрә ачмаға һазырлашыр. Плов һәјәтдәки очағын үстә дәмә гојулудур. Ушаглар сүфрәнин әтрафына јығышырлар. Һәјәтдә тонгал галајыблар. Елә бу дәм әјјаш ата һарданса пејда олур. Ајагүстә зорла дурур. Арвадындан араг үчүн пул истәјир. Арвадында пул нә кәзир. Ону налајиг сөјүшләрлә тәһгир едир. Арвад сусур, нә етсин, неч олмаса бајрам ахшамы ушагларынын ганыны гаралтмаг истәмир. Әр очаг үстүндәки газана

јахыллашыр, әлиһә көтүрүр вә арвадына дејир: әкәр пул вермәсән, плову јерә төкәчәјәм. О, газаны һәјәтдәки кәлмәчәјә туллајыр. Әринин налајиг һәрәкәти арвада ағыр психи тә'сир кәстәрир, патоложи аффе́кт һалы јарадыр...

Һазырки шәраитдә чинајәткарлығын ичтимаи әсаслары там арадан галдырылмамыш вә бүтүн микроамилләр мәһв едилмәмишдир. Әксинә, бир аз да артмышдыр. Кизли дејилдир ки, спиртли ичкиләрин истәһсалы дүңја үзрә илбәил артыр, чешидләри дејишир. Һазырда адамбашына дүшән алкоголь 50 ил бундан габагкындан 3—4 дөфә чохдур.

Спиртли ичкиләр нә гәдәр чох истәһсал едиләрсә, она мувафиг олараг ичәнләрин дә, сәрхошлугла әләгәдәр хәстәләнәнләрин дә, чинајәт ишләринин вә чинајәткарларына да сајы артыр.

Чинајәтләрин динамикасынын тәдгиги илә криминалистләр мәшгул олур. О, чох шејдән асылыдыр. Ән башлычасына спиртли ичкиләрдир. Тәдгигатын јалныз араг үзрә олан мә'луматы беләдир: төкчә араг ичилмәси 35% азалдыгда гәсдли вә гәсдсиз адам өлдүрмә 40%, бәдәнә хәсарәт јетирмә 44% вә хырда хулиганлыг 25% ашағы дүшәрдди. Бәли, спиртли ичкиләр һәмишә вә һәр јердә чинајәтин "әмсалыдыр". Ашағыдакы клиник тәчрүбәмизин материалына әсасланмыш чәдвәлә диггәт јетирин.

Чәдвәл 4

Сәрхошлугун чинајәтин сыхлыг вә дәрәчәсинә тә'сири

Илләр	Үмуми сајы	Анлағсыз		Анлағлы	
		Спиртли ичкиләрлә әләгәдәр	Спиртли ичкиләрлә әләгәсиз	Спиртли ичкиләрлә әләгәдәр	Спиртли ичкиләрлә әләгәсиз
1988	130	7	32	60	31
1989	106	10	26	55	15
1990	127	12	25	61	29
1991	116	6	30	64	16
1992	309	3	28	31	47
Јекун	588	38	141	271	138

Чөдвөлдөн көрүндү жү кими, беш ил мүддөтүндө (1988—1992) 2 №-ли клиник психиатрия хастөханасынын эксперт шө'бөсүндөн 588 нөфөр мүттөһим һәким-экспертиза комиссијасындан кечирилмишдир. Онлардан һәр бири мүәјјән чинајәт вә хулиганлыг төрөтмишләр, јахаланмышлар. Республика чинајәт мәчәлләсинә әсасән тәгсиркар билимишләр. Истинтаг заманы вердикләри ифәдәләрә вә давраһнышларә көрә руһи сағламлыгларына шүбһә жаранмышдыр. Шөһәр вә рајон прокурорлуғлары мүттөһимләрин руһи сағламлыгларыны дәгигләшдирмәк мәгсәдилә онлары һәким-экспертиза комиссијасындан кечирмәји гәрәра алмышлар.

Һәким-экспертиза комиссијасы гаршысында әсасән бир мәсәлә дурур: вәтәндаш чинајәти төрәдәркән анлагсыз, јахүд анлаглы олмушдур? Онларын сәрхош вә ајыг олмалары исә даһа чох һүгүгшүнасларә аид мәсәләдир. Чөзанын мүддәт вә дәрәчәсинин мүәјјәнләшдирилмәсинә хидмәт едир. Һәр һалда һәјат анамнеси топлајаркән, һадисәләрин кедишини изләјәркән чох шөј үзә чыхыр.

Бурада сөһбәт алкоғолизм хастәлијиндән, мәишәт сәрхошлуғундан дејил, спиртли ичкиләр гәбулундан кедир. Јәһни илк дәфә ичиб, илк дәфә хулиганлыг төрөтмәк мүмкүндүр. Индики дөврдә хырда хулиганлыгы, чинајәти спиртли ичкисиз тәсәввүр стмәк чәтиндир. Мәишәт сәрхошларынын өзләри дә, һәтта алкоғоликләр дә ичтимаи биркәјашајыш гәјдаларыны чох вахт ајыг һалда позурлар. Әслиндә бу күнкү чинајәт—оғурлуғ, гәрәт, дөвләт малына гәсд сабаһкы "јсјиб-ичмәк" наһинәдир.

Тәдгигатымыздан ајдын олур ки, һәким-экспертиза комиссијасынын анлагсыз һесаб стдији (јә'ни руһи хастәликләр вәзијәтиндә) вәтәндашларын 21,1%-и, анлаглы һесаб стдији вәтәндашларынса 67,5%-инин төрәтдикләри чинајәтләр бу вә ја диқәр дәрәчәдә спиртли ичкиләрлә әләгәдардыр. Алкоғол гәбулу һәһәһи сағлам адамлары, сләчә дә руһи хастәләри чинајәтә тәһрик едир.

Гејд едәк ки, бизим кәстәричимиз диқәр әдәбијат кәстәричиләрилә мүгајисәдә ашағыдыр. Биринчи, експертизанын мәгсәди мүттөһимләрин сәрхошлуғуну үзә чыхармаг олмамышдыр. Диқәр тәрәфдәнсә, әкәр һәһәһи тәдгигаты жарым әср бундан габаг апарсајыг, мүттөһимләрин һамысы "ичән адам" олдуғларыны тәсдиғ стмәк үчүн дәридән-габыгдан чыхардылар. Индисә әксинә. Бунларын дә өз сәбәбләри вардыр.

Вахтилә "сәрхош вәзијәт" мүттөһимләрә мәһкәмә проссиндә мүәјјән күзәштләр всирди. Онларын чөзасыны јүнкүлләшдирир, чәримә вә ичбари ишләрдән азад едирди.

Сәрхоша һәһәһи ичтимаи јерләрдә, һәтта мәһкәмә проссиндә дә "баш гошмурдулар". Индисә һәр шөј әксинә чөврилмишдир. Сәрхошлуғ өзү чинајәтә сары атылан "илк аддым"дыр. Буна көрә бүтүн һалларда мүттөһимләр өзләрини "ичмәјән адам" кими кәстәрмәјә чалышырлар. Онларын валидејн вә гоһумлары да буна сә'ј кәстәрирләр. Һәр һалда һәр дәфә "чиданы чувалда кизләтмәјә" һәһәһи билмирләр.

Сәрхошлуға вә алкоғолизмә ичтимаи мүнасибәт бүтүн өлкәләрдә дәјишмишдир. Алкоғолизмин хастәлик олмасыны һеч кәс инкар стмир. Анчаг һәһәһи алкоғоликләрә, һеч мәишәт сәрхошларына гаршы да һеч бир күзәштли имтијазлар јохдур. Чүнки "Бүтүн саһәләрдә едилән чинајәтин, хулиганлыгын, мәишәтдә баш верән биабырчылыгларын сәвијәсини ичилән пивә вә арағын мигдары илә өлчмәк олар" (В.В.Мајәковски). Бу мигдара "ачы" вә "ширин" чакырлары дә, көзалдадычы мүхтәлиф реклама, дилалдадычы мүхтәлиф тама бүрүнмүш, тарихи вә мүасир "адлар" алтында кизләһмиш ички нөвләрини дә әләвә стмәк ләзимдыр.

Инди һәһәһи дә, һүгүгшүнаса да, сәһиолоға да наркотик маддәләрә (папиросдан тутмуш морфијә гәдәр) мејлин нә демәк олдуға ајдындыр. О, бир һалда хастәлијә, диқәр һалда ичтимаи биркәјашајыш гәјдаларынын позулмасына, үчүнчү һалда чинајәтә атылан илк "тәшәббүс" аддымыдыр.

Алкоғол гәзә әмсәлыдыр. Елм-техника әсриндә һәһәһи завод вә фабрикләримизи, институт вә лабораторијаларымызы, һәтта ферма вә тарлаларымызы да автоматлашмасыз вә слектроникасыз тәсәввүр стмәк мүмкүн дејилдир. Техники төрәғги мәишәтдә дә инсанларын голундан тутур, ишини јүнкүлләшдирир. Демәк, биз күндәлик мәишәтдә дә, истехсалатда да техника илә үзләширик вә онунла даима тәмасдајыг.

Техниканын тәһлүкәсизлијинин һәр јердә тә'мини слми-техники әсрин өз тәләбләриндән ирәли кәлир. Гојулан тәләбләр позулдуға фәргә јохдур, истәр әнлә-мәишәтдә, истехсалатда зәдәләһмәләр, әзилмәләр баш верир вә бә'зәнсә инсан ағыр хәсарәт алыр. Һәр бир зәдә инсан сағламлыгы үчүн горхулудур. Ән дәһшәтлисисә јол-һәрәкәт гәзаларынын нәтичәсиндә әмәлә кәләһләридыр.

Әкәр чәмијјәти бөјүк бир организмә бәнзәтсәк, онун ган-дамар системи јоллардыр. Бу јердә сүрүчүләрисә дамар чәрраһијәси илә мәшгул олан чәрраһла мүгајисә едә биләрдиқ. Мүасир дөврүн сүрүчүләринә "садә пешә адамлары" кими бахмаг дүзкүн дејилдир. Сүрүчүлүк сәнәти һәһәһи слг, дәгиглик, бүтүн һалларда һәрәкәт вәзијәтинин чөһәтләрини вә истигамәт фонларыны гијмәтләһдирмәк

мәһарәти төләб сдир. Сүрүчү әлиндәки сүкан, чәрраһ әлиндәки скалпсдән дә итидир.

Сүрүчү өзүнү јолда көрмәји бачармалыдыр. Учан "мәрмиләр" вә инсан ахыны арасында һәрәкәтин мүрәк-кәблијиндән баш чыхармаг, дүзкүн гәрара кәлмәк вә нәглијаты бүтүн организми илә тәнзим стмәк оператив әмәлијатдыр. Һәр шәј санијәләр мүддәтиндә һәјата кечи-рилмәлидир. Вахт итирмәк чәрраһ үчүн дә, сүрүчү үчүн дә ән азы ган итирмәк демәкдир. Ган исә һәјатдыр. Мәсәдә наил олмагдан өтәри тибби-техники биликдән башга, ајыглыг да вачибдир.

Сүрүчүләрин сәрхошлуғу (һалә биз алкоголизи деми-рик) бүтүн һалларда чинајәтдир. Даһа чидди дессәк, икигат чинајәтдир. Ајдын мәсәләдир ки, истәр фәрди нәглијатын сүканы архасында алкогол гәбул сдиб әјләшмәк бир нәфәрин јох, онларла ајыг вә кунәһсыз вәтәндашын һәјатыны төһлүкә алтында гојмаг демәкдир.

Сүрүчүләр даим әсәб кәркинлији, тәшвиш вә сәксәкә алтында, мәнфи смосијанын "јағышында" ислана-ислана ишләјирләр. Башгалары үчүн "норма" сајылан спиртли ичкиләр мигдары сүрүчүләрин әмәк фәалијәтини хәјли ашағы салыр.

Ајыг һалда ишыға ујғунлашма 15—18 санијә давам сдир. 60—75 мл араг гәбулундан сонра һәмин мүддәт 25—30 санијәгә гәдәр узаныр. Гејд стдидимиз дозадан ики дәфә аз араг көрмә вә сшитмә рсаксијаларыны 15—20% "артырыр". Алкогол гәбулу көрмә органларынын диқәр функцијаларыны да псләшдирир: көрмә бучағы кичилир, харичи мүһитдән алынан гычыглар тәһриф олунур. Чили слми-тәдгигат мәркәзләриндә сәрхошлуғун вә алкоголизмин бир сыра аспектләри өјрәнилмишдир. Онлардан бири дә алкоголун көрмәгә тәсири мәсәләсидир. Сәрхошларын "нишанәләри"ндән бири рәнксәчмә позгунлуғудур. Бунунса чидди органик позгунлуғ сәбәби вардыр. Инкилис тәдги-гатчыларынын фикринчә, гарачијәрин алкоголла мүнтәзәм зәдәләнмәси заманы организмдә торлу гишанын ишыға һәссас пигментини синтез сдән ферментин чатмамазлыгы әмәлә кәлир.

Алимләрдән Шпсхт вә Пуш чилили тәдгигатчыларын слми ишләрини бир гәдәр дәгигләшдирмишләр. Мүәјјән стмишләр ки, алкогол гәбулу көзүн хусусилә гырмызы ишығы гаврама һиссијатыны позур. Бу рәнксәчмә позгун-луғу орта сәрхошлуғ дәрәчәсиндә 2—3 күн давам сдир. Сүрүчүләр үчүн сәчијәви бурасыдыр ки, онларын јолунда һәмишә "јашыл" ишыг јаныр. Бу "јашыллыг фонунда" һәр аддымбашы бир фачиә көзләнилир.

Алкохол тәкчә көз кими зәриф үзвүн тохумасында әкс-сәда вермир. Сәрхошларын, үмумијјәтлә, тохума һис-сијаты өјрәнилмишдир. Хусуси чиһазла апарылан тәчрүбәнин әввәлләриндә һиссијат мүддәти 0,14 санијә олмушдур. 50—60 мл араг гәбулундан 40 дәгигә ксчдикдән сонра тәчрүбә тәқрар сдилмишдир. Әввәлки һиссијат вахты 0,38 санијәгә галхмышдыр.

Јухарыда алкоголун сшитмә вә көрмә рсаксијаларыны "сүр'әтләндирдијини" гејд стмишдик. Бу позгунлуғлар али синир системинин көрмә вә сшитмә мәркәзләринә алкого-лун мөһвәдичи тәсиринин нәтичәсидир. Позгунлуғун һәләлик функционал характер дашымасынын сүрүчүләр үчүн әһәмијјәти јохдур. Сәрхошу "јүз јердән чагырырлар". Сәсин һансы истигамәтдән кәлдијини, јахуд мотордахили күјү харичи күјлә фәргләндирмәји бачармыр. О вахт ајылыр ки, артыг ксчдир вә она јалыз пешманчылыг галыр.

Бакы-Сумгајт јолунун 8-чи километриндә автобус гәзәја уғрамышдыр. һадисә слә бир јердә баш вермишдир ки, гәзәја һеч бир сһтијач олмамышдыр. Нәтичәдә сәрнишинләрин үч нәфәри јериндәчә һәлак олмуш, 23 нәфәрисә ағыр вәзијәтдә тәчили тибби јардым хәстәха-насына кәтирилмишдир. Бәс гәзәја сәбәб? Әксәр һалда олдуғу кими алкогол гәбулу!!! Сүрүчү Р.Ә.-нин 16 иллик әмәк стажы вардыр. Өзүнүн с'тирафына көрә һәрдән бир 100—150 грам вурур. Онда әли сүкана јахшы јатыр. Бу дәфә 4 парч пивә ичмишдир. Макистрала чыханда гулағлары "сәсә дүшмүшдү". Јә'гин пивә көһнәдир,—дәјиб јолуна давам стмишдир.

Сүрүчү сәрхошлуғу дәрәчәләрә көрә (үч дәрәчәдә) мүәјјән сдилир. Сон вахтларда даһа дәгиг олмасы үчүн ганын анализиндән дә истифадә олунур. Ганда алкоголун консентрасијасы 0,1—0,5 промилли олдугда, ганун үзрә сүрүчү чидди чәзаландырылыр. Бу чиддилијин маһијјәтини даһа ајдын дәрк стмәк үчүн күчә һәрәкәти төһлүкәсизли-јинә һәср олунмуш III Бөјнәлхалг конгрессдә с'лан сдилмиш ашағыдакы мә'лумата нәзәр јетирин: сүрүчүнүн ганында 0,3—0,9 промилли алкогол олдугда гәзә сһтималы 7 дәфә, (!) 1,0—1,5 промиллидә 31 дәфә(!!), 1,5 промиллидән чоһ олдугда 128 дәфә (!!!) артыр. 55—60 мл араг 0,5 промиллијә ујғун кәлир. Алкогол гәзә әмсалыдыр. Нә гәдәр сүрүчү ганында чоһдурса, јол-һәрәкәт гәзалары да тез-тез баш верәчәкдир.

Инкилтәрәдә һәр 5 јол-нәглијат гәзасындан 4-ү сүрү-чүләрин вә пијадаларын сәрхошлуғу үзүндән баш верир. М.Ј.Хафтес АБШ-да баш вермиш 28000 автомобил гәзасы-

нын сәбәбини арашдырмышдыр. Һәмин гәзаларын 66,4%-и алкоғолдан һәрисликлә истифадә едән адамларын пәйәна дүшмүшдүр. Бу фактлар да бәдбәхт јол-нәглијјат һадисәләринин сыхлығынын сүрүчүләрин сәрхошлуғунун "алкоғол әмсалындан" асылылығыны көстәрир.

Франса Тибб Академијасынын әмәкдашлары садәчә оларағ фәрди вә ичтимаи нәглијјатын бүтүн нөвләри үзрә баш верән гәзаларда өләнләрин мејидләрини группашдырмышлар. Мәлум олмушдур ки, өләнләрин 88,7%-нин күнаһкары алкоғолдур. Ајығ сәрнишин вә пијадаларын сәрхош сүрүчүләрин күдазына кетмәси дә һәмин фаизә дахилдир.

Өлкәмиздә дә мәишәт, истәһсалат вә јол-нәглијјат зәдәләләринин, тибби дилдә десәк, етиолокија вә патоксези узун илләрдән бәридир тәдгиг олунур.

Тәдгигат мәркәзләриндә сүрүчүләр (бүтүн нәглијјат нөвләри үзрә) арасында сәрхошлуғун вә алкоғолизмин јайылма сәбәбләри арашдырылыр, комплекс һалында муәлицә-профилактика тәдбирләри һазырланыр. Гәзалара сәбәб тәкчә алкоғол дејилдир. Сүрүчүнүн аилә-мәишәт шәраити, әсәб системинин вәзијјәти, јоргунлуғ, руһи сарсынтылар, спилептик тутмалар вә с. дә гәзаны доғуран сәбәбләр сијаһысына дахилдир. Одур ки, институт вә лабораторија әмәкдашлары арасында сосоилог, һүғуғшүнас, психиатр, нарколог вә психолог фәалијјәт көстәрир.

Бәли, илк дәфә јол һәрәкәти гәјдалары 1920-чи илдә гәбул едилмишдир. Мүәјјән дүзәлишләр вә тәкмилләшдирмәләрин баша чатдырылмасына ијирми илә јахын вахт сәрф олунмушдур. Һәмин гәјдалар јалныз 1940-чи илдә гүввәјә минмишдир. 1973-чү илдән е'тибарән јени јол һәрәкәти гәјдалары тәтбиг едилр. Һәмин сәнәддә әввәлләр мөвчуд олмуш күчә һәрәкәти гәјдаларына вә јол нишанларына муәсир техника вә јоллара мувафиг баш верән дәјишикликләри әкс етдирәчәк әләвәләр олунмушдур.

Апарылан елми-тәдгигат ишләри, көрүлән чоһсајлы ичтимаи-инзибати тәдбирләр истәнилән нәтичәләр вермәди. Сүрүчүләр арасында сәрхошлуғ, алкоғолизм хәстәлијинә тутулма һаллары азалмағ әвәзинә чоһалды. Мәсәлән, 1987—1991-чи илләр арасындакы дөврләрдә сәрхош гатар, тәјјарә, јүк вә миник автомобили, кәнд тәсәррүфаты машинлары сүрүчүләринин сајы 2,61 дәфә артмышдыр. 1992-чи илин ахырларында көстәрилән рәғәм 3-ү јаһаламышдыр. Сәрхош һалда машин идарә едән һәвәскар вә пешәкар сүрүчүләрин сајына көрә ирәлидә кедән шәһәрләр арасында Бақы да вардыр. Әкәр јалныз Бақы үзрә 1987-чи илдә шәһәр автомобил мүфәттишлији тәрәфиндән сүкан

архасында 3600 сүрүчү јаһаланмыш вә мүхтәлиф инзибати чәзалара мәһкум едилмишләрсә, 1992-чи илдә бу рәғәм 8000-и кесмишдир.

Сон вахтларда шәһәр вә рајон ајылтма мәнтәгәләринин "гонағлары" арасында метро, тәјјарә, гатар, трамвај, троллејбус вә с. ичтимаи нәглијјат васитәләринин сајы да артмышдыр. Онлар өзләринә иш вахтында ичмәдикләри, әксинә, истираһәт вахтларыны сәмәрәли "кесчирдикләри" илә бәрәәт газандырмаға чалышырлар. Гәтијјән дүзкүн мулаһизә дејилдир. Биринчи, сәрхошлуғ вә ајылтма мәнтәгәләринә дүшмәк һеч кәс үчүн бағышланылмыр. Икинчиси, гәбул едилмиш спиртли ичкиләрин бәдәндән хариҗ олунмасы ән азы 48—72 саат чәкир. Америка тәдгигатчылары ганын биокимјәви анализи јолу илә сүрүчү сәрхошлуғуну бир ај кесчидкән сонра да (һәтта гәбул дозасыны да) тә'јин едә билирләр.

Демәк, сүрүчүнүн нечә күн габағ гәбул етдији алкоғол бу күнкү ишинә мәнфи тә'сирини көстәрир. Јә'ни о, јол-һәрәкәт гәјдаларыны позур, һәтта гәза төрәдир. Јол нәзарәтчиси ајығлығына шүбһәләнир, Шинкаренко-Моһа индикатор сынағы илә јохлајыр. Һәр шәј гәјдададыр. Сүрүчү мувафиг јол-һәрәкәти гәјдаларыны поздуғуна көрә чәзаландырылыр. Анчағ әсас тәҗсиркар—дүнән гәбул едилән алкоғол нәзәрдән гачырылыр. Үстәлик чәза јүнкүл верилир.

Сәһбәт алкоғолизмин социал-кикијеник аспектндән кедирсә, алкоғол тә'сириндән јанағларын алланмасынын, үст-башын сәлиғәсизлијинин, габа рәфтары, бир сөзлә, "алкоғоликин социал портрети"нин әһәмијјәти јохду. Ола билсин бу әләмәтләр 2—3 күн габағ ичәнләр үчүн кизли галсын. Үмуми һалсызлығ, сүстлүк, иштаһасызлығ, башағысы вә с. һәмин мүддәтдә давам едир. Бунлары исә һеч бир "өлчү чиһазы" илә өлчмәк мүмкүн дејилдир.

Дүнәнки чансыхычылығыны дәфә етмәк, ишә нормал вәзијјәтдә чыхмағ үчүн сүрүчүләр бә'зән сакиләшдиричи дәрманлардан истифадә едирләр. Сакиләшдиричиләр ејни заманда јухукәтиричиләрдир. Онларынса нә ичмәкдән габағ, нә дә сонра гәбулу дүзкүн дејилдир. Белә едилдикдә, сүрүчү "похмел"дән чыхмағ әвәзинә ону дәринләшдирир. Јухулаја-јухулаја (һәр дәфә 10—14 санијә) машины идарә едир. Јухуламаларын бириндәсә көзүнү гәзадан сонра ачыр.

Јухарыда елми-техники әср үчүн санијәнин нә демәк олдуғуну гејд етмишдик. Муәсир техниканын сүр'әти санијәнин јүздә, миндә бири илә өлчүләр. Муәсир техниканын сүканы архасында олмағ һәр ан көзләнилмәз һадисәләрлә гаршылашмағ демәкдир. Ајығ һалда гәфләти зәрурәт үзүндән машины сахламаға 0,8—1,0 санијә вахт

сәрф едилер. 100 грам арағы өзүнә "норма" һесаб едән сүрүчүләр баша дүшмүр ки, һөмин вахт ики дөфәдән чоһ артыр. Бу о демәкдир ки, ашағы сүр'әтлә (50—60 км/саат) идарә олунан автомобил һөмин мүддәтдә 9—14 метр јол гәт едир. Әкәр машин орта сүр'әтлә идарә олунаrsa, һөмин мәсафә 2—3 дөфә арта биләр. Баш верәчәк фәлакәт арасындакы мәсафә исә, бу гәдәр дөфә гысалыр.

Техника әсринин бир көстәричиси дә автомобил истех-салынын һәддини ашмасыдыр. Макистралларда, јолларда бөјүк сыхлыг, мәһдудийјәт јаранмышдыр. Јол көстәричилә-ринин, ишарәләринин сајы артмышдыр. Кедиш-кәлиш һәртәрәфли чәтинләшмишдир. Автомобил артымы, ичтимаи нәглијјәт маршрутларынын чоһалмасы сүрүчүләрдән даһа чоһ сајыглыг тәләб едир. Тәсәввүр един ки, һәр ил тәкчә Бақыда "учан мәрмиләр"ин сајы 100-120 мин артыр. Бу артымы сүрүчү сајыглыгы һаггында демәк олмаз. Алкогол сајыглыгын гајчысы, фачиәнинсә дәрзисидир. Ашағыда көстәрәчәјимиз һәјәти мисалда олдуғу кими.

Клиник иллюстрация. Р.Ә., 1951-чи илдә анадан олубдур. Ичмәјә һәлә орта мәктәбин јухары синифләриндән башлајыбдыр. Аиләдә фикир вермәјибләр, чаванлыгына бағынлајыблар. Сүрүчүлүк курсуну битирәндә аз галыб ајылтма мәнтәгәсинә дүшсүн. Јенә чаванлыгына көрә адыны "гара сијаһыҗа" салмајыблар. Сөз вериб ки, сывланәндән сонра ичкини дашыны бирдәфәлик атачагдыр. Вә'динә нахәләф чыхыбдыр.

Ә. таныш-билишин јанында ишә дүзәлә билмәјибдыр. һамы дејиб: "јахшы оғланды, амма бир балача журанды". Ахыр ки, Республика Сәнаҗе Тикитти Назирлијинин 1 №-ли тәсәввүрәт һесабы идарәсинә ишә дүзәлибдыр. Ички һавәскары олдуғуну чоһ кизләдә билмәјибдыр. Тикитти саһә рәиси хәбәрдарлыг верибдыр. Көмәји олмајыбдыр. Белә гәрәра кәлибләр ки, мүаличәјә көндәрсинләр. Разыланшыбдыр. Јарымчыг тачыбдыр, сәбәби дә бу олубдур ки, иш үчүн дарыхыбдыр. Инашыллар. Јенидән "ЗИЛ-130" јүк автомашынынын сүканы архасында әйләнибдыр. һеч ики әј кечмәнин сәрхош һалда јүк машынына идарә еләркән күчә һәрәкәти гајдаларыны позуб, бөјүк гәзә төрәдәрәк үч нәфәрин өлүмүнә баис олмушдур.

Әјәш сүрүчү өз әчләфлыгыны бир даһа тәсдиг едирмин кими зәрәрдәјәнләрә дар ајагда көмәк етмәк, тә'чили хәстәханаја чатдырмаг әвәзинә һадисә јеридән тачыныбдыр. Узак келә билмәмишдир. О, тезликлә тапылмыш, мүһакимә олунмуш—14 ил азадындан, чәзасыны чәдикдән сонра 5 ил сүрүчүлүк һүгүгундан мәһрум едилмишдир.

Тарихән ички дүшкүнләринә гаршы ичтимаийјәт барыш-маз олмушдур. Онлары нәинки ишдән, чөмијјәттән говмушлар, ән амансыз мә'нәви вә чисмани чәза вермиш-ләр. һөкүмәтимизин сон гәрарларында да сәрхошлара гаршы амансыз олмаг, гәтијјәтлә мүбаризә алармаг төвсијә олунур. Ачыг тәнгид етмәк, ичтимаийјәт танытмаг, үстләринә чинајәт иши галдырмагдан белә чәкинмәмәк лазымдыр.

Чоһ тәәссуф ки, һөкүмәтин принципаал мөвгәји бә'зи идарә башчылары тәрәфиндән һәмишә мүдафиә олунмур.

Сәрхошлара гаршы либерал мүнәсибәт, онлары "гызыл әлләри"нә көрә бағышламаг, әјәшларын әл-голуну ачыр, әмәк коллективләринә баһа баша кәлир. Ачыгыны десәк, ички дүшкүнләринә күзәштә кетмәк, халг ишинә, сағлам руһлу чөмијјәтә хәјәнәт демәкдир.

Биз, јухарыда сәрхош вәзијјәтдә һадисә төрәдән вә ја ајылтма мәнтәгәләринә дүшән сүрүчүләрин, үмумийјәтлә, нисбәтини вә фаизини көстәрдик. Е'тираф етмәлијик ки, бу сај, бу фаиз әсл мә'луматын мүәјјән бир һиссәсини, өзү дә аз бир һиссәсини әһәтә едир. Әввәлә она көрә ки, сәрхош сүрүчүләр әксәрән һадисә төрәтдикдән сонра јахаланырлар. Икинчиси, јол нәзарәтчиләринин шүбһәлән-дији вә сахладыгы сүрүчүнүн сәрхошлуғу үчүн әсас ме'јар "ағыздан ички ији" кәлмәсидир. "Тәчрүбәли" сүрүчүләр онун гаршысыны алмагы—ағыздан алкогольун ијини апар-магы јахшы билирләр. Көрүнүр, јени јохлама үсулларына кечмәк лазымдыр.

Һөкүмәтимиз сәрхошлуғу вә алкогольизмлә әләгәдәр гәбул етдији гәрарларында бир сыра комплекс тәдбирләр һазыр-ламышдыр. Онлардан сәрхошлуғун вә алкогольизмин профилактикасы башлыгында әтрафлы бәһс едиләчәкдир. Индисә бә'зи мәсәләләрә тохунмаг истәрдик.

Јоллар сүрүчүләрин иш јеридир. Иш јеринин сәлиғ-саһманынын инсана, әмәк фәалијјәтинә мүсбәт тә'сири һамыја ајдындыр. Одур ки, республикамызда шәһәрләра-расы, шәһәрдаһили вә рајонларарасы јолларын гәзә еһтималлы саһәләри јенидән гурулур, мүдафиә сәдләри чәкилир, кедиш-кәлиш сых олан јерләрдә јералты кечидләр салыныр.

Маариф назирлији вә рајон халг маариф шө'бәси шакирдләрин техника тәһсилинә хүсуси әһәмијјәт верир. Шәһәр вә кәнд орта мәктәбләриндә күчә һәрәкәти гајдаларынын тәдрисинә башланылмышдыр. Сабаһын вә-тәндашы олачаг һәр мәктәблинин индидән сүрүчүнүн дә, күчә һәрәкәти тәнзимләјичисинин дә вә пијаданын да вәзифәләри барәсиндә әтрафлы тәсәввүрү олмалыдыр.

Сүрүчүлүк вәсигәләринин (истәр пешәкар, истәр һавәс-кар) алынмасына тәләбкарлыг артырылмышдыр. Сәрбәст һазырлашыб, имтаһан вермәјә гәти ичазә верилмир. Сүрүчүлүк вәсигәси алмаг истәјәнләр илк нөвбәдә чидди һәким нәзарәтиндән кечмәли, ичкијә мејли слә бәри башдан мүәјјәнләшдирилмәлидир. Бундан сонра 3—6 ајлыг әјани курс кечмәлидир. Тәдрис програмынын нәзәри һиссәси гуртардыгдан сонра автомобили идарәетмә бачары-гы јохланылмалы вә гижәтләндирилмәлидир. Нәһәјәт, хүсуси комиссия гаршысында "автомат үсулилә" имтаһан вермәлидир.

Бәли, чәмијјәт нәһәнк бир чанлыдыр. Онун үрәк дөјүнтүсүнүн позулмасы, јоллардакы аһәнкдар һәрәкәтин позулмасы демәкдир. Бундан ән бөјүк зијан чәкәнсә, һәмин нәһәнк организмнн һүчсјрәләри—инсанлардыр. Инсан һајаты үчүн тәһлүкә доғуран вә јолларымызын фүсункар романтикасына ләкә салан сәрхош сүрүчүләрә (сләчә дә пијадалара) гаршы һамымыз амансыз олмалыыг. Чүнки онларын атдыглары "даш" (сәһв аддым) мәнән кечсә, сәнә дәмәлидир.

Сәрхошлуг аиләләри дағылдыр. Һәр бир аиләнин өз ән'әнәси вә јаранма тарихи вардыр. От көкү үстә, аилә ән'әнәси үстә битәр. Сағлам аилә әсрләр боју газандыгы нәчиб ата-баба ксјфијјәтләрини мүғәддәс бир ирс кими кәләчәк нәсилләрә чатдырдыр. Чәмијјәтин намуслу вә әмәксевәр аиләләри јени дүнја гуручуларынын с'тибарлы өзүлдүр.

Аиләдә һәр бир кәсин өз вәзифәси вә јери вардыр. Киминсә өз вәзифәсини пис јеринә јетирмәси, өз јериндә олмамасы аиләнин мә'нәви вә итисади тә'малини сарсыдыр. Аиләнин кәләчәк мөвчудлуғу артыг тәһлүкә алтына дүшүр. Шаир дә јахшы дејибдир: "Сәһв дүшүндә јеримиз, дәһшәтә чсврилик биз". Аиләдә аилә үзвүнүн јери сәһв дүшүр, тәнәззүл башлајыр. Мәсәлә бунунла гуртармыр. Аиләдә јерини баш-ајағ салан чәмијјәтдә дә јерсиз-јувасыз галыр.

"Сағлам аилә дејилдир" ифадәси јухарыда гејд етдијимиз ачыначағлы һалын бәһрәсидир. Аиләнин сағламлығына тә'сир едәчәк чохлу тибби-сосиал факторлар вардыр. Аилә интизамынын позулмасынын, үзвләри арасындакы һәрч-мәрчлијин, гаршылығлы һөрмәтин унутулмасынын чохлу сәбәбини јада салмағ олар. Илк нөвбәдәсә валидсјнләрин (һәтта ағсагал вә ушағларын) мәишәт сәрхошлуғу вә бунун ардынча кәлән әхлағи чатышмазлығы, мә'нәви касыблығы хатырлајырыг.

Аиләдә интизам позулбдур, нечә дејәрләр, һәрә өз башыны доландырыр. Аиләнин мадди тә'мәли дә сарсылыбдыр. Ксјим-кесимә, базарлыға пул чатмыр. Евин кишиси сәв сәрхош вә кеч гајыдыр. О, доғма өвладлары үчүн иландыр, арвады үчүн чәлладдыр, ағсагаллар вә ағбирчәкләр үчүн јад бир адамдыр. Онун бу һәрәкәтинә мане олсалар, "көзүн үстә гашын вар" дсәләр, ағсагалын да үзүнә ағ олмагдан чәкинәр. "Валидсјн нүфузунун әсасы јалғыз валидсјнләрин иши вә һајатыдыр, онларын вәтәндашлығ симасы вә рәфтарыдыр" (А.С.Макаренко). Валидсјн симасынын итмәсинә үз гојулмасы, аиләнин дағылмасы үчүн ән чидди хәбәрдарлығдыр...

Индики кәнчләр даһа чох гаршылығлы мәһәббәт, мәнәфе вә фикир бирлији әсасында аилә гурурлар. Бунунла бслә, аилә сәадәтини ахыра гәдәр горумағ һамыја гисмәт олмур. Әлбәттә, аиләни театр сәһнәсиндә, кағыз үзәриндә тәсәввүр етмәјин дә өзү јанлышдыр. Бурада сөз-сәһбәтин, мүбәһисәнин олмасынын өзү дә тәбиидир. Анчағ мүбәһисә вуруш, "мүһарибә" дејилдир. Бу мүбәһисәнин зәрурилијинин бир үстүнлүју дә ондадыр ки, әр вә арвадын әсл симасыны, хасијјәтини үзә чыхарыр. Неч бир аиләдахили мүбәһисәсә бошанмаға, аиләни вахтсыз дағымтаға тә'минат вермир.

Гејд етдијимиз кими, бошанмалара сәбәб чохдур. Бураја "хасијјәтләрин тутмамасы", "дүнјакөрүшләрин фәрги", "тәһсилли вә тәһсисизлик", "аиләдә рәһбәрлијин бөлүшдүрүлә билинмәмәси", "св ишләриндә кимә нә чатырын мүзјәнләшдирилмәси", "ушағ олмамасы", "башгаларынын (әр вә арвад гоһумларынын) аиләнин ишләринә гарышмалары"... вә с. дахилдир. Фикир версәк, көрәрик ки, дејиләнләрин һамысы аилә һајатынын ади "чығырдашлары"дыр вә асанлыгла арадан көтүрүлә биләр.

Јени аилә гуранларын гаршылашдығлары чәтинликләрин дә неч бири бизим үчүн сирр дејилдир. Онларын гајы вә сынағлары әсл һајат имтаһаныдыр. Бунаса бүтүн кәнч әр вә арвадлар таб кәтирә билмир. Бошанмаларын аилә һајатынын биринчи илиндә јарыбајары баш вермәси фактынын өзү дә һәмин чәтинликдән ирәли кәлир. Ајдын мәсәләдир ки, кәнчләрин биркә һајатынын јахшы башламасы үчүн онларын мәнзилә вә ишлә вахтында тә'мин едилмәси ән үмдә шәртләрдир. Биздә кәнчләрин ишлә тә'мин едилмәси проблем дејилдир. Лакин бу сөзләри мәнзил бөлүшдүрүлмәси һағгында демәк олмәз.

Биз јухарыда бошанмаларын сәбәбләрини садаладығ. Хәјли микроамилләр кәстәрдик. Бураја папиросу да, спиртли ичкиләри дә, наркотик маддәләри дә әләвә етмәк олар. Бу "мәишәт гүсурлары" о гәдәр дә көзә көрүнмүр. Әслиндә кәбин позгунлуғларынын факторлары арасында ән күчлүлүләридир. Өзү дә сосиал-кикијеник тәдигатларын да мүнһм объектләридир.

Сәрхошлуға гурушанмыш кәнчләр чох вахт аилә гурмағын мәнәфе вә фикир бирлији кими мүнһм принципини позурлар. Онлар бу мүғәддәс мәсәләјә бир әјләнчә кими, "тутар гатыг, тутмаз ајран" иддиасы илә јанашырлар. Тој мәчлисләриндә, ад күнү вә бајрам шәнликләриндә ади вә етәри танышлығ кәләчәк аилә гурмағ үчүн "әсас" олур. Евләнирләр, аилә һајатыса неч бир ил дә өмүр сүрмүр. Чүнки онун "мајасы" спиртли ичкиләрлә гојулмушдур.

Клиник иллюстрација. А.Р., өзүнүн вә андәсинин тәлѣини санки унутмушду. Клиникада чох фикирли вә далгын доланырды. Зәни стмәк оларды ки, дүшдүҗү вәзијәтин хәләләтнин чәкирди. Күн әрзиндә нә гәләр суал верминдиксә сусмушдур. Нәибәти суалы өзү верминди: "Доктор, демәк иҗидән сонра дилимә ички нурмамалыям?" Биз дә гисас алырыммыш киими онун суалына чанаб вермәдик. Кәдәри додду, удгунду: —Ахы, мән ичкисиз... сөзләринин далыны кәтирә билмәди.

Бу да дост-танышлардан биринин ад күнү. А. һансы мәчлисә гәдәм басырдыса, дост-тостдан ширин кәлирди. М.-ни гаш-көз оҗнатмасы, дејилән сағлыглары бәдәләринин ахыра гәдәр, додәсләрини јалаја-јалаја ичмәси А.-ны мәфтун етди. М. шамнан шәрабынын тә'сирин алтында товуз гушуну бәнәјирди. Гаш-көз оҗнатмасы, ләтифә вә атмачалары мәчлис-дәкиләрә хүсуси ләззәт верирди. Онун "ичмәјән оғландан киши чыхмаа" атмачасы һамынын үрәјиндән олмаса да, А.-ны јаман ачымышды. Тәбәссүмлә дуз М.-ни хумарланан көзләринин ичнә бәхмыш, нәибәдән-кәнар тост демишди. Бу, мәчлисдәкиләрин көзүндән гачмамышды. Т. исә һамыны ниқаранчылыгдан гуртармышды. —Ушаглар, интаһанызы чох да корламајын, јахын күнләрдә бир хәјир ишимиз көзләнилер, —демишди.

Беләчә, ади танышыгдан сонра А.Р. тибб бачысы М. илә аилә һәјәти гурду. Бир-биринин далынча дерд ушаглары олдү. Валидејиләрин аилә гајылары артды. Мәчлисләрә кетмәк, јејиб-ичмәк имкашлары олмады. Һәрдән бир ичсәләр дә габагынын јерини вермирди. Аилә һәјәтинин агырлыгы, чансыхачылыгы һәр икисини чана дојдурмушду. А. да, М. дә мәчлис "гушларыдыр". Һәминә учмагда, нәрвазланмагда олмага адәт етмишләр.

Ахыр ки, "фәрарилик" А.-нын көмәјинә чатды. Күнләрин бир күнү кейм палтарыны көтүрүб, голтуғуна да бир нечә ағлы-гырмызылы шампан шәрабы нуруб, А. ханымла арадан чыхды. Иңди онун һарада баш кирләјиди вә нә илә мәшғул олдүгү һеч кимә бәлли дејилди. А.-нын бу "дөңүклүҗү" М.-и гәти парһат етмәди. Ахы, вахтилә "гајыны" тапмышды. Олур ки, М. әриндән дә "зирәк" тәрләјиди. Ушагларынын һамысыны тә'чили интернат мәктәбләриндән биринә верди. Өзү исә јејиб-ичмәк һөнәскарларындан биринә, фотограф В.Г.-ә "әрә" кетди...

Сәрхошлар вә алкоголикләр ишләдикләри әмәк коллективләринә вә үмумиликдә дәвләтә бөјүк мадди зијан вурурлар. Ички дүшкүнләринин исрафчылыгы аилә бүдчәсини дә мүфлисләшиди. Ади һалда аилә хәрчләринин 5—7%-и спиртли ичкиләрә дүшүр. Мәшһәр сәрхошларынын лөвбәр салдыглары аиләләрдә бу фаиз 65—70-ә галхыр. Аиләнин мадди әсаслары бир аз да сарсылыр. Алкоголикләр аилә бүдчәсинин 90—95%-и спиртли ичкиләрә верир. Ахырда сәә пул кәтирмир, арвадынын вә ушагларынын маашындан "гопарыб" ичкијә верир. Бу "лимит" гуртаран-дасә ән алчак һәрәкәтләрә әл атыр: арвадынын бәзәк шәјләрини, сә әшјаларыны оғурлајыб дәјәр-дөјмәзинә сатыр.

Аиләдә дөзүлмәзлик јараныр. Һәр шәј сон һәддә чатыр. Евин гадыны сәһә милис мүвәккилинә, халг мәһкәмәсинә мүрачиәт едир. Әјјаш әр дүшдүҗү сәһв јолдан кери дөнмәк истәмир. Дүшкүнлүҗүнү, рәзиллијини өрт-басдыр етмәк үчүн ичкинин адыны белә чәкмир. Арвадандан ајрылмаға

е'тираз етмир. Сәбәбинисә онун—арвадынын "киши ишинә гарышмасы" олдүгүнү көстәрир.

Клиникаја чаван бир кәлин кәлиб. Бир ушаг гучагында, икиси јанында. Гадын слә бил кәдәр-гүссә сујуна салы-нбә-чыхарылыбдыр. Диндирмәјә белә өзәб чәкирик. Сәһбәтә өзү башлајыр: әрим һаггында арајыш лазымдыр, халг мәһкәмәсинә верәчәм. Башга чыхыш јолум јохдур.

А.һ. төк дејил. Јалныз Бакы шәһәр рајонларынын халг мәһкәмәләринә күндә 125—130 әризә тәгдим олунур. Онларданса 10—12-нин идиасы—кәбинин позулмасы јеринә јестирилер. Галанларынын иши тә'хирә салыныр, барышмаг үчүн әр-арвада вахт верилер.

Никаһ вә аилә ганунверичилијинин әсасларында, сләчә дә никаһ вә аилә мәчәлләләриндә бошанма сәбәбләринин сијаһысы көстәрилер. Азәрбајҗан Никаһ вә Аилә Мәчәлләсинин 42-чи маддәсиндә дејилер: "Әр-арвадын биркә јашамасынын вә аиләнин сахланылмасынын даһа мүмкүн олмадыгы мәһкәмә тәрәфиндән мүәјјән едилдикдә никаһ позулур." Бу маддә үмуми әһали үчүн нәзәрдә тутулубдур. Алкоголикләрә кәлинчә, онлар әр-арвадын биркә јашамасы вә аиләнин сахланылмасы мәсәләләрини чохдан "һәлә" етмишләр. Онлар әхлагсыз һәрәкәтләрилә ушагларына пис тә'сир көстәрилләр, арвадларыны инчитмәкдә, тәһгир етмәкдә давам едирләр. Мәсәдләрисә мәһкәмә процессини сүр'әтләндирмәкдир. Бу чүр башабәлә атадан ушаглар, әрдән арвадлар нә гәдәр тез јахаларыны гуртарсалар хәјирлидир. Онсуз да алкоголикләр "фәрарилик" (гануни јолла никаһын позулмасы олмадан әрин вә ја арвадын аиләдән чыхыб кетмәси) етмәјә һазырдырлар. Сәрхошлуг вә алкоголизмлә әлагәдар бошанма мәсәләсини—әризәни әксәрән халг мәһкәмәсинә гадындар верир. Сон јарым әсрдә мәнзәрә бир гәдәр дә дәјишмишди. Чүнки һазырда сәрхошлуг јалныз "киши сәнәти" һесаб едилмир. Һәр һалда "аилә драмлары"нын баш гәһрәманылыгы даһа чох гадындара чатыр. Ачлыға да, сојуға да, гарақунә дә дөзмәкдә кишиләрдән фәргләнсәләр дә, "сәрхошлуг мүһити"нә чох таб кәтирә билмирләр. Чәтинликдән гуртармаға чан атырлар. Бир ата свинә гачыр, о бириси халг мәһкәмәсинә үз тутур, ачизләрсә интиһары үстүн билер...

Шүбһәсиз, бүтүн булар гадындарын дүшдүкләри мадди чәтинликләр вә мә'нәви изтирабларла бағлыдыр. Јухарыда чәкдијимиз мисаллар да фикримизи тәсдиг едир. Клиникада проблемин диқәр тәрәфилә марагланмышыг.

Биз сон ијирми беш илдә аилә һәјәтинин мүхтәлиф аспектләринә папиросун, спиртли ичкиләрин вә диқәр наркотик маддәләрин зәрәрли тә'сирләрини тәдиг етми-

шик. Сон вахтларда бу ахтарышын давамы олагаг спиртли ичкиләр дүшкүнләренин вә һәрисликлә папирос чөкәнләренин (күн әрзиндә 60—80 әдәд) һәјат јолдашларынын сәһһәтилә марагланмышыг. Ону да гејд едәк ки, белә аиләләрдә дүнјаја көз ачан ушагларын сағламлыгы күлли мигдарда органик вә функционал позгунлуғларла "јүкләнмишир".

Сијаһымызда 2400 кишинин ады вә фамилијасы вардыр. Онлардан јалныз 950-нин арвады илә (галанлары ајрылыблар, өлүбләр вә һеч свләнмәјибләр) суал-чаваб кечирмишик. Мүсаһибәмиз ғыса олубдур: сәһһәтиниздән нә шикајәтиниз вардыр?

Үмумијјәтлә, шикајәти (нәзәрдә тутун ки, сәһбәт јалныз сәһһәтдән кедир) олмајан гадын јохдур. Топладығымыз ғыса һәјат анемнезинә, бәзиләренин тәгдим стдикләри хәстәлик тарихиндән чыхарышлара, амбулатор карточкалара вә мүјинәмизә көрә 661 нәфәрдә гипертония (I—III дәрәчәли), 910 нәфәриндә невроз (бүтүн клиник формаларда), 270 нәфәриндә мө'дә-бағырсаг позгунлуғлары, 46 нәфәриндә шәкәрли диабет, 600 нәфәриндә үрәјин ишемик хәстәликләри... мүәјјән стмишик. Бу рәғәмләр бизи чох шејдән акаһ едир.

950 гадыннан 910-да невроз! Деди-годудан, дава-далашдан, ваһимәдән, мадди чәтинликдән, мө'нәви касыбычылыгдан јаранан неврозлар! Тәк бир невроз олсајды, бәлкә дә дәрәд јары иди. Тәдгигатымызын нәтичәсиндә көрүндүјү кими неврозлу хәстәләр сјни заманда гипертонияја да, диабетә дә, үрәјин ишемик хәстәликләринә дә мүбтәлә олмушлар. һеч шүбһәсиз, һәр хәстәлијин төрәдичиси вә инкишафына сәбәб бир сыра амилләр вардыр. Индики һалда онларын һамысына "лидерлији" әрләрин сәрхошлуғу вә алкоғолизм хәстәлијинә тутулмалары едир.

Кәлин клиник иллүстрасијаны вермәк ән'әнәсини позаг, хәстәләрин өзләри һаггында јох, онлара баш чәкмәјә кәлән "сағлам" арвадлары һаггында ғысача шәрһ верәк.

Б.А. —Сиз фиравандыгдан данышырсыныз, доктор. Евим дөјүш мејданыны хатырладыр. Ј. һамымызын ахырына чыхыбдыр. Отуз илә јакындыр ки, о, ичмәк нурһавурундадыр, мән јорған-дөшәкдә. Нечә дәрәдә адамнын әлиһә, голуна кибе гојарлар. Мүһарибә иштиракчылары бу дөһшәти көрмәјибләр. Тәзјигим бир јандан, үрәјим бир јандан. Ғызым көмәк едирди, даһа о да үз дөһшәрибдир. О күн нәвәмә "ширин чакыр" ичириб, ушаг ғысубдур. Күрәкәним паразылыгыны билдирәндә, ону да биабыр едибдир. О кедәндиләр, бир дә бизә кәлмәјибләр. Нә биабырчылығлар ачыр, сөјләниләси дејилдир. О күн чакыр пулу истади, јохумду, нә верим. Кечиб мәтбәхә, ачыб сојудучуну, алдығым 2 кг. әти голтуғуна вуруб, апарыб бир "Агдама" дәјишибдир...

М.Н.:—Ф.-ја әр демәјә хәчәләт чәкирәм. Шәһәрдә дәлләк ишләјирди. Једди баш аиләјик. Биргәһәр доланырдыг. Елә ки, ичмәјә гушанды,

күнүмүзү дүләди көј әскијә. Ахшамымыз дава илә дүшүр, сәһәримиз дава илә ачылыр. Атам дејир, јетимләрини дә нур башына, чых кәл. Елә ки, әрим јерә кирмини сәрхош көрүрәм, үшүтмә дүшүр чаныма. Бәдәним гатыб ағача дөнүр. һәкимдә олмушам нечә дәрәдә. Дәрман јазыб, дејиб ич, кечиб келәчәкдир. Догрудан да јакшы олмушам. Демишәм ај һәким, мәним дәрдим нәдир, дејиб ки, бачым, горхулу бир шеј јохдур, невроздур, бир аз раһатлығына фикир вер. Дәрл-бәлә олан јердә динчлики, раһатлығы мүмкүндүр.

Л.Ф.:—Шикајәтим бүтүн бәдәнимдәдир. Күнүм, ајым һәкимләрин јанында кечир. Саclarым төкүлүр, дејирләр перивдәндир, бәдәним кичикмә көтүрүр, дејирләр перивдәндир, әлим ишә јоқушмур, дејирләр перивдәндир, өз сәсим өз башыма дүшүр, дејирләр перивдәндир, кечәләр јата билмирам, дејирләр перивдәндир... Даһа нәјим галды. Бир сорунан јохдур ки, перивдә нәдәдир? Әрим С.-нын әјяшлығыдан. Ичир, хәндәкләрдә, далаларда, бағларда галыр. Саһа мүнәккилини дә тәнкә көтирмишик. Мүаличә олунмаг истәмир, "шәрабла доғулмушам, шәрабла да өләчәјәм" дејир. Киши олан бир демир, сивм һарада галды, арпад-ушаным нечә олду. Вар-јох бир оғлумуз вар, хәчәләтиндән бајыра чыха билмир. Ахы, мәним дә шәхсијәтим вар, истајәним-истәмәјәним вар. Нә гәләр һәр шеји үрәјә салмаг олар...

Г.Л.:—Чавабсыз да һәр шеј сизә ајындыр. Дејәчәјәм һәр јерим арыјыр, инанмајачасыныз. Бандајачам ағымы-азарымы садаламаг, гулағынызы тутачасыныз. Бир мән бу дәрдә дејиләм, аиләмизин һамысынын күнү гарадыр. Ғызым бачымкидә јашајыр, оғлум мө'лум дејилдир һарада галыр. Билмирәм һансынын ағысыны чәким. Үрәјим дә бир јандан аманымы ғырыбдыр. Саһа һәкимини дејијинә көрә "үрәк невроз"дур. Башым аз гала партаја, өлчүрләр, тәзјигим нормадандыр. һәр ики бошум көјнәјир, әшвәлләр бөјрәкләримдән шүбһәләндиләр, аиләиз пердим, јакшы чыхды. Нечә күзаранымды, елә дә хәстәлијимди, башы-ајағы билмимир. Мәни дә, ушағларымы да бу көкә салам "В.-нын хәстәлији"дир, киши либасына кириб, пакшилик, әчләфлыг етмәсидир. Даш јакәјды она урчаһ олан күнүмә...

Тәсәввүр един ки, бу сәтирләри јазмаг охумагдан даһа чәтиндир. һәким гәлби гәм-кәдәр јувасы дејил һа! Даш-дәмир дә олса әријәр. Наһаг дсмәјибләр ки, дәмири торпаг, үрәји сөз чүрүдәр. Биз үрәк чүрүдән сөз-сәһбәт-ләрдән јалныз 4-үнү дедик. 950-дән 4-үнү!

Ајларла, илләрлә давам сдән әрин сәрхошлуғу аиләнин арвадыны, ушағыны нә көкә салдығынын әләвә изаһына сһтијач галмыр. Анчаг әјјаш әрләр дә кеч-тез "бәдбәхт гочалығлары"нын ачысыны дадырлар.

Бакы шәһәриндә јашајан К.С. гәлјаналтылардан бириндә дост-танышлары илә ичдикдән сонра онлары мәчлис давам едирмәк үчүн өз еиләринә дө'нәт етминдир. Атасы В. кәңчләрин шәлијинә мане олмушдур. К. әсәбиләшмин, атасыны тәнијин алтына салмыш, сүрүјә-сүрүјә һәјәтә чыхардыб атмышдыр. Оғул атаја ғаршы белә дә әчләфлыг едәрми?! Әлбәттә, јох! Анчаг В. кими "аталар" буна лајиндир. Биз В.С.-ны таныјырыг, вәхтилә мүаличәсилә мәшғул олмушуг. Дүз јола ғайтармаға чалышмышыг, пәил ола билмәмишик. һаттында мәтбуатда јазмышыг. Индисә оғлу илә мәшғулуг.

В.С. һаггында вәхтилә јаздығларымызы бир даһа хатырламаг истәрдик. "Бакынын әмәк күчәсиндә јашајан С. оғлунун мүәјјән дешә саһибди вәтәндаш етмәк әвәзинә, мәктәбдән ајырмаш, өзүнә спиртли ичкиләр "хидмәтчисинә" чевирмишир. Гошнуларын дејијинә көрә, К. ушаг

жашларында шәһәр ушаг санаторияларындан бириндә имиш. Күнләрин бириндә атасы оғлу үчүн "дарыкыр". Она баш чәкмәжә кедир. Вә санаториядан жарымчыг чыхарыб, селәринә кәтирмәли олур. Јолусту оғлунун әјин палтарыны сојуңдуруб, "Аждама" верир, боғазыны жаплайыр. К...ны сәә голлары үстә жарымлут кәтирир...

Бундан сонра К.-нын алын вәрәгинә дөнүклүк, нанкорлуг, сөјүш... јазылачагынын өзү чох тәбииндир. "Дүзкүн тәрбијә бизим хошбәхт гочалыгымыздыр, пис тәрбијә бизим кәләчәк дәрдимиздир, бизим кәләчәк көз јашымыздыр, бизим башга адамлар гаршысында, өлкә гаршысында гәбаһәтимиздир" (А.С.Макаренко).

Јарымбашлыгы "Сәрхошлуг аиләләри дағыдыр" адлан-дырмагымыз әслиндә ичтимаи вәзијјәти там әһатә стмир. Валидејнин башга адамлар вә өлкә гаршысында гәбаһәти, илк нөвбәдә, чәмијјәтә "чәтин тәрбијә олунан" ушаглар вермәсидир. Бу, чидди тибби-сосоиологи проблемдир. Чәтин бөјүјән, чәтин тәрбијә олунан ушаглар доғрудан да чәмијјәтин дәрдидир. Онунла дүнја сосоиологлары вә ичтимаи хадимләри, биологлары вә һәкимләри мәшғулдурлар. Ахы, сәрхошлуг төкчә аиләләри дејил, чәмијјәти дә дағыдыр.

Харичи өлкә нарколог-алимләриндән Х.Александр вә Ф.Камфелл 1410 алкоголик атадан өвладларынын ичмәсинә рајјини өјрәнмишләр. Мәлүм олмушдур ки, онларын 89,2%-и ушагларын ичмәсинә биканә галмышлар. Биканә-лијә ади бир ифадә кими бахмаг аздыр. Бу, о демәкдир ки, ушаг бу күн атасынын "кәмәкчиси"дир, сабаһса сәрбәст бидә дејүшдүрә биләр, атанын әсл "өзү"дүр. Бу, о демәкдир ки, аиләдә ушагларын антиалкогол тәрбијәси бәрбад һалдадыр.

Аиләнин башчысы кишидир. Онун аилә интизамыны позмасы, налајиг һәрәкәтләри, тез-тез сәә сәрхош гајыт-масы аиләдә "стресс мүнит" јарадыр вә аилә үзвләринин һәјат тәрзини чәтинләшидир. Аиләдә сәрхошлугун тибби вә сосоиал хәтләри чарпазлашыр, дүјүн дүшүр, ачылмасы мүшкүл мәсәләјә чсврилир.

Бир рус халг мәсәләсиндә дејилир: "Әр ичәндә сә ики күнчдән, арвад ичәндә дөрд күнчдән јаныр". Сәрхошлуг вә алкоголизмлә әләгәдар аиләләрин дағылмасында индијә гәдәр јалныз свин кишисинин тәгсириндән данышдыг. Сән демә, гадын сәрхошлугу аилә үчүн даһа бөјүк фәләкәт кәтирирмиш.

Китабын әввәлки фәсилләриндә дүнја үзрә алкоголизмә тутуланларын сүр'әтлә артмасындан вә бунун әсасән гадын вә кәнчләрин һесабына олмасындан бәһс стмишдик. Гадын

алкоголизи мүрәккәб кедиши, мүаличә вә профилактикаја јатмасы, чидди сосоиал чәтинликләр төрәтмәси вә с. фәргләнир. Бу мүрәккәблик вә ағырлыг гадын сәрхошлугунун аиләләри дағытмасында—дөрд күнчдән јандырмасында өзүнү кәстәрир.

Гадын алкоголикләр чәмијјәтдән пүнһан доланыр, аиләдә "кишиләшир", ишдә коллективин әмәк ритмини, үмуми сәјјини позур, ичтимаи јерләрдә өзүнү "сәрбәст" апарыр. Бүтүн бунлары она көрә стмир ки, кишиләрлә бәрәбәр һүгуга маликдирләр. Она көрә сдир ки, гадындыр, һәр јердә, о чүмләдән полис идарәләриндә, ичтимаи тәшкилатларда онун сөзү даһа "инандырычыдыр", даһа дүнәнки чадралы гадын дејилдир, дөрд дивар арасындан чохдан чыхмышдыр. Бу минвалла она һәр јердә инанырлар, гулаг асырлар, јери кәләндә, күзәштә кедирләр. "Сән сәрхошсан", "сән алкоголиксән" демәжә һеч кәсин чүр'әти чатмыр. Ахы, бу ифадәләр гадын мәнлијјини, гадын ләјәгәтини алчалдыр.

Бақыдакы нефтајырма заводунун оператору Г.Н. аиләдә тез-тез мунәггшә салыр, әрини даплайыр, тәһгир едирди. Она көрә ки, ичмәкдә Г. илә ајаглашмыр, тез һалдан дүшүр, еһтирасыны сөндүрә билмир. Бу дафә полис шө'бәсинә әр шикајәтә кетди. Ејдән тошулан да о олду. Г. бунуһа да кифајәтләнмәди. Мәһкәмә јолу илә ајрылды, ушагларына алимент кәсдирди. Доғма өвладлары С.-дан вә К.-дан имтина етди. Көрәсән Г. әрини вә ушагларыны доғма очагларындан пијә дидәркин салмышдыр? Бу суалын чавабыны онун ғызы верир: Аһам ишдән арабир кеч вә кефли кәлирди. Буна атамын јаман ачығы тутурду. Дафәләрлә даплады, далапды хәјри олмады. Полис шө'бәсинә шикајәтә кетди. Әһәмијјәт вермәдиләр, кишијә јарашан иш дејил, дедиләр. Ахырынчы дафә һәр икиси сәә сәрхош кәлмишди. Аһам ону ичкијә көндәрди, кетмәди. Сөзләри чәпләнди. О, атамы нурду вә полис шө'бәсинә шикајәтә гачды. Саһә мүһәккәли кәлди. Атамы хәбәрлар етди ки, бу аһнам ејдән кетмәсән үч ил иһин вар. Атам о кәдән олду. Индисә аһамын ичмәсинә биз мане олуруг. Јенә дә сәә пахтаныры сәрхош гајыдыр, јаны илә сәрхош кишиләр кәтирир. Әдәбсиз һәрәкәтләр едирләр. Биз с'тиразымазы билдирәндә аһам өзүндән чыхды. —Ејби јохдур, сизин дә башыназы әкәрәм,—деди. һеч ики күн чөкмәмин һәмин "кишиләрлә" бирликдә гардашмыны вә мәһин интернат мәктәбә јола салдылар...

Н.-ләр аиләсинин дөрд күнчдән јанмасына һеч бир шүбһә јери галмыр. Корүнүр, бизим јухарыда гадынлары вердијимиз "Сәһһәтиниздән нә шикајәтиниз вар?" суалыны кишиләрә дә верәси олачагыг. Даһа доғрусу, бу суалын чавабы әсримизин "чинчәкләнән" хәстәликләри сифаһысына дахил олан гадын вә јеһијәтмәләр алкоголизминин клин-касынын тәдгигатчыларына лазымдыр.

Дүздүр, капиталист өлкәләрлә мүгајисәдә биздә сәрхошлуг вә алкоголизмин аиләләрә нурдугу мадди вә мә'нәви

зәрәрләр аздыр. Бир чәһәти унутмамалыжыг ки, капиталист өлкәләри сәрхошлуг вә алкоголизмлә мүбаризәдә бизә ме'яр ола билмәз. Бу ичтимаи-сосиал тәдбир һәр бир дәвләтин өз дахили ишидир вә мүәјјән дәрәчәдә идсоложи характер дашыжыр.

Вахтилә сәрхошлугун сосиоложи чәһәтләринин тәдгигилә мәшгул олан Ј.Гурвич, К.Белјајев, М.Макарјевич вә башгалары бир сыра объектив вә субъектив амилләри дүзкүн гијмәтләндирмәишләр вә јанлыш нәтичәјә кәлмишләр. Онлар инандырмаға чалышмышлар ки, алкоголизмин ичтимаи көкләри тамамилә мәһв едилмиш, инди сәрхошлугун чидди тәдбирә вә профилактикаја сһтијачы јохдур.

Бә'зи идарә рәһбәрләринә, институт башчыларына мәс'улијәтдән јаха гуртармаг вә баш кирләмәк үчүн белә бир информасија да кифајәтдир. Дәвләт сәнәдләриндә гәјд едилдији кими, сәрхошлуг вә алкоголизмлә мүбаризәдә јол верилән нөгсанларын бир һиссәси белә башабәлә тәдгигатчыларын тутдуғлары јанлыш мөвгәјин һессабынадыр.

Аилә вәтәндәшдән, чәмијјәтсә аиләдән башлајыр. Организмдә һүчсјрәни, аиләдә вәтәндашы, чәмијјәтдә аиләни планетимиздәсә чәмијјәтимизи көз бәбәји кими горумалыжыг. Инсан характеринин әмәјә, ән мүһүм мә'нәви идеја вә әхлаг сәрвәтләринә мүнасибәтләринин әсаслары аиләдә формалашыр. Чәмијјәт мөһкәм, мә'нәви вә әхлаг чәһәтдән сағлам аиләләр олмасыны үрәкдән истәјир.

Алкоголизмин вердији сосиоложи ағырлашмалары тәһлил сдәркән јарымбашлығлардан истифадә етдик. Әслиндәсә сәрхошлуг вә алкоголизмин истәр аиләдә, истәр истәһсалатда, истәр јол-нәглијатда, истәрсә дә ичтимаи јерләрдә тәрәтдији мунагишәләри, мадди вә мә'нәви иткиләри, хулиганлыг вә чинајәти бир-бириндән ајырмаг мүмкүн дејилдир. Ола билмәз ки, ички дүшкүнү аиләдә өзүнү јахшы апармасын, ичтимаи јерләрдә налајиг һәрәкәтләр етсин, истәһсалатдаса һамы кими ишләсин. Алкоголикин һәр аддымы ријакарлығдыр, нанкорлугдур, дөнүклүкдур, хулиганлығдыр, чинајәтдир.

Маштаға гәсәбәсинин сакини А.Ә. оғлунун 30 јашы вардыр. Ичтимаи-фајдалы әмәклә мәшгул олмаг онун үчүн "чәзә"дыр. Һәләлик дүз-әмәлли әмәк китабчасы јохдур. Дәфәләрлә иш јерини дәјишиб, һамысында да биабырчылығлар тәрәдибдир. Әсл сәнәти түфәјилик, әјјашлыг олубдур. Аилә үзвләринин, гәсәбә сакинләринин көзүндән дүшүбдур. О, сәрхош һалда Нардаран чимәрлијиндәки "Саһил" јемәкханасына кәлиб, хәрәкәтләндән араг тәләб едиб, вермәдикдә сөјүб, үстүнә атылыб дөјүбдур. Јемәкхананын диқар ишчиләрини дә тәһгир едиб, бычагла һәләләјиб, хејли габ-гачаг вә јемәкхананын пәнчәрә шүшәләрини сындырыбдыр.

На'мәлум бир нәфәрин машинана отуруб, бычағы боғазына диқәјиб ки, ону Маштағаја апарсын. Пиришағы гәсәбәси јахынлығында полис

ишчиләри сүр'әтлә кедән машины сахлајыб. А. бу дәфә јол нәзарәтчиләринә һүчүм чәкибди. Анчаг чәһди баш тутмајыбдыр.

Бир әјјашын күн әрзиндә аиләдә, ичтимаи јердә, иш үстүндә, нәглијатда нечә-нечә адамын әһвал-руһијәсини, әмәк фәалијәтини позмасына һеч чүр биканә галмаг олмаз. Чүнки чәмијјәтдә јашамаг, сјни заманда чәмијјәтдән азад олмаг мүмкүн дејилдир. Көрүндүјү кими, А. һамы үчүн тәһлүкәли хулигандыр. О, әлиндәки бычағы "сифаришини" рәдд етсә аилә үзвләринин дә, һәкимин дә боғазына диқәмәјә һазырдыр.

Сәрхошлугун вә алкоголизмин сосиал-кијикјеник тәдгигинин зәрурилији, һәтта тибби-биоложи аспектндән актуаллыгы да бурадан ирәли кәлир. Она көрә ки, А. өзүнүн ичтимаијјәтә јад һәрәкәтләрилә хулиганлығыны артыг тәсдиг едир. Онун алкоголизм хәстәлијинә тутулмасынын мүәјјәнләшдирилмәси исә сонранын ишидир.

Сосиоложи-кијикјеник тәдгигатда сәрхошлугун әһали арасында јайылмасына тәкан всрән микроамилләрин әһәмијјәти, спиртли ичкиләрлә бағлы мәрасим вә ән'әнәләрин бу ишдә ролу вә с. өјрәнилмәси дә чох вачибдир. Бүтүн бунлар әһалинин демографик тәркибинин дәјишмәсиндә, башга сөзлә, јенијетмә-кәнчләрин, гыз-гадынларын, ағбирчәк-ағсагалларын "алкоголлу атмосферә" алышдырылмасында фәал иштирак едир.

Мүасир дөвр вә онун сәһијјәси гаршысында алкоголизмин тибби-сосиал аспектләринин чидди проблемләри јаранмышдыр. Бир тәрәфдән әһалинин бүтүн тәбәғәләри арасында ичәнләрин сајы дурмадан артыр, капиталист өлкәләриндә һәтта спиртли ичкиләрин рекламлашдырылмасына хүсуси тәшкилатлар хидмәт едир, күлли мигдарда пул хәрчләнир. Диқар тәрәфдән әһалинин ичмәсинә мане олмаг дүзкүн дејилдир. Чүнки һамынын ичмәјә "ичазәси" вардыр. Нә гөдөр ичмәк, һарада вә киминлә ичмәк дә һеч чүр тәнзим олуна билмәз. Чүнки бу да һәр кәсин "өз иши"дир. Үчүнчү тәрәфдәнсә, сәрхошлуг бир һалда бир-кәјашајыш гајдаларынын вә асајишин позулмасынын, диқар һалда хәстәлијин вә вахтсыз өлүмүн бир нөмрәли сәбәб-карыдыр.

АЛКОГОЛИЗМИН ПРОФИЛАКТИКАСЫ

Мүасир сәһијјәнин ән үмдә үстүнлүкләриндән бири онун профилактик јөнүмдүлүјүдүр. Һеч шүбһәсиз бу, јени ичтимаи гурулушла әләгәдар өзүнәмәхсус тибби-сосиал әсаслара маликдир. Мүтәрәгги јөнүмләрә малик дәвләтләрдә

әһалинин сәһијјә-сағламлығ ғајғылары дәвләтин бир нәм-рәли проблемидир. Бу проблемсә, илк нөвбәдә, социал хәстәликләри (наркоманија, алкоголизм, вәрәм, дәри-зәһ-рәви, пешә хәстәликләри вә с.) әһатә сдир. Бир ғајда оларағ, халғ сәһијјәсинин инкишафына даир ғәрар вә сәрәнчамларын әксәријјәтиндә табәбәтин профилактик тә-рәфинә үстүнлүк верилир, әһалијә сәһијјә хидмәтиндә онун үстүнлүкләри көстәрилир.

Республика һөкүмәтинин сәһијјәнин кәләчәк инкиша-фына даир тәдбир вә ғәрарларында зәһмәткешләрин сағламлығынын горунмасы, бир сыра хәстәликләрин ғар-шысынын вахтында алынмасы мәғсәдилә өлкәдә курорт шәбәкәсини кенишләндирмәк, сағламлығ зоналарынын вә университетләринин ишини јахшылашдырмағ, санаторија вә муәлицә-профилактика очағларынын фәәлијјәтини чан-ландырмағ вә әһалинин үмуми санаторија мәдәнијјәтини жүксәлтмәк мәсәләләринә мүһүм әһәмијјәт верилир.

Профилактик табәбәтдән сөз дүшәндә илк нөвбәдә, гәјд етдијимиз кими, социал хәстәликләр нәзәрдә тутулур. Наркоманија вә алкоголизмлә мүбаризә һағгында сәнәд-ләрдән бириндә көстәрилир ки, әһалинин хејли һиссәси ичмәмәк руһунда тәрбијә олунмур, наркотик маддәләрин, о чүмләдән спиртли ичкиләрин истифадәсинин индики нәслин, хусусилә кәләчәк нәслин сағламлығы үчүн мән-вәсдичи олмасындан лазымынча хәбәрдар дәјилдир. Чидди сүбүт вә факт көстәрмәдән һамымыза ајдындыр ки, бу күн антиалкогол тәблиғаты чох ашағы вә јарытмаз сәвијјәдәдир. Бәлә олан һалда ондан сәмәрә дә көзләмәјә дәјмәз.

Бүтүн бунларса, дәвләтин аидијјәтли органлар, тәшки-латлар вә тибб идарәләри тәрәфиндән лазымынча гијмәтләндирилмәмәсиндән вә һәјата кечириләркән формал јанашылмасындан ирәли кәлмишдир. Сон заманларда вәзијјәт бир даһа Республика Назирләр Кабинетиндә вә сәһијјә назирлијиндә һәртәрәфли тәһлил сдилмиш, бу саһәдәки нөгсанлар чидди тәнгид олунмушдур. Ајдынлаш-дырылмышдыр ки, ајры-ајры рајонларын рәһбәр вә ичтимаи тәшкилатлары бир гисм адамларын наркотик маддәләр биткиләри әкиб-бечәрмәсинә, спиртли ичкиләрдән суи-исти-фадәсинә ачығ-ашкар көз јуммушлар.

Мәишәт сәрхошлуғу вә онун јекуну олан алкоголизм— һәкимләрин дилилә десәк, ағыр вә гәддар хәстәлијә, һүгүшүнәсларын дилилә десәк, оғурлуғ вә чинајәтә, социологларын дилилә десәк, ичтимаи бәла вә дүшкүнлүјә ғаршы апарылан мүбаризәнин зәифлији, јарытмазлығы вә кәсәрсизлијини бундан да јахшы ифадә етмәк олмаз. Нәһајәт, с'тираф етмәлијик ки, наркоманлығ вә алкого-

лизмә ғаршы апарылан мүбаризә узун илләрдән бәридир ки, шаблончулуға, бош һај-күјә чеврилмишдир. Бир ғајда оларағ проблемдән бәһс едән һәким дә, һүгүшүнәс да, социолог да, ичтимаи хадим дә, рәһбәр ишчи дә сәһбәтинә наркоманлар вә алкоголикләрә кечмишдә ағыр ишкәнчә-ләр верилмәсилә башлајыр, гуру нәсиһәтчилик вә курултулу төвсијәләрлә гуртарыр.

Доғрудур, һөкүмәтимиз наркоманлығ вә алкоголизмлә мүбаризәни үмумхалғ вә үмумдәвләт иши һесаб едир. Лакин ишдә гәтијјәтсизлик, үнвансызлығ "һамынын иши - һеч кәсин иши олмадығына" кәтириб чыхарыр. Јә'ни мәишәт сәрхошлуғу, алкоголизм вә наркоманија илә мүбаризә ушағдан бөјүјә, президент апаратындан евләр идарәси конторларына гәдәр һамынын ишидир, ејни заманда "өтүр-өтүр" јолу илә һеч кәсин иши дәјилдир.

Әһалинин сағламлығы ичтимаи сәрвәтдир, халға вә дәвләтә мөхсусдур. Бу өз јериндә, вәзифәјә вә ичраја кәлинчә мәсәлә гәтиләшдирилмәлидир. Республика Сәһијјә вә Дахили Ишләр Назирликләри, тәһсил очағлары вә ишә идарәләри рәһбәрләри, нәһајәт, санитарија маарифи евләри (республика, шәһәр, рајон), мәтбуат, радио, телевизија верилишләринин "сағламлығ кушәләри" үчүн әјјашлығла мүбаризә "үмумхалғ иши" оларағ ғалмамалыдыр. Проблем адлары чәкилән назирлик вә идарәләрин дәвләт тәрәфин-дән ғаршыја ғајулмуш вәзифәләринин ән актуалларындан биридир.

Һәр бир организм сағламлығы һүчәјрәләрдән, чәмиј-јәтинкисә аиләләрдән башлајыр. Мәишәт паклығы, сағлам аилә чәмијјәтин сағламлығ көстәричисидир. Биз бу көстә-ричидә һәләлик нә ганун, нә дә мәнсуб олдуғумуз динин ајинләри васитәсилә нәил ола билмәмишик. Отуруб-дуруб ганунчулудан данышмышығ, анчағ әмәли ишә кәләндә онун ичрасындан чох судан гуру чыхмағ һағгында фикир-ләшмишик. Мүсәлманчылығдан сөз дүшәндә синәмизи чырмышығ, Гур'анын ајинләрининсә алтындан вуруб-үс-түндән чыхмышығ...

Һеч кәс үчүн сирр дәјил ки, әјјашлығ кәләфинин учу аиләләрдән башлајыр. Валидәјнин хәбәри олмаја билмәз. Әкәр хәбәрләри "јохдур"са, ғабаһәтләри даһа бөјүкдур. Һеч шүбһәсиз, сәда бир гәдәр сонра тибб ишчиләринә, дәғиг десәк, саһә һәкиминә вә поликлиникаја чатачағдыр. Лакин адәт олунмуш "күзәштли мунасибәт" әксәр һалда үғурсуз-луғла гуртарыр: Чох вахт "кәчиб кәдәр" идиамыз тәәссүф, мин тәәссүф кәчиб кетмир. Нәтичәдә дә дамлалар буағлары, буағлар чајлары, чајларса дәнизләри әмәлә кәтирир. Бир дә о вахт ајылырығ ки, мәишәт сәрхошу

əjjаша чеврилибдир. Дөјүлүб-сөјүлөн, һәтта мөһшәр ајагына чәкиләнсә бәдбәхтлијә дүчар олдуғу азмыш кими əjjаш олур, валидејиләр вә тибб ишчиләрисә кәнарда галыр.

Валидејиләрин ичтимаи борчларыны лазымынча дәрк етмәмәләри чидди нараһатчылыг доғуруп. Валидејини өвладына шәхси-гоһумлуг мүнәсибәти кифәјәт дејилдир, даһа доғрусу, икинчиликидир. Ән башлычасы ушағларын чәмијјәт үчүн һазырланмасыдыр. һәр бир өвладын "халг өвлады" руһунда јетиширилмәсидир. Әкәр валидејн буна наил олмашыдырса, ушағын келәчәк тәлејинин бүтүн кәм-кәсирләринин мәс'улијјәтини чәкмәлидир.

Дикәр тәрәфдән, һөкүмәтин гәрар вә кәстәричиләри тибб ишчиләри үчүн дә ганундур. Мүәјјән сәрәнчәм вә гәрар һәјата кечирилмәк үчүн верилир. Илк нөвбәдәсә, ичра шәранти јарадылмалыдыр. Кадрларын дүзкүн вә сәмәрәли јерләширилмәсинә диггәт јетирилмәлидир. Тибб ишчиләринин мүнтәзәм ихтисасларыны артырмалары, тәкмилләширилмәләри нәзәрдән јайынмамалыдыр. Әһалинин үмуми вәзијјәтилә һесаблашылмалыдыр. Мәсәлән, узаға кетмәјәк, Бақы шәһәриндәки поликлиникаларын һәр бириндә 3-4 невропатолог, 4-5 чәрраһ-травматолог ишләдији һалда, һеч јарым иш ваһидиндә нә нарколог, нә дә психиатр вардыр. һалбуки сон илләрдә әһали арасында руһи позгунлуглар, сәрхошлуга мејл дәфәләрлә артмышдыр.

Вәзијјәтлә һесаблашмалыыг. Əjjашларын, руһи-әсәб позгунлугуна мә'руз галанларын вахтында голундан тутмаг әвәзинә, онларын адларыны "гара сијаһы"дан чыхармагла чәмијјәти сағламлашдырмаг олмаз. һәр бир поликлиникада нарколога вә психиатра мәхсус кабинетләрин тәшкилинин вахты чатмышдыр. Лазым кәләрсә, белә кабинетләр ири фабрик вә заводларын нәздиндә дә ачылмалыдыр. Мөвчуд нарколожии диспансерләрин фәалијјәти дә гәнаәтбәхш дејилдир. Бир нөмрәли социал бәланын рајон ичра һакимијјәтләринин, сәһијјә шә'бәси мүдирләринин, јухары-даса сәһијјә назирлијинин нәзәриндә "икинчи дәрәчәли" тибби хидмәт олмасы, ән азы тәәччүб доғуруп.

Наркоманија вә алкоголизмлә мүбаризә дедикдә, бүтүн республика нәзәрдә тутулур. Бу ишә учғар даг рајону кәндләриндән тутмуш Бақыја гәдәр јенидән әнчәм чәкил-мәлидир. Пәракәндәлијин, ајры-сечкилијин әзијјәтини халг чох чәкмишир. Наркоманлар вә алкогольикләр халгын арасында "јетишир". Онлары көрмәмәјә һаггымыз јохдур. Әкс-тәғдирдә "корлар чәмијјәтиндә" јашадыггымыз субут етмиш олур.

Истәһсалат инсанларын "икинчи аиләси"дир. Инсан өмрүнүн ән гајнар чагыны, чох пајыны бу аиләдә кечирир. Онун хасијјәтиндәки јахшы вә пис чәһәтләр дә бурда чилаланыр. Ола билмәз ки, киминсә пис јола кетмәсиндән, слә лап сәрхошлуга гуршанмасындан әмәк коллективи хәбәр тутмасын. Мәишәт сәрхошлугу аиләдә ајаг тутур, истәһсалатда јеријир, чәмијјәтдәсә јыхылыр. Әкәр биз киминсә јалныз јыхылдыгыны көрүр вә бундан сонра әл-ајаға дүшүрүксә, чох шеји итирмиш олур.

Биз јухарыда гејд етдијимиз кими, ичкијә мејллиләрә биләваситә иш үстүндә тибби хидмәт етмәк үчүн (беләләрини поликлиника вә ја диспансера кәндәрмәк мүшкүл мәсәләдир) мүтләг истәһсалат сәһәләриндә "нарколожи кабинетләр" ачмалыыг. Бу хидмәт үсулу харичи өлкәларин ири сәнајә шәһәрләриндә һәјата кечирилмиш вә јахшы нәтичә вермишир. Белә кабинетләр Азәрнефт, Хәзәрнефт, Сумгајыт Кимја Бирлији вә с. үчүн заруридир. Тәәссүф ки, адлары чәкилән ири истәһсалат сәһәләриндә буна "кичик мәсәлә" кими бахыр, истәһсалат планларына дахил олмамасы илә баглајыр вә әһәмијјәт вермирләр. Анчаг дәрк етмәк истәмирләр ки, һәмин мүәссисәләрин план вә тапшырыглары кәсирлә өдәмәләринин бир сәбәби дә сәрхошлуг вә алкоголизмлә зәиф мүбаризә апармаларынын нәтичәсидир.

Наркоманлыг вә алкоголизмлә мүбаризәнин јахшы нәтичә вермәси үчүн тибб ишчиләри илә дахили ишләр назирлији идарәләринин биркә сә'ји чох заруридир. Чүнки сәрхошлугун үзү хәстәликдирсә, астары чинајәтдир. Биз бу фикри дәфәләрлә вургуламышыг. Бир даһа тәкратла-магла ону нәзәрә чатдырмаг истәрдик ки, сәһијјә назирлији илә дахили ишләр назирлијинин истәр рәһбәр, истәрсә дә үмуми әмәкдашларынын иши гәнаәтбәхш дејилдир.

Күн кими ајындыр ки, сәрхошлуг — чинајәт мәнбәји-дир. Бунун үчүн нә һүгүгшунас, нә социолог олмага еһтијаж јохдур. Бүтүнлүкдә халға бәлли олан ишир. Нә едәсән ки, һамыја бәлли олан вәзијјәт дахили ишләр назирлијинин ишчиләринә әксер һалда бәлли олмур. Будур, гаты чани А. И. мәһз полис ишчиләринин мүшајиәтилә республика нарколожии диспансеринә кәтирилир. Диспансердә хулиган-лыг едир, тибб ишчиләрини сөјүр, мүаличәни јарымчыг гојуб гачыр. Полис шә'бәсинә мә'лумат верилсә дә һеч бир тәдбир көрүлмур. Башга бир мисал. И.И. өзүнү пис апарыр, дәрманларын гәбулундан мүхтәлиф бәһанә-ләрлә јайыныр, режими позур, диспансердән гачыб кедир, сәрхош вәзијјәтдә гајыдыр. Ахырда мүаличәни јарымчыг гојуб гачыр. Бу дәфә дә мүвафиг полис шә'бәсинә јазылы

мүрачиет олунур. Төдбир көрмөкдөнсө, мөктуба мөктубла чаваб верилир. Өзү дө нө "чаваб". Јахшысы будур, бир парчасыны нөзөринизө чатдыраг: "...Хәстәни тапа билмирик, тапсаныз бизә дө билдирин".

Гөјд етдијимиз кими, фабрик вә заводларын, колхоз вә совхозларын рәһбәрләри дө бу сәһәдә һәмишә принципал мөвгә тутмурлар. Онлар чох вахт планын "јанмасы", истехсалын ахсамасы илә әлагәдар спиртли ичкиләр дүшкүнләрини "гызыл әлләри"нә көрә һимајә едир, ачыгашкар мүаличәдән јайындырырлар. Мәсәлән, мебел фабрикин рәнксазы К.А. хејли вахт иди ки, сәрхошлуға гуршанмышдыр. Нө сәһә нәтичә чыхармамышдыр. Нәһајәт, аиләнин позулмасы әрәфәсиндә мүаличә олунмаға разылыг вермишдыр.

Фабрикин јерли һәмкарлар комитәси К.А.-нын ишә чыхмамасынын сәбәбини арашдыранда мә'лум олмушдыр ки, рәнксаз мүаличәханададыр. Комитә сәдри севинмәк әвәзинә, мә'јус олмушдыр. Бунунла да кифајәтләнмәјиб, диспансерә кәлмиш, "план јаныр" дејә наразылығыны билдирмишдыр. Шүбһәсиз, биз мүаличәјә үстүнлүк вердик. Хејри олмады, К. ертәси күнү мүаличәни јарымчыг гојуб гачды. Биз јазылы сурәтдә фабрик директоруна мүрачиет етдик. Ики ајдан сонра белә чаваб алдыг: "...Биздә белә бир адам ишләмир". Көзәл "чаваб"дыр, "дөвә көрдүнмү, һеч изини дө көрмәдим". Әлбәттә, баш һәким нә һакимдир, нә прокурор. Мәс'улијәтсиз рәһбәр ишчиләр она чәкинмәдән истәдикләри кими "чаваб" верә биләрләр.

...Профилактик тәбәбәт һаггында төкчә тибб ишчиләри дејил, фәһләдән тутмуш академикә гәдәр һамы данышыр. Кимиси папиросу, кимиси ичкини јаманлајыр, кимиси гарынгулулуғу, кимиси чох јатмағы сағламлығын дүшмәни һесаб едир. Дејиләнләр сөһбәт олараг да галыр. Нијә?! Она көрә ки, сөһбәт апаранларын сәриштәси кифајәт дејилдир, сәрхошлуғун елми әсасындан, јахуд гидаланма кикијенәсундан сәһни мә'лумата маликдирләр. Дикәр тәрәфдән, "мүһазирәчи"нин сөзү илә иши дүз кәлмирсә, гаш дүзәлтдији јердә вуруб көз төкүр.

Сосиал хәстәликләрин профилактикасында, о чүмләдән наркоманлыг вә алкоголизмә гаршы мүбаризәдә сөһбәтин унванлашдырылмасынын да хусуси әһәмијјәти вардыр. Психотерапија тәсадүфи һалларда јығынчаг вә мәчлисләрдә ичәнләрлә, мәишәт сәрхошлары илә, алкоголькләрлә сјни тәрздә апарылмамалыдыр. Илк нөвбәдә, спиртли ичкиләрдән истифадә едәнләр групплашдырылмалыдыр. Чүнки онлардан бир гисми ади тә'лим-тәрбијәјә, дикәр гисми инзибати чәзаја, үчүнчүләрсә, мүаличәјә мөһтачдырлар.

Бу ишдә сосиал мәншә вә јаш да әсас факторлар сајылыр. Чаванлар үчүн ән вачибі вахтында хәбәрдарлыгдыр. Бу төдбир һәм аиләдә, һәм мөктәбдә вә һәм дө ичтимаи јерләрдә апарылмалыдыр. Антиалкогол сөһбәтләрини бу сәһәдә нәзәри вә төчрүби биликләри оланларә һөвәлә етмәк ләзимдыр. Үмуми анлајышла кифајәтләнмәк дөврү кечмишдыр. Сөһбәт апаранын мә'нәви сәләһијјәтинин олмасы да әсасдыр. Јә'ни истәр валидејн, истәрсә дө һәким өзү папирос чәкирсә, тсз јатыб, кеч дурусса, онларын папиросун зәрәриндән, физики әмәјин, идманла мөшгул олмағын хејриндән данышмаға сәләһијјәти чатмыр. Чүнки һәр шеј инсанын өзүндән башламалыдыр.

Чох вахт мәишәт сәрхошлуғундан данышанда, һәтта һәкимлик диплому оланлар (наркологијлар јох) мөтбуатда чыхыш едәндә харици өлкәләрлә мүгајисәјә хусуси јер верирләр. Вә белә бир нәтичә чыхыр ки, өлкәдә адамбашына истифадә олунан спиртли ичкиләрин мигдары вә она мүвафиг алкоголькләрин сајы сарыдан биз капиталист өлкәләриндән хејли керидәјик. Гәтијјән дүзкүн нәтичә дејилдир. Капиталист өлкәләриндә спиртли ичкиләрин истехсалы, сатышы тамамилә башга характер дашыјыр. Бурада һәр шеј алыб-алдатмаг, нә јолла олурса-олсун газанмаг үчүндүр. Капиталист дүнјасынын чаны капиталдыр. Наркәтик маддәләр, о чүмләдән спиртли ичкиләрсә бу "чанын", образлы десәк, дамарларындан ахан гандыр.

Сәрхошлуғ вә алкоголизмин профилактикасында фәал тәрәфи әмәли ишдән ибарәтдир. Бураја истираһәт саатларынын дүзкүн төшкили, әмәк шәраитинин јахшылашдырылмасы, сағламлыг вә истираһәт зоналарынын, идман вә халг университети шәбәкәләринин кенишләндирилмәси, турист кәзинтиләри, әвфәлијјәт дәрнәкләри вә с. дахилдир. Бүтүн бунларса көһнә ән'әнәләрдән хилас олмалыдыр.

Профилактик тәбәбәт төдбирләринин кечирилмәсиндә күтләви информасија васитәләринин, о чүмләдән мөтбуат, радио вә телевизијанын мүһүм ролу вардыр. Онлар күтләвилији, чевикији, оперативлији илә дө фәргләнир. Күтләви информасија васитәләри һәкимләрлә әһалини көрүшдүрмәк үчүн кениш имканларә маликдир. Динләјичи экран васитәсилә билаваситә һәкимлә көрүшүр, онун чанлы данышығына гулаг асыр. Гәзет вә журналларда дәрчә олунмуш савадлы елми-күтләви мөғаләләри дөфәләрлә мүталиә етмәк, башгалары арасында да јаймаг мүмкүндүр.

Күтләви информасија васитәләринин охучу вә динләјичиләрлә, тамашачыларла көрүшү јалныз "һәким мәсләһәти"ндән ибарәт дејилдир. Һәкимләрдән башга сөһбәтә һүғуғшүнаслар, сосиологлар, јазычылар да чөлб

олунурлар. Онларын мөгалә вә чыхышлары, вердикләри мұсаһибәләр әһали арасында хұсуси марағ доғурур. Мәсәлә, мәтбуатда дәрч олунмуш "Сәрхошлугдан чинајәтә бир аддым...", "Алкоғол әвәзинә ширәләр", "Лағәдә олмајар", "Ајығлыг" вә с. публисистик јазыларын һеч биринин мұәллифи һәким олмамышдыр. Бунунла белә, һеч шүбһәсиз, әсас сөз һәкимләриндир.

Бир чәһәти дә хұсусилә гәјд әтмәлијик ки, истәр радио, истәр телевизија, истәрсә дә гәзет вә журналларда апарылан антиалкоғол тәблиғатынын һәр бири гаршылығлы һәким-журналист әмәјинин бәһрәсидир. Бу процес хәстәханалардан, поликлиникалардан, фабрик вә заводлардан башлајыр, редаксияларда тамамланыр. Чох тәәссуф ки, јухарыда профилактик тәбабәтин тәшкилиндә јол верилән шаблончулуг, сәриштәсизлик, формализм вә с. күтләви информасија үчүн дә сәчијјәви олмушдыр.

Илк нөвбәдә ону гәјд сдәк ки, гәзет вә журнал редаксияларынын әмәкдашлары илә һәкимләрин әлбир фәалијјәти чох зәифдир. "Сағламлыг" вәрилишләри кампанијачылығла, лазыми мұтәшәкиллик вә ардычылығ олмадан апарылыр. Динләјичидә, охучу вә тамашачыда белә тәсәввүрләр јараныр ки, "һәким мәсләһәти"ни һамы верә биләр: савадлы вә савадсыз да, ләјағәтли вә ләјағәтсиз дә. Иш о јерә кәлиб чатыр ки, әһалијә сағламлыг тәрбијәсинин, санитарија мөдәнијјәтинин, шәхси кикијенанын әсас хұсусијјәтләринин ашылајан, профилактик тәбабәтин имканларыны вә јолларыны кәстәрән шәхс, "аләми бәзәр, өзү лүт кәзәр".

Профилактик тәбабәтин имканлары гәдәр саһәләри дә чоходур. Биз јалныз сәрхошлуг вә алкоғолизм илә мөһдудлашацајыг. Үмумијјәтлә, јазыларын кәмијјәтиндән наразы гала билмәрик. Ән чох нараһатчылығ доғуран кәјфијјәт мәсәләсидир. Рубрикалар јахшы сечилмишди: "Ајығлыг—һәјат нормамыздыр", "Сәрхошлуга атәш", "Сәрхошлуг—чинајәтдир". Мәғсәд ајдындыр. Сөһбәт алкоғолизм тибби-социал аспектләри һағгында елми-күтләви мөгаләләрдән кетмәдидир. Еләдир ки, вар. Јүзләрлә һәким мәсләһәти, һәким сөһбәти, һәкимлә мұсаһибә. Нсчә ил габағ республика мәтбуаты бөјүклү-кичикли сәрхошлуга гаршы мұбаризәјә галхмышды.

Бу мұбаризәдә өндә кедән гәзетләрдән бири дә "Бакы" иди. Гәзетдә јүзләрлә мөгалә дәрч олунмушду. Анчағ мұәллифләр арасында нарколог бир јана, һәкимә надир һалларда тәсадүф едилди. Сај һәддиндән артығ чох, самбалданса данышмаға сөз јох. "Алкоғол организм дүшмәнидир" мөгаләсини гочаман терапевтләримиздән бири

јазмышдыр. Мұәллиф алкоғолизм тибби-социал аспектләрини бир кичик мөгаләдә әһатә әтмәјә чалышмыш, нәтичәдәсә һеч нәјә наил олмамышдыр. Мөгаләдә алкоғолун дахили үзвләрә (гарачијәр, мәдә-бағырсағ, ағчијәр, бөјрәкләр, үрәк-ған-дамар вә с.) , руһи-әсәб системинә, хәстәлијин профилактикасына вә нәһајәт, онун социологи (аилә позулмасы, гәзалар, хулиганлығ вә чинајәт) тәрәфинә тохунулмушдыр. Буну она кәрә тә'кидлә гәјд едилди ки, һәмин "јазы үсулу" республика мәтбуаты үчүн сәчијјәви һала чеврилишдир.

Спиртли ичкиләрдән суи-истифадәнин илк зәрбәси руһи-әсәб системинә чатыр. Органик дәјишикликләр өз јериндә, рус халғ мәсәлиндә дејилдији кими, ән башлычасы "арағ кирән јердән ағыл чыхыр". Тәбабәт дилилә десәк, шәхсијјәтин алкоғол деградасијасы башлајыр. Бу вачиб мәсәләдир вә ону күтләләрә изаһ әтмәк ләзимдыр. Мәтбуатда ејни мұәллифин бу сәпкидә "Алкоғолизм вә инсан мә'нәвијјаты" вә "Алкоғолизм вә шәхсијјәт" башлығлы мөгаләләри дәрч олунмушдыр. Јазыларын башлығлары кими, мәзмунлары да "әкиз"дир.

Мөвзу јахшы сечилмишдир, һәллинә кәлинчә буну демәк мүмкүн дејилдир. Мөгаләләр үмуми сөзчүлүклә, башгаларынын фикирләрини тәқарламағла башланыр вә слә дә "үзрәһлығла" гуртарыр. Деградасијанын типик әләмәтләри, чаларлары, дахили вә харичи узлашмалары кәзә дәјмир. Бу да ондан ирәли кәлир ки, мұәллиф ихтисасчы дејилдир, садәчә сәјрчидир, күндәлик ишиндән јазә билмир, јалныз ешитдикләрини вә охуудуғларыны сөнүк-чәјнәнмиш һалда тәқарламаға мөчбурдыр.

Бу бахымдан мәтбуатын јол вердији нөгсанлардан бири дә мәғсәдјәнсүзлүкдүр. Һәр бир гәзет вә журналын өз дәсти-хәтти, өз охучу күтләси вардыр. Әлбәттә, биз охучу күтләсинин әксәријјәтини нәзәрдә тутуруғ. "Халғ" ("Коммунист") вә "Азәрбајҗан кәнчләри", "Бәрәкәт" ("Совет кәнди") вә "Вышка" гәзетләри, "Азәрбајҗан гадыны" вә "Улдуз" журналлары өз профилләри, әсас истиғамәтләри, јазы мансәралары вә абунәчиләринин дүнјакөрүшләри бахымындан бир-бириндән фәргләнирләр. Тәбиидир ки, бу үмуми ганунаујҗунлуглардан "һәким мәсләһәтләри" дә кәнарда гала билмәз. Тәәссуф ки, галыр. Өзү дә слә бил бу мәсәлә нә журналистләрин, нә дә һәкимләрин јадына дүшүр. Мәсәлә, республика клиник хәстәханасынын тәчрүбәли һәкимләриндән бири папирәсүн зәрәрләри һағгында аз гала ад чыхармышдыр. Онун һәмин мөвзуда "классик мөгаләси" бир-биринин ардынча "Азәрбајҗан мұәллими", "Бакы", "Халғ" ("Коммунист"), "Бәрәкәт" (Совет

кәнди") гәзетләриндә, "Елм вә һәјат", "Азәрбајҗан ғадыны" журналларында дәрч олунмушдур. һәр дәфә дә сјни мәзmunда, сјни формада. Мәґаләләрин (онлара мәґалә демәк мүмкүндүрсә) слмилији, күтләвилији бир јана дурсун, мүәллиф охучуларын дүнјакөрүшүнә вә савадына да биканәлик кестәрмишидр. һсч шүбһәсиз, белә антһиникотин тәблиґатын мүсбәт нәтичәси ола билмәз. Буну мәґалә мүәллифинин өзү дә с'тираф едир вә мәґаләләринин бириндә мә'јуслугла јазыр: "Папиросун зәрәриндән чох јазылмасына бахмајараґ, папирос чөкәнләрин сајы азалмыр".

Бүтүн дөврләрдә мәтләб ајдын олмушдур: чәмијјәти наркоманлыґдан (папирос наркотик маддәләрин кичик ғардашыдыр) ғорумаґ. Тәдбирин әмәли тәрәфинә кәлинчә ишләр дүјүнә дүшүр. Физики үсулларла мүәличәни мә'нәвијјатымыза сығышдырмырыґ. Тәрбијәви-етик јолса "ијнә илә ғәбир ғазымаґа" бәнзәјир. Наркоманлыґын инсанларын сағламдығына, чәмијјәтә вә онларын шәхсијјәтләринә вурдуглары зәрәрләри баша салмаґ чох чәтиндир.

Наркоманлыґла, сәрхошлугла, папирос чөкмәклә мүбаризә һәмишә тәбабәтин актуал мөвзусу олмушдур вә слә дә ғалыр. Заман кечдикчә ичтимаи ғурулуш дәјишир, һакимијјәт башына кәләнләр тәзәләнир, рәһбәрликдә, идеоложи ғурумда, ғанун мәчәлләләриндә јени тәләбләр ғојулур. Лакин наркоманлыґа вә онунла мүбаризәјә мүнәсибәт сјнилә ғалыр. Бу күн дә әјјашлыґ сосиоложи бәладаыр, дүнән дә белә олмушдур, сабаһа да чилдини дәјишмәдән ғалачаґдыр.

Сон вахтларда республика һөкүмәти наркоманлыґа ғаршы мүбаризәдә даһа сәрт тәдбирләр нәзәрдә тутмушдур. Шүбһәсиз, һәмин тәдбирләрин һәјата кечирилмәсиндә күтләви информасија вәситәләринин дә ролү аз дејилдир. Гәзет вә журнал рсдаксијаларынын стандарт вә аналожи мөвзулара мұрачиәти һсч бир зәһмәт тәләб етмир. Мөвзунун һәлли үчүнсә, ишкүзарлыґ вә оперативлик лазимдыр. Илк нөвбәдәсә рсдаксијалар һәр мөвзунун мүәллифини тапмалыдыр. һәким мәсләһәтини әксәр һалда тәсадуфи, сәриштәсиз, кәнар адамлар јазырлар. Нәтичәдә республика гәзет вә журналларында дәрч олунмуш "һәким мәсләһәтләри"нин өзләринин мәсләһәтә чидди сһтијачлары јараныр.

Бир нәфәр валидејн ушағыны мусиги мәктәбинә ғојмаґ истәјир. Мусиги мүәллиминә мұрачиәт едир. Ону да фәрәһлә билдирир ки, өвлады артыґ икииллик мусиги тәһсилинә маликдир. Мүәллим ушағын мусиги ғабилијјәтини јохлајыр вә валидејнә дејир: сизин ушағыныызла дөрд

ил мәшґул олачаґам. Валидејн тәәчүбләнир: нијә һсч мусиги тәһсили олмајанларла ики ил, мәнимки илә дөрд ил мәшґул олмалысыныыз? Мүәллим чаваб всрир: она көрә ки, ики ил јалныз ушағыныыз "билдикләрини" (!?) унуттурмаґла мәшґул олачаґам...

Бәли, бу фикри республика күтләви информасија вәситәләринин профилактик тәбабәт саһәсиндә апардыґлары "ишә" дә шамил етмәк олар. Профилактик тәбабәтин күтләвиләшдирилмәсинә әнқал олмуш шаблончулуга, ифрат мүчәррәдчилијә, схематиклијә бирдәфәлик сон ғојулмалыдыр. Истәр телевисија тамашачыларына, истәр радио динләјичиләринә, истәрсә гәзет вә журналларын охучуларына һәјати дәлилләрлә, әјаниликләрлә зәнкин олан "әјјаш тәрчүмәси-һалы" тәґдим олунмалыдыр. Тәчрүбәли психиатр-наркологи сәһбәтинә, мүәличәдән сонра 8-10 ил ичкини атанларын чыхышына телевисијада да, радиоада да, гәзет вә журналларда да чидди сһтијач вардыр.

Һәр бир мөвзунун өз сәһбәти олмалыдыр. Наркоманлыґын аспектләри чохдур. Мүәллиф онлардан бириндән јапышмалы вә ахыра чатдырмалыдыр. Дедикләримиз гәзет вә журналарымызда олдуґу кими, радио вә телевисијанын "Сағламлыґ" веришләриндә дә јарытмаз һалдадыр. Бүдүр, һәмишә олдуґу кими, суалларын әксәријјәтинин чавабыны апарычы всрир. О, нөвбәти суалы охујур: "Спиртли ичкиләрин әмәк фаалијјәтинә тә'сири". Она чаваб всрмәк үчүн әмәк кикијснасы үзрә профессор И.Ә. көрүнүр. О, он дәґигәјә гәдәр чыхыш едир. Профессор алкоғолун дахил үзвләрә, руһи-әсәб системинә, ирсијјәтә, аиләјә мәһвәдичи тә'сириндән данышыр. Нә гәдәр тәәчүблү көрүнсә дә, спиртли ичкиләрин әмәк фаалијјәтинә кестәрдији јад тә'сир унутулур.

Јазычы вә журналистләрин наркоманлыґы писләјән чыхышлары, публисист јазылары һәлә ишин һамысы дејилдир. Әјјашын сосиал портретини јалныз бәдин лөвһәләр фонунда јаратмаґ мүмкүндүр. Дејимизә јахшы нүмунә кими Ә.Солтанын "Ғајытмаґ мүмкүндүр", белорус драматургу А.Дударјевин "Астана" әсәрләрини кестәрмәк олар. Әјјашлыґын төрәдији бәлалар чанлы һәјат сәһнәләриндә кестәрилир. һөкүмәтимизин ғәбул етдији ғәрарларын јеринә јетирилмәси һамыја аид олса да, өндә зијалыларымыз, һәким вә јазычыларымыз кетмәлидир.

Лакин наркоманлыґа ғаршы республикада көрүлән тәдбирләрдән санки нә јазычыларымызын, нә дә онларын пәнаһ кәтирдикләри "Азәрбајҗан", "Литературниј Азәрбајҗан", "Улдуз", "Кәнчлик" журналларынын вә "Әдәбијјат" гәзетинин хәбәрләри јохдур. Шүбһәсиз, хәбәрләри вар, садәчә олараґ өзләрини чәтинә салмаґ истәмирләр.

...Биз күтләви информасија васителәринин профилактик табәбәтин табәлигиндәки ишинин бир гәдәр дүнәнини шәрһ етдик, мүсбәт вә мәнфи чәһәтләри кәстәрдяк. Бу күнүнә кәлинчә, сөһбәт ачмаға хәчаләт чәкирик. Догрусу, гәзәт вә журналларымызын сајы о дәрәчәдә артыб ки, дәгигләш- дирмәк мүмкүн дејилдир. Телевизија вә радио верилишләри дә онун кими. Сајын снй-узуну көрүнмүр, санбалса јерли-дибли итибдир.

Күтләви информасија васителәримиз слә ки, демокра- тија ишыгынын учуну—ишартысыны көрдүләр һәрәси өзүнү бир күнәш сандылар. Әтрафла, әһалинин мәишәт гајғылары илә һалаллашыб, башладылар һәндәвәрләриндә демократија, азадлыг, суверенлик од-алову јандырмаға. Һәрәси дә башларыны верди бир сијаси партијанын, јахуд ичтимаи тәшкилатын голтуғуна. Түкә күчләри чатмадығы һалда, јапышдылар көрәндән. Һамысы бир сәслә дедиләр: биз Вәтәнимизин, халгымызын азадлыгы, фираванлыгы угрунда "вурушуруг". Бу "вуруш"дан газанчымызса һәлә- лик, Вәтәнин тапдагда галмасы, халгын көлә һалына дүшмәсидир.

Сенасијачылыг о дәрәчәдә чатды ки, јаланла-догру, агла-гара, хејирлә-шәр бир-бириләринә гарышды. Мәтбуат сәһифәләри вәзифәпәрәстләри мәдһ едән јазыларла долду. Әли гәләм тутанларымызын һамысы дөвләт гуручулуғуна, сијасәт аләминә, бејнәлхалг мәсәләләрә баш гатдылар. Әл бојда гәзәт редакторунун иддиасы "Мәндә сығар ики чәһан, мән бу чәһанә сығмазам" илә өлчүлдү. Бир сөзлә, демократија наркоманлыгы сијасәтбазлары бошбоғазлыгын кулминасија пөгтәсинә галдырды. Бә'зиләринин дәрәбәјлик сијасәти фабрик вә заводлар, сәһијјә вә мәдәнијјәт очаглары кими, демократијамызын башында да, сөзүн әсл мә'насын- да, турп әкди.

Сөзсүз, бслә бир шәраитдә күтләви информасија васи- теләринин профилактик табәбәтә диггәт јетирмәси мүшкүл мәсәлә иди. Чүнки республикада нәшр олунан јүзләрлә гәзәт вә журналын һамысы үмүмхалг дәрди, вәтәнин јараларыны сағалтмаг гајғысы илә јашајырды. Дәрк етмәк истәјән јох иди ки, халг ајры-ајры шәхсдән, вәтән бир овуч торпагдан башлајыр. "Бөјүк ишләрдән" башлары ачылмыр ки, әһалинин сағламлыг гајғыларына да бир әнчәм чәксинләр.

...Тәшвиғат, тәблиғат, тәрбија ишләриндә "Азәрбај- чанфилм" дә мүүјјән рола маликдир. Ајры-ајры әмәк гәһрәманларынын, инчәсәнәт вә елм хадимләринин һәја- тына, әмәк јолуна һәср едилмиш ғысамәтراجлы филмләрин чәкилиши тәгдирәлајигдир. Бүтүн һалларда чәмијјәт үчүн

фајдалы иш көрәнләрин, намуслу әмәк адамларынын һәјаты һамы үчүн өрнәк олмалыдыр. Демәк, тәблиғат вачибдир.

Наразы галдығымыз одур ки, бу оператив иш үсулу сәрхошлуг вә мә'нәви дүшкүнлүгә сары јөнәлдилмир. Бир дәфә дә олсун бизим тележурналистләримиз әјјашлыгын тибби-сосиал аспектләриндән (әмәк фәалијјәтинә, аиләјә, ирсижјәтә тә'сирләри, сәрхошлуг вә чинајәт, алкоголь вә ағыл зәифлији) бирини лентә көчүрүб ичтимаијјәтә тәгдим етмәмишләр.

Күтләви васителәрин нәзәриндән бә'зи чәһәтләр дә јајыныр. Бир гајда олараг һамы сәрхошлугу писләјир, онун чохчәһәтли зијанындан ағыздолусу данышылыр. Анчаг сәрхошлугун әксинә, ајыглыгын инсана вә чәмијјәтә нәләр вердији унутулур. Сәрхошлугун башга бир гатыны ачаг. Әһали арасында һәлә дә јанлыш тәсәввүр мөвчуддур: алкогольизм хәстәликдирми? Јахуд нә үчүн бириси үчүн алкоголь "хәстәлик микробудур", башгасы үчүн јох?! Суаллардан һәр биринин мувафиг чаваблары вардыр.

...Һәр бир хәстәлијин ики үзү — дахили вә харичи әләмәтләри вардыр. Тибб ишчиләри башлыча олараг дахили әләмәтләрин дәф олунмасы илә мәшгул олурлар. Лакин инсанын "хәстәлик либасы"ны сојундурмагын әһә- мијјәти дә аз дејилдир. Бу, хусусилә алкогольизмин мүаличә вә профилакторијасында мүһүм јер тутур. Наркологлар хәстәлијин дахили әләмәтләрини — спиртли ичкиләрә патоложи мејли сөндүрдүкдән сонра хәстәнин харичи көркәмини дә гајдаја салмаг гајғысына галмалыдыр. Бураја һәм ксјим-кесчим, һәм дә сифәтин сәлигә-саһманы дахил- дир.

Алкоголизм диқәр хәстәликләрдән фәргли олараг инсан мә'нәвијјатына даһа чох нүфүз едир вә онун "изләри" хејли мүддәт галыр. Чүнки, хәстә илләрлә өзүнә биканә галыр, кејиминә, давранышына, әтрафа мүнәсибәтинә јадлашыр. Бир сөзлә, өзүнә диггәти унутур, јашамаг һәвәси мүүјјән гәдәр сөнүр. Бүтүн бунлары бәрпа етмәк бир дә она көрә вачибдир ки, хәстә, әкс-тәгдирдә "алкоголлу күнләри" илә видалаша билмир.

...Тәбәбәтә тәғрибән 1500-ә гәдәр ирси хәстәлик мә'лум- дур. Онлардан бири дә алкогольизмдир. Буну срамыздан габаг јашамыш јунан вә әрәб һәкимләри дә, мүасир дөврүн психиатр-наркологлары да с'тираф едилрә. Алкоголизм бу јердә дә "икиүзлүлүјү"нү көстәрир. Јә'ни онун нәсилдән- нәсилә кечичилији һәм физиоложи, һәм дә аилә-мәишәт јолу илә баш верир. Башга сөзлә, алкогольизмин јајылма- сында аилә мүһитинин—алкоголлу мүһитин ролу бөјүкдур.

Әкәр валидејнләрин һәр икиси, јахүд бири спиртли ичкиләре гуршаныбса, өвладларына буну гадаган стмәје күчү чатмыр. Нсчә дејәрләр, "огул атаја бахыр, чаныны алкогола јахыр". Огул нәдир, бә'зән гыз да бу кампанијаја гошулур.

Јери кәлмишкән, бир шеји дә нәзәрә чатдырмаз лазымдыр. Ирси хәстәликләр дашыјычылары һәмишә өзүнү доғрултмур. Јә'ни вәрәмли валидејнин өвладынын мүтлөг вәрәмә тутулмасы, алкоголикин өвладынын мүтлөг алкоголизмә тутулмасы... һәмишә дүз чыхмыр. Көрүнүр, бунун үчүн микромүһитин, организмнин үмүми мүғавимәтинин, конститутсиясынын нә дәрәчәдәсә мүдахиләси лазымдыр. Нағдыны гојуб, нисјәје кетмәмәлијик. Бүтүн һалларда хәстәлијин ирсилији мөвчүддур вә бу сһтимал нәзәрдән гачырылмамадыр.

Дејиләнләрлә әлагәдар даһа вачиб бир мәсәләнин шәрһинә сһтијач дујурүг. Республиканын Ганкөчүрмә Елми Тәдгигат Институтунда, Ганкөчүрмә Мәркәзиндә, сләчә дә диқәр слми тәдгигат тибб институтларында, клиник хәстәханалар вә доғум свләриндә вәтәндашлардан төмәннасыз ган алырлар. Ган верән вәтәндашларын төмәнналысы да олур, төмәннасызы да. Нсч шүбһәсиз, бу, тәбәбәтин јаралы јеридир. Апарылан мүәличә-профилактика ишләриндә ган мүһүм рол ојнајыр. Лакин онун ғытлығы да һамымыза бәллидир.

Бунунла бәлә, мүһүм ишдә мәс'улијәтсизлијә, биз дејәрдик, һәтта чинајетә јол верилир. Ган верән вәтәндашлар арасында чоһлу ички дүшкүнләри (бә'зән диқәр јолухучу хәстәликләре тутуланлар да) олур. Бәләләри кәһ өзләринин, бә'зәнсә башгаларынын јеринә мөмнунијәтлә ган верир, "һағгыны" алыр, ганыны ширин шәрабла "тәзәләдик"дән сонра, 5-10 күн ксчмәмиш јенидән кәсдирир Ганкөчүрмә Мәркәзинин габағыны. Бәлә бурасыдыр ки, онлардан "фәхри донор" сәвијјәсинә галхыб, шәклини шәрәф лөвһәсиндә асдыранлар да олур.

Дигәт јетирин алкоголикин всрдији ганын агибәтинә! О, ушаға да, бөјүжә дә, бир сөзлә, гана сһтијачы олан һамыја вурулур. Һәмин гандан дәрман истсһсалында да истифадә едилир. Һалбуки һәмин ганын формалы элементләри (сритросит, лејкосит, тромбосит) вә плазмасы узун мүддәт "алкоголлу мүһитдә" галыр. Бәләликлә, биз долајысы јолла киминсә ганыны алкогола гарышдырырыг, киминсә алачағы дәрмана алкогол гатырыг. Озү дә билә-билә ки, ган ирси вә јолухучу хәстәликләрин бир нөмрәли дашыјычысыдыр. Бәс бу ағхалатлыларын гаралибаслылығы-чинајәти дејилдир, нәдир?!...

Бу јердә јарамызын көзү ачылды. Нсчә ил габаг клиник хәстәханалара вә поликлиника-диспансерләре "ган планы" гојулурду. Бу сијаһыда клиник руһи хәстәханалар да, руһи-әсәб диспансери вә вәрәм диспансерләри дә варды. Онлар да ган планыны "мүвәффәғијәтлә" јеринә јетирдиләр. Планы өдәмәјән баш һәкимләри вәзифадән узаглашдырмаг тәһлүкәси көзләјирди. Бәс ган кимләрдән алындыр?! Хәстәләрдән вә онларын валидејнләриндән, јахын гоһумларындан!!! Дәрә бах, бундан сонра биз республикада руһи-әсәб поғунлуғларына, вәрәм хәстәликләринә тутуланларын чоһалмасындан тәшвишә дүшүрүк...

Дејиләнләрдән чидди нәтичә чыхарылмадыр. Вәтәндашларын төмәннасыз вә төмәнналы ган всрдикләри тибб мүәссисәләриндә чидди нарколог-психиатр нәзәрәти јарылмадыр. Бә'зи мәс'улијәтсиз тибб ишчиләринин учбатындан профилактик тәбәбәт тәдбирләри алт-үст едилир, һәтта чинајетә јол верилир. Бәләләри үчүн "ҺИППОКРАТ АНДЫ" тәтбиг едилмәлидир.

Сосиал хәстәликләрин, о чүмләдән мәишәт сәрхошлуғу вә алкоголизмн профилактик тәдбирләри тәк-тәк адамларын сә'ји илә һәјата ксчирилә билмәз. Бу, үмүмхалг дәрдирид, она көрә дә үмүмхалг ишидир. Чүнки әјјашын атдығы даш—мадди вә мә'нәви јара сәндән өтүб мәнә, мөндән өтүб һәр икимизин өвладына, нәһәјәт, нәвә вә нәтичәләримизә дәјир. О халғын ишидир ки, өвладынын бири тибб вә тичарәт идарәсиндә, диқәри ресторан вә јемәкханаларда, үчүнчүсү дахили ишләр вә мәишәт назирликләриндә, дөрдүнчүсү дөвләт вә али тәһсил оргналарында, бешинчиси мәдәнијјәт вә санитарија-маарифи сәһәсиндә... ишләјирләр. Демәк, һәр кәсин вәтәндашлыг борчу, вәзифә борчу вардыр. Борч борчулуғунда, вәзифә вәзифәлијиндә галарса, "үмүмхалг иши" сөз олараг галачагдыр.

Мәишәт сәрхошлуғунун, папирос чәкмәнин, бунларын ардынча кәлән хроники алкоголизмн, наркоманлығын ләғви, онларла мүбаризә профилактик тәбәбәтин ана хәттини тәшкил едир. Бу сөзләри кәлиши көзәл фикирләр үчүн ишләтмирик. Әјјашлыгла мүбаризә сағлам организм демәкдир, раһат мәишәт демәкдир, гәзасыз нәғлијјат демәкдир, рәван иш шәраити демәкдир, тибб ишчиләринин диқәр хәстәликләрин мүәличә вә профилактикасында угурлу фәалијјәти демәкдир...

Мәһз дејиләнләре көрә сәһијјәнин кәләчәјини профилактик тәбәбәтә мөхсүс едиләр. О сәһијјәнин ки, чәмијјәтин сағламлыг гајғылары бүтүнлүклә онун үзвләринин үзәринә дүшәчәкдир. Вә онда сәһијјә-сағламлыг гајғылары үмүмхалг ишинә чевриләчәкдир...

Спиртлы ичкиләре алудәчилијин ичтимаи бәлә вә фәрди фәһиә олмасы бизим ерадан габаг да мә'лум иди. Она гаршы һәмишә мубаризә апарылмыш, ән ағыр физики вә мә'нәви чәза үсуллары тәтбиг едилмишдир. Лакин алко-голизмин хәстәлик кими танынмасы, онун мұаличә вә профилактикасы тарихиндән тәрибән бир әср вахт кечир. Хәстәлијин патокенезинин тамамилә ајдынлашмасы, онун мұаличә вә профилактикасынын тәкмилләшдирилмә-сини бу күнә гәдәр узадыр.

Алкоголизмин мұаличәси фәрди вә чоһчәһәтлидир. Тәсәввүр един ки, јүз мин алкоголикин һамысы үчүн хәстәлик тәрәдичи микроб — алкоғолдур. Анчаг јүз мин алкоғоликдә хәстәлијин јүз мин патокенези вардыр. Алкоголизм елә бир гејри-ади хәстәликдир ки, сөздә бир, бәдәндәсә "хәстәликләр комплекси"дир. Бу комплексә үрәк-дамар, руһи-әсәб, мә'дә-бағырсаг, ағчијәр-тәнәффүс јоллары, дахили секресија вәзиләри, маддәләр мұбадилә-синин позғунлуғлары, кәскин јолухучу хәстәликләр, дәри-зөһрәви хәстәликләри, бөјрәк вә сидик јоллары хәстәликләри, бәд вә хоһхассәли шишләр... вә с. јүзләрлә хәстәлик дахилдир. Онларын бирләшмәләрисә тамамилә фәрдидир вә хәстәлијин патокенезиндән — инкишаф механизминдән асылыдыр. Мә'лум олур ки, нарколог ғыса мүддәтдә (1,5-2 ајда) вә ејни заманда онларла хәстәлијин мұаличәси илә мәшғул олур. Башга бир чәтинликсә, бу онларла хәстәлијин һәр биринин (бронхитдән тутмуш бәд хассәли шишләрә гәдәр) алкоғолизмин фәал мұаличәсинә әкс-кәстәришлијидир. Чәтинлијин үчүнчү тәрәфисә, алко-голикин өзүнә вә хәстәлијинә гаршы тәнғиди мұнасибәтинин итирилмәсидир, "хәстәликләр дәнизиндә" өзүнү гуру — "сағлам" һесаб стмәсидир.

Алкоголизмин мұаличәсинин мүрәккәблији вә чәтинлик-ләри јухарыдакыларла да гуртармыр. Вахтилә "киши хәстәлији" һесаб едилән алкоғолизм һазырда әһалинин бүтүн тәбәғәсини әһатә едир. Инди тәдғигатчы алимләр "мәктәб алкоғолизми", "гадын алкоғолизми" проблемләри үзәриндә ишләјирләр. Мұаличә вә профилактика проссе-ләриндә јенијетмә алкоғоликләрин, гадын алкоғоликләрин вә јашлы алкоғоликләрин спесифик тәрәфләри вә чәтин-ликләри чоһдур.

Алкоголизмин мұаличәси мұәјјән мәрһәләләр үзрә апарылыр. Бу хәстәләрин "ғәбулолунма вәзијјәтиндән", сәрхошлуғ дәрәчәсиндән вә јашыннан асылы мұәјјәнләш-

дирилир. Һәкимин вә тибб ишчиләринин илк вәзифәси хәстәдәки руһи-әсәб позғунлуғларыны, алкоғол интоксика-сијасыны, алкоғол хумарлығы симptomуну вә с. дөф етмәкдир. Јалныз бундан сонра хәстә илә һәкимин нормал үнсијјәти јарана билир. Хәстәдән "алкоғол анамнези" топланылыр, мұаличәјә мұнасибәти мұәјјәнләшдирилир.

Ағыр сәрхошлуғ дәрәчәләриндә хәстәни гусдурмағ, мә'дәсини јумағ вә ималә етмәк мәсләһәтдир. Апоморфин (1%-ли 0,2-0,4мл) әксәр һалда (мә'дәнин вә оникибармағ бағырсағын хорасы, вәрәм, һипертонија вә һипетонија, үзкүнлүк вә с. олдуғда) горхулудур. И.В.Стрелчукун гејд етдијинә кәрә, мә'дәнин јүзүлмасы да чоһ вахт истәнилән нәтичә вермир. Ималәдә фенаминдән истифадә (0,01-0,02 г 100 мл суја) олунур.

Кәскин алкоғол интоксикасијасы вә алкоғол комасы заманы Р.Х.Валшикајев вә П.Ј.Резникин тәклиф етдикләри гарышығлардан истифадә етмәк даһа сәрфәлидир. Онлар мәсләһәт көрүрләр ки, ағыр алкоғол интоксикасијаларында хәстәни венасына ашағыдакы гарышығ вурулсун: 0,5%-ли 10 мл бемегрид, 1 мл кордиамин, 20%-ли 1 мл кофеин, 10%-ли 1 мл коразол, 40%-ли 17 мл глүкоза. Алкоғол комасынын даһа кәскин һалларында һәмин ғырышығ мұәјјән гәдәр дәјишдирилир: 0,5 %-ли 20 мл бемегрид, 15%-ли 1 мл дипироксин, 2 мл кордиамин, 20%-ли 2 мл кофеин, 10%-ли 2 мл коразол, 40 %-ли 10 мл глүкоза. Тәклиф олунан гарышығ венаја вурулдуғдан аз сонра дәри өртүјү өз тәбии рәнкинә дүшүр, нәфәсалма дәринләшир, ган тәзјиги нормал һала чатыр, үрәк фәалијјәти јахшыла-шыр.

Алкоғол интоксикасијасыны арадан галдырмағын бир үсулу да алкоғолун ганда оксидләшмәсини сүр'әтләндир-мәкдир. Бунун үчүн инфуз-трансфуз мұаличәдән истифадә едилир. Венаја 20%-ли 500-1500 мл глүкоза мәһлулу, 20 ваһид инсулин, 5%-ли 5-10 мл аскорбин туршусу мәһлулу, 1%-ли 1-2 мл никотин туршусу вурурлар.

Әкәр хәстә алкоғол комасындан чыхаркән һәјәчанлылығ, һәрәки ојанағлығ баш верәрсә, ја вена дахилинә 30%-ли 15-20 мл натриум-тиосульфат мәһлулу, ја да өзәләјә 25%-ли 10 мл мағнезиум-сульфат мәһлулу вурулур.

Гејд едиләнләрә илк тибби јардым кими гијмәт вермәк олар. Алкоголизмин мұаличәсинин биринчи — "бәрпа" мәрһәләси бундан сонра кәлир. Кәләчәк мұаличәнин әсас истигамәти дә бундан сонра дәғигләшир. Илк јардымдан сонра да хәстәдә үмуми нараһатчылығ, дахили кәркинлик, ваһимә вә јуху позғунлуғу бир мүддәт давам едир. Бу дөврдә антидепрессантлардан вә нејролептиклардән истифа-

дә етмәк мәгсәдәүҗүндүр. Онлардан И.П.Павлов миксту-расыны (1 хәрәк гашығы — күндә 3 дәфә), "Адонис-бром" һәбини (1 һәбдән — күндә 3 дәфә), бромкамфора һәбини (0,25 грамдан — күндә 2-3 дәфә), мепробаматы (0,3-0,6 грамдан — күндә 2-3 дәфә), слениуму (0,01-0,03 грамдан күндә 2-4 дәфә), седуксени (0,005-0,015 грамдан күндә 2-3 дәфә), аминазини (2-4 мл өзәлә дахилинә, җахүд глүкоза илә венаҗа — күндә 1-2 дәфә), оксазепамы (0,01-0,02 грамдан — күндә 3-4 дәфә), нитразепамы (0,005-0,01 грамдан — җатмаҗа җарым саат галмыш), аминазини (2,5%-ли мөһлулундан 2-4 грам, 1-2 дәфә), левомепрома-зини (2,5%-ли — 1-3 грам), етаперазини (0,005-0,01 грамдан — күндә 2-3 дәфә), френолону (0,005 грамдан — күндә 2-3 дәфә), трифтазини (0,2%-ли — 1-2 мл күндә 3-4 дәфә), неулептили (капсулада 0,01 грамдан күндә 2-3 дәфә), галоперидолу (0,5%-ли 1-2 мл — күндә 2-3 дәфә), резерпини (0,00025 грамдан күндә 2-3 дәфә), ноотропили (капсулада 0,4 грамдан күндә 5-6 дәфә), имизини (0,025 грамдан күндә 2 дәфә), азафени (0,025 грамдан күндә 2-3 дәфә), пиразидолу (0,025-0,05 грамдан күндә 2-3 дәфә) вә с. көстәрмәк олар. Дәрманларын гәбул мүддәтини һәким мүәйҗәң едир.

Мүаличәнин илк мәрһәләсиндә маддәләр мүбадиләсини низама салмаҗ да чох вачибдир. Бу мәгсәдлә глүкоза, магнизиум-сулфат, калсиум-хлорид, кемодез, физиоложи мөһлул вә с. ишләдилир. Физиоложи мөһлул (0,6 вә 0,9%-ли) дәри алтына, галанларыса вена дахилинә вуру-лур. Физиоложи мөһлулдан 200-250 мл күнашыры 4-6 дәфә тәкрат олунур. Магнизиум-сулфат вә калсиум-хлорид глүкоза илә гарышдырылыб вурулур. Бурада да хәстәнин җашы вә кечирдиҗи җанашы хәстәликләр нәзәрә алыныр.

Үмуми вәзиҗәти җахшылашдырычы вә сҗни заманда тонуслашдырычы, һепатотроп дәрманлара, онларла бирлик-дә өдговучулар, җөдтәркибли препаратлара да үстүнлүк верилир. Анчаҗ хәстәлиҗин фәал мүаличәсинә гәдәр апа-рылачаҗ слә бәрпаседичи мүаличәләр вар ки, онларын һаггында аҗрыча геҗә олунмалыдыр.

Витами́нләр мүаличә. Хәстәлиҗин о гәдәр дә дәгиг олмаҗан патокенсези илә әлагәдәр мүаличәнин бүтүн мәрһәләләриндә витаминнәрдән бөҗүк дозаларда истифа-дә етмәҗ сһтиҗач вардыр. Бу хүсусилә В груп витаминнәрә аиддир. Витамин В₁-дән (6%-ли) күн әрзиндә 2-3 мл олмагла, 30-45 дәфә гәбул олунмалыдыр. В₂-дән (рибоф-лавин) 0,002 г, В₆-нын (пиридоксин) 2,5-5%-дән 1-2 мл өзәлә дахилинә, В₁₂-нин (сианокобаламин) 0,01-0,05% 1 мл (200-500 мг) өзәлә дахилинә ишләдилир. Гарачиҗәрин

хроники хәстәликләриндә В₁₂-дән аҗ әрзиндә истифа-дә етмәк олар. Бу витамини диҗәр витаминнәрлә (В₁, В₂ вә с.) бир шприсә ыҗмаҗ дүзкүн деҗилдир.

В₁₅ (калсиум-пангамат) липоид мүбадиләсини нормаҗа салыр, һипоксия әләмәтләрини азалдыр, алкоголь мәншәли һепатитә вә цирроза мүаличәви тә'сир көстәрир. Мүаличә мүддәти 20 күндүр, күндәлик дозасы 100-150 мг-дыр. Күндә ики дәфә верилмәси мәсләһәтдир. Мүаличә курсу алты аҗдан сонра тәкрат олунмалыдыр, 2-3 ил давам етдирил-мәлидир.

"С" группдан олан (аскорбин туршусу) витаминнәр һәм дахилә (0,2-0,5 г), һәм өзәлә вә венаҗа вурулур. "РР" (ни-котин туршусу) витаминин алкогольизмин мүаличәсиндә узунмүддәтли истифа-дәси сәрфәлидир. Ондан һәб (0,05-0,2 г күндә җәмәкдән габаҗ 3 дәфә) вә ампулада (0,3-1,0 мл 1%-ли) истифа-дә едилир.

Хәстәнин "витамин ачлығы"ны өдәмәкдә витаминнәр гарышыҗа даһа фәйдалыдыр. Гарышыҗа дахилдир: 40 %-ли 15 мл глүкоза, 6 %-ли 2 мл В₁, 5 %-ли 2 мл С, 1 %-ли 1 мл РР. Мүаличә курсу 10-15 иҗнәдир. һәр күн вә җа күнашыры вурула биләр. Гарышыҗ вена дахилинә җаваш вурулмалыдыр. Хәстә бәдәниндә истилик һисс едир, җанаҗлары алланыр, артериал ган тәзҗиги дүшүр. Әлбәттә, бунар тәдричән кечиб кедир.

Гормонал мүаличә. Узунмүддәтли алкоголь интоксика-сиҗасына мө'руз галан дахили секресиҗа вәзиләри функционал вә органик дәҗишикликләрә уграҗыр, тагәтдән дүшүр вә өз вәзифәсини җеринә җетирә билмир. Бу, илк нөвбәдә кишиләрә аиддир. Мүаличә комплексләринә киши чинсиҗәт гормону (андроксенләр) препаратлары, җахүд онларын синтетик өвәзедичиләри дахил едилир.

Метилтестостерондан (0,005-0,015 г күндә үч дәфә), бромизовалдан (0,05 г күндә ики дәфә), тестобромлеситдән (0,005 г күндә ики дәфә) гәбул етмәк лазымдыр. һәбләри там әриҗәнә гәдәр дилин алтында сахлаҗырлар. Гонадотро-пин чинсиҗәт вәзисинә стимулеседичи тә'сир көстәрир. Ондан күнашыры өзәлә дахилинә (500-1500 тибби ваһид-дән) вурурлар.

Ерексийанын зәифләмәсиндә, чинси марағын сөнмәсиндә дә стимуләедичиләрдән: алоседән (1 мл күнашыры, 1,5-2 аҗ), фибсдән (1 мл күндәлик, 1 аҗ), стрихининдән (0,1 %-ли 1-2 мл, 15-20 күн), дублексдән (1 мл, 20 күн) вә с. истифа-дә едилир. Кишилик зәифлиҗинин даһа кәскин һалларында сустанон-250 вә омнадрен-250 препаратлары кара кәлир. Онларын бириндән аҗда 1 мл өзәлә дахилинә (чәми үч иҗнә) вурулур.

Дикәр препаратлардан секуринин, прозерин, карбохолин, пантокрин дә бу чәһәтдән сәрфәлидир. Онлар седатив (валериан, бромидлар), транквилизаторлар (триоксазин, мепротан, реланиум, оксидин) вә нейрорептикләрлә (аминазин, тизертсин) бирликдә верилир. Үмумијјәтлә, кишилик зәифлијнә гаршы мұаличә үмуми мұаличәнин сөн мәрһәләсиндә апарылмалыдыр. Бу ишдә идман, физиотерапија, санаторија-курорт мұаличәләринин дә мұһүм әһәмијјәти вардыр.

Инсулинлә мұаличә. Алкогол организмдә "инсулин ачлығы" да јарадыр, ганын шәкәр јүкү чохалыр, гарачијәрин функцијасы позулур. Бүтүн бунлардан башга, инсулинлә мұаличә алкоголь кахексијасы, гепатити, гастрити вә гарачијәрин сиррозу заманы да вәцибдир.

Илк нөвбәдә, ганда шәкәрин мигдары јохланыр, әкс-кәстәриш олмадыгда мұаличәјә башланыр. Биринчи күн 2 тибби ваһид вурулур, сонра һәр күн 2 тибби ваһид дә артырылыр. Мұаличә мүддәти 15-30 ссансдыр. Инсулин сәһәр, ачгарына вурулур. 2-2,5 саатдан сонра шәкәр (150-200 г чајла) вә наһар верилир. Бәзиләриндә фәрди һәссаслыгла әләгәдар олараг гипогликемија, һәтта гипергликемик шок әмәлә кәлир. Белә һалларда тәчили олараг хәстәнин венасына 30-40 мл глүкоза вурулур.

Инсулинлә мұаличәнин фәјдәсы чохдур: јухунун, иштаһанын нормаја дүшмәсиндә, ваһимә вә горху һиссинин кәнар едилмәсиндә, әсмәнин вә ичкијә марағын азалмасында мұһүм рол ојнајыр. Бунунла белә онун јад тәсирләрини дә нәзәрә алмалы, ичрасында мұһүм тибби принципләрә ријәт олунмалыдыр, јалныз стационар шәрайтдә апарылмалыдыр.

Физици үсулларла мұаличә. Мұаличә мәрһәләләринин бүтүн сәансларына дахил едилә биләр. Алкоголун хумарлығы заманы ахшам ванналары (34-36 °C) тәјин едилир. Үмумијјәтлә, хәстәләрин физици үсулларла мұаличәсинә диггәтлә јанашылмалыдыр вә һәр кәсин "өз үсулуну" мұәјјәнләшдирмәк лазымдыр. Бураја хвојлу ванна, карбо-һидратлы ванна, даирәви вә јелпәкли душлар, мұхтәлиф електроседуралар вә с. дахилдир. Мұаличә мүддәти 10-15 күндүр. Һәр күн вә күнашыры гәбул едилир.

Алкоголизмн мұаличәсиндә мүсбәт нәтичәјә малик физици үсуллардан бири електроруху һесаб едилир. Даһа чох гипертонијаја, енсепалопатијаја, невроза мейллиләрә тәјин едилир. Адәтән, 10-20 дәфә кечирилир. Һәр сәанс 2 саат нәзәрдә тутулур. Алкоголизмлә физици мұаличә үсулларынын билаваситә спесифик әләгәси јохдур. Лакин алкоголькләрин руһи-әсәб системләринин бәрпасында, да-

хили хәстәликләринин мұаличәсиндә физици мұаличә үсуллары бөјүк имканлара маликдир.

Истиликлә мұаличә. Организмин үмуми реактивлијини сәфәрбәр етмәк, алкоголь хумарлығыны ғырмаг вә алкоголь патоложи мейлин габағыны алмаг мәсәдилә истиликлә мұаличәјә дә әл атырлар. Сүн'и олараг бәдәнин истилијини 38-39°-јә галдырырлар. Бу мәсәдлә сулфазин вә пирогеналдан истифадә едилир.

Сулфазин тәркиб е'тибарилә тәмизләнмиш күкүрдүн шафталы јағында (јахуд күнәбахан јағында) 0,5-2%-ли гарышығыдыр. Сулфазиндән алкоголь психозунун башламасы еһтималы вә ағыр соматик (гипертонија, диабет) хәстәлијә шүбһә олмадыгы һалларда истифадә едилир. Сағрынын јухары кәнарына, јахуд күрәкалты әзәлә дахилинә вурулур. Тәркибиндә күкүрдүн јахшы һәлл олмасы мәсәдилә, вурулмагдан габаг ғыздырылыр, чалхаланыр. Бирдәфәлик дозасы фәрди, 1-5 мл-ә гәдәр тәрәддүд едир. Хәстәнин јашындан, чәкисиндән вә үмуми вәзијјәтиндән асылыдыр.

Истилик сулфазинин вурулмасындан 4-6 саат кечәндә башлајыр. 8-10 саатдан сонраса истилик максимум һәддә — 38-39°-јә галхыр. Сонра күн әрзиндә снир. Адәтән, һәр күн алкоголь хумарлығы дәф едиләнә гәдәр давам етирилир.

Пирокенал — липополисахарид, бир нечә нөв бактериянын һәјат фәалијјәтинин мәһсулудур. Препаратын "пироксен фәаллығы", пироксенлик төрәтдији ән кичик доза һесаб едилир. Препарат, натриум-хлоридин нейтрал мәһлулунда 1 мл мигдарында (100, 250, 500, 1000 КПД-кичик пирокенал доза) һазырланыр. Әзәлә дахилинә 500-750-1000-1250-1500 КПД дозалары вурулур. 500 КПД аз дозаларда истилик јаратмыр. Пирокеналы аз мигдарда (100-150 КПД) вәна дахилинә дә вурмаг олар. Бир шәртлә ки, 40 %-ли 20 мл глүкозаја гарышдырмаг лазымдыр. Ән азы үч дәфә тәкратланмалыдыр.

Пирокенал сулфазинлә мұајисәдә бир сыра үстүнлүкләрә маликдир. Ону үрәк-гандамар хәстәликләри оланларда да, јашлыларда да (55-60 јашлыја), физици чәһәтдән зәифләрә дә вурмаг олар. Бундан башга јад тәсири јохдур. Сулфазинин ијнә јериндәсә, бәзән инфилтрат әмәлә кәлир, јүксәк температурда коллапс вәзијјәт төрәдир.

Хәстә нейрорепт препаратлар алырса истәр сулфазинин, истәрсә пирокеналын пирокенлилик (истиликтөрәтмә) сффекти азалыр. Бу һалда онларын вурулма дозасынын бир гәдәр артырмаг лазымдыр. А.Т.Купријановун фикринчә гадынларда, үмумијјәтлә, һәм сулфазинин һәм дә пироксе-

налын истиликтерөтмө габилијјети кишиләрлө мугајиседө аздыр. Истиликлө мүаличөдө буну да нәзәрә алмаг лазымдыр.

Истиликлө мүаличөјө, јардымчы, јахуд һазырлыг мүаличәси кими гијмөт вермәк аздыр. О, алкоғолизмин мүаличәсиндө мүһүм әһәмијјәт кәсб едир. Бә'зәнсә фәал мүаличәни әвәз едир. Мәсәлән, хәстәнин мүаличәјө бөјүк үмид бәсләдији вә гоһумларынын разылығы олдуғу һалларда хәстәјө илк пироқенал (јахуд сулфазин) ијнәсиндөн сонра дүбарә тетурам (күндө 0,25 грамдан 4 һәб) тә'јин едилир. Үч күндөн сонра исә күндәлик гәбул дозасы 0,5 грама ендирилир. Вә мүаличә ахыра чатдырылыр.

Ганла мүаличә. Кениш тәтбиг едилмәсә дә, мүсбәт чәһәтләрә маликдир. Илк күн хәстәнин өз венасындан 2-5 мл ган кәтүрүлүр, сағрынын јухары кәнар квадратына вурулур. Һәр сонрақы күн 2 мл артырылыр. Мүаличә курсу 10-12 ијнәдир. Аутогемотерапијанын мүаличә үсулунун тә'сир механизми тамамилә ајдынлашмаса да, алкоғоликләрдә мүһүм һәјати просессләрин стимулуна көмәк едир.

Алкоғолизмин гејри-специфик мүаличә үсулларынын сајыны бир гәдәр дә артырмаг оларды. Биринчи, онлар (унитиолла, сиамидлә, һејвани көмүрлә, чебрес оту илә вә с. мүаличәләр) бир-бириндән аз фәргләнир, диқәр тәрәфдән психиатр-нарқологдан чох башга мүтәхәссисләрә аиддир. Нәһајәт, фәал мүаличәјө һазырлыг бөлмәсини психотерапија вә гипнотерапија һағгында сөһбәтлә јсқунлашдырмаг истәјирик. Онлардан һәр икиси дә там мүаличәни әввәлдән ахырадәк мүшајијәт едир. Нарқоложи шө'бәнин ишчиләринин — шө'бә мүдири, һәкимләр, тибб бачылары вә кичик тибб ишчиләринин үмуми фәалијјәти психотерапија вә гипнотерапијанын өзүлүнү тәшкил едир.

Психотерапија вә гипнотерапија. Гипнотерапија руһи-әсәб позгунлуғларынын вә алкоғолизмин мүаличәсиндә истифадә едилән гәдим үсуллардандыр. Һәмин мүаличә үсулунун өзүнә дә һазырлыг психотерапија илә апарылыр. Хәстәнин "һипноза дүшмәмәси" һәкимин психотерапијаны јарытмаз апармасынын нәтичәсидир. Ј.А.Поворинскинин гејд етдији кими, психотерапијасыз дәрманла, дәрмансыз психотерапија илә апарылан мүаличәләр һәр ики һалда јарымчыгдыр.

Психотерапија шәрти оларағ үч үсулла — *фәрди, груп һалында* вә *коллектив сурәтдә* апарылыр. Әслиндә, онлардан бири диқәрини тамамлајыр.

Фәрди дедикдә, ону нәзәрдә тутмаг лазымдыр ки, хәстәләр бир-бирләриндән "ичмәјө гушанмаг тарихләрилә"

мүәјјән гәдәр фәргләнирләр. Илк нөвбәдә, һәким хәстәнин валидәјни, арвады (јахуд әри) илә әтрафлы сөһбәт кечирмәли, онун "алкоғол анамнези"ни топламалыдыр.

Фәрди мүнәсибәт даһа вачибдир. Хәстә һәким гаршысында "сөз ачыдыр". Илк нөвбәдә, һәким алкоғолизмин клиникасынын мүхтәлифлијини вә гејри-типик вариантларыны јахшы билмәлидир, мүасир мүаличә үсулларына бәләд олмалыдыр, стандартчылыгдан гачмалыдыр. Чүнки алкоғоликләр арасында савадлы, кениш мә'луматлы вә тәчрүбәлиләри чохдур. Мәнтиғли, савадлы, мәсәдјәнлү сөһбәтдән сонра хәстәдә дәрһал "чеврилиш" башлајыр вә о, өзүнү јахшы һисс едир.

Хәстәлик ән мөһкәм ирадәли инсаны бәлә "үчүнчү дүнјанын" сақиниң чевирир. Бу дүнјада сағламлығла хәстәлик, ссвинчлө кәдәр, инамла күман, нәһајәт, һәјатла өлүм үзбөүз дајаныр. О, чох јердә өзүнә "дајағ нөгтәси" ахтармыш, әли боша чыхмышды. Ахырда үзүнү һәкимә тутмушду. Бу һал алкоғоликләр — иш јериндә нүфуздан дүшүш, аиләдә е'тибарыны итирмиш, ичтимаијјәтдә "гара сјаһыја" алынмышлар үчүн даһа сәчијјевидир. Одур ки, һәкимин хәстәјө өзүндә "сығыначағ" вермәси, ону мә'нәви вә физики чәһәтләрдән ајаға галдырмаг дәмәкдир.

Һәким хәстәни баша салмалыдыр ки, чох гүввә илә һәмишә дөјүшдә галиб чыхмаг олар, киши одур аз гүввә илә гәләбә чалсын.

Һәким мүаличә ишиндә хәстәни өзүнүн ән јахын көмәкчисинә чевирмәлидир. Һеч бир дәрман, Һеч бир мүаличә үсулу бунсуз сәмәрә верә билмәз. О, хәстәләр арасында јајылмыш "Бизим ишимиз ичмәк, сизин ишиниз мүаличә стмәкдир" дүстуруну "Бизим ишимиз мүаличә стмәк, сизин ишиниз ичмәмәкдир"лә әвәз стмәјө наил олмалыдыр. Ичмәји "бачаран" мүаличә олунмағы да бачармалыдыр.

Мүаличәдә, о чүмләдән психотерапијада һәким Һеч вахт хәстәни алдатмамалыдыр. Үзәвари ону хәстәханадан говмагла, иш јеринә мә'лумат вермәклә вә с. һәдләмәмәлидир. Әкәр бәлә бир вәзијјәт јаранса, мүтләг дедјиңи һәјата кечирмәлидир. Һәким Һеч вахт чидалијини, тәләбкарлығыны итирмәмәлидир, ачыг-сачыг сөһбәтә, "алкоғол јумору"на јол вермәмәлидир. О, хәстә илә мүнәсибәтиндә кәскин вә гәтијјәтли, сәмими вә әдәләтли олмалыдыр. Хәстәлијин мүаличәсиндә бәлә бир мүнәсибәт, дәрмандан аз әһәмијјәтә малик дсјилдир.

Г р у п Һ а л ы н д а п с и х о т е р а п и ј а һәм амбулатор, һәм дә стасионар шәраитләрдә хәстәнин гоһумлары илә бирликдә кечирилир. Сөһбәтдә әјани

васитәләрдән (гысаметражлы филмләрдән, магнитофон я-зыларындан, плакатлардан вә с.) истифадә едилмәли, аҗры-аҗры суалын музакираси вә фикир мубадиләси кечирилмәлидир. Сөһбәтин даһа тә'сирли вә әјани олмасы үчүн вахтилә муәличә олунмушларын да иштиракыны вә чыхышыны тәшкил етмәк лазымдыр.

К о л л е к т и в п с и х о т е р а п и я — сөзлә муәличәнин ән жүксәк формасыдыр. Онун елми әсасыны В.М.Бехтерев гојмуш вә сонра психотерапевтлар инкишаф етдирмишләр. Группдан фәргли олараг коллектив психотерапија даһа чох адамы әһатә едир, тәкчә муәличәни дејил, онларын мәишәт вә идсәложи чәһәтдән үнсийәтләрини дә әһатәсинә алыр. һәм дә мөһкәмлији вә мүртәзәмлији илә фәргләнир. Иштирак едән һәр кәси "ирадә вә сағламлыг" девизилә јашамаға сәфәрбәр едир.

И.И.Лукомски А.С.Макаренконун тә'лими әсасында коллектив тәрбијәви психотерапијанын јени методуну һазырламышдыр. О, коллектив әмәк әсасында хәстәләрин муәличәсини, дүзкүн мәишәт тәрзини вә давраныш нормасыны бәрпа етмишдир. Н.В.Иванов коллектив психотерапијанын муәффеғийәтли кәсмәси үчүн онун иштиракчысынын һәр биринин һәјатынын диггәтлә өјрәнилмәсини мәсләһәт көрмүшдүр. Мәгсәд будур ки, психотерапија мүчәррәд јох, һәјати фактлар үзәриндә апарылсын.

Г.М.Ентин коллектив психотерапијанын кедишини даһа да садәләшдирмиш вә бир нөв коллективләшдирмишдир. Психотерапијада иштирак едән һәр бир нәфәр коллективин үзлүјүндән башға, һәм дә психотерапијанын фәал тәшвиғатчысы вә апарычысыдыр. Јә'ни коллективлә худаһафизләшмәк әрәфәсиндә өзүнүн "ичмәк вә ондан имтина етмәк" тарихиндән коллективә мә'лумат верир. Сонра динләјичиләрин суалларына чаваб верир. Бүтүн бунлар һәм дә һәкимә кәләчәк ишләрини гурмагда көмәк едир. Гаршылыглы аңлашылма, гаршылыглы көмәк вә сәмиими һәким-хәстә мунасибәти психотерапијанын үмдә чәһәтләридир.

Гејд етдијимиз кими, гипнотерапија гәдим муәличә үсулларындандыр. Вахтилә халг тәбабәтиндә дә истифадә едилмишдир. Гипнозун физиоложи әсаслары јалныз И.П.Павлов тәрәфиндән әтрафлы өјрәнилмишдир. Әкәр ади јуху баш-бејинин габығынын үмуми ләнкимәсидирсә, гип-тоник вәзијјәт јайылма вә дәринлијә көрә онун һиссәви ләнкимәсидир. Демәк, гипнозда ләнкимә бүтүн габығы әһатә етир. Хүсусилә сәс анализаторлары ојаг галыр.

Гипноз дәрәчәсинә көрә сәтһи, орта вә дәрин олур. Гипнотерапијада һәмин дәрәчәләрин биринин диқәрини тә'ғиб етмәси чох вачибдир. Хош әзәләви сүстлүклә башлајыр, дәрин јуху илә гуртарыр. Гипнотерапијанын дөрд формасындан истифадә олунур. Бунлар: фәрди гипнотерапија, коллектив гипнотерапија, ајыглыгда дилча-вабы коллектив тәлгин, өзүнәтәлгин вә аутоксен мәшг.

Гипнотерапија һеч бир јад тә'сири олмајан муәличә васитәсидир. Лакин бунунла белә чидди истифадә чәтин-ликләри вардыр. Бүтүн чәтинликләр хәссәләрин сечилмәси вә сеанса һазырланмасы илә әләғәдардыр. Хәстәләр синир системинин типләринә, алкоғолизмин дәрәчәләринә, муә-личә стажларына вә өзләринә тәғғиди мунасибәтин сәвијјәсинә көрә групплашдырылыр. Онларын арасында "һамы кими ичән" дә, өјјашлыгы илә "фәхр едән" дә, алкоғолизмин сон астанасында "өмрүнә-күнүнә пешман" дә вардыр. Онлардан биринә "һамы кими ичмәјин" онун үчүн хәстәлик олдуғунун, башғасына алкоғол депрессиясынын кечиричилијинин изаһына бөјүк еһтијаж вардыр.

Фәрди јохланышдан сонра 12-15 нәфәрдән ибарәт групплар јарадылыр. Илк нөвбәдә, фәал муәличәјә әкс-кәс-тәриши оланлар, јашлылыр нәзәрдә тутулыр. Муәличәјә мәчбури кәндәриләнләр, кәскин алкоғол деградасиясына мә'руз галанлар гипнотерапијадан кәнар едилмәлидир.

Гипноз васитәсилә коллектив психотерапијанын һәр сеансы 1-1,5 саат чәкмәлидир. Илк 3-4 сеансда тәлгин олунур. Сонрақы сеансларда алкоғолун ијинә вә тамына гаршы шәрти-рефлектор гусма реаксиясы газандырылыр. Шәрти рефлекс бә'зән 6-8 сеансдан сонра әмәлә кәлир. Хәстәдә емоционал өјүмә-гусма башлајыр. һәфтәдә 1-2 сеанс кечирилыр. Умумијјәтлә, 10-12 сеанс кифајәт едир.

Әкәр тәкчә гипнозла шәрти өјүмә-гусма рефлексин алынмәзса, онда аз миғдарда апоморфиндән (0,5 %-ли 0,2-0,3 мл) вә диқәр гусдуручу мәһлуллардан (дан мәһлулу, смитин вә с.) истифадә етмәк лазымдыр.

Спиртли ичкиләрә гаршы икраһ һисси јаратмағ, сөзлә муәличәнин ән чәтин нөвүдүр. Буна јалныз бөјүк сәбри, тәмкини, тәлгин бачарығы олан, ајларла үзүчү тәқрарлардан усанмајан психиатр-нарколог наил ола биләр. Буна көрә гипнотерапија илә мәшғул олачағ һәким хүсуси һазырлыг кечир, тә'лиғә алыр вә билијини даим тәкмил-ләшдирир.

Биз 1,5 ил мүддәтиндә алкоғолизмин муәличәсиндә психотерапијадан истифадә едик. Мәгсәдимиз һәм дә коллектив емоционал-стрессив психотерапијаны алкоғолиз-мин диқәр муәличәләрилә муғайисә етмәк иди. Гејд едилән

мүддәттә гипноз үчүн 110 хәстә сечдик. Онлардан 62 илк дөфә, 48 тәкрари мұаличәә кәләнләр иди. Һәфтәдә ики сеанс кечирилир, һәр сеансда 14-18 адам иштирак едирди. Сеанслардан габаг хәстәләрлә алкоголизмин тибби-сосиал зәрәрләри һаггында сөһбәтләр апарылырды. Хәстәләр јухуја кедәндән сонра алкогола гаршы нифрәт тәлгини бир мүддәт давам етдирилирди. Хәстәләр 1,5 саат тәлгин јухусунда галырды. 2-4 сеансдан сонра хәстәләрин 40%, 4-7 сеансдан сонра 60%, 7-10 сеансдан сонра 70% билдирдиләр ки, алкогола һәрислик онлар үчүн гаршысы алынмаз дејилдир. Онлар һәм дә ән'әнәви мұаличәәни давам етдиридиләр.

Бунлардан башга, ади гајда илә мұаличәә олуналардан 100 нәфәрлик контрол груп кәтүрмүшдүк. һәр ики групун ил әрзиндә алкоголдан имтина мүддәтини мұәјјәнләшдирдик. Нәтичә ашағыдакы кими олмушдур.

Ҷадвал 5.

Алкохолдан бир илдән чох имтина	Емоционал-стресс психотерапјасы (100 нәф.)		Ән'әнәви мұаличәә олаңлар (100 нәф.)	
	Илк дөфә (62 нәф.)	Дәфәләрлә (48 нәф.)	Илк дөфә (60 нәф.)	Дәфәләрлә (40 нәф.)
Мүтләг рәгәмлә	60	26	42	15
Фаизлә	96,7	34,2	70,0	37,5

Ҷадвалдән дә көрүндүјү кими, илк дөфә кәлиб комплекс мұаличәә алаңлардан бир илә гәдәр ичмәјәнләр 96,7 фаиз, тәкрари кәләнләрдәнсә 34,2 фаиздир. Контрол группаса һәмин нисбәт мұвафиг олараг 70% вә 37,5%-дир. Јә'ни комплекс мұаличәә ән'әнәвидән тәгрибән ики дөфә еффеќтидир.

Алкоголизмин фәал мұаличәә үсуллары. Јухарыда гејд едилән кәскин алкогол интоксикасијасы арадан галдырылдыгдан, маддәләр мұбадиләси гајдаја салындыгдан вә организмин үмуми бәрпасы баша чатдырылдыгдан сонра, нәһајәт, алкоголизмин мұһүм мұаличәә дөврләри (II вә III) башлајыр.

Фәал мұаличәәнин биринчи мәрһәләсиндә хәстәјә спиртли ичкиләрә гаршы икраһ вә ијрәнмәк һисси ашыланыр. Бу мөгсәдлә истифадә едилән препарат вә үсуллар чохдур. Препаратлардан апоморфини, емитин гидрохлориди, мис сульфаты, баранс һәлимини, нанә чөвһәрини, никотин туршусуну вә натриум-сульфаты кәстәрмәк олар. Онлардан

һәр бири мұтәхәссисләр тәрәфиндән мұәјјән дөврләрдә һазырланмыш вә тәчрүбәдән кечирилмишдир. Бунун да өз ганунаујунлуғу вар. Мәсәлән, апоморфини әксәр хәстәләр үчүн ишләтмәк чох вахт мұмкүн олмур. Препаратын чохлу әкс-кәстәричиләри (үрәк-дамар хәстәликләри, ма'дә хорасы, бронхиал астма, вәрәм, баш-бејин травмасы, диабет, чохјашлылығ вә с.) вардыр. Бир һалда ону башгасы илә әвәз етмәк зәрүрәти, диқәр һалда просеси күчләндирмәк мөгсәдилә препаратлардан бирини диқәрилә бирләшдирмәк зәрүрәти јараныр.

Һәр һалда тәчрүби нарколокијада даһа кениш истифадә едиләни апоморфиндир. Онун 0,5-1,0 %-ли маһлулундан истифадә олунар, дәри алтына вурулуру. Вурулма дозасы фәрдибир. Биринчи күн 0,1-0,2 мл кәтүрүлүр. 3-4 дәгигәдән сонра үрәкбуланма, тәнкнәфәслик, сифәтин ағармасы, тәрбасма башлајыр, 3-5 дәгигә давам етдикдән сонра өјүмә-гусма илә гуртарыр. Гусма 2-8 дәгигә чәкир. Ола билсин 20-25 дәгигәдән сонра бир дә тәқрар олунсун. Гусмадан сонра хәстәдә сүстлүк, јухулулуғ вә мұәјјән гәдәр јүнкүллүк башлајыр.

Бә'зән апоморфин өјүмә-гусма (сеансдан габаг хәстәјә 0,8-1,2 л илығ су ичиртмәли, өјүмә-гусма әрәфәсиндә аз мигдарда ички ијләтмәли) шәрти рефлексини јаратмыр. Препаратын дозасыны артырмагла да бу мұмкүн олмур. Илк нөвбәдә, тә'јинаты нәзәрдән ксчирмәк лазымдыр. Әкәр хәстә нәјролептикләрдән (хүсусилә, етаперазин, неулептил, аминазин, галоперидол) гәбул едирсә, мүтләг дәғв етмәк лазымдыр. Чүнки нәјролептикләр гусма рефлексини әсарәт алтына алыр.

Бунунла да дүзәлмәсә, апоморфинин тә'сирини күчләндирән диқәр јардымчы васитәләрә әл атылыр. Мәсәлән, ијләдилән (јахуд ичирдилән) спиртли ичкијә 10%-ли емитин хлориддән 0,3-0,5 мл әләвә едилир, илығ су илә бирликдә 0,1 г синк-сулфат, јахуд 0,15-0,3 г мис-сулфат дузу верилир, 30 %-ли натриум-сулфатдан 15-20 мл вәна дахилинә, 5 %-ли унитиолдан 5-10 мл әзәлә дахилинә (апоморфиндән 20-30 дәгигә габаг) вурулмасы да апоморфинин гусдурмаг тә'сирини күчләндирир.

Әкәр 5 сеанс мүддәтиндә апоморфин өјүмә-гусма шәрти рефлексини јаратмајыбса, сулфазиндән истифадә етмәк лазымдыр. Хәстәјә 1 %-ли 2-3 мл сулфазин вурулуру, ертәси күн апоморфин гәбулу давам етдирилир. Гусма-өјүмә реаксијасы фәрдибир. Алкоголу ијләмәклә дә, ағызы јахаламагла да, аз мигдарда ичмәклә дә әмәлә кәлә билир.

Хәстәдә сулфазинә әкс-кәстәриш оларса, ону метронидазолла (трихапол) әвәз етмәк олар. Апоморфинә бир күн

галмыш 0,75 г (0,25 грамдан 3 һәб) дозадан күндә үч дөфә верилир. 2,25 г метронидазол гәбулундан сонра апоморфинлә мұаличә давам етдирилир.

Спиртли ичкиләрә гаршы өјүмә-гусма шәрти рефлексинин јарадылмасы саһәсиндә үсуллар вә тәкмилләшдирмәләр чохдур. Мәсәлән, Ирландија наркологу Ј.Дент алкоғолизмин мұаличәсиндә апоморфиндән "алкоғол бирләшмәсиз" истифадә едир. О, стационар шәраитдә чәми 6-8 күн мүддәтиндә хәстәјә 2-3 саатдан бир апоморфин (1 %-ли, 0,5-0,6 мл) мөһлулу вурур. Хәстә тамамилә әлдән дүшүр. Үсул ағырдыр, хәстәни соматик вә руһи-әсәб чәһәтләрдән тағәтдән салыр.

Башга бир һалдаса кечмиш совет наркологлары (А.Н.Долгов, Ј.М.Бортник, Ф.И.Случевски вә б.) алкоғола гаршы икраһ һиссини јухарыдакы үсулун бир нөв әксинә, дәри алтына апоморфин вә вснаја алкоғол вурмагла әмәлә кәтириләр. Үсулун ичрасы беләдир: дәријә 1 %-ли 0,4-0,5 мл апоморфин вә 10 %-ли 1 мл кофеин вурулур. Хәстәдә өјүмә башлајан кими онун вснасына 4-5 мл 33 %-ли етил спиртинин 15 мл натриум-хлоридин изотоник мөһлулилә гарышығыны вурурлар. Ијнә дамардан чыхмамыш "сәрхош-луг" өјүмә вә гусма илә гаршылашыр. Бу һалы хәстә чох ағыр кечирир. Нәтичәдә һәр һансы ичкијә гаршы дајанағлы икраһ һисси јарадылыр. Мұаличә курсу 10-15 сеансдан ибарәтдир. Үмумијјәтлә, апоморфинлә мұаличә 20-25 сеансдыр.

Апоморфинлә мұаличәнин чидди ағырлашмалары баш верә билир. Јаранан сүрәкли векстатив реакция бә'зән хәстәнин гәфләтән бајылмасы вә коллапсы илә нәтичәләнир. Она көрә мұаличә илк тибби јардыма мұвафиг отагда апарылмалыдыр. Ағырлашмалар заманы хәстә мүтләг үфғи вәзијјәтдә узадылмалы, исидилмәли, кофеин, коразол, ефедрин, атропин, кардиомин, мезатон, стрихнин вурулмалы, венасы дахилинә глүкоза илә бирликдә В₁ вә С витамини јеридилмәлидир. Хәстәјә нашатыр спирти ијләтмәли, оксикен верилмәлидир. Нөвбәти сеансда апоморфиндән габаг 1 мл кофеин вә кардиамин вурулма-лыдыр.

Апоморфин вә диқәр препаратларын көмәји илә спиртли ичкиләрә гаршы јарадалмыш икраһ һисси чох тәәссуф ки, узун сүрмүр. Организмин алкоғола олан мәнфи һәссаслығыны күчләндирәчөк вә бу мұнасибәтнин өмрүнү узадачаг маддәнин ахтарышы әсрләрлә давам етдирилмишдир. Әлдә едилән маддәләрин (һејвани көмүр, бир чох көбәләкләрин чөвһәри, амилнитрат вә с.) өмүрләри ғыса олмушдур.

1946-чы илдә АБШ-да Ј.Һалд өз лабораторијасында белә бир маддәни алды. Ону "антабус" адландырды. Бүтүн әлкәләрә јајылды, мұхтәлиф адларла бурахылды. Кечмиш ССРИ-дә илк дөфә 1951-чи илдә И.В.Стрелчук тәҗүби тәбабәтдә "тетурам" ады илә истифадә етди.

Тетурам организмдә бир нөв алкоғол интоксикасијасыны башга интоксикасија илә әвәз едир. О, алкоғолун организмдә нормал мұбадиләсини позур. Јәни тетурам организмдә алкоғолла "көрүшдүкдә", алкоғолун оксидләшмәсиндә иштирак едән бир чох ферментләри, о чүмләдән ассталдеһидоксидазаны "мұһасирәјә" алыр, алкоғолун оксидләшмәси јарымчыг — ассталдеһид һалында галыр. Бу, организм үчүн токсики маддәдир. Векстатив-дамар реаксијасынын дәрәчәси дә ассталдеһидин гандакы мигдарындан асылыдыр. Гарачијәрин ферментләр системинин фәалијјәти позулдуғундан организм икигәт әзијјәт чәкир. Бир тәрәфдән алкоғолун организмдән харич олунмасы ләнкијир, диқәр тәрәфдән оксидләшән пәјыса организмни зәһәрләјир.

Тетурам һәб шәклиндә (0,15 г вә 0,25 г) бурахылыр. Күндәлик гәбул дозасы фәрдилир. Илк дөфәдән 1,0 грама гәдәр вермәк олар. Мұаличә мүддәтиндә бир нечә дөфә алкоғол-тетурам сынағы кечирилир. Илк сынаг 4-5 г гәбул етдикдән сонра апарылыр. Сынаг сәһәр, наһардан сонра хәстәјә 40-50 грам араг (јахуд мұвафиг мигдарда башга ички) тәклиф етмәклә башланыр. Сынаг мұсбәтдирсә, хәстәнин јанағларында, бојунда, дөшүнүн бир һиссәсиндә түнд ғырмызы рәнкләр әмәлә кәлир, көзүн склерасына ғырмызы "ләкә" дүшүр. Нәбз вургусу 110-150 чатыр, нәфәсалма сәјрәкләшир вә дәринләшир, хәстәнин нәфәси чатмыр, ган тәзјиги каһ јүксәлир, каһ снир.

А.Г.Гофман вә Ј.К.Авербах алкоғол-тетурам сынағынын ағырлашма мүддәтини дөрд мәрһәләјә бөлмүшдүр. Әсас ағырлашма 2-3 мәрһәләләрдә башлајыр.Бураја коллапс, үрәккечмә, кәскин психомотор ојанығлыг, чәнколмалар, баш вә таң дамарларда ган дөврәнынын позгунлуғлары вә с. дахилдир. Бүтүн һалларда алкоғол-тетурам сынағынын ағырлашмалары һәјат үчүн тәһлүкәлидир.

Алкоғол-тетурам сынағы илк тибби јадымын бүтүн имканларына малик хусуси отағларда кечирилир. Хәстә сојунмалы вә хәрәјә узанмалыдыр. Үрәк фәалијјәтинә, тәнәффүс системинә илк јардымын дәрман лөвазиматлары тибб ишчиләринин әлинин алтында олмалыдыр. Отағын һавасынын тәмизлији вә тез-тез дәјишдирилмәсинә хусуси нәзарәт јетирилмәлидир. Бу һәм хәстә, һәм дә тибб

ишчиләри үчүн вачибдир. Чүнки хәстәнин нәфәсилә отага мөҗјән мигдарда ассталдеһид долур вә бу бә'зән тибб ишчиләриндә зәһәрләnmә әмәлә кәтирир.

Илк нөвбәдә, хәстәнин венаһына 1 %-ли 15-20 мл көј метилин мөһлулу вурулур. Вахтилә һәмин мөһлулу глүкозаја гарышдырыб вурурдулар. Сонралар мә'лум олду ки, глүкоза ассталдеһид интоксикасияһыны даһа да ағырлашдырыр. Буна көрә башга дәрманлары да (кардиамин, строфантин) вена даһилинә вураркөн глүкозаны натриум-хлоридин изотоник мөһлулу илә әвәз етмәк лазымдыр. Ағыр һалларда көј метилин мөһлулуһун вурулмасыны 2-3 дөфә тәкрар етмәк лазымдыр. Онунла ејни вахтта кордиамин, коразол (кофеин олмаз), лобелин, стрихинин вурмаг, үрәк ағырыһа валидол вә нитроглицерин, нәфәс чатмазлыгында оксикен вермәк лазымдыр.

Бу тәдбирләрдән сонра артериал ган тәзјиги ашағы дүшәрсә, 15-20 дәгигә кечикдә мезатон вә ја адреналин вурулур. Үрәк зәифлији давам едәрсә, 0,05 %-ли 0,5 строфантини натриум-хлоридин 20 мл изотоник мөһлулуна гарышдырыб венаја вурулмалыдыр. Чәнкәлөлмаларда әзәлә даһилинә магнезиум-сульфатын 25 %-ли мөһлулуһундан 10 мл вурмаг мәсләһәтдир. Кәскин гусма башласа, калсиум-хлоридин вә калсиум-глүконатын 10 %-ли мөһлулуһундан (вена даһилинә 10 мл), атропинин 0,1 %-ли мөһлулуһундан (дәри алтына 0,5 мл) истифадә едилир.

Алкоһолизмин мұаличә вә профилактикаһы даим ичти-маијјәтин вә тибб елминин диггәт мәркәзиндәдир. Јени дәрман вә мұаличә үсуллары ахтарылып, көһнәләри тәкмилләшдирилир. 1955-чи илдә илк дөфә франсыз алим К.Мари тетурамы — "есперал" дәри (әзәлә) алтына тикмәји төвсијә етмиш вә өзү дә һәјата кечирмишдир. Есперал 10 һәбдән (һәр бири 0,1 г) ибарәтдир вә хусуси флаконларда јерләшдирилибдир.

Биз үч ил мүддәтиндә (1989-1991) 70 хәстәјә һәмин препаратдан әзәлә даһилинә тикмишдик. Биринчи груп 1989-чу илдә 33 нәфәр олмушду. Һәмин хәстәләр ејни заманда үмуми гәбул едилмиш мұаличә курсуну мәрһәләләр үзрә давам етдирмишләр. Дикәр контрол группаса 34 нәфәр јалһыз ән'әнәви мұаличәни көтүрмүшләр. Һәр ики группдан оланларын јашајыш тәрзи, сәнәти, социал мәншәји вә с. бир-биринә јаһын олмушдур.

Ән мараглыһы һәр ики группдан оланларын ремиссия мүддәтинин мұгајисәсәдир. Есперал тикиләнләрдән 19 нәфәри 3 илдән чоһ, 11 нәфәри 2 илдән чоһ, 3 нәфәри бир илә гәдәр ичмәмишләр. 4 нәфәрдә кәсик јери јаһшы

битишмәмиш, есперал төкүлмүшдур. Бунун сәбәбләри (бөдәнин јад чисмә әкс-тәсири, кәсијин илтиһаблаһмасы, хәстәнин кәсик јерини гашыјыб ачмасы) мұхтәлиф олмушдур. Бунунла белә, психотерапияһын көмәјилә һәмин хәстәләр бир илдән артыг ичмәмишләр. Контрол группаса 3 нәфәр үч ил, 11 нәфәр ики ил, 9 нәфәр бир илә јаһын, 8 нәфәр алты ај, 4 нәфәр үч ајадәк ичкини тәркитмишләр. Беләликлә, биз ашағыдакы нәтичәјә кәлимишдик:

1. Хроник алкоһолизмин мұаличәсиндә "есперал" дикәр препаратларла мұгајисәдә хәјли сәмәрәлидир.

2. "Есперал"ла мұаличә фәал мұаличәјә (тетурам вә апоморфин) әкс-кәстәриш олан хәстәләр үчүн дә әлверишли вә һеч бир јад дәрман тә'сири олмадан кечир.

3. "Есперал"ла мұаличә хәстәни бир сыра үзүчү дәрман гәбулуһундан хилас едир, мұаличәнин мүддәтини хәјли ихтисара салыр.

"Есперал"ла мұаличәнин еффеќти, һеч шүбһәсиз, һәкин-мин фәрди психотерапия гәбилијјәтиндән дә асылыдыр. Илк нөвбәдә, хәстәни мұаличәјә һазырламаг лазымдыр.

Тетурамын башга бир формасы абрифиддир. О, тетурамын јағда һәлл олунмуш (7%-ли) мөһлулуһудур. 1,0 мл ампулаларда бурахылып. Абрифид әзәләјә вурулур. 1,0 мл 0,5 г тетурама еквивалентдир. Тетурама нисбәтән алкоһолда даһа е'тибарлы "кимјәви изолјасия"дыр.

Организмин алкоһола олан реаксияһыны дәјишмәк мөгсәдилә ишләдилән дәрманлардан фуразолидону (0,05 грамлыг һәбдән күндә 3-4 дөфә, 10 күн мүддәтинә), пирроксаны (0,015-0,03 грамдан күндә 2-3 дөфә, 12 күн мүддәтиндә), метронидазолу (0,25 грамлыг һәбдән күндә 3 дөфә, 15 күн мүддәтиндә) да гәјд етмәк олар. Г.М.Ентин метронидазолун (трихополун) мұаличә схемини ишләјиб һазырламышдыр. 1-чи күн 0,25г 3 дөфә; 2-чи күн 1,5г; 3-чү күн 2,0г. Дәрманын јаһшы кечирилмәси һалларында 10-15 күн күндә 0,75 грамдан 3 дөфә верилир. Бу дозада күндәлик алкоһол сынағы кечирилир. Хәстә 30 г спиртли ичкини әввәл ијләјир, сонра ағзыны јаһалајыр вә бир гуртум ичир. Ојүмә-гусма шәрти рефлекс и алынмазса, ичкинин мигдарыны 80-100 г артырмаг лазымдыр.

...Алкоһолизмин мұаличәси, әсримизин чәмијјәт вә елминин чијинләринә дүшән ән ағыр јүкдур. Тәдгигатчы алимләр имкан даһилиндә һәр шәјә әл атырлар. Бири гәдим халг тәбәбәтинин имканларына (ијнәбатырма, тәбәләтмә вә с.), башгаһы бу күнүн елми наилијјәтләринә үмид

бәсләйрләр. Үчүнчүләрсә нә дүнәнки, нә дә бу күнкү илә кифәјәтләнмирләр. Һазырда алимләр организмдә алкоғола гаршы өмүрлүк аллержик реаксия јарадачағ маддәнин әлдә едилмәси үзәриндә чалышырлар. Һәләликсә алкоғолизмин мүәличәсиндә инсанын "дәмир ирадәсини" әвәз едәчәк спесифик "алкоғол антители" алынмамышдыр.

НАРКОМАНИЈА

Мүасир дөврдә токсикоманијанын күтләви һал алмыш нөвләриндән бири дә наркоманлығдыр. Чанлы организмдә зәһәрләнмә әмәлә кәтирмәк габилијјәтинә малик олан бир сыра үзви вә гејри-үзви маддәләр (алкоғол, һәшиш, һинд чәтәнәси, кокаин, морфин, папирос, сакитләшдиричи вә јухукәтиричи бир сыра дәрманлар вә с.) токсикоманијаја дахилдир. Әксәр әдәбијјатда токсикоманија вә наркоманија сөзләри синонимләр кими ишләдилир. Һәр икиси бир сыра наркотик маддәләрә алудәчилији ифадә едир.

Мүөјјән гәдәр дәгигләшдирсәк, наркоманија етиолокија-сына көрә 7 група бөлүнүр: алкоғол, опиумлар (морфин, кодсин, промедол, опиопон); һәшиш, аналкетикләр (фенасетин, кофе); стимулјаторлар (фенамин, кофеин, сентедрин); барбитуратлар (лүминал, барбамил, нембутал); бензодиаземинләр (елениум, седуксен, фенозепам).

Наркоманијанын (јунан сөзүдүр, биһушлуг + манија) етиолокијасы вә мәишәтә дахил олмасы тарихилә марағлансағ ерамыздан нечә миниллик габаға кедиб чыхарығ. Наркотик маддәләрин, һәтта хәјирхаһ мәғсәдләр үчүн истифадә едилмәси тарихини дәгиг сөјләмәк чох чәтиндир. Тәсәввүр един ки, мүасир анестезиолокија (кејидичи маддәләрин организмә тә'сирини өјрәнән елм) өз тәшәккүл тарихинин башланғычыны ерамыздан бир нечә мин ил габағ көтүрүр. О вахтлар Ассирија, Мисир, Чин, Һиндистан вә с. өлкәләрдә чәрраһијјәнин бир нечә кејитмә үсулу варды.

Илк кејидичи маддәләр алынмасына вә тәркибинә көрә чох садә иди. Бир сыра отун көк вә јарпағындан һазырлајырдылар. һабслә мандрағара оту, ханымоту, тирјөк, һинд кәнафы (чәтәнә), бат-бат, су балдырганы вә саирәнин ширәси һопдурулмуш "јуху сүнкәри" һазырлаһырды. Операсија едиләчәк адам һәмин сүнкәрин бухарына (ғызғын суда исладыб) вә түстүсүнә (јандырыб) тутулур, дәрин јухуја верилирди.

Кејитмәнин елми hala дүшмәсинә һәлә чох галырды. Анчаг кејитмәдә иштирак едән отун, ағачын, мејвәнин сајы вә онлардан "агрыкәсичи"ләрин алынма үсуллары дурмадан артырды. XI-XII әсрләрдә Болонијада кејитмә мәгсәдилә һазырланан дәмләмә вә һәлим үчүн 140-150 гәјда мөвчуд иди. Бунунла белә, бу саһәдәки ахтарышлара мараг гәти азалмырды. Нәһајәт, тарихә дүшәчәк бир көшф едилди. 1540-чы илдә алман һәкими Парасселс сфирин кејидичи тә'сирини мүүјәнләшдирди. 1846-чы илдә исә инкилис диш һәкими У.Мортон илк дәфә чәрраһи әмәлијјатда ондан истифадә етди. 1844-чү илдә Америка һәкими Х.Уллс диш чәкмәкдә азот I-оксидиндән истифадә етмишдир. Шотланд һәкими Ч.Симпсон 1847-чи илдә наркоз үчүн хлороформид тәклиф етди. Русијада илк дәфә Н.И.Пирогов 1847-чи илдән е'тибарән сфир вә хлороформ наркозуну тәтбиг етмәјә башлады.

1859-чү илдә кокаинин көшфи марагла гаршыланды, онун кејидичи хассәси һаггында әсәрләр јазылды. Рус һәкими В.А.Анреп 1879-чү илдә кокаиндән кејидичи дәрман кими истифадә етмәји тәклиф етди. Новокаинин көшфисә јерли кејидичи маддәләрин алынмасында јени мәрһәләнин башлангычы иди.

Анестезиолокијанын инкишафы бу күн дә давам етдирилер. О, табәбәтин мүстәгил вә даим инкишафда олан саһәләриндән биридир. Табәбәт дејәндә биз, илк нөвбәдә, мүаличә вә профилактика илә бағлы мәсәләләри фикримизә кәтиририк. Анестезиолокија исә табәбәтә долајысы, наркоманијаја исә бирбаша бағлыдыр. Бизим бурада гысача да олса анестезиолокијаја, онун инкишаф тарихинә нәзәр салмағымыз тәсадүфи дејилдир.

Доғрудур, чәрраһи әмәлијјатлары наркозсуз ичра етмәк вахтилә мүмкүн олмушдур. Бөјүк ишкәнчә вә әзабла баша кәлдијиндән, чохлау инсан өлүмүнә сәбәб олдуғундан сонралар имтина едилмишдир. Ахы, агрыкәсичи хәстәјә операсијадан сонра да лазымдыр. Одур ки, агрыкәсичиләр кәрәклији вә һәјатилији бахымларындан табәбәтин ән мүһүм мүаличәви әһәмијјәтә малик дәрманлары илә рәғабәтә кирмәјә лајигдир.

Һәјатда хәјирлә шәр һәмишә гоша кетмишләр. Бу "гошалыгдан" наркотик маддәләрә дә пәј дүшмүшдур. Агрыкәсичиләр травматолокијада, чәрраһијјәнин мүхтәлиф саһәләриндә, хәстәләри чәтин вәзијјәтләрдән, шокдан хилас етмәкдә мүстәсна әһәмијјәтә маликдир. Буну бүтүн мүтәхәссисләр е'тираф едир. Табәбәтин мүстәгил вә мүасир саһәләри олан анестезиолокија вә реаниматолокија агрыкәсичиләрин организмә тә'сир хүсусијјәтләрини бу күн дә

өјрәнир, тәчрүби табәбәтә тәтбиг едир. Бүтүн бунлардан сонра бөјүк тәшвиш вә тәәссүфлә гејд етмәлијик ки, һаггында ағыздолусу данышдығымыз агрыкәсичиләр һәм дә наркоманијанын инкишафында мүүјән рол ојнајыр.

Норко — кимјәви маддәләрин (јахуд физики амилләрин) көмәјилә јарадылан сүн'и, дәрин јухудур. Наркозтәрәдичи маддәләр организмә мүхтәлиф јолларла (нәфәсалма, дүзбағырсаг, дәриалты, әзәләдахили, вена) дахил едилер. Бүтүн бунларын әксәријјәти "наркотик биткиләр"дән алыныр.

Наркотик биткиләр дедикдә, тәркибиндә мәркәзи синир системини әввәл-әввәл гычыгландыран, тәдричәнсә онун фәалијјәтини зәифләдән маддә олан биткиләр нәзәрдә тутулур. Вахтилә инсанлар онлардан јухарыда гејд етдијимиз кими, "дәрман", "агрыкәсичи" кими истифадә етмишләр. Бу күнсә табәбәтдә ишләдилән сакитләшдиричи, агрыкәсичи дәрманлар (алкалоидләр) онлардан һазырланыр.

Наркотик биткиләр ибтидаи вә али олмага ики јерә бөлүнүр. *Ибтидаиләр* бир нсчә көбәләкдән ибарәтдир. Әксәријјәти *али биткиләрдир*. Даһа чох Чәнуби вә Шимали Американын, Мәркәзи Асијанын әразисиндә, Орта Асија, Загафгазијада битир. Тирјөк, хаш-хаш, һинд чәтәнәси, кокаин колу, бир сыра дәрман биткиләри вә зәһәрли биткиләр наркотик биткиләрдир.

Наркотик дәрманлар — мәркәзи синир системинә кејләшдиричи тә'сир кәстәрән, скелет әзәләләрини тонусдан салан вә наркоз һалы јарадан "маддәләр групудур". Мүхтәлиф дозаларда вә һалларда (тоз, маје, дәмләмә, мөлһәм вә с.) һазырланыр.

Наркоманија — наркотик маддәләрә алудәчилик сәјәсиндә физики вә психи функцијаларын үзкүнлүјүнә, руһи-әсәб позгунлуғларына сәбәб олан хәстәликдир. Бир наркотик маддәјә алудәчилик "мононаркоманија", ики вә даһа артыг наркотик маддәјә алудәчилик "полинаркоманија" адланыр. Онларын мүүјәнләшдирилмәсинин диагностик, профилактик вә мүаличәви, сосиоложи әһәмијјәтләри вардыр.

...Наркоз, наркотик дәрманлар, токсикоманија вә наркоманија. Бүтүн бу сөз вә сөз бирләшмәләри ејни көкдән — "нарко"дан әмәлә кәлмишдир. "Нарко"нун бүтүн чографијасыны әһәтә етмәк чох чәтиндир.

Мә'лум олдуғу кими, дүнјада һәр ил мүхтәлиф адлар вә формаларда (һәб, тоз, маје, дәмләмә вә с.) јүз мин тонларла дәрман һазырланыр. Истиснасыз олараг онларын һәр бириндә чүзи мигдарда да олса наркотик маддә вардыр.

Лакин онларын һеч биринин наркотик маддәләрлә алагәси јохдур. Биз "наркотик дәрманлар" онлара дејирик ки, һәмин дәрманларын әсасларын наркотик маддәләр тәшкил едир. Мәсәлән, морфин, кодеин, промидол вә с.

Дәрманларын һеч биринин дәгиг мүаличә үнваны олмур. Һамысы симптоматик (хәстәлик әләмәтинин мүвәггәти кәтүрүлмәси) әһәмијјәтә маликдир, һәр дәфә һәр бири организмә чүзи дә олса наркотик маддә әләвә едир, беләликлә, бизим наркотик маддәләрлә "үнсијјәтимиз" мүәјјән гәдәр ајдынлашыр. Үнсијјәтин, нечә дејәрләр, бу тибби тәрәфидир. Онун ичтимай-мәишәт тәрәфи дә вардыр. Наркотик маддәләрдән ишәдә, ширнијјат истәһсалында вә с. истифадә едилир. Һәмишә дә "дәрман" кими. Јә'ни грамлар вә миллиграмларла.

Бүтүн бунлары гејд етмәкдә ону нәзәрә чатдырмаг истәјирик ки, бу күн бизим чох һај-күјлә, рәсми гәрар вә сәрәнчамларла наркоманијага гаршы мүбаризәмиз "көјдән асылы" галыр. Он мин илләрлә мәишәтимиздә, гәти десәк ганымызда јол кедән бир мејли он ајамы, он иләми бирдәфәлик һәјатымыздан чыхарыб говмаг мүмкүн дејилдир. Наркотик маддәләр тәбабәтдә, мәишәтдә инсанлара һәмишә лазым олубдур. Бизи ондан суи-истифадә һаллары дүшүндүрмәлидир.

Наркотик маддәләрә патоложи мејлин биоложи әсаслары һәлә дә ачылмамыш галыр. Наркотик маддәләрә мејли мүхтәлиф сәбәбләрлә изаһ едирләр. Шәхсин микромүһити, аилә тәрбијәси, ирси амилләр, физики вә руһи инкишаф чатышмазлыглары, характер аномалијасы вә с. һәмин сәбәбләрди.

Үмуми мә'луматдан сонра наркоманијанын ајры-ајры "нөвләри" үзәриндә бир гәдәр әтрафлы дајанмаг истәрдик. Чүнки онлар истәр зәһәрлијәнә, истәр јайылмасына вә истәрсә "мүштәриләри"нә көрә бир-бириндән фәргләнир. Даһа күтләви һал аланы анашадыр.

А н а ш а (һәшиш, марихуана, бәнк) һиндистан чәтәнәсиндән һазырланыр. Бу битки каннабин кичиткән рәнклиләр групуна дахилдир. Әсасән, һиндистанда, Пакистанда, Әфғаныстанда, Иранда, Ирагда, Шимали Америкада, Орта Асијада, Зағафғазияда битир. Чох кәдәрли вә дәһшәтли һалдыр ки, Күрчүстан вә Ермәнистанла мүгајисәдә Азәрбајҗан чәтәнәнин јайылмасында гат-гат ирәлидәдир. Республиканын Ағчабәди, Көјҗај, Бәрдә, Ағдам, Јевлах, Шуша, Шәмкир, Чәбрајыл, Газах, Товуз, Зағатала, Гах, Шәки, Гәбәлә, Губа, Гусар, Ләнкәран, Масаллы, Лерик, Астара вә с. рајонларында чәтәнә биткисинә раст кәлмәк олар.

Чәтәнә чичәкләдикдә (диши чичәкләр) јығылыр. Үјүдүлүб өз јарпаглары илә гарышдырылыр. Һасил едилмиш гатранла гонур јашыл күтлә һалында бирләшир. Анаша тикәләри бәрк, рәнки түнд-гонурдур. Отаг температурунда анашанын ији ајдын һисс олунур. Гыздырдыгда вә һөвәнк-дәстәдә әздикдә ији кәскинләшир. Гатран чәтәнәнин јарпагы вә тохуму илә гарышдырылыр. Бундан сонра о там наркотик тә'сирә малик олур. Шәрг өлкәләриндә спиртли ичкиләр гәбулуна дин гадаған етдији дөврдә һәмин "хаммалдан" мүхтәлиф мөһсуллар (һәшиш, һәб, кәјил, сәбзаба) һазырланмышдыр.

Анашанын тәркибиндә тетанин, тетано-каннабин, кан-набинол вә чүзи мигдарда алкоһолдләр, мускарин, холин вардыр. Бунларын әксәријјәти кәскин синир зәһәрләридир. Бунун үчүн нә лабораторија, нә дә експеримент лазым кәлмишдир. Һәјатын өзү һәр шеји ашкар етмишдир. Садә мүшаһидәләрдән ајдын олмушдур ки, чәтәнә оту битән өлкәләрдә руһи-әсәб хәстәханаларынын "мүштәриләри"нин 30 фаизә гәдәри бурнуна анашанын түстүсү дәјәнләрдир.

Анаша һәр јердә инсан сағламлығынын гәнимидир, һәр јердә мәзмуну дејишмәздир. Аһчаг нә мөгсәдләсә мүхтәлиф өлкәләрдә она мүхтәлиф адлар верилмишдир. Мәсәлән, Мисирдә "јозох", Һиндистанда вә Иранда "баханг", Әрәбистанда "кинав", Әфғаныстанда "чарә", Чәнуби Америкада "маконха", Шимали Америкада вә Авропада "марихуана", Орта Асијада "анаша" (наша) вә с. кими таныјырлар. Һиндистан чәтәнәсиндән алынған анаша папиросда чәкмәклә даһа кениш јайылыбдыр. Чәтәнәдән дәмләмә һазырлајыб ичәнләр, онун тохумуну, јарпагыны чәјнәјиб соранлар да вар.

Анаша наркоманијасына чаванлар даһа чох мејл кәстә-рирләр. Хүсусилә 16-26 јашлы кәңчләрин бә'зиләринин зәвғалма һәвәсләри ашыб-дашдығындан синәләринә сығыш-мыр, һәр өтәри һәззә тез ујурлар, башгаларынын тә'сиринә дүшүрләр, көјүн једди гатына галхмаг үчүн хејли вурүшүб-әлләшдикдән сонра "старт" үмидилә наркотик маддәләр гәбул едирләр.

Јери кәлмишкән, бу "башланғычын" вачиб бир чәһәтини гејд етмәк истәрдик. Истәр папирос, истәр анаша, истәрсә дә наркотик маддәләр гәбулуна тутуланлар "сәхавәтли" олурлар. Онлар таныдыглары, танымадыглары, һәтта дүш-мәнләри илә ахырынчы гүллабларыны, һәбләрини, наркотик "чимдик"ләрини бөлүшмәјә һазырдырлар. Әслиндәсә наркоманлар өн гәддар вә рәзил адамлардыр. Бунлары габагда чәкәчәјимиз вә шаһиди ојдугумуз мисаллардан да көрәчәксий. Онлар абстенсијаларыны (наркотик маддәјә

патоложи теләби) сөндүрмәк наминә валидејиләринә, өвләдларына, бачы вә гардашларына хәсарәт јетирмәкдән, бә'зән һәтта өлдүрмәкдән белә чәкинмирләр. Дәмәк, сәхавәт сөзүнү јухарыда тәсәдүфән дырнаға алмамышыг. Наркоманларын "сәхавәтилијинин", "әлиачыглыгынын" је-канә бир төмәннасы вардыр: "Чәһәннәмә кедәнләр јолдашыны чох истәр". Бир тәрәфдән тәрәфдарларынын сајларыны чохалтмаг истәјирләр, диһәр тәрәфдән бир гүллабламы, бир чимдикләми кәләчәкдә газанмаг, тәзә тапдыгы һәмкары илә јени үнван, јени "јува" әлдә етмәк истәјирләр.

Һәр анаша гәбулу (һансы үсулла олурса-олсун) али синир системинә, үрәјә, дахили үзвләрә өз "ләпирини" салыр. Биринчи зәрбәдән зәдәләнән синир һүчсјрәләри, икинчи, үчүнчү зәрбәләрдән сонра сырадан чыхыр. Анашанын бирдәфәлик гәбулундан сонра гарачијәрин чанына вәлвәлә дүшүр, далаг јолухучу хәстәлик кечирмиш һал алыр.

Папиросу да, алкоголу да, анашаны да "наркотик маддәләр" групуна дахил едирик. Биринчинин истифадәси бир нөв сәрбәстдир, нечә дөјрләр, инсанын өз виҷданына һәвалә едилер, икинчининкиндә мүәјјән мөһдудијјәт вар. Алынмасы вә истифадәси гадаған едилмәсә дә сәрхошлуғла әләгәдар биркәјашајыш гәјдаларынын поэулмасы јолверил-мәзди, әкәр белә бир һадисә баш всрәрсә мүһакимәни ағырлашдырыр. Үчүнчүнүн гәбулу да, алвери дә, васитә-чилији дә, бәшәрилмәси дә ганун мәчәлләмизә кәрә гәти гадағандыр. Башга сөзлә, чинајәтдир.

Ән әсас сәбәб одур ки, наркотик маддәләр папиросдан вә алкоголдан фәргли олараг инсан организмини гат-гат артыг зәһәрләјир, фәсадлашмасы вә ичтимаи зијаны даһа ағыр олур. Инсан јүнкүл сјфоријадан сонра сәрсәмләјир, гарагабаг "дејиб-күлүр", горхаг "чүр'әтләнир", гәсбкарлығы артыр.

Бүтүн наркотик маддәләр кими, анашанын да "илк аддымыны" кәнчләр ваһимә вә тәрәддүд ичиндә атырлар. Баш кичәлләнмәси, үрәк буланмасы, гулағларда сәс, үмуми нараһатлыг онлары горхуја салыр. Анашалы папиросун икинчи "атакасы" нисбәтән зәиф вә әләмәтләри сөнүк олур. Кәнч тә'кидиндән дөнмүр. Бу исә анашаја вәрдиш етмәк, онун интоксикасијасына дөзүмә өзүнү адышдырмаг демәк-дир. Беләликлә, наркоманијаја "кечид дөврү" гуртарыр.

Анашадан нөвбәти истифадәдә бајагы мәнзәрә нисбәтән дәјишир. Бајаг инсанын гулағларыны чырмаглајан сәс инди она "лајлај" чалыр, башга әләмәтләрсә тәғрибән итир. О, узанмаг истәјир, ујујур. Гәјри-ади тәсәввүр башлајыр:

әтрафдакы әшјалар, шөхсләр рәаллығыны итирир, сјбәчәр вә күлүнч һала дүшүр. Ағзындан бурахдыгы түстү һавада горхунч чанлыја чеврилир, гәјдыб һүчума кечир. Бу дөһшәтдән ону түстүнүн арасында пејда олан мәлсјкәләр гуртарыр, ганадларында әбәди бир мөкана апарыр. Бүтүн бунларын тә'сирилә каһ ағлајыр, каһ күлүр. Әтрафла әләгәси кәсилдијиндән ағламасынын, күлмәсинин һүдуду итир, ағлаја-ағлаја күлүр, күлә-күлә ағлајыр. Бу вәзијјәт 2,5-3,0 саат чәкир.

Бундан сонра наркоманијанын јаратдыгы интоксикаси-јанын лагәјдлилик мәрһәләси башлајыр. Хәстә тағәтсиз һалда узаныб хәјала далыр, көзләри ачылыб-јумулур. Додағлары сәјријир, нәсә мызылданыр, дедикләри баша дүшүлмүр, киминләсә мүбаризә апарыр, каһ һәдәләјир, каһ фағырлашыр. Интоксикасијанын үчүнчү — "сүгут" мәрһәләси дәрин јухуја кетмәклә јсқунлашыр. Бундан о јана 10-12 саат "өлү кими" јатыр.

Нә'шәхорун бу һалы тәғрибән һәр папиросдан сонра јаманлыға доғру дәјишир. Һәр папирос ону бир аддым психоза јахынлашдырыр. Просесс психозла гуртармыр. О, анаша гарышдырылмыш түтүнүн түстүсүндән јаранмыш булудлар арасында учан мәлсјкәләрин ганадлары үстә ашағы енмишдир. Бу дөфә психоз ону дәниздә үзән руһи хәстәликләр кәмисинә әјләшдирмишдир. Вахтилә кечирдији сјш-ишрәтләр ону дахилдән дијиб-парчалајыр, мәлсјкәлә-рин ганадлары сыныр. Әкәр 2-3 күн габаг көјүн једди гатында мәлсјкәләр ганадында учмагдан һаваланыр вә сонсуз сәмада чөвлан едирдисә, инди дөшәмәдән 22-25 см јухары дөмир чарпајы үстүндә ваһимәдән тир-тир әсир, дөшәмәјә баханда көзләри гаралыр. О, даһа руһи хәстәдир, психиатрын нәзарәти алтындыр.

Наркоманија (папирос чәкмәк, алкоголизм, дәрмана патоложи мсјлин һәр бири ајрылығда) психиатријада назоложи ваһидләрдән биридир. Наркотик маддәләр, о чүмлөдән анаша мәркәзи синир системинә ики истиғамәтдә — ојанма вә ләнжимә-сөнмә фазаларында тә'сир едир. Анаша этиолокијалы психозларын клиникасы мүтәхәссис-ләрин диггәтини чохдан өзүнә чәлб етмишдир. Анашанын 300-480 мг/кг дозасындан сонра кәскин руһи позғундуг-ларла мүшаһидә олунан психоз башлајыр. В.В.Ластоветски кәскин анаша психозу һалында олан хәстәнин дедији сөзләр әсасында хәстәлик әләмәтләрини белә тәсәввүр етмишдир: "Анаша илә долдурулмуш папиросу чәкдикдән сонра әввәл хумарланды, өзүнә гапылды, бирдән чанына вәлвәлә дүшдү. Хәстәјә слә кәлир ки, киминсә машынындадыр, саатда милјон километр сүр'әтлә кедир. Нәһајәт, о бири

дүнјаја чатыр, чәннәтдә чарпајыја узаныр, сәсләр ешитмәје башлајыр. Она слә кәлир ки, бурада инсанлар өлмүр, милјард ил јашајыр вә истәдији һәр шеји сдир. Өһатәсиндә олан гочалар ондан зорла кечмиш хатирәләрини сорушурлар. Әкс-тәдгирдә ону "әбәди дүнјадан" говачаглары илә һәдәләјирләр. һафизәнин гејри-ади кәскинләшмәси һисс едилир. Дәрд јашында оларкән һәддиндән артыг јеркөкү једијиндән өтәри атасы ону һәкимин јанына апардығыны, һансы күчә илә кетдикләрини, јола һансы дашларын төкүлдүјүнү, атасынын киминлә растлашдығыны, онларын үз гурулушлары вә с. јадына дүшүр..."

Бүтүн бу әләмәтләр интоксикасија психозлары үчүн сәчијјәвидир. Лакин һәр фәрдә көрә хәстәлијин клиник мәнзәрәси бу вә ја дикәр дәрәчәдә дәјишир. Интоксикасијанын дәрәчәсиндән, фәрдин конститусијасындан, кечирилән хәстәликләрдән асылы олараг, ешитмә, көрмә вә тохунулма гарабасмалары, мүнәсибәт, тә'ғиб вә императив сәјыгламалар, психосензор позгунлуглар, шизофренијаја бәнзәрлик вә с. мүхтәлиф патоложи бирләшмә вә чаларлар давам сдир. Бүтүн бу руһи позгунлугларын шәрһини тәчрүбәли-алимләрдән К.В.Маслов (1937), Ф.Ф.Детенгоф (1958), И.В.Швес (1963), Д.К.Газыјева (1967), И.В.Стрелчук (1970), А.У.Шајустова (1972) вә башгалары вермишләр. Хәстәлијин кедиш мүддәти дә динамикасы вә формасы кими мүхтәлифдир, 3-5 һәфтә давам сдир. Ән башлычасы вә үмумиси һамысынын узун мүддәт анаша интоксикасијасына мә'руз галмасыдыр. Профессор Ә.Ә.Абасгулујев тәдгигат әсәрләриндән бириндә јазмышдыр: "Морфинизмдән, кокаинизмдән вә саир нә'шәхорлугдан фәргли олараг анаша нә'шәхорлугунун ајры хусусијјәтләри дә вардыр. Биринчи, ондан ибарәтдир ки, бу зәһәрә вәрдиш етмә организмин анашаја артан тәләбаты илә әләгәдар олмур; икинчиси, әкәр вәрдиш сдән вахтында, чидди психик позгунлуглар башланана гәдәр кәләчәјинин фәләкәтли олмасыны баша дүшәрсә, һәмин зәрәрли вәрдишдән асанлыгла азад ола биләр. Чүнки анаша чәкмәјин кәсилмәсилә әләгәдар олараг организмдә ағырлашма олмур". Марагы вә наркоманијанын профилактикасы үчүн фәјдалы фикирдир. Бир дә она көрә ки, һазырда анаша наркоманијасы даһа кениш јайылмышдыр.

Наркоманија илә әләгәдар алимләрин башга бир тәдгигат истигамәти дә олмушдур. Бәлә бир тәсәввүр мөвчуддур ки, анашадан һәрисликлә истифадә бә'зән шизофренијанын башланмасына вә ја инкишафына сәбәб олур. Профессор Ә.Ә.Абасгулујев вә досент Д.К.Газыјеванын тәдгигатына көрә анаша илә шизофренијанын ендокен токсини арасында

биоложи ујгунлуг вардыр. Анашанын хроники индоксикасијасы фәрддә шизофренијанын инкишаф јолуну гысалдыр вә "тәмизләјир". Анашанын иштиракы олмајан һалларда хәстәлијин етиоложи (әмәләкәлмә) факторлары ја "ојанмыр", ја да чох кеч "ојаныр".

Бу фикрин дүзлүјүнү анаша интоксикасијасынын вә психозунун шизофренијанын хәстәликәнү симптомлары илә сәсләшмәси дә тәсдиг сдир. Әкәр анашанын организмә тә'сиринин клиник мәнзәрәсини фазаларла, физиоложи тә'сирини дәрәчәләрлә шәрһ етсәк, нәһајәт, ағырлашмалары да бураја әләвә етсәк, анашизмлә шизофренија арасында мөсәфә чох гысалыр. Мәшһүр алман психиатры Емил Крепелин вә түрк психиатры Фәхрәддин Кәримә көрә дә хроники анаша интоксикасијасы јекун е'тибарилә она көрә даһа тәһлүкәлидир ки, бу просес ән ағыр хәстәлијә — шизофренијаја чеврилә биләр. Шизофренијаса кетдикчә кәскинләшән вә нәһајәт, хроники һала дүшән, психиканы ағыр дәрәчәдә позан вә әлиллик верән хәстәликдир.

Анашизмдән шизофренијаја кедән патокенетик јолун да өз зигзаглары вардыр. Анашаја "көнүл вермәк" ағыр руһи-әсәб хәстәликләрилә, фәрди фачиә илә гуртармыр. Хәстәлијин социоложи тәрәфи даһа дөһшәтлидир. Бу бәлә инсаны айләдән вә чәмијјәтдән ајырыр. Хәстә (она хәстә дәмәјә бәлә адамын дили кәлмир) тәкләнир, дүшкүнләшир, ичтимаи-фәјдалы әмәкдән үз дөндәрир, чәмијјәтдәки мөвгејини итирир, гајғы, нәвазиш, диггәт вә с. инсани кәјфијјәтләрдән мәһрумлашыр, пинти вә чиркли кәјини, бағларда вә паркларда кечәләјир.

Мә'нәви мүфлислик кетдикчә даһа дәринә дүшүр, мәс'улијјәт һисси тамамилә итир, һеч шәјлә марагланмыр. Физиономијасы да дәјишир: арыглајыр, көзләри чухура дүшүр, дәриси анаша наркоманијасынын хусуси сарымтыл рәнкини алыр, гырыла-гырыла јеријир. Бахышы намә'лумлашыр, гаршысындакына јүз дөфә бахыр, бир дөфә көрмүр. Бу бәдән, бу јериш, бу бахыш нә'шәхору сабаһы ачылмајачаг бир кечәјә апарыр. Бурда дүнја она зүлмәт ичиндә көрүнүр. Бу зүлмәтдә ишыг учу' јалныз анашада көрүнүр. Бу үмидлә дә анаша ахтарылыб тапылыр. Һәр анаша гәбулундан сонраса зүлмәт гујусу бир аршын да дәринә дүшүр.

Нә'шәхорларын "јашајыш тәрзи" онлары кетдикчә тамамилә үзүр, организмин үмуми мугавимәти кетдикчә азалыр, тез-тез јолухучу хәстәликләрә тутулур, бә'зәнсә чох да тәһлүкә доғурмајан ади бир хәстәлијин гурбаны олурлар.

Жери калмишкөн мүнүм бир проблемә дә тохунмаг истердик. Бәшәријет јени бир дөһшәтлї јолухучу хәстәлијин—С П И Д -ин (газанылмыш иммун чатышмазлыгы әләмәти) амансыз ваһимәсинә мә'руз галмышдыр. Ону дөври мәтбуат, көркәмли тибб хадимләри "Әсрин бөјүк бәласы" да адландырырлар. Үмүмдүнја Сәһијјә Тәшкилатынын илкин мә'луматларына көрә һазырда дүнјанын 120-дән артыг өлкәсиндә һәмин хәстәлијә јолухан вардыр.

Хәстәлик хусуси вируслар тәрәфиндән тәрәдилир. Чидди спесифик клиник мәнзәрәси јохдур. Башга јолухучу хәстәликләрдән "мүләјимлијилә" (сакит кечмәсилә) фәргләнир. Вируслар әмин-аманлыгга гана кечир, организмин мүдафиә гүввәси сајылан лимфаситләри арадан чыхарыр. Бир һиссәсини тамамилә мөһв едир, бир һиссәсини јарымчан һалына салыр. Беләликлә, бөдән харичи мүнһитин бүтүн тә'сирләринә (сојуга, истијә, хәстәлик тәрәдән микроорганизмләрә, ади вә јүнкүл хәстәликләрә вә с.) гаршы там мүдафиәсиз галыр.

Хәстәлији бә'зи империалист даирәләрин "әдаләтли силаһ" адландырыглары гидроксен бомбалары илә мүгајисә етмәк олар. Бомба партлајыр, бүтүн чанлылары, о чүмлөдән инсанлары гырыр, анчаг шәһәрләр, фабрик вә заводлар сағ-саламат галыр. СПИД вируслары да беләдир. Организмә дахил олур. Неч бир үзвә вә тохумаја тохунмур. Бир тәрәфдән ону чох сакитлик вә тәдричән тәрксилаһ едир, лакин диқәр тәрәфдән организмдә олан хәстәлији һәддән артыг гүввәтләндирир. Инсан ја тагәтсизликдән, ја да башга (мәсәлән, пневмонијадан, ишемик хәстәликләрдән, шишләрдән вә с.) һәр һансы бир хәстәликдән өлүр.

СПИД-ин мәншәји барәдә мүхтәлиф фикирләр сөјләјирләр. Бә'зи тәдгигатчылар белә һесаб едирләр ки, хәстәлијин көкү Африкаја кедиб чыхыр вә бу хәстәлик инсанлара јашыл Африка мејмунундан кечмишдир. Кифәјет гөдәр әсасландырылмыш башга фикирләр дә вардыр.

1984-чү илдә Парисдә иммунолокија профессору Жак Лејбовичин "Мәншәји мүәммалы олан тәһлүкәли вирус" китабы чапдан чыхмышдыр. Мүәллиф бир сыра елми фактлар әсасында белә бир фикир сөјләјир ки, СПИД 70-чи илләрдә, чох сһтимал, АБШ-да мејдана кәлмишдир.

Даһа үч алим — америкалы Роберт Стрекер, алман Јакоб Сегал вә инкилис Чон Сил дә бир-бириндән хәбәрсиз бу гәнаәтә кәлмишләр ки, хәстәлијин вирусуну лабораторијада алмаг мүмкүндүр. Мәсәлән, доктор Чон Сил белә һесаб едир ки, СПИД вирусу давары вә атлары гыран висна вирусуну гарамалын лејксемија вирусу илә бирләш-

дирмәк јолу илә алынмышдыр. Доктор Ч.Сил јанварда (1987) Италијанын "Панорама" журналынын мүхбирилә мүсаһибәдә демишдир: "Мәним Шәрги Алманијада јашајан һәмкарым Сегал иддиа едир ки, бу експеримент Форт-Детрик лабораторијаларында биоложи мүһарибәдә тәтбиг олунмаг үчүн апарылмышдыр".

Сегал өз нөвбәсиндә кәстәрир ки, һалә 1977-чи илдә Форт-Детрикдә (Мериленд штаты) Пентагон лабораторијасы јаратмышдыр вә бурада узун мүддәт һәбс чәзасына мәһкум едилмиш адамларын кенләри илә експериментләр апармышдыр. Бу бичарәләрә сөз вермишләр ки, сағ галсалар азадлыгга бурахылачаглар. Әлдә олан мә'лумата көрә, мувафиг тибби тәдбирләрдән сонра азадлыгга бурахылмыш мәһбусларын бә'зиләри хәстәлик јайычылары олмушлар. 1979-чу илдә вирусун инкишафынын ингубасија (кизли) дөвру баша чатмышдыр.

Хәстәлијин вирусларынын су, гита вә мәишәт шәјләри илә кечмәси һаләлик мә'лум дејилдир. Лакин донор ганы вә вируса чиркләнмиш шприсндән кечмәси ајдындыр. Организмә дүшмүш вирусларын "јетишмәси" — хәстәлик тәрәтмә габилијјәтинә чатмасы 3-5 ил чәкир. Бу һәм дә вирусларын фәаллыгындан асылыдыр. Лимфа системинә билаваситә гандан вә спермадан дүшән вирусларын хәстәликтәрәтмә габилијјәти јүксәкдир. Бу һалда вируслар инсаны 6 аја мөһв едир.

...Гејд етдијимиз кими, СПИД-ин ингубасија дөвру 80-чи илин әввәлләринә тәсадуф едир. Илк хәстә дә слә бу вахт, јә'ни 1981-чи илдә АБШ-ын Сан-Франсиско шәһәриндә гејдә алынмышдыр. Тезликлә онун диқәр шәһәрләриндә вә дүнјанын башга өлкәләриндә дә СПИД гејдә алынмышдыр. Бир мүддәт "гејри-ади" ишемик хәстәликләр, пневманија, мә'дә-багырсаг јарасы вә с. ады алтында кетмишдир. Тәдричән гејри-адиликләр көтүрүлмүш, һамысынын СПИД-лији ајдынлашмышдыр.

Һаләлик СПИД-ин мәркәзи АБШ-дыр. Өлкәнин 50 штатынын һамысында мүшаһидә олунур. Франсада, Инкилтәрәдә, Јапонијада вә с. игтисади чәһәтдән јахшы инкишаф етмиш өлкәләрдә хәстәлијин фаизи јүксәкдир. 1987-чи илин ахырында үмуми сајы он милјону кечмишдир. Вә сүр'әтлә артмагга давам едир. Әлбәттә, дүнјанын бүтүн нүфузлу бәјнәлхалг тәшкилатлары, сәһијјә вә сәсиәложи тәшкилатлар, дөвләт башчылары, мүтәрәгги бәшәријјәт ваһимә ичиндә јашајыр.

Үмүмдүнја Сәһијјә Тәшкилатынын мә'луматына көрә әсримизин ахырында бә'зи Африка өлкәләри СПИД-ин

пандемијасына дүчар олачагдыр. Бу о демәкдир ки, һәмнин өлкөннин әһалиси тамамилә мәһв олмаг тәһлүкәсиндә галачагдыр. Артыг дөрдүнчү илдир ки, АБШ-ын пајтахтында СПИД-ә гаршы мүбаризәјә даир бејнәлхалг конфранс кечирилик.

Һәләлик СПИД-ин артымы нәинки азалыр, әксинә, чохалмагда давам едир. Демәк, көрүлән тәдбирләр һеч бир нәтичә вермир. Бүтүн бу әсрин бөјүк бәласы һаггында кичик гејдләримиздән сонра јаранан тәбии бир суала — СПИД-ә даһа чох кимләр тутулур?! — чаваб вермәк истәрдик. Әсасән кәнчләр (15-28 јашлылар). Өзү дә сағлам мәишәтә малик олмајан, түфејли һәјат тәрзи кечирән, һалал зәһмәтдән јайынан, инсанлыг ләјәғәтини итирән "кәнчләр"!... Кимләрдән, һансы сәнәт саһибләриндән ибарәтдир бу "кәнчләр"?! Бунлар алкоғоликләрдир, наркоманлардыр, һомосексуалистләрдир, әјјашлардыр, зәһмәтсиз кәлир вә ејш-ишрәт дүшкүнләридир. Бүтүн бунлар хәстәлијә тутуланларын 94-98 фаизини тәшкил едир. Јалһыз 3-6 фаизисә нормал һәјат тәрзинә малик олан шәхсләрдир. Бунлараса СПИД-ин вируслары ган көчүрмәклә (тәркибиндә вируслар олан), вирусларла чиркләнмиш шприс вә ијнадән истифадә етдикдә јолухдурулур.

СПИД јолухучу хәстәликдир, өзү дә сөзүн әсил мә'насында "**газанылмыш**" јолухучу хәстәликдир. Бах, бу јердә газанылма сөзүнүн алтындан зил гара хәтт чәкмәк лазымдыр. Хәстәлик газанылыбдыр! Өзү дә тәкчә ичтимаи санитария гајдаларыны, шәхси кикијенаны позмагла јох! Бәс нечә? Бу мүнәсибәтлә Мичиган университетинин профессору Чун Осборнын чавабы даһа сәчијјәвидир: "...Башлычасы о дејилдир ки, сән кимсән, башлычасы одур ки, сән нә илә мәшгулсан".

Хәстәлијә дәриси ағлар да, гаралар да фәһлә вә алим дә, евдар гадын вә тәләбә дә тутула биләр. Јә'ни СПИД-ә тутулма инсанын иргиндән, тәһсил вә пешәсиндән, чинс вә ирсиндән чох кимлијиндән, әмәлиндән асылыдыр. Нә илә мәшгулсан? Бу суал, илк нөвбәдә, инсанларын мәшгулијјәтинин физики дејил, мә'нәви тәрәфини әһәтә едир. Һазырда хәстәлијин тибби-социал аспектләри бүтүн өлкәләрдә тәдгиг олунур. Хәстәлијә тутуланларын "кимлији" вә "мәшгулијјәти", илк нөвбәдә, мүәјјәнләшдирилир.

Јәгин изаһсыз белә ајдын олар ки, биз нәјә көрә наркоманија фәслиндә СПИД-дән сөз ачдыг. "Су ахар, нүвәјини тапар". Јериндә дејиб аталар. Һарда алкоғолик вар, Һарда наркоман вар, орда да СПИД! Көрүнүр бәдбәхтликләрин дә бир-бирләрилә үнсијјәти, јахынлығы мөвчуддур.

...Бақы шәһәриндәки 2 сәјлы клиник руһи-әсәб хәстә-ханасына һәр ил интоксикасија психозлары (анаша, алкоғол, дәрман, газ вә диқәр зәһәрли маддәләр), шизофренијајәбәнзәр психозлар, стиолокијасында наркотик маддәләр олан шизофренијанын мүхтәлиф формалары илә хәјли хәстәләр дахил олур. Бә'зәнә һәләлик психоз фазасына кечмәмиш наркоманларла көрүшүрүк. Онларса һәким кәндәриши илә дејил, прокурорлуғ тәғдиматы вә полис ишчиләринин мүшајиәтилә кәтирилирләр.

Биз мәтләбин даһа ајдын олмасы үчүн клиник тәчрүбәмиздән бир нечә мисал чәкмәк истәрдик. Онлар формача, сәркүзәштчә мүхтәлиф олсалар да, сонлуғча "гоһум" фәциәләрдир.

Клиник иллустрасија. 1986-чы илин мајында хәстәхананын експерт шөбәсинә үч пәфәр кәнч кәтирдиләр. С.Ә., 18 јашындадыр, 90 нөмрәли техники-пешә мәктәбинин шакирдидир; Б.Р., 20 јашындадыр, 2 нөмрәли тибб мәктәбиндә охујур; М.М. Азәрбајҗан Нефт вә Кимја Институтунун тәләбәсидир, 21 јашындадыр. Биз онларын һәр бирилә (ајры-ајрылығда) көрүшүрүк. Нә гәдәр ки, суал-чаваба кечмирсән, хариҗи көркәмчә мүасир кәнчләрә охшајырлар. Елә ки мүсаһибәјә башлајырсан, ајағларының алтындан јер гачыр. Бүтүн чаңлылара бәнзәдирсән, инсандан башга. Сонраса өзүн өз бәнзәтмәндән утанырсан. Јох!!! Һеч бир һејван, Һеч бир вәһши арасында бу "кәнчләр" гәдәр гаддары олмаз... Нечә дә бир-биринә бәнзәјирләр. Сојутганлы, күдүрәтли, чәллад сифәтли, солғун көзлү.

С.-дән сорушуруғ:

— Ананыз Ф.-ны, атаныз И.-ни фәциәли һалда евиниздә өлдүрүбләр, өзү дә сәнин иштиракынла... Верәчәјим суалдан сарсылырам. Ағыр сорғудур. О, бармағларының дүјүңләјир, бир-ики дөфә столун ғырағларына вурур вә дејир:

— Нијә өзүнүзү дүңјадан бихәбәр кими апарырсыңыз, јолдаш, сөзүнүзү дејин.

Јухарыдакы фикрими тамамлајачағ бир сөз дејирәм. Тәкчә бир сөз:

— Еләдирми?!...

С.-нын чавабы ондан да дөһшәтли имиш. О, зәңчирдәки вәһши сајағы үзүнү саға-сола дөндәрдн, дүз көзләримин ичинә бахды вә деди:

— Ким өлмәјәчәк ки!...

Б. гәншәримдә отуран кими: — Ичәзә верин илк суалы мән верим, — деди.

— Бујур.

— Сиз мүстәнтигсиниз, јохса һәким.

— Бу сәнин нәјинә лазымдыр?

— Нечә нәјимә, верәчәјим чаваблара. Инди сизи ешидирәм.

— Евин дөшәмәси ал-ған ичиндәдир. Сәнә әли-ајағы ганлы сәрбәст ахтарыш апарырсан. Бәс төкдүјүн ган көзүнә дурмурму?

— Һәкимләр дә гәрибә мәхлуғдур. Ган көрән кими һиссә гапылар. Куја дүңја учубдур. Ган әсил кишиләр үчүн су әвәзидир, онунла әл-ајағыны да јујар, лазым кәлсә, чијәри јанса башына да кәкар.

—...

— Узун сөһбәтдир, доктор. Сизи баша сала билмәрәм. Кәрәк јашајасан. Ахы, фәциәнин дә өз һәззи, хошбәхтлији вар. Јох,јох, бунлар артыг сөһбәтдир. Биз башга-башга планетләрдәник...

М.-ны диндирмәсән саатларла дајанарды. Вә сәнә елә кәләрди ки, тутдуғу ишин- чинајәтин пешманчылығыны чәкир. О, IV курс тәләбәси-

дир, дәрс әлчәсыдыр. Мәним бүтүн суалларыма тәк бирчә чавабы олду: "Иш киши башына кәләр".

Бу үч кәңч адам өлдүрмәкдә чинајәт мәсулијјәтинә алынмышдыр. Јох, онлар үч дејилләр, чохдурлар.

Бакынын ирзәмиләриндәки ичтимаи вә "шәхси" барлар, ресторанларын "хүсуси отаглары", шәһәрин кәнарларындакы, елә лап көбәјиндәки кәниш мәназилләр, рәгс салоилары... Бир дә адларынын һамысыны чәкә билмәдијимиз орта вә али мәктәпләрдә охујан кәңчләр, бир дә нөв-нөв хариш ичкиләр, папирослар, наркотик маддәләр. Истајидин гәдәр је-иш, чәк, рәгс ет вә с. Бир шәртлә: чинајәт үчүн һазыр ол!!!

Биз мәсәләнин башга бир тәрәфи маралаңдырылды. Спиртли ичкиләр әлудә олуб, наркотик маддәләр һәрсинә чеврилиб, ахырласа чәлләдлыг ролунда ојнајан бу кәңчләр һансы микромүһитдә боја-баша чатмышлар, онларын валидејиләри пәчә адамлардыр, кимләрдир.

Онлар чинајәтә чохдан һазырлашырдылар. Јашыл театр тәмир олунанда ики дәфә орада кәдиб мәшг етмишләр. Ким һарада дурачаг, гапыны ким дөјчәк, ичәри ким кирәчәк. Мәһди винтачан кәтирмишди, Б.Р. итиләмишди. Ики дәфә өз алчаг ијјәтләрини һәјатә кечирмәјә чәһд кәстәрмишләр. С.Ә. евләринә зәнк вурмуш, евлә јад адам олмушдур...

Белә сәһнәни гәләмә алмаг да чәтинди, охутмаг да. Ёвлад өз валидејиләринин чәлләдына чеврилибди. Доғрудур, бу һәрәкәт наркоманлар үчүн тәбиidir. Һәр һалда наркоманы да "јетирән мүһит" олмалыдыр. Мәһз С.Ә.-нин аиләсиндә белә бир мүһит олмушдур. Әр вә арвад садә әмәк адамларыдыр. Анчаг истинтаг заманы евлән күлли миғдарда пул чыкмышды. Бәли, һарам тикә валидејиләрин-көзләрини елә гапамышдыр ки, С.-нин аиләјә кәчә саат 2-дә, 3-дә гајытмасыны да, күнләрлә "итмәсини" дә, сәрхошлуғуну да, чантасындакы наркотик маддә вә папиросу да, һамиләлијини дә... көрмәмишләр. Јығдыллары һарам нулларса "һајла кәлиб, вәјла кетмишди". Онларын фачәси пә гәдәр бизи гәзәбләндирсә дә, "тәрбијәләри" бир о гәдәр мәјус едир. Валидејиләр өвладларыны өзләринә чәлијә чевирмишләр.

Көзләмәк оларды ки, салонда әјләшмиш валидејиләр, гоһум-әғрәбалар јас тутачаг, пешманлыг чәкәчәкләр. Јох белә олмады, бөјүк бир мүсибәтдән сөһбәт кетдији һалда Б.-нин дә, М.-нин дә валидејиләри јерсиз атмачалар атыр, өвладларына бәрәәт газандырыр, күлүрдүләр.

Бизчә, гәддарлығын чавабы гәддарлыг олмадыдыр. Наркоманлар јетирән аиләләр јерли-дибли мәһв едилмәлидир. С. кими чәниләрин тәрәтдикиләри ағыр чинајәтләр гадынлыг һәминә бағышланылмамалы иди. Тәәссуф ки, бағышланылды, күлләләнемәк әвәзинә 15 ил иш верилди. М.-ни, Б.-ни вә чинајәтдә долајысы јолла иштирак едән бир сыра ејш-ишрәт үзюүнүн валидејиләри чидди чәзаланмалы иди. Тәәссуф ки, үстүндән сүкутла кечилди.

Бүтүн наркотик тәркибли маддәләрин тутун түстүсүндән тутмуш алкоғола, орадан да анашаја гәдәр — онларын истәр дахили үзвләрә, истәрсә дә руһи-әсәб системинә тәсирләриндә бир-биринә бәнзәри вә јахынлығы вардыр. Ејни иши һамысы көрүр. Анчаг бири бир гәдәр зәиф, о бири бир гәдәр гүввәтли. Мәсәлән, түтүнүн тәркибиндәки никотинин (вә диқәс онларла зәһәрли маддәнин) хроник интоксикасијасынын психоз әмәлә кәтирмәмәси, алкоғолун (јахуд анашанын) әмәлә кәтирмәси биринин гүввәттилији, диқәринин зәифлији илә әлағәдардыр. Нәһајәт, бу сөзләри наркотик маддәләрин фонунда јаранан шәхсијәтин алчалмасына, патоложи инкишафына, гысганчлыг аловуна

дүшмәсинә, чәмијјәтдәки ичтимаи мөвгәјини итирмәсинә дә шәмил етмәлијик. Бүтүн булар һағгында алкоғолизмин тибби-социал бөлмәләриндә әтрафлы данышмышыг. Инди исә һәмин патоложи процесләрин наркоманларда даһа кәскин кетмәсини кәстәрмәклә кифајәтләнәчәјик.

Хроники алкоғол интоксикасијасы илә әлағәдар кишилик зәифлији, гысганчлыг сајыгламасы әмәлә кәлир. Мәсәлән, онлар өз арвадларыны ушағларына гысганырлар. Өзләринә бәрәәт газандырмаг үчүн бу патоложи мејли намуһун, кишилијин адына чыхырлар. Һәмин просес наркоманларда даһа туфанлы кәдир. Бу дәфә оғул анасыны, бачысыны әмисинә, гардашына, тәсадүфи бир адама гысганыр. Бу һәрәкәтилә наркоманлығын, чох еркән башламыш кишилик зәифлијини өрт-басыр етмәк истәјир. Әслиндәсә әчләфлыг, накишилик, гәддарлыг наркоманын әтинә-ғанына кечмишди. Өзү дә һарамлыгла, чәлләдлыгла "газандыгы" пуллара алдыгы наркотик маддәләрлә кечмишди. Кәлин гәддар чәни Б.Р.-нын үрәк көјнәдән ифадәсини бир дә јада салаг: "Ган әсл кишиләр үчүн су әвәзидир, онунла әл-ајағыны јујар, ләзым кәлсә, чияри јанса башына да чәкәр".

Ганла сујун фәргини көрмәјәнләрдән бири дә С.С. олмушдур. С. кимдир? О, 1970-чи илдә Бақыда анадан олмуш, субајдыр, натамам орта тәһсиллидир. Бақыдакы 8 нөмрәли техники пәшә мәктәбинин шакирди олуб.

С. ағыр чинајәт тәрәтмишди, Бақыдакы 174 нөмрәли мәктәбин VIII синиф шакирдини архадан бычагла вуруб әлдүрмүшдүр. Әсил сәбәб С.-нын 10-12 јашларындан анашаја мејл салмасыдыр. Кәлин онун атасынын вердији ифадәдән икичә чүмләјә диғгәт јетирәк: "Биз јашајан күчәдә һәр чүр хошакәлмәз һадисәјә раст кәлмәк олар. Бура әјјашлар, анашәкәкәнләрлә долудур". Биз буна күчә гүсурундан чох, аилә гүсуру, валидејн гүсуру кими бахырыг. С.-нин анаша чәкмәсиндән атасынын да, анасынын да, бачы вә гардашларынын да хәбәри олмушдур. Анчаг үстүнү вурмамышлар. Онлар јахшы билирләр ки, бу чинајәтдир.

Анаша интоксикасијасы С.-нин дахили әләмини чох еркән виран етмишди. Она сөз дәмәк мүмкүн дејилди. Анаша кәңчилијини вә кишилијини әлиндән аландан сонра анасыны, бачыларыны көзүмчыхдыја салмышды. Онларын мағазја кетмәләринә, һәјәтә чыкмаларына (тоју, гоһум свини, јас јерини демирик) хүсуси "ичазә" ләзым иди. Онлары һамыја гысганырды. Она көрә ки, өзү кишилијини итирмишди. Күман едирди ки, бәлкә бу јолла ону дахилдән гүрд кими дидиб-парчалајан гүсуру — кишилик зәифлијини

кизлэтсин, әксинә, "кишилијини" гонум-гоншусунун көзүнә сохсун.

...Интотксикасија психозларынын һамысы, әсасән мәркәзи синир системинә хроник зәһәрләнмә верән битки вә синтетик мәншәли маддәләр гәбулу нәтичәсиндә әмәлә кәлир. Алкоголизм дә, морфинизм дә, кокаинизм дә, һәшизм (анаша) дә, барбитуризм дә вә с. "микроблары" сјни мәнбәдән гидаланыр вә сјни һәдәфи — синир һүчсәрәларини вурурлар. Ән ксний јајыланы вә дүнја әһалисинин бир милјарддан чохуну әһатә сдәни түтүн наркоманијасыдыр.

Наркоманија сәсиәложи хәстәлик олдуғундан бәјүк сүр'әтләр артыр. Бу мәсәлә тәкчә һәкимләрә аид дәјилдир. Онун профилактикасы илә сәсиәлоглар, һүгүгшүнаслар дөвләт башчылары мәшғул олурлар. Дүнјанын дәмәк олар ки, бәјнәлхалг һүфузлу бүтүн тәшкилатлары нәздиндә, сәми мәркәзләриндә наркоманија бир нәмрәли тибби-сәсиәл проблем оларағ галыр.

Үмумдүнја Сәһијә Тәшкилатынын ән актуал тибби-сәсиәл проблемләри сјаһысындан һеч вахт наркоманија әсик олмамышдыр. Тәшкилат өз сәссијаларынын күндәликләриндә тез-тез наркоманијанын үстүнә гајыдыр, Бәјнәлхалг Психиатрлар Чәмијјәтинин бу сәһәдәки тәдгигат һесабыны музакирә едир.

Наркоманијанын профилактик мәсәләләри, етиолокија-сынын арашдырылмасы, потәкәнсәзи, клиникасы, руһи-әсәб системинә тә'сири вә с. әсримизин икинчи јарысында олдуғу гәдәр һеч вахт дүнја ичтимаијәтини нарахат етмәмишдир. О, фәрди хәстәликдән чыхыбдыр, аилә хәстәлијидир, чәмијјәт хәстәлијидир. Нүвә сәләһларыннан сонра планетимизин икинчи ән тәһлүкәли дүшмәни наркотик маддәләрдир.

Дүнјанын слә бир өлкәси, слә бир сәми тәдгигат институту, слә бир сәми мәркәзи, слә бир ахтарыш лабораторијасы јохдур ки, наркоманијанын бу вә ја дикәр аспекти илә мәшғул олмасын. Бунунла сәлә, он минләрлә алим, тәдгигатчы, һәким һәлә дә јәкдил бир фикрә кәлә билмәмишләр. Тәдгигатчылардан бир групу анаша психозунун клиникасында сәкзокен реаксијалары (делерија, һафизәнин позулмасы, шүурун позулмасы вә с.); икинчиләр манијакал, катототоник, ипохондрик, саяыглама идејалары, ешитмә вә көрмә гәрабасмалары; үчүнчүләрсә хроник анаша интотксикасијасы илә шизофренија арасында охшарлығы әсәс көтүрүрләр.

Бакы шәһәриндәки 2 сәјлы руһи-әсәб хәстәханасында мүхтәлиф мүддәтләрдә анаша гәбул етмиш 550 хәстә

(1953-1964) өјрәнилмишдир. Тәдгигатчы, Н.Нәриманов адына Азәрбајҗан Тибб Институтунун психиатрија кафедрасынын әмәдашы Д.К.Ғазыјәвә мүәјјәнләшдирмишдир ки, онларын арасында 69 хәстәдә һеч бир руһи позғунлуг олмајыб, 15 хәстәдә руһи позғунлуг бир дәфә анаша чәкдикдән сонра әмәлә кәлиб, 160 хәстәдә анаша илә кәскин вә хроник зәһәрләнмә нәтичәсиндә зәһәрләнмә психозу башлајыб, 321 хәстәдәсә хәстәлик шизофренија формасында кәдибдир.

Тәдгигатын нәтичәсиндән көрүндүјү кими, хроник анаша интотксикасијасы дикәр руһи хәстәликләрдән чох шизофренија илә "гоһумдур". Онларын клиник мәнзәрәләри арасындакы охшарлығы вә мүштәрәклик дә бу фикри тәсдиг едир. Бәләиклә, Д.К.Ғазыјәванын тәдгигаты хроник анаша интотксикасијасынын клиникасы һаггында фикир јүрүдән алимләрин үчүнчү групунун (Е.Крәпелин, Мазнас Осман, Фәхрәддин Кәрим, Н.И.Склар, Ә.Ә.Абасғулијев, П.Ф.Малкин, Г.Н.Ләнски вә башғалары) фикринә ујғун кәлмишдир.

Тәдгигатчы клиник материалара әсасән анаша наркоманијасы илә әләгәдәр дикәр руһи позғунлугларын инкишафы, ағырлашмалары, хусусилә шизофренијанын катотоник-параноид, параноид вә сәдә формалары илә јахын кәлмәләри һаггында марағлы нәтичәләр әлдә етмишдир. О, һәм дә анаша наркоманијасы заманы шәхсијјәтин кәмијјәт вә кәјфијјәт дәјишикликләрини өјрәнибдир. Доғрудур, бу мәсәлә илә тәдгигатчы-алимләр гәбағлар дә мәшғул олубдур, анчағ мөвзунун актуаллығы һәлә дә азалмајыбдыр.

Д.К.Ғазыјәвә 43 нәфәр (17-35 јашларда) бир ил вә даһа артығ мүддәтдә анаша гәбул етмиш (јалныз папиросла) хәстәдә психи сферанын патәложи дәјишикликләрини өјрәнишдир. Онларын арасында чохлу психопатлар (ас-теник, истерик вә ојанығлы) варды. Әсәс мөгсәд онларын гәбул етдикләри токсик маддәнин нә дәрәчәдә деградасија (шәхсијјәтин алчалмасы) вермәсинин мүәјјәнләшдирилмәси иди.

Хәстәләрин 23-ү аффе́кт-тәчавүзкар, өзүнә вә әтрафда-кыларә хәсарәт јетирәнләрдир. Башға сөзлә, дөзүмсүзләр, давакарлар, иш јерләрини тез-тез дәјишәнләрдир. Онларын маашлары анашаја кифајәт етмәдијиндән иш јерләриндә әлиәјрилик едилрләр. Иш јерләрини тез-тез дәјишмәләринин бир сәбәби дә сәмаларыны мүәјјән гәдәр өрт-басдыр етмәк чәһдидир.

10 хәстәдә кәскин психопатик әләмәтләр олмушдур. 5 хәстәдә интеллектуал чатышмазлыглар, жүнкүл формада агыл зөифлији әләмәтләри тапылмышдыр. Нәһәјәт, 6 хәстәдә ирси хәстәлик нишанәләри, 2 хәстәдәсә баш-бөјнүн травмасы мүйјәнләшдирилмишдир.

Наркоманија заманы шәхсијјәтин деградасијасынын клиник мәнзәрәси олдуғча мұхтәлиф вә рәнкарәнкдир. Бу, шәхсијјәтин, үмумијјәтлә, вахтилә формалашмасындан да чох асылыдыр. Тәдгигатчы хроники анаша интоксикасијасы илә әләгәдар шәхсијјәтин патоложи дәјишкликләрини шәрти оларағ үч нөвә ајырмашдыр: 1.Аффәк—“партлајычы”; 2.Астеник—зөифлик, күчсүзлүк; 3.Шизофренијаја бәнзәрлик.

Әкәр I группа ичтимаи касыблыг, кәләчәә үмидин итирилмәси, өзүнә гаршы тәнгиди мүнәсибәтин азалмасы, бикәнәлик, дүшкүнлүк, кәзәкirmә, өзүндәнчыхма, мәнәм-мәнәмлик үстүнлүк тәшкил едирсә; II группа үзкүнлүк, һалсызлыг, үрәк кәврәклији, тәлсјиндән наразылыг, бөд-бинлик, тәркидүнјалыг, јаддаш зөифлији, әмәк габилитјәтинин снмәси, јуху позгүнлуғу даһа габарыгдырса; III группа һәрдәмхәјаллыг, өзүнәгапанмаг, сүстлүк, гоһум вә танышлара сојуглуг, мараг даирәсинин кичилмәси, смосијанын сөнмәси, сәлигәсизлик вә с. даһа сәчијјәвидир.

Бәлкә бу тәснифаты башга чүр дә апармаг оларды. Фәрғи јохдур, хроники наркотик маддәләр интоксикасија-сынын тәснифатындан, группундан асылы олмајараг агитәтләри бир-биринә чох јахындырлар. Онларын һамы-сынын аиләдә, чәмијјәтдә, мөвгеләри мөһдудлашыр, ишләринин өһдәсиндән кәлә билмирләр, чәмијјәт үчүн кәрәксиз үнсүрләрә чеврилирләр. Бу күн һәр һансы бир өлкә әһалисинин интеллектуал сәвијјәси һәмин өлкәдә истифадә едилән алкоғолун, наркотик маддәләрин үмуми мигдары илә дә өлчүлүр. Ахы, алкоғоликләр вә наркоман-лар тәкчә өзләринин “агыл бүдчәсини” хәрчләмәклә кифәјәтләнмирләр. Онлар һәм дә кәләчәк нәслин “агыл хәзинәсинә” сохулур, бөјүк бир гисмини тамамилә сырадан чыхарар, галанынса мүйјән гәдәр корлајырлар.

Биз, наркоманија илә руһи-әсәб позгүнлуғларынын әләгәсини бир гәдәр кечмишдән башладыг. О, вахтдан тәғрибән 25 ил кечибдир. Әлбәттә, вәзијјәт дәјишибдир, өзү дә пислијә доғру. Әкәр о вахтлар хәстәханәја ил әрзиндә наркотик маддәләрин истифадәси илә әләгәдар 45-50 хәстә дахил олурдуса, инди һәмин рәғәм 450-500-ә чатмышдыр. Кәлин онлардан биринин тәрчүмеји-һалына диггәт јетирәк.

Клиник иллюстрација. Ч.И. 1969-чу илдә анадан олмушдур. Сағлам бөјүмүшдур, IV сннфә гәдәр әлә гүмәтләрлә охумүшдур. Јазы ишләри мөкәтәбин сәрки салонуна гојулмушдур. Бүтүн шакирдләрә нүмүнә кәстәрилмишдир. V сннфдән сонраса Ч.-нын охумасы вә давраһнышы тамамилә дәјишмишдир. Тәдричән пис охумаға башламыш, әтрафдакы-ләра вә тај-тушларына марағы сөнмүшдур. О, нәинки идман ојуналарына һәвәс кәстәрмир, һәтта ән марағлы идман јарышларынын репортларына белә бахмырды.

Клиниканын “хәстәләрин гәбулу отағында” өзүнү нараһат һисс едирди. Дәфәләрлә јер кәстәрдикдән сонра әјләшди. Биз онуна үнсидјәт јаратмаг үчүн бир-ики үмуми суал вердик. Чаваб әвәзинә тәәччүблә панчәрәјә, гапыја вә тавана бахды. Сүст вә үзкүн һалда иди. Елә бил мин километрләрлә јолу ону гоьмүшдулар. Арабир ваһимә ичиндә сорущуру: “Мәни кимләр ахтарыр”?

Атасы да онуна иди. Илк бахышда онларын һансынын хәстә, һансынын мұшаһидәчи олдуғуну сечмәк мүмкүн дејилди. Тәсвир етдији-миз вәзијјәт тәғрибән ата үчүн дә хас иди. Илк суалларымыза о да “сусмагла” чаваб верди. Ону хәбәрдар едик: белә кетсә ушағынызы хәстәханәја гәбул едә билмәјәчәјик.

Бундан сонра ата корун-корун данышмаға мәчбур олду. Ону баша салдыг ки, изаһатсыз ушағын мұаличәси дә баша кәлмәјәчәк. Бир гәдәр дә фәаллашды. Фүрсәтдән истифадә едиб дедик:

—Данышын кәрәк, Ч.-нын башына нә кәлиб ки, бу һала дүшүбдур. Илк чавабы-изаһы гыса олду: “Нә билим, бескар ушағларә гошулмушду. сонрадан хәбәр тутдум. Нә әлими, нә дә әтәјими кәсә билдим”... Мүәммәли сөнбәтин изаһыны тәләб едәндәсә, кәзләри долду. Дезмәјиб ағлады, галхыб һәјәтә чыхды. Чох пәришан гајытды. Сөнбәти давам етдирмәк истәмәди. Бизим “әкәр оғлунузу сағалмағыны истәјирсинизсә, һәр шәји ачыг данышмалысыныз. Нәзәрә алын ки, сиз мұстантиглә дејил, һәкимлә данышырсыныз” демәјимиз атаны ајылтды. Јалныз бундан сонра хәстәлијин әсил сәбәби үзә чыхды.

Ч. 12 јашында папирос чәкмәјә башлајыбдыр. Буну илк дәфә анасы көрүбдур. Неч кәсә демәјибдир. Зәппи едибдир ки, кечиб кедәр. Јалныз 2-3 илдән сонра бөјүк гардашы вә атасы дүјүг дүшүбдур. Тәнбелә кифәјәтләнибләр. Артыг кечикмишдиләр.

Ч.-нын чибиндән “Казбек” чыханда снвәкиләрин сүмүкләри санчыб-дыр, Ахы, һазырда чүрбәчүр филтрли папирослар бурахылыр. Устәлик харичдән дә кәтирилир. Бәс папирос чәкмәкдә бу “кәридә галмаг” нә демәкдир. Ч. палтарларындан филтрсиз вә филтрли папиросларә јад бир иј кәлирди. Шүбһәсиз, вәлидејиләри дә, гардаш вә бачылары да бу ијни нәдән хәбәр вердијини унајырдылар. һәр һалда гара ләкәни үзәрләринә көтүрмәк истәмирдиләр. Онлар јахшы билирдиләр ки, анашадан истифадә етмәк ағыр чинајәтдир. Ону да билирдиләр ки, тәкчә чәкән дејил, һәм дә кәнчләрин бу пис јола јуварланмасына шәраит јарадан, көз јуман, вахтында ичтимаи тәшкилатларә хәбәр вермәјән вәтәндашлар да мәс’улиј-јәтә чәлб едилирләр.

Бәлкә дә чиданы чувалда кизләтмәк мүмкүндүр. Анчаг анашанын нә чибдә, нә дә чувалда-ағызда кизләтмәк мүмкүндүр. Ч.-нын нә’шәхорлу-гунун үзә чыхмасы илә онда руһи-әсәб позгүнлуғларынын бүрүзә вермәси үст-үстә дүшүдү. Бу онун руһи-әсәб хәстәханасына дүшмәсинин ән башлыча сәбәби олду. “Анаша” сөзүнү дилинә кәтирәр-кәтирмәз гәһәр атаны басды. О, һөнкүр-һөнкүр ағлады. Әлләрилә үзүнү тутду. Гошаман фәһлә, әмәк вәстераны-нефтичи оғлунун наләјиг һәрәкәтләринә дөзә билмирди. Атасынын ағладығыны көрәп кими Ч.-нын дили ачылды. О, су истәди. Ајаг үстә галхмаға чәтиклик чәкирди. Һалсызлыгдан, тагәтсизликдән шикајәтләнди. Јакин онун даһа чиди нараһатлығлары варды. Хәстәлијин әсас әләмәтләри дә елә булардыр: “...Үрәјим од тутуб јаныр, чанында јүз дәрәчә истилик вардыр. Дамарларым металдан

олмалыдыр. Јохса бу истилијә таб кәтирмәз. Нәсә күрәјимлә әријиб ашағы төкүлүр. Дахили үзләрим јох олуб, башымын ичиндә "бошлуг" әмәлә кәлиб. Бојумун өлчүсү тез-тез-узаныб, гысалыр... Мәни орган ишчиләри тә'ғиб едилрәр. Пис јола кетмишәм она кәрә. Онларын сәсләрини ешидиб, өзләрини көрмүрәм. Валидејиләrimi алдатдығыма кәрә, анаша чәкдијимә кәрә, јолдашларымы сатдығыма кәрә ахтарырлар мәнн.

Тапан кими чәзаландырачаглар. Сүркүнә кәндәрәчәкләр. Сибирә јох, лап узага, көјүн једди гатына. Бураја нә тәјјарә, нә космик кәми илә кедиб чыхмаг олар. Јалныз мәлејкәләрин мәни ғанадларында мүмкүндүр. Орган ишчиләринин дә нә чохду мәлејкәләри. Онлара кәрә бу сүркүн ән ағыр чәзадыр. Мәнимсә мәлејкә ғанадларында учмаг чоҳданкы арзумдур. Чәзам арзумун керчәклијинә чеврилибдир. Севинмәк, ојајыб-күлмәк лазымдыр. Атамса отуруб ушаг кими ағлајыр..."

Ата тез-тез оғлунун сағалачағыны сорушур. Ған-тәр ичиндәдир. Оғлунун нәзарәтсиз ғалмасыны, авара ушаглара гошулмасыны өзүнүн башынын ишә-күчә гарышмасы, е'замијәттә олмасы илә изаһ едир. Әлбәттә, буиләр әсл сәбәб дејилдир. Оғлунун папирос чәкмәсинин гарышыны вахтында ала биләрди. Ону бу күнүн проблеминә, сағалмаз дәрдинә чевирмәзди. Өиләдыны истәјиләрини буна вахты да, гүвшәси дә чатыр. Белә етсә бу күн өиләдыны көзләриндән од төкә-төкә руһи-әсәб хәстәханасына гојмазды. Валидејилик борчу фәциәләрдән сонра ахыдылан көз јашлары илә өлчүлмүр.

...Бир анлыға тәсәввүр едәк ки, планетимиздә ики милјард нәфәр инсафа (ағыла кәлиб, демирик) кәлиб папиросу да, кибрити дә гојдулар бир кәнара. Вә бир ағыздан дедиләр: чәкмирик, вәссалам! Биз јалныз II вә III дәрәчәли папирос чәкәнләри нәзәрдә тутуруг. Әкәр I дәрәчәли папирос чәкәнләри дә (чибләриндә папирос кәздирмәјәнләр) бураја әлавә етсәк, јухарыдакы рәгәм јарым милјард да артар. Бәшәријәтин дәрди-сәри, чәмиј-јәтин ичтимаи јүкү нә гәдәр азалар. Азалар јох, азаларды! Һәләликсә азалмыр. Биз јалныз папиросун "васитәчилији" илә бәдбәхтчилијә дүчар олмушларын бир-ици нәфәрини сизә тәгдим етдик.

Онлар чоҳдур вә күнбәкүн, ајбаај, илбәил артырлар. Тәдгигатымызын һеч олмаса беш иллик архивини үзә чыхартсаг, сијаһыда дөрд минә гәдәр адамын ады јазыларды. Бунлар јалныз мәчбуријјәт гаршысында, инкарседилмәз фактларла тәсдиг олуанлардыр. "Бизә дәјән дәјиб, јүкү-мүзү икигәт артырмајаг", — дејиб арадан чыханлар, нәзәрдән јайынанлар да чоҳдур. Биз јумшаг дедик, әслиндә беләләри чинајәт мәс'улијјәтиндән јаха гуртаранлардыр.

Бу саһәдә тәдгигатчы алимләр дә чоҳдур. Токсикоманија заманы шәхсијјәтин кәмијјәт вә кејфијјәт дәјишкликләри, онун патоморфолокијасы вә дикәр руһи-әсәб позгунлуғларына даир танынмыш психиатрларын, физиологларын, наркологларын, социологларын күлли мигдарда әсәрләри вардыр. Һәр ил папиросун, алкогольун вә наркотик маддәләрин организмә зәрәрли вә јад тә'сирләринә 1300-

1500 монографија, 60 миндән чоҳ тәдгигат әсәри һәср едилир. Вахт вар иди, папиросун зәһәри јалныз никотин, тәркибисә, үмумијјәтлә, беш-алты үзвү бирләшмәдән ибарәт олдуғу зәнн едилирди. "Вахт вар"дан һеч јарым әср дә кечмәмишдир. Никотинин 40-дан чоҳ мүттәғиги ашкар едилмишдир. Ондакы үзви бирләшмәләрин сајыса 700-ү кечмишдир. Бу сөзләри наркотик маддәләр вә спиртли ичкиләр һаггында да демәк олар.

Мәғсәдимиз тамамилә башгадыр. Биз башлыча олараг хош мәғам, јахшы әһвал-руһијјә намина чәкилән папиросун кәнчләри (даһа бә'зи демәк чоҳ аздыр) нсчә ачыначаглы һала салмасыны, чыхылмаз вәзијјәттә гојмасыны ата-аналара, нәнә-бабалара, кәнчләрин өзләринә хатырлатмаг истәдик. Хатырлатмаг нијә, сүбут да етдик. Һәр бир нормал вәтәндашын дүшүнүб-дашынмасы үчүн тәгдимат, тәсәввүр вердик.

Инсан јаддашы, дүшүнчәси, һәјата вә өзүнә вердији суаллары илә камала јетир. Дүшүнмәдән, нидасыз, суалсыз јашамаг мүмкүн дејилдир. Инсанын һәнки һәјаты, фәалијјәти, онун мазары да суалла, нида илә долу олмалыдыр. Һејванлар да јашајыр, анчаг суалсыз, нидасыз, нөгтәсиз. Биз белә гәбул едирик. Һәр һалда мүәммәлидыр. Чанавар, пәләнкә бахыр, онлара ән горхулу вәһши-јыртычы ады веририк. Бир шәји унудуруг ки, онлар да бизә бахыр вә өзләринә кәрә "ад" верир.

Ағыр да олса бир һәгигәтин үстүндән ксчә билмирик. Чанавар гојуну, гузуну јәмәклә, түлкү тојуг-чүчәни јәмәклә вәһшиләшир. Нә етсинләр, јәмәсәләр әлмәлидирләр. Инсанларса гојун-гузуну да, тојуг-чүчәни дә, дағы-дашы да, торпағы-һаваны да јејир, үстүндәнсә спиртли ичкиләр ичир, папирос чәкир, имкан тапса наркотик маддә атыр, анчаг шууру, дүшүнчәси илә дүнјанын әшрәфи сајылыр. Вәһшилик, наданлыгса јада дүшмүр. Ким вермишдир бу јүксәк гијмәти инсана?Әлбәттә, өзү! Бәс сләдирсә нијә чанаварлар өзләринә гијмәт гојмагдан мәһрум едилмишләр?

Дүнјада дүшүнчәсиз јашамаг јарымфәлакәтдир. Әсл фәлакәт дүшүнчәлиләрин дүшүнмәк ғабиліјјәтини итирмәсидир. Дүшүнмәк ғабиліјјәтини итирмәклә һәр һансы чанлы мәһв олмур, чәмијјәт вә тәбиәт үчүн јад-дүшмән үнсүрләрә чеврилир. Инсанларын наркотик маддәләрә мејли интеллектуал чатышмазлыг муштулугчусудур. Муштулугчу илә инсан арасында мәсәфә чоҳ узаг дејилдир. Ону гәт етмәјә бир нсчә күндән бир нсчә он иллијә вахт лазымдыр. Һәмин вахтдан истифадә васитәчиләрин "фәаллығындан" асылыдыр. Ола биләр наркотик маддәләрә мејл слә ана бәтниндә дә ғалсын...

Бизим анаша наркоманијасындан тө'кидлә данышмағымыз сәбәбсиз дејилдир. Бу һагда наркоманијанын профилактикасы фәслиндә даһа әтрафлы данышачағаг. Индисә бир даһа гејд етмәк истәрдик ки, анаша наркоманијасынын марағлы бир чәһәти дә (даһа доғрусу кәдәрли) ашкар едилибдир. Сәмәргәнд Тибб Институтунун психиатрија кафедрасынын әмәкдашлары Ф.Ә.Әбдүлхалыгов вә А.И.Василјеванын клиникада апардығлары мүшаһидә вә тәдгигатларына көрә анаша чөкмәк мүүјјән "стаждан" сонра нә'шәхорлары кифәјәтләндирмир. Јә'ни сјфорик тө'сири азалыр. Ону ғалдырмағ үчүн дозаны артырмағ лазымдыр. Бу да мадди чәһәтдән сәрфәли дејилдир. Онда һеч олмаса спиртли ичкиләрдән, морфиндән, кодсиндән, барбитурат препаратларындан (небутал, веренал, лүминал, барбамил вә с.) "әлава" едилмәлидир.

Беләликлә, садә бир тәрздә папиросун "васитәчилијилә" организмә дахил олан анаша өз ишини көрдүкдән, бәдәни наркотик маддәјә өјрәшдирдикдән сонра өзү "икинчи васитәчијә" чеврилир. Бу, полинаркоманија вә ја токсикоманија ғаршысында анашанын "јашыл ишығ" јандырмасыдыр.

Ғыса шәрһимиздән сонра мә'лум олду ки, наркоманија, образлы десәк, папиросла (хүсусилә "Казбек", "Беломор" вә с.) имәкләјир, анаша илә јеријир, токсикоманијаја чатыб мәһв олур. Наркоманијанын профилактикасы дејиләндә дә, илк нөвбәдә, папирос вә наркоманијанын күтләви нүмунәси анашаны (һинд чәтәнәси) нәзәрдә тутмағ лазымдыр.

НАРКОМАНИЈАНЫН МҮАЛИЧӘСИ ВӘ ПРОФИЛАКТИКАСЫ

Һеч бир хәстәлијин билаваситә, јә'ни бирбаша мүаличә дәрманлары јохдур. Һәкимләрин (фәрги јохдур, истәр психиатр вә нарколог, истәр терапевт вә онколог олсун) истифадә етдикләри дәрманларын һамысы симптоматик сәчијјәлидир. Башға сөзлә, бу вә ја диқәр хәстәлик әләмәтини мүвәфәғгәти арадан көтүрүр. Дәрманларын хәстәликләр үзрә групплашдырылмасыса һәмин хүсусијјәтләрин дәрманлардакы үстүнлүкләри илә әләғәдәрдыр. Диқәр тәрәфдән сә верилән тө'јинат хәстәликләрин етиолокијасы илә әләғәләндирилир. Әсас истиғамәт хәстәликтәрәдичи микроорганизмләрин мәһвинә јөнәлдилир. Тәәссуф ки, һәмин дәрманларын өзү белә һәкимин нәзәрдә тутдуғу микроорганизмләрин (мәсәлән, вәрәм

хәстәлијиндә кохларын, грипдә вирусларын вә с.) бирдә-фәлиқ көкүнү кәсмир.

Һәр һансы хәстәлијин истәр мүаличәси, истәр сә кәләчәк профилактикасы олсун, илк нөвбәдә, бу ишә һәмин хәстәлији тәрәдән микробларын вә һәмин хәстәлијин инкишаф механизминин мүүјјәнләшдирилмәсиндән башланлыр. Хәстәликләри, адәтән "дүшмәнлә" мугајисә сдирләр. Дүшмәнлә мүбаризәдә о вахт гәләбә газанылыр ки, әввәлчәдән онун күчүнү, дөзүмүнү вә јерләшдији јери өјрәнирләр.

Наркоманијанын "микробу" наркотик маддәләрдир. Гејд етдијимиз кими, һәмин маддәләр үзви вә гејри-үзви олмағла чохдур. Хәстәлијин патокенези дә чохшахәлидир. Јә'ни наркотик маддәләр гәбул сдән һәр бир кәнчин наркоманијаја тутулмасы мүтләғ дејилдир. Хәстәлијин инкишаф механизминдә ирсижәт, инсанын конститусијасы, аилә мүһити, ишләдији вә охудуғу ичтимаи мүһит вә с. мүһүм рол ојаңыр.

Һәмин факторлардан ән башлычасы аилә вә валидејн нүмунәсидир. Индијәдәк бу мәсәләјә лазими фикир верилмәдијиндән республикамызда наркоманијаја мејл хејли артмышдыр. Мејлинсә нәтичәси хәстәлик олмушдур. Мүаличәсисә профилактикасындан гат-гат чәтин вә чох зәһмәт тәләб сдир. Она көрә ки, мәсәлә јалныз шәхсин наркотик маддәләрә патоложи мејлинин ғаршысыны алмағла битмир. Наркоманија һәм дә руһи-әсәб системләринин, дахили үзвләрин функцијасынын позулмасы демәкдир.

Мүаличәсинә кечмәздән ғабғ бир даһа наркоманијанын әмәлә кәлмәсинә нәзәр салағ. Наркоманија — наркотик маддәләрә патоложи мејлдән јаранан, кәскин вә хроник кедишә малиқ олан, организмн үмуми реактивлијини дејишән, ән ағыр функционал вә органиқ дејишиқликләр тәрәдә билән, али синир системини көкүндән сарсыдан, дәһшәтли тибби-социал хәстәликдир. Организмин реактивлијинин дејишмәси ашағыдакы шәкилләрдә өзүнү көстәрир:

1. Наркотик вә ја диқәр маддәләрин тәқрари гәбулу үчүн онларын әлдә едилмәсинә чәһд тәләбаты. Буна наркотик маддәләрдән психики асылылығ дејилир.

2. Наркотик вә диқәр дәрман маддәләринин гәбулунун кәсилмәсилә әләғәдәр "наркотик маддәләр ачлығынын" башланмасы, ајры-ајры дахили үзвләрин вә системләрин фәалијјәтинин позулмасы. Башға сөзлә, бу организмн наркотик маддәләрдән физики асылылығдыр.

3. Организмин наркотик вә диқәр дәрман маддәләринин гәбулуна дөзүмлүјүнүн артмасы. Бу һәм дә наркотик маддәләрдән чох миғдарда гәбулун башланғычы демәкдир.

Өзүнө һарислик мејли догуран маддәләр чох вә мухтәлифдир. Наркоманијанын әмәлә кәлмәсиндә даһа кениш јајыланлары ашағыдакылардыр:

1. *Опи, онун препаратлары* (пантопон, омнопон), ба'зи алколоидләр вә опинин төрәмәләри (морфин, кодеин, дионин вә с.). Морфинәбәнзәр бир чох синтетик препаратлар да (промедол, фенадон вә с.) бураја дахилдир.

2. *Лухуәтиричи дәрманлар: барбитуратлар* (барбамил, нембутал, лүминал, веронал вә с.) вә барбитурат туршусунун мәһсулу олмајан дәрманлар (адалин, бромурал, ноксирон вә с.).

3. *Һиндистан чәтәнәси* — һәшиш (синонимләри — анаша, план, марихуана вә с.).

4. *Стимуләдишчиләр* (кофеин, фенамин, первитин вә с.) Адлары чәкилән бу наркотик маддә вә дәрман препаратларыннан әсас үч јолла гәбул олунур: ағыр вә јүнкүл чәррани әмәлијатларла әлагәдар, ағыр вә әзабверичи хроник хәстәликләр (невралкија, холисистит, бөјрәк дашы, мәдә јарасы, радикулит, артрит вә с.), јолдашларын, валидејнләрин вә кәнар адамларын тә'сири вә "тәклифилә".

Гејд етдијимиз кими, наркотик маддәләрә вә онларәбәнзәр дәрман препаратларына һарислик бирдән-бирә әмәлә кәлмир. Мәсәлән, көтүрәк морфини. Онун инкишаф јолу беләдир: а) илкин морфинизм; б) морфинә һарислик; в) морфинодипсоманија-һәрдәнбир бир нечә күнлүә һарисликлә истифадә етмәк; г) морфинизмин дикәр хәстәликләрлә бирләшмәси, д) морфин делиријасы-ағиситмәси.

Биз бүтүн бу ғыса тәснифат вә бөлкүләри наркоманијанын клиникасында да верәрдик. Адәтән белә дә едилір. Алкоголизмдә мәһз биз кәстәрдијимиз кими етмишик. Анчаг бу дәфә "ән'әнәни" позмағымыз наркоманијанын туфанлы кечән "ачлығы" илә әлагәдардыр. Чүнки наркоманлар хәстәханаја адәтән "наркотик маддәләр ачлығы" вәзијјәтіндә кәтирилір. Илк нөвбәдә, онларә тибби јардым лазымдыр. Клиник кедишинин тәдгигисә сонранын ишидир.

Наркоманијанын бир хәстәлик кими дәгиг тәснифаты јохдур. Шәрти оларәг тәснифата бөләси олсајдыг, неч шүбһәсиз гәбул едилән наркотик маддәләр әсас көтүрүләрди. Наркотик маддәләрсә, адәтән гарышыг һалда гәбул едилір. Әсас башламагдыр, сонраса наркоман үчүн неч биринин фәрги олмур. Тәки ону ујудан, реал һәјәтдан ајырыб мәләјкәләрин ганадына галдыран "маддә" олсун.

Бунлары гејд етмәкдә ону нәзәрә чатдырмаг истәјирик ки, наркоманијанын мүаличәси дә хәстәлијин етиолокијасы илә әлагәләндирилмир. Јә'ни наркоманын һансы наркотик

маддәләрдән истифадәсинин мүаличә үчүн неч бир әһәмијјәти јохдур.

Наркоманијанын мүаличәси (әкәр белә дәмәк мүмкүн-дүрсә) әсасән үч мәрһәләдән ибарәтдир:

I. Наркотик маддә гәбулуну кәсмәк вә бунун ардынча әмәлә кәлчәк "наркотик маддә ачлығы"нын гаршысыны алмаг. Наркологлар арасында мүәјјән фикир ајрылығы вардыр. Ба'зи алим-наркологлар белә һесаб едилрәр ки, наркотик маддә гәбулуну тәдричән, дикәрләрисә бирдән кәсмәк тәрәфдарыдырлар. Онлар бурада мүәјјән чәһәтләри нәзәрә алмырлар. Мәсәлән, наркотик маддәләри гәфләтән кәсдикдә, "наркотик маддә ачлығы" чох туфанлы кечир, хәстә буна таб көтирмәјиб өлә дә биләр. Буну наркологлар јахшы билір, онларын арабир тәсадүф етдикләри һалдыр.

Анчаг бу үсул сәрфәли дејилдир. Кәрәк онда шә'бәдә наркотик маддәләр сахлансын. Бу исә һәр тәрәфдән тәһлүкәлидир. Һәм дә мүаличәнин кедишини сүн'и сурәтдә узада биләр. Доғрудур, үзүлмүш, кәскин руһи-әсәб вә соматик позғунлуғларә мә'руз галмыш наркоманлар "ачлыг дөврүнү" пис кечирилрәр. Онларын өлүмүнә әсас сәбәб "ачлыг" дејил, дахили үзвләрин өз функцијасыны јеринә јетирә билмәмәсидир. Дәмәк, беләләри илк күнләрдә хүсуси нәзәрәтдә, ја да реанимација отағында сахланылмалыдыр.

Јери кәлмишкән гејд едәк ки, наркоманларын мүаличәсиндә наркотик маддәләрин "тәдричән кәсилмәси", "ғыса мүддәтдә кәсилмәси" дә өзүнү доғрултмур. Ағыр вә јүнкүл фәсадлашманы һәмишә көзләмәк олар. Бүтүн мүаличәләрдә, оператив әмәлијатларда беләдир. Мүаличәдә үмуми принципләрдән башга, фәрдилик дә нәзәрә тутулмалыдыр. Хәстәдә һансы дахили систем, һансы үзв даһа чох зәдәләнмишдирсә, онларын фәалијјәтинә көмәк өнә чәкилмәли вә кәстәрилчәк профилактик тәдбир һәмин истигамәтә јөнәлдилмәлидир.

II. Бу дөврдә организм хроник интоксикасијасынын галығларыны арадан галдырмаг, онун физики вә психики гүввәләрини бәрпа етмәк нәзәрә тутулур. Мүаличә өн чох функцијаларыны итирмиш үзвүн бәрпасына јөнәлдилір. Бураја үрәк, ган-дамар, ағчијәр-тәнәффүс, мәдә-бағырсаг системләри дахилдир.

III. Артыг хәстәнин туфанлы саат вә күнләри кечмишдир. Һәкимин вә валидејнләрин (јахуд арвадынын, јахын гоһумларынын) көмәјилә хәстәнин кәлчәк профилактикасынын дүзкүн мүәјјәнләшдирилмәси чох вачибдир. Онун әмәк вә мөшәрт шәрәити сағламлашдырилмалы, бир мүддәт даврашышы нәзәрәтдә сахланылмалыдыр. О, нәинки

тәқари наркотик маддә ғәбулундан өзүнү горумалыдыр, һәтта һәмин маддәнин олдуғу вә истифадә сдилдији јерә белә гәдәм басмамалыдыр.

Мүаличәнин I вә II мәрһәләләри јалныз гапалы шө'бәләрдә, наркотик маддәләр ғәбулундан там тәчрид сдилмиш һалда апарылыр. Бә'зи наркоманлар мүаличәјә кәлмәјә "көнүллү" сөз версәләр дә, нәзарәти азалтмағ лазым дејилдир. Бәләләри өзләрилә наркотик маддәләр кәтирир, јахуд "һәмкарлары" вәситәсилә әлдә сдирләр. Һәким вә диқәр тибб ишчиләри наркоманларын һеч бир вә'динә, андына инанмамалыдыр, онунла бүтүн рәфтары вәлидејнләрин, һәјат јолдашларынын иштиракы илә етмәлидирләр.

Хроники анаша интоксикасијасы өз мүлајим "ачлығ аламәтилә" сечилир. Бу мүддәт 3-7 күн чәкир. Анчағ һәрислик мејли хәјли давам едир. "Анаша ачлығы" дөврүндә әмәлә кәлән әһвал-руһијјәнин дүшмәси вә јуху позғунлуғларыны андаксин, елениум, тзертсин, аминазин тә'јин етмәк вәситәсилә асанлығла арадан галдырмағ мүмкүндүр. Бундан сонра үмуми бәрпасдичи мүаличә (аз дозаларда инсулин, стрихнин вә арсен ијнәләри) башлајыр. Икинчи һәфтәдән әмәклә мүаличәни дә әләвә етмәк олар. Мүаличәнин мүддәти анашаја олан мејлин сөнмәсиндән асылыдыр. Психотерапија, көрүлән мәдәни-күтләви тәдбирләрин дә әһәмијјәти аз олмур.

Опи наркоманијасынын мүаличәсиндә И.Ф.Рахменин үсулундан истифадә даһа фајдалы сајылыр. Мүаличәјә башламаздан габағ хәстә ванна ғәбул етмәлидир. Мүаличәјә ашағыдакы дәрманлар дахилдир:

1. Мелликтин 0,04-0,08 X 4, күн әрзиндә (тоз һалында).
2. Конделфин 0,05-0,1 X 4, күн әрзиндә (тоз һалында).
3. Артан 0,005 X 3, күн әрзиндә (һәб һалында).
4. Пентамин 5% 4-6 мл ә/д X 4, күн әрзиндә.
5. Ридинол 0,005 3-4, күн әрзиндә (һәб һалында).
6. Ганглерон 1,5% 4-6 мл ә/д X 4, күн әрзиндә.
7. Динезин 0,3-0,4 X 1, кечәдә (һәб һалында).

Бүтүн бу дәрманларын һәр биринин јад вә әләвә тә'сирләри мүшаһидә олунур. Ган тәзјигини сала билир, үрәк дөјүнтүсүнү артырыр, өскүрмәни кәскинләшдирир. Бәлә һалларда да әләвә дәрманлар верилир.

Јухукәтиричи, стимуләсдичи дәрманларын һәрисликлә ғәбулу илә әләғәдар әмәлә кәлән наркоманијанын, полинаркоманијанын мүаличәсиндә дә специфик үсул јохдур. Һәкимләр јалныз бу вә ја диқәр јолла "наркотик маддәләр ачлығы"нын гаршысыны алырлар.

Бүтүн бунлар тибби мүаличәјә дахилдир, руһи-әсәб хәстәханалары нәздиндәки гапалы шө'бәләрдә вә башлыча оларағ мәчбури шәкилдә һәјата кечирилир. Мүаличәнин III мәрһәләсисә мәсәләнин сосоиоложи тәрәфидир. Бураја тибб ишчиләриндән башға ичтимаијјәтин бүтүн нүмајәндәси (дахили ишләр назирлији, сәһијјә назирлији, тәһсил назирлији, маариф назирлији, техники-пешә комитәси, тә'лим-тәдрис идарәләри, мүаличә очағлары рәһбәрләри вә ишчиләринә гәдәр) иштирак етмәлидир. Наркоманија сосоиоложи хәстәликдир. Әкәр бәләдирсә, онун мүаличәси вә профилактикасы илә бүтүн чәмијјәт мәшғул олмалыдыр.

Наркоманијанын профилактикасы. Профилактика өз маһијјәтинә көрә адамларын сағламлығынын јүксәк сәвијјәсинин, онларын узун илләр јарадычылығла мәшғул олмасынын тә'мин сдилмәсинә, хәстәликләрин әмәлә кәлмәсинә сәбәб һәр һансы аминин вә амилләрин арадан галдырылмасына, зәһмәткешләрин әмәк, мәишәт вә истираһәт шәраитләринин јахшылышдырылмасына, әтраф мүһитин — һаванын, сујун, торпағын чиркләнмәсинин мүһафизәсинә јөнәдилән тәдбирләр комплексидир.

Бу тәдбирләр комплекси, јухарыда гәјд етдијимиз кими, тәкчә тибб ишчиләринин вә сәһијјә органларынын вәзифәси дејилдир. О һәм дә назирликләрин, һәмкарлар комитәләринин, мүәссисә вә идарәләрин тәсәррүфат рәһбәрләринин, мүтәхәссисләрин, әмәк коллективләринин фәалијјәтинин ән үмдә бөлмәсидир.

Профилактик тәбабәт дедикдә, илк нөвбәдә, нәзәримизә сосоиоложи хәстәликләр (алкоголизм, наркоманија, дәри-зәһрәви, вәрәм, пешә хәстәликләри, СПИД вә с.) кәлир. Профилактик тәбабәт хәстәләрин дејил, сағламларын сәһ-һәтини горумағла мәшғул олмалыдыр.

Доғрудур, дејиләнләр ишемик хәстәликләр үчүн дә, мә'дә-бағырсағ системи үчүн дә лазымдыр. Анчағ алкоголь вә наркоманија гәдәр јох. Инсан һеч бир хәстәлијин микробуну пулла алмыр, һеч бир хәстәлик үчүн өзүнү ода-көзә вурмур. Бунлары өз сағламлығына гаршы бикәнәликлә, садәчә оларағ истидән-сојугдан горунмамағла, әмәк вә истираһәт режимләрини позмағла вә с. ејниләшдирмәк олмаз. Биз һәм дә о хәстәликләрә сосоиоложи хәстәликләр дејирик ки, ондан тәк-тәк адамлар дејил, бүтүн чәмијјәт зәрәр чәкир.

Наркоманија бәлә хәстәликдир вә онун образлы сурәтдә "сосиал бәлә" адландырылмасы тәсадуфи дејилдир. Онунла мүбаризәдә "һамы бир нәфәр, бир нәфәр һамы үчүн" олмалыдыр. Нә гәдәр ки, бу принцип там һәјата кечирил-мәјиб, наркоманијадан һамылығла зәрәр чәкәчәјик.

Наркоманијанын профилактикасы, онунла мүбаризә тәдбирләри бир нечә истигамәтдә һәјата кечирилмәлидир. Биринчи, јерләрдә наркотик маддә үчүн "хаммал" всрәчәк биткиләрин әкилиб-бечәрилмәси тамамилә дәғв сдилмәлидир. Икинчи, наркотик маддә дәлалларыннын, башгаларыны бу ишә сөғ едәнләрин көкү тамамилә кәсилмәлидир. Үчүнчүсү, бу ишдә һәм наркотик маддәләрин истәһсалында, һәм алвериндә вә һәм дә истифадәсиндә валидәјнләрин, һәјат јолдашларынын (әкәр свлидирсә) мәс'улијјәтини гат-гат артырмағ лазымдыр. Өвлад наркотик маддә верән битки әкиб-бечәрир, ону дәрир, өзү дә истифадә едир, башғасына да сатыр вә нәһәјәт, чинајәт үстүндә јахаланыр. Ону мәс'улијјәтә чәлб едирләр, мүһәкимә олунур, чидди чәза алыр. Валидәјнсә кәнарда галыр. Чүнки бу ишләрдән "хәбәри" јохдур. Мәсәләнин бу чүр гојулушуна биз нә садәләвһлүк, нә дә ганун позғунлуғу кими бахырығ. Бу ичтимаи деградасијадыр. Нә дәрәчәдә күт вә надан олмалысан ки, өвладынын илләрлә анаша чәкдијиндән, һәтта көзүнүн габағында "чәтәнәјә гуллуғ" сдијиндән хәбәр тутмајасан.

Биз һамымыз вәтәндаш вәзифәсиндән, вәтәндаш гүрүндан пафосла данышмаға бир нөв адәт стмишик. Јох, буна данышмагдан чох тутуғушу сајағы јамсыламағ ујғун кәлир. Инсан ки, данышдығыны дәрк стмир, һарәја кетдијини билмир, о, инсан сдил, адичә нәфәси кәлиб-кәсдән чанлыдыр. Мәсәләни гәти вә кәскин гојмалыјығ. Чәмијјәт, үчүн наркоманлар һазырлајан аиләләри бүтүн-лүклә мәнв стмәлијик. Наркотик маддәләр тапылан аилә наркотик маддәләрин өзүндән дә дәһшәтлидир. Чүнки бу аилә һәм һарамлығын, һәм мәнәви дүшкүнлүјүн вә һәм дә әјјашлығын очағыдыр.

Тарихән әјјашлығы гаршы бүтүн өлкәләрдә амансыз олмушлар. Бу "амансызлығын" нәдән ибарәт олдуғуну гысача шәрһ едәк: әкәр садә псшә адамы ичтимаи јерләрдә сәрхош һалда јахаланардыса, биринчи-дәфә чисмани чәза всриләрди, икинчи дәфә бәдән үзвләриндән (гулаг, бурун, әл вә с.) кәсилирди, үчүнчү дәфә асылырды. Јахаланан зијалы, әсасән тибб ишчиси олардыса, елә биринчи дәфәдә с'дам сдилирди.

Бәс инди, техники тәрәггинин, ичтимаи шүурун јүксәк бир зирвәјә чатдығы дөврдә нечә?! Чох пис! Сөздә профилактик тәбабәт әсас ишимизин тәркиб һиссәсидир. Лакин һәјатда әјјашлығла, нәшәхорлуғла, сәрхошлуғла, дүшкүнлүклә, рүшвәтхорлуғла вә с. мүбаризә мәнз зәиф апарылыр.

Загафғазидә, о чүмләдән республикамызда тарихән бүтүн дөвләрлә сәрхошлар вә наркоманлар олмушдур. Бу,

инкар едилмәз фактдыр. Анчағ һеч вахт бу күнкү сәвијјә галхмамышдыр.

Наркотик маддәләрдән, гәјд стдијимиз кими, анаша Загафғазидә һалә гәдимләрдән јайылмышдыр. Буну Күр-чүстанын, Азәрбајҗанын вә Ермәнистанын ичтимаи, сәһијјә органлары вә јерли чәмаат јахшы билирләр. Наркоманија бу күн үчүн тәзә ичтимаи бәла сдилдир вә онунла мүбаризәјә һәмишә сәфәрбәр олмағ лазымдыр.

Нәтичәләр кестәрир ки, наркоманија, әсасән шәһәрдә јашајан вә јашы 35-дәк олан кишиләр арасында јайылмышдыр. Онлардан үчдә бирини јашы 25-дәк олан кәнчләр тәшкил едир. Наркоманија, биринчи нөвбәдә, шәһәр проблемии һесаб едилсә дә, кәндә дә аиддир. Әлдә олан мә'лумата кәрә сон он илдә наркотик маддәләр гәбул едәнләрин чоғрафијасы хәјли кенишләнмиш, әксәр кәнд рајонларыны бүрүмүшдур.

... Тәһсил сәвијјәси бахымындан диндириләнләрин әк-сәријјәтинин (83,3 фаиз) орта, натамам али вә али тәһсили вардыр. Онларын 61,7 фаизи ишләмиш, 5,8 фаизи охумуш, 24,8 фаизи нә ишләмиш, нә охумушдур. Наркоманлардан 2,5 фаизи чаваб всрмәмишдир. (Күрчүстан ДИН-нин 1984-87-чи илләр үчүн мә'луматы.)

Диндириләнләрин валидәјнләри дә кифәјәт гәдәр савад-лыдырлар. Онларын тәғрибән дөрддә бир һиссәси вахтилә али мәктәб гуртармышдыр. Әслиндә бүтүн ата-аналар ишләјир, социал-псшә мөғгәји тутурлар. Наркоманларын 49-фаизи свлидир, чохунун ушағы вардыр.

Бунунла бирликдә, диндириләнләрин тәхминән һәр икисиндән бири аилә үзвләри спиртли ички ичән вә ја наркотик маддәләр гәбул едән, мәнкумлуғу вә ја агыр хәстәси олан — чох вахт да руһи вә ја әсәб хәстәлијинә тутулмуш аиләдә јашајыр.

Онларын арасында әввәлләр мәнкум олунмушлар 46 фаиздир. Һәр ики нәфәрдән бири наркоманија илә алағадар чинајәтләрә кәрә, һәр дөрд нәфәрдән бири наркотик маддәләр һазырламаға, алмаға, сахламаға, бир јердән башга јерә дашымаға кәрә мәнкум олмушлар.

Диндириләнләр арасында полинаркоманија даһа кениш јайылмышдыр. Онларын 83,9 фаизи анаша (һәшиш), 46,7 фаизи морфин, 43,8 фаизи тирјәк, 11,7 фаизи кокаин, 2 фаизи наркоманлығы анашадан башламышлар. Күја анаша башга наркотик маддәләрә нисбәтән аз зәрәридир, һәм дә мадди чәһәтдән сәрфәлидир. Чүнки һәр бир наркотик маддә һәвәскары анашаны (Һиндистан чәтәнәсини) өз һәјәтјаны саһәсиндә бсчәрә биләр.

Диндириләнләрин 77,1 фаизи наркотик маддәләри диқәр шәхсләрин тә'сири алтында гәбул стмәјә башламыш, јердә

галанлары исә бу ишә сәрбәст башламышлар. "Ширинләшдиричиләр" әсас етибарилә дост вә танышлар олмушлар. Онларын да үчдә ики һиссәси зөвг вә сәфә мәсәдилә, дәррдә бир һиссәси исә синобизм — өzlәрини аристократларә бәнзәтмәк мәсәдилә башгаларыны тәглид етмишләр.

Руһи хәстәләрдән, шәхси фәциәләрдән башга наркотик маддәләрдә биһушлуғ ахтаранлар арасында һәјатдан наразы оланлар аздыр. Тәдгигатын нәтичәләри наркотик маддәләрин куҗа әзаб-әзијјәтә сон гоҗмағ, руһи таразлығ тапмағ үчүн гәбул едилмәси һағгында рә'ји тәкзиб едир.

Наркотик маддә алудәчиләри бу "ишә" күлли мигдарда пул хәрчләјир. Әлбәттә, бурада да "варлы" вә "касыблар" мөвчуддур.

Һеч кәсдә шүбһә јери галмыр ки, наркотик маддәләр гәбул едәнләрин һамысы бу мәбләғи гәрәтлә, оғурлуғла, рүшвәтлә, бир сөзлә, һарам јолла, ән ағыр чинајәтлә "газанырлар". Чүнки онларын әксәријјәти фәјдалы әмәклә мөшғул олмурлар. Әксинә, ичтимаијјәтдән кизләнмәк наминә һарадаса "ишләмәләри" илә һәр һансы бир әмәк коллективинин бирлијини, әмәк мөһсулдарлығыны, интизамыны позурлар. Бир чох аиләләрин вә өzlәринин валидәјнләринә вурдуғлары мәнәви зәрәрисә һеч бир пул ваһиди илә өлчмәк олмаз.

Изаһа о гәдәр дә еһтијаж јохдур. Күрчүстан алимләринин, сосоиолоғларынын, һүғуғшүнас вә даһили ишләр назирлијинин әмәкдашларынын биркә апардығлары тибби-сосоиолоғи тәдгигатлар бизә чох шејдән хәбәр верир, наркоманијанын бүтүн аспектиләринин ич үзүнү ачыб кәстәрир. Белә биолоғи тәдгигат ишини башга республикаларда да апармышлар.

Азәрбајҗанда исә һәлә бу күнә гәдәр куҗа наркоманија бизим гурулушумуза вә әхлагымыза јабанчыдыр хүлјасы јашамағдадыр. Республиканын кечмиш сәһијјә назири вә даһили ишләр назири јахынлашмағда олан тәһлүкәнин көзүнүн ичинә баха-баха, кәскин вә дөһшәтли сосоиал проблемәи көрмәмишләр. Көрмәмәк аздыр, онлар республика, Бакы шәһәр руһи-әсәб хәстәханаларындакы, Нахчыван, Минкәчсвир, Кәнчә, Сумгајыт, Ханкәнди, Газак, Ағдам, Шәки шәһәрләриндәки психоневролоғи диспансерләр нәздиндәки нарколоғи шә'бәләрдә "хроники алкоғолизм" диагнозу алтында кизләнән вә "кизләдилән" наркоманларын үзә чыхарылмасына тәшәббус белә кәстәр-мәмишләр.

Бу, вәзифә борчуну јарытмаз јеринә јетирмәкдән башга, наркоманларә вә наркотик маддә дәллалларына долајысы јолла да олса һавадарлығдыр, гәти десәк, чинајәтдир. Өзү

дә беш-үч нөфәрә дејил, бир халға гаршы ишләдилән чинајәт. Биринин чибиндән 5-10 грам анаша тапыландә 5-8 ил азадлығдан мөһрум едилир, башғасы 5-10 тон анашаны дәллалларә "күзәштә" кедир, үстүндән сүкутла кечирик. Нечә дә гәрибә вә һәјатдан кәнардадыр гаһун мөчәлләмиз, даһа доғрусу, ону ичра едән "һүғуғшүнасла-рымыз".

Өз-өзүнү сакитләшдирмәк, биканәлик, вәтәндаш ләја-гәтсизлији бир гәдәр дә давам етдирилди. Лакин узун чөкмәди. Азәрбајҗан наркоманларынын сорағы, нәһәјәт, Москва вә Петербурғдан, Прибалтика вә Узак Шәргдән, Өзбәкистан вә Молдавијадан кәлди. Кечмиш ССРИ-нин һәр тәрәфиндә наркоманлар, наркотик маддәләр алверчи-ләри баш галдырдылар.

Јалныз бундан сонра республикада наркоманијанын профилактикасы һағгында фикирләшмәјә башланылды. Јенә дә нә сәһијјә, нә дә даһили ишләр назирлији дашы әтәкләриндән төкмәк истәмәди. Доғруданмы республикамызда һиндистан чәтәнәси вә башга наркотик маддәләр әкиб-бечәрилир? һәмин назирликләрдә суалын гојулушу дүзкүн дејилдир,—дедиләр. һәр еһтимала гаршы бу ишә әнчәм чөкмәк үчүн комиссия јарадылды. Сәһијјә назирлијиндә комиссияја дахил едиләчәк адам тапылмады. һәр һалда комиссия ишә башлады. Онун тәркиби Азәрбајҗан ЕА Ботаника Институтунун, Азәрбајҗан Даһили Ишләр Назирлији вә "Халғ" гәзетинин әмәкдашларындан ибарәт олду.

Республиканын мүхтәлиф зоналарындан ијирмијә гәдәр рајонда рејд кечирилди. һансы рајона, һансы кәндә үз тутдуларса, чәтәнәнин "әтри" бир нечә километрликдән һисс едилди. Јевлах вә Ағчабәдинин дә, Лерик вә Астаранын да, Көјҗәј вә Учарын да, Оғуз вә Гахын да, Губа вә Гусарын да, Газак вә Товузун да... кәндләриндә вәзијјәт ачыначағлыдыр.

Һамыја мө'лумдур ки, наркоманлар мүаличәдән мүхтәлиф јолларла јайынырлар. Бунун бир чох сәбәбләри вардыр. Биринчиси, һеч кәс адынын "гара сијаһыја" дүшмәсини истәмир. Икинчи, горхулу чәһәт будур ки, наркоман бүтүн һалларда өз һәрәкәтинә көрә чинајәтә чәлб едилә биләр. Мүаличәдән јайынмағын үчүнчү сәбәбисә наркоманларда шәхсијјәтин деградасијасыдыр. Онлар һеч чүр наркотик маддәләрдән ајрылмағ истәмирләр. Әкәр беләдирсә, наркоманлары мөчбури мүаличәјә кәтирмәк лазымдыр. Ичбари мүаличәсә һәләлик республикамызда тәшкил едилмәмишдир. Бу да наркоманларын хәјринәдир. Онлар сәрбәст кәзиб

доланырлар, наркоманијадан башга бүтүн "диагнозларла" мүаличә олунур, анчаг фәйдасы олмур.

Бир чох халларда наркоманлар мәчбури мүаличәдән "полинаркоманија" бәһанәсилә јаынырлар. Буна көрә наркоманларын мәчбури мүаличәсиндә онларын һансы наркотик маддәләрдән истифадә етдикләрини мүтләг нәзәрә алмаг лазымдыр. Психиатр вә наркологлар мәчбури мүаличәни, биринчи нөвбәдә, "халис наркоманлара" тәтбиг етмәлидирләр.

...Түтүн, алкоголь, чәтәнә. Бу сөzlәр һамымыза танышдыр. Таныш нијә, аддымбашы өzlәринә дә раст кәлмәк олар. Үстәлик аптекләрдә, мағазаларда, гәзет вә журнал киоскларында сатылыр. Доғрудур, чәтәнәјә ачыг сатышда (анаһа алверчиләрини нәзәрә алмасар) раст кәлмәсәк дә, наркотик маддәләр жүкләнмиш дәрман препаратларыны әлдә етмәк о гәдәр чәтин дәјилдир.

Һәр үчү сағламлығымызын, мадди рифаһ һалымызын, әһвал-руһијјәмизин, ирсијјәтимизин, хәстәләндикдә мүаличә-профилактика тәдбирләримизин әсл гәнимидир. Сакит тактикалы, туфанлы стратегијалы амансыз гәнимләри-дүшмәнләри. Өzlәри дә башга дүшмәнләрдән фәргли оларар, һүчума елә усталыгла вә елә мәһарәтлә башлајырлар ки, илк күнләр, илк ајлар вә илк илләр бир бөлүк инсанлар нәинки онларын "дүшмәнлијини" һисс едир, әксинә, онлара сығыныр. Чәтинә дүшәндә, иши дүз кәтирмәјәндә әсәбләрини сакитләшдирмәк, өzlәрини әлә алмаг үчүн "дүшмәнә" арха чевирирләр. Түтүнүн, алкогольун вә чәтәнәнин јаратдыгы кечичи сјфоријаја ширикир, кәләчәк фәләкәтләрини унудурлар. Унудурлар ки, түтүн, алкоголь вә чәтәнә "мәһсуллары" илә бу күн јатырылан "әсәбилик" јахын кәләчәкдә руһи-әсәб хәстәлијинә чевриләчәкдир. Јахуд јөнүнә гојулан "иш" јахын кәләчәкдә ағыр чинајәтлә гуртарацагдыр.

Бүтүн дөвләрлә папирос чәкмәјә, алкогольдан суи-исти-фадә халларына, наркотик маддәләр гәбулуна гаршы мүбаризә апарылмышдыр. һөкүмәтимиз сон јарым әсрдә бу саһәдә бир-биринин ардынча онларла гәрар гәбул етмишдир. Биз бунунла һәм дә сосојоложи хәстәликләрин, мәишәт позгунлуғларынын, тәсәррүфатда интизамсызлығын, оғрулуғ вә чинајәтин гаршысыны алмаг фикриндә олмушуг.

Әкәр истәдијимизә наил ола билсәјдик, доғрудан да идеал бир чәмијјәтдә јашајардыг. Јох! Наил ола билмәми-шик. Биз бу фәләкәтдән бүтүн инсанлары, бүтүн чәмијјәти гуртарачағымызын иддиасында олдуғумуз халда, һеч тибб ишчиләри илә бачармамышыг. халбуки "риск факторлары"

илә мүбаризә онларын ән үмдә вәзифә вә вәтәндашлыг борчларыдыр. Үрәк ағрыдан будур ки, тибб ишчисинин өзү өз төвсијәсинә, мәсләһәтинә әмәл етмир. Бу, профессор вә академикә дә, орта вә кичик тибб ишчиләринә дә аидир. Тәғриби мә'лумата көрә тибб ишчиләринин 60 фаизи (Прибалтика вә Узаг Шәргдә 75 фаизи) папирос чәкир, 80 фаизи (Прибалтика вә Узаг Шәргдә 95 фаизи) спиртли ичкиләрдән истифадә едир, 9 фаизи (Прибалтика вә Узаг Шәрг, Орта Асија вә Газахыстанда 16 фаизи) наркотик маддәләрин тамыны билир. Тибб ишчиләри арасында он минләрлә папирос, алкоголь, наркотик маддәләр һәрисли-јинә-хәстәлијинә тутуланлар вардыр.

Бунлардан сонраса биз мүбаризәмизин кәсәрсизлијин-дән, сәмәрәсизлијиндән киләјләнirik. Санки тәбиәт өзү дә бизим "мүбаризәмиз"дән наразыдыр. О, өз наразылығын түтүнә, алкогольа, чәтәнәјә башга бир фәләкәти — СПИД-и гошмагла билдирмишдир. Көрүнүр, чәмијјәтин вә бәшәријјәтин тәһлүкә гаршысында галдығыны тәбиәт өзү дә һисс етмишдир. һәкимләринми, һүгүг-мүһафизә органларынынми, инзибати-ичтимаи тәшкилатларын әмәк-дашларынынми ја үзкәрәнлијиндән вә ја да бачарыгсызлығындан истифадә едәрәк бәшәр нәслинин төр-төкүнтүләри чәмијјәти чиркләјир, мә'нәви мүфлис-лијә гаршы сүрүкләјир. Демәк, онун гаршысыны алмаг лазымдыр. Чохларына гәрибә көрүнәчәк ки, биз буну СПИД-лә әләгәләндирик. Бәли, боз гурд тәбиәтдә санитар вәзи-фәсини јеринә јетирдији кими, СПИД дә чәмијјәтдә антиподлары (алкоголикләри, наркоманлары, һомосексуа-листләри, оғрулары, дүшкүнләри) арадан кәтүрмәклә мәшгулдур.

Түтүнә һәрислијин дә, алкогольизмин дә, наркоманија-нын да, нәһајәт, СПИД-ин дә етиолокијасы — микроблары елм әләминә вә ичтимаијјәтә мә'лумдур. О да мә'лумдур ки, онлардан һәр биринин мүаличәси олдуғча чәтиндир. Бу чәтинлијә таб кәтирдикдән сонра да истәдијимиз сәмәрәни көрмүрүк. Бу бир тәрәфдән һәмин хәстәликләрдән һеч биринин индијәдәк мәншә сирринин ачылмасы, ди-кәр тәрәфдән "микробларын" организми органик дәји-шикләрә уғратмасы илә әләгәдардыр.

Үмид профилактикаја галыбдыр. Биз јухарыда гејд етдик ки, СПИД-ә тутуланларын 90-96 фаизи сағлам мәишәтә малик олмајанлардыр. Онларынса кимләрдән ибарәт олдуғ-ларынын изаһына еһтијаж галмыр. Галан 4-5 фаиз дә һәмин антиподларын һесабына (донор ганы, вирусларла чирклән-миш шприс васитәсилә) СПИД-ә тутулурлар.

Саглам мәишәт һәр шејин башыдыр. Әмәлисаләһ олмајанларын һәјәтдә башы чох бәләлар чәкир. Вахт вар иди, папирос чәкәнләр үчүн гатарларда "хүсуси вагон" ајрыларды, вахт вар иди, тој мәчлисләриндә вә шәнлик-ләрдә ичәнләр "бир күнчә" чәкиләрдиләр, вахт вар иди позгун аиләләр өлкәнин ән учгар тәрәфинә сүркүн едиләрдиләр. Бәс инди?! Инди гатарларымызын һамысы "хүсуси вагона" чеврилибдир. һамысынын пәнчәрәсиндән түстү мангалы галхыр. Инди ичмәјәнләр чох вахт тоја, шәнлијә дә'вәт стмирләр. Инди мәишәт позгунлуғуна тутулан аиләләр шәһәрнимиздә мәркәзи һиссәдә, рајонлар-даса абад вә јарашыглы евләрдә јашајырлар.

Бу күн дүнјанын бүтүн бәјнәлхалг нүфузлу тәшкилат-ларынын нәзәри ики чәбһәјә — планетимизи атом вә биоложи күтләви ғыргын силаһларындан, бир дә наркоманија вә СПИД фәләкәтиндән хилас етмәк чәбһәләринә тикилмишдир. Әкәр атом силаһлары, биоложи ғыргын силаһлары һәләлик өз ғынларына чәкилибсә, наркоманија вә СПИД планетимизи дәрин ваһимәјә салмышдыр. Бәшәр нәсли јүз мин тонларла уран јүклү бомбаларын ғыркусундан јаха ғыртармаға гадир олдуғу һалда, миллиграмларла чәкиси олан вирусларын әлиндә әсир-јәсир олмушдур.

Планетимизи бөјүк фәләкәт көзләјир. Доғрудур, бүтүн өлкәләрдә истәр наркоманијанын, истәрсә СПИД-ин про-филактикасы илә чох чидди мәшгул олунур, она күлли мигдарда вәсаит хәрчләнир, институтлар вә лабораторија-лар ишләјир. Лакин һеч бир нәтичә алынмыр. Нәинки вирусларын мәһви үчүн бир јол тапылмыш, һәтта хәстәлијә тутулма артымынын дајандырылмасына да наил олунма-мышдыр. СПИД-ә тутуланларын артымы һәләлик күнбәкүн давам едир. Бу сәһәдә тәдгигат апаран инкилис алыми Д.Сил белә һесаб едир ки, јахын 20-25 илдә СПИД планетимиздә пандемија (бүтүн өлкәләри тутмаг) һалыны алачагдыр. Бу исә 3 милјард инсан мәһвинә сәбәб олачагдыр. Дәһшәтли мәнзәрәдир...

СПИД-ә јолухмағын бир мәнбәји донор ганыдыр. Донорлар арасында СПИД хәстәлијинә тутуланлар тапыл-мышдыр. Бәләләри, хүсусилә алкоголикләр вә наркоманлардыр. Онлар бүтүн "чәһдләри" боша чыхан вахтларда өз алкогол вә ја наркотик маддә "ачлыгларыны" донорлыггла, ган вериб, пул алыб хәрчләмәклә дојуздурур-лар.

СПИД-ин вируслары мәишәт әшјалары, ади үнсijјәт (көрүшмәк вә өпүшмәклә) васитәсилә кечмир. Лакин бир сыра һалларда хәстәлијин вируслары чәрраһлара, стомато-логлара, лаборантлара кечмиш вә хәстәлик төрәтмишдир.

Бу да ган васитәсилә баш вермишдир. СПИД-ли хәстәнин ағыз бошлуғундан, јарасындан сызан ган һәкимин вә ја лабораторија ишчисинин әлиндәми, бәдәнинин диқәр на-һијәсиндәми дәринин тамлығынын позулдуғу јерә булашыр вә "ачыг гапыдан" ганла организмә дахил олур. Бунун да ғыршысыны алмаг о гәдәр чәтин дејилдир. Диқәр тәрәфдән СПИД-ли хәстәнин чәрраһи әмәлијјаты, ағыз бошлуғунун јохланылмасы хүсуси шәрәйтдә апарылмалыдыр.

Јолухманын бир мәнбәји дә СПИД вируслары илә чиркләнмиш тибби аләтләр (шприс, ијнә, пинсет, лансет, чәрәһијјәдә ишләдилән диқәр аләтләр) һесаб олунур. һај-күјә дејмәз. Хошбәхтликдән СПИД-ин вируслары әтраф мүһитә аздөзүмлүдүр. Ән башлычасыса, 57 дәрәчә истидә 2 дәгигә мүддәтиндә онлар төләф олурлар. Ејни заманда бүтүн дезинфексијасидичи маддәләрлә вә күнәш шуәсында асанлыггла мәһв олурлар.

Мүшаһидә вә тәдгигатлардан ајдын олур ки, кечмиш ССРИ әразисиндә ашкар едилән СПИД-ли хәстәләрин 90 фаизи харицдән кәләнләрдир. Хәстәлијин ғыршысыны алмаг мәгсәдилә ишләмәјә вә ја охумаға кәлән вәтәндашлар дахил олдуғлары шәһәрдәчә (Москва, Дашкәнд вә Одесса) комплекс диспансер мүајинәсиндән кечириләчәкләр.

СПИД-ин мүаличәсиндә билаваситә иштирак едәчәк препаратын вә ваксинин алынмасы исә һәләлик проблем олараг галыр. Чәтинликләр һәддән артыг чохдур. СПИД һәләлик мәншәјинин сиррини һеч бир тәдгигат институтуна вә елми мәркәзинә вермир. Биринчи, тәдгигатлар вә препаратларын алынмасына чох вәсаит ләзимдыр, икинчи, хәстәлијин төрәдичиләри бир нечә нөв вирусдан ибарәт олдуғундан һәр бири үчүн ајры-ајры препарат һазырлан-малыдыр. Көрүндүјү кими, бу "комплекс" јаратмаг да мүшкүл мәсәләдир. Бир арзудилмәзлик дә ондан ибарәт-дир ки, индијәдәк алыннын прспарат вә ваксинләр азтә'сирли вә чохзәһәрлиликләрилә сәчијјәвидир. Јә'ни хәстәјә шәфадан чох, чәфа верир.

Наркоманијанын профилактикасындан јаза-јаза тез-тез папирос, алкогол, СПИД һаггында "һашијә" чыхмамыз һеч кәсә шүбһәли көрүнмәмәлидир. Ахы, папирос, синтетик наркотик маддәләр-дәрманлар, анаша, вә нәһајәт, СПИД бир аиләнин үзвләридир. һәр бириси ајрылыгга хәстәлик "микроблары"дыр. һамысы да инсандан кәнарда-скзокен микроблардыр. Организмә дүшмәләрисә мәшәггәтли вә зигзаг јолларладыр. Нә гәдәр чиркаба, батаглыга, ејбәчәр-лијә кириб-чыхырлар. "Доғмалыгларынын" бир чәһәти дә һамысынын бир јерә, бир истигамәтә чан атмаларыдыр. Әкәр алкоголуи гапысыны дејсәк бајыра наркоманија,

папиросун гапысыны дөйсөк бајыра анаша, наркоманијанын гапысыны дөйсөк бајыра СПИД чыхачагдыр.

Бу хөстәликләрин аламәтләрилә дө, организмә вурдуглары бөдхәһлыглары илә дө, аиләжә вә чәмијјәтә јетирдикләри зијанлары илә дө "доғмалыглары" давам едир. Алкоголизмнн үзүнү мұаличә едиб гуртармамыш астарындан наркоманија чыхыр. Профилактикалары да бсләдир. Онларын тәбәбәтдәки тәдгиг-тәдбир јолу чох узундур. Нәјатдаса бу јол чох асан вә ғысадыр.

Онлара "мәишәт ғысуру", "риск факторлары", "аилә хәстәликләри" дө дејирләр. Нәр бир аилә микрочәмијјәт олса да, горунмасында, мұһафизәсиндә макрочәмијјәтдән керн галмыр. Чәмијјәти орду вә топ-түфәнклә горужурлар. Аиләдә исә бу сурсат, бу ғышун һиссәси күчсүздур. Аиләнин кешикчиләри башгадыр.

Нәр бир валидејн папироса да, наркотик маддәләрә дө, алкоғола да, СПИД-ә дө јалныз нормал мәишәт шәраитини, аилә намусуну горумагла галиб кәлә биләр. Онлар нәфисләринә, өтәри шәһвәт һиссләринә "шәхси дүшмәнләри" кими бахмалыдырлар. Нәлал зәһмәтләри вә алын тәрләрилә күвәнмәлидирләр, мә'нәви камиллији вә инсанлыг ләјағәтини нәр шәјдән јүксәк тутмалыдырлар. Сағлам нәјат вә мәишәт тәрзинин бинөврәси белә јараныр. Бу гәбилдән олан аиләләр үчүн алкоғолизм, наркоманија вә СПИД нәинки тәһлүкәли хәстәликдир, һеч мөвчуд да дејилдирләр.

Кечән әсрин көркәмли тибб хадимләриндән бири гејд етмишдир ки, вахт кәләчәк бәшәр нәсли јени бир сивилизасија мәрһәләси кечәчәк, нәр һансы хәстәлијә тутулмағ савадсызлыг аламәти һесаб олуначағ, һәтта ејиб сајылачағдыр. Биз о вахтын јахынлашдығынымы, јохса чатдығынымы дејә билмәрик. Анчағ бир шәји дејә биләрик ки, мәһз алкоғолизмә, наркоманијаја вә СПИД-ә тутулмағ һазыркы дөврәдә бир тәрәфдән тибби савадсызлыг вә мәдәнијјәтсизликдирсә, диқәр тәрәфдән ејиб вә рүсвајчылыгдыр...

М У Н Д Ә Р И Ч А Т

Кириш	3
Токсиколожија—тибби вә сәсиал проблемдир . .	7
Алкоголизм клиникасынын мұхтәлифлији	20
Кәскин алкоғол психозлары	59
Руһи-әсәб хәстәликләри вә алкоғолизм.	86
Зүлмә дүшән тәк үрәк дејил	102
Алкоголизм—чәмијјәтин күвәсидир	138
Алкоголизмнн профилактикасы	171
Алкоголизмнн мұаличәси	186
Наркоманија	203
Наркоманијанын мұаличәси вә профилактикасы	224

*Мəммədov Мəммəd Сүлєјман оғлу
Абдуллајев Акиф Гасым оғлу*

НАРКОМАНИЈА, АЛКОГОЛИЗМ ВƏ ...

(Азəрбајҗан дилиндə)

Бакы. "Азəрбајҗан Енcиклопедијасы" НПБ—"Өнəр",
Елми əсəрлəр cеријасы, №4. 1995

*Рəссамы Ə.Һəсəнов
Бəдии редактору И.Зəнкəзурлу
Техники редактору С.Əһмədов
Корректору А.Хəлилова*

Компүтер тəртибатчысы Асəф Новрузов

Јығылмаға верилмиш 23.06.95. Чапа имзаланмыш 22.11.95.
Форматы 84x108Y32. Офсет қағызы. Офсет чап үсулу.
Физиқи ч.в. 7,5. Шəрти ч.в. 12,60. Учот н.в. 15,5.
Рəнкли шəрти сурəти 12,81. Тиражы 1000. Сифариш №41.
Гијмəти мұғавилə илə.

Азəрбајҗан Республикасы Мəтбуат вə Информасија Назирлији.
"Азəрбајҗан Енcиклопедијасы" Нəшријјат-Полиграфија Бирлији
Бакы—370004. Бөјүк Гала күчəsi, 41.
"Шəрг-Гəрб" мəтбəəсиндə һазыр плјонкадан чап олунуб.
Бакы, А. Əлəсмəр күчəsi 17.

1995
585

